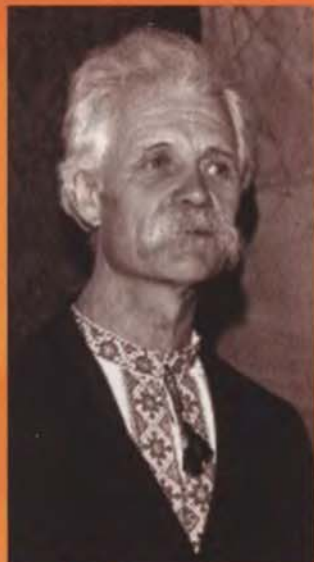
В. Ф. Мицик

Священна країна хліборобів

Міста й селища трипільської цивілізації у міжріччі Південного Бугу і Дніпра та околиць

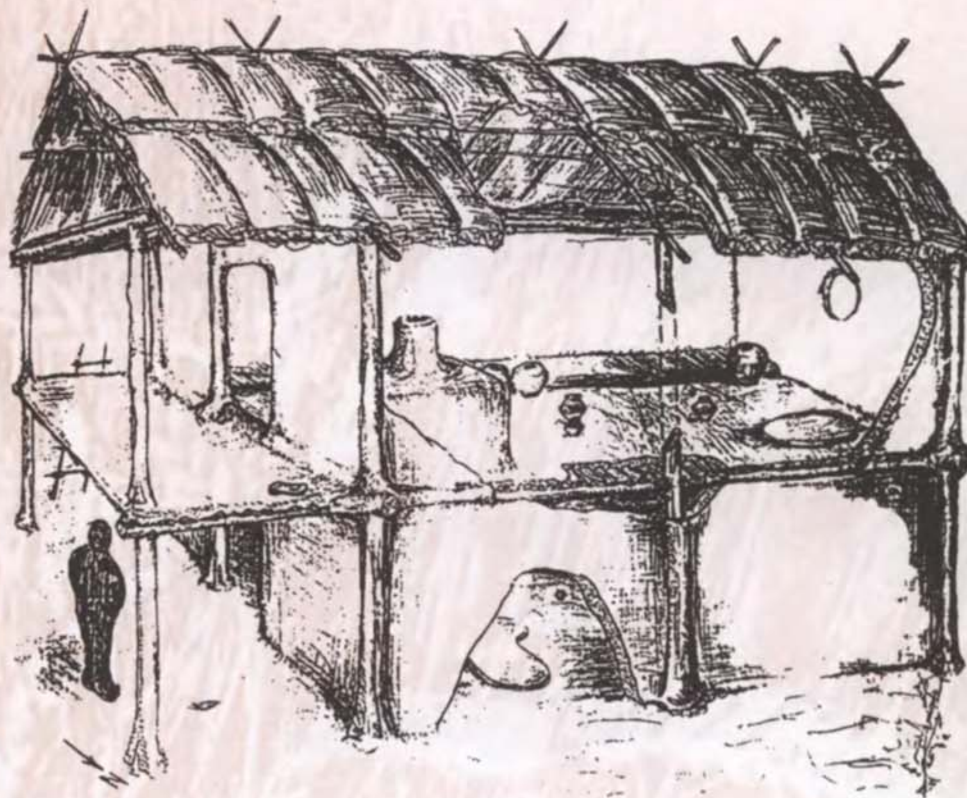

МИЦИК Вадим Федорович – етнолог, археолог, музеєзнавець, журналіст. Дослідник народних свят, обрядів, народного мистецтва. З 1972 року досліджує селища Трипільської цивілізації на території Черкаської, Одеської, Кіровоградської, Чернівецької областей.
Відкрив ранньотрипільські поселення Гребенюків Яр (1981), Довжуків Куток (1987), Антонівка (1988), зразки писемності Трипільської цивілізації. Автор книжок «Свята сонячного циклу», «Писанки Черкащини», «Каша – мати наша», «Міста Сонця», «Воїнська могила», «Син Землі і Сонця», «Вишне поле» та низки статей про Трипільську культуру.
Створив п'ять музеїв, серед них і Тальнівський музей історії хліборобства, яким завідує із 1985 року.
Тоді ж розробив концепцію Музею Трипільської цивілізації.
Лауреат премії ім. Вікентія Хвойки в царині археології (1993).
Член Національної Спілки майстрів народного мистецтва України.
Заслужений працівник культури України.

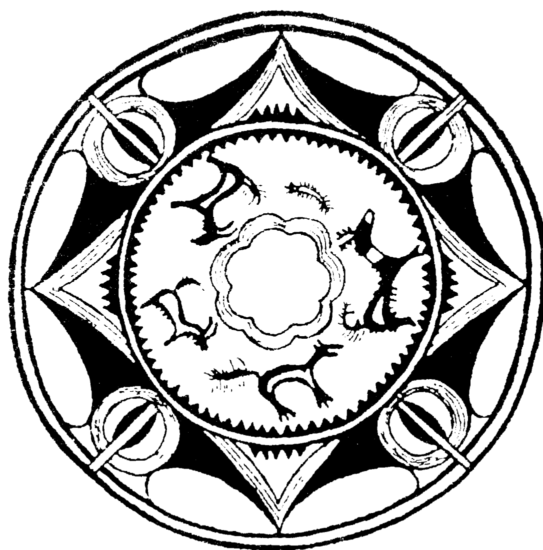

УНІВЕРСИТЕТСЬКЕ
ВИДАВНИЦТВО
«ПУЛЬСАРИ»

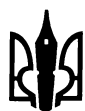
«ТАКІ СПРАВИ»

Тальнівський музей історії хліборобства

2006

Тальнівський музей історії хліборобства

«ТАКІ СПРАВИ»

Університетське видавництво
«ПУЛЬСАРИ»

В. Ф. Мицик

СВЯЩЕННА КРАЇНА ХЛІБОРОБІВ

МІСТА Й СЕЛИЩА ТРИПІЛЬСЬКОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ У МІЖРІЧЧІ ПІВДЕННОГО БУГУ І ДНІПРА ТА ОКОЛИЦЬ

Київ
2006

ББК 63.3(4УКР)2
М70

Художнє оформлення обкладинки, суперобкладинки: Л. Ф. Кузнєцова
Рецензенти: кандидати історичних наук М. Ю. Відейко, І. Т. Черняков,
кандидат філологічних наук, професор В. В. Яременко

Видано за фінансової підтримки
української громади зі Швеції

Мицик В. Ф.
М70 Священна країна хліборобів: Міста й селища Трипільської цивілізації у міжріччі Південного Бугу і Дніпра та околиць. – К.: Такі справи: Унів. вид-во «Пульсари», 2006. – 264 с.: іл. – Бібліогр.: с. 250-255.
ISBN 966-7208-31-1 («Такі справи»).
ISBN 966-8767-35-7 (Університетське видавництво «Пульсари»).

Майже два з половиною тисячоліття володарювала на нинішніх землях України хліборобська людність Трипільської цивілізації. На основі досліджень останніх десятиліть, проведених на території суспільства у міжріччі Південного Бугу–Дніпра, розкриваються походження, розвиток, зв'язок із вищими силами, філософські аспекти буття та історична доля трипільців-хліборобів. Є можливість побачити господарське вміння та духовні устремління самих пращурів, космотворчий феномен цієї хліборобської цивілізації епохи енеоліту, її зв'язок з наступними історичними культурами. Книга вводить у творяще коло буття прадавніх хліборобів України не тільки фахівців, а й зацікавлених читачів.

ББК 63.3(4УКР)2+63.4(4УКР)

ISBN 966-7208-31-1 («Такі справи»)
ISBN 966-8767-35-7 (Університетське видавництво «Пульсари»)

СВІТЛІЙ ПАМ'ЯТІ
Миколи Михайловича Шмаглія,
Костянтина Валентиновича Шишкіна,
Костянтина Володимировича Зіньківського,
які розкрили господарську силу і духовну велич
Трипільської цивілізації, дали у 1970-х роках
новий напрямок її дослідження,
ПРИСВЯЧУЮ
Автор

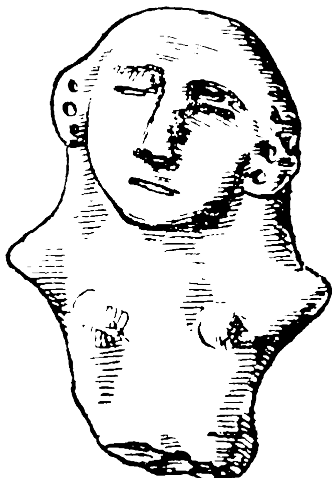

Трираменна сварга на горщику із Коновки, 3400 р. до н. е. Подністров'я, розкопки М. Шмаглія

На знімку (зліва направо): **Микола Шмаглій, Костянтин Шишкін, Костянтин Зіньківський під час обстеження Чичиркозівського праміста 1973 року.**
Фото В. Мицика

ПРАЦЕЮ І ДУМКОЮ

Статуетка із Володимирівського міста, 4100-3800 рр. до н. е. (Кіровоградська обл.)

Між Південним Бугом та Дніпром зосереджені найосновніші селища і міста Трипільської цивілізації. Її відкриття також пішло звідсіля. Вікентій Хвойка спочатку в Києві, а потім поблизу містечка Трипілля відкрив цю культуру прадавніх хліборобів. Їхні селища досліджував на Канівщині: Конончa, Хмільна, потім у Ржищеві, Крутобородинцях на Поділлі. Року 1897-го Василь Доманицький відкрив у своєму селі Колодистому (нині Тальнівський р-н на Черкащині) два поселення та ще у Піщаній, Глибочку, Тальному. Наступного року на розкопки запросив археологів Миколу Біляшівського, Олександра Спіцина. Юлія Абаза 1899 року провела перші розкопки у Василькові (нині Шполянський район), а Долинський 1904 р. – у Чичиркозівці. В Старій Буді (Звенигородщина) у 1906, 1910 рр. розкопки проводив Михайло Якимович, а поляк Мар'ян Гімнер — 1911 р. у Попудні та П'янишковому (нині Монастирищенський р-н на Черкащині).

Данило Щербаківський відкрив поселення у Сушківці (Уманщина). З 1916 р. його досліджувала Валерія Козловська. На цей час припадає діяльність археологів Сергія Гамченка (Саврань, Андріївка, Маслове в Побужжі), Петра Курінного. Троє останніх активно досліджували Трипілля у 1920-х рр. П. Курінний у 1925-1927 рр. досліджував селище у Томашівці. Він відкрив нині всесвітньо відоме Майданецьке. Його розкопував 1925 р. Борис Безвенглинський (Умань). Разом з В. Козловською вони досліджували Володимирівку. Микола Макаренко ще у 1926 р. ставив питання про використання авіації в археологічних дослідженнях Трипільської культури. Л. Чикаленко вивчав і опублікував зразки кераміки із селищ міжріччя.

Сильвестр Магура розпочав масштабні розкопки у Володимирівці, Коломийщині, залучивши для останнього цвіт тодішньої археології: Віктора Петрова, Неонілу Кордиш, Кирила Коршака, Євгена Кричевського, Миколу Макаренка, Бориса Безвенглинського, Валерію Козловську, Тетяну Пассек, Докію Гуменну пізніше відому як письменницю.

У повоєнний час плідно працювали Михайло Макаревич (Володимирівка, ранньотрипільські селища Побужжя), Аркадій Добровольський (Сабатинівка I), Валентин Даниленко (Кочержинці, Березівська ГЕС, Гайворон), Володимир Цибесков (Березівська ГЕС), Сергій Бібіков (Гребені), відкривачі нових поселень Василь Стефанович, Григорій Храбан, Ольга Діденко (Уманщина), Павло Хавлюк (Вінниччина). Відразу по війні 1945 року I. Фабриціусом обстежено поселення у Василькові, Водяниках, Мизинівці. На по-

селеннях у Канівському, Корсунь-Шевченківському районах працювали Пороська і Кременчуцька експедиції ІА АН УРСР та археологічна експедиція Київського університету.

Після відкриття Костянтином Шишкіним за допомогою аерофотозйомки міст енеоліту у 1970-х рр. настав якісно новий етап у вивченні Трипільської цивілізації. Новий метод дослідження протоміст започаткував Микола Шмаглій – довголітній дослідник Майданецького міста. Поруч з ним працювали нині знані науковці Костянтин Зіньківський, Валерій Дудкін, Наталя Бурдо, Михайло Відейко, Сергій Рижов. За його методикою міста Трипілля досліджували Тамара Мовша (Доброводи, Косенівка), Володимир Круць, Іван Черняков (Тальянки), Олена Якубенко (Косенівка, Сушківка), Олена Цвек (Миропілля, Онопріївка, Веселий Кут). Плідно працюють Іван Заєць (Кліщів, Ворошилівка), Сергій Гусєв (Вінниччина), Микола Товкайло (Миколаївщина), Едуард Овчинніков (Черкащина). Геофізик Валерій Дудкін визначив розміри міст, кількість жител у них: у Майданецькому, Тальянках, Ятранівці, Могильній III. Вагомий внесок зробили геофізики Григорій Загній, Олекса Хоменко, палеоботанік Галина Пашкевич, палеозоолог Олег Журавльов, петрограф Віктор Петрунь, металознавець Наталка Риндіна, краєзнавець Іван Гірник.

Повсякчас зостаюся вдячним Миколі Шмаглію, Костянтину Зіньківському, які прилучили мене до дослідження пам'яток Трипільської цивілізації і з якими я багато років співробітничав. За цінні поради та підбір ілюстрацій при підготовці даного видання щиро дякую Івану Чернякову, Наталці Бурдо, Михайлу Відейку, Олександру Фисуну, Кузьмі Федченку, Олександру Косарєву.

Отак, думкою і працею багатьох дослідників усе глибше і зриміше розкриваються історичні обшири Трипільської цивілізації, яка творчо і благодатно жила й діяла на теперішніх землях України.

ОБШИРИ ТРИПІЛЛЯ

Покришка від зерновика з Більча Золотого (Тернопільщина), 4440–4100 рр. до н. е. Колекція князя Леона Сапєги. Краківський археологічний музей. Фото М. Відейка

На заставці: миска із Томашівського праміста, розкопки Петра Курінного

На землях від Дунаю й до Дніпра сім тисяч років тому (за М. Відейком) життєдіяла культура прадавніх хліборобів Кукутені-Трипілля. Від села Лукаші та Євминка на Лівобережжі Дніпра й аж до села Гірського в Карпатах та поселення Ізвоар (Румунія) на Бистриці поблизу Пятра Нямца у Великій Карпатській улоговині, від Усатового (Україна) і Браїлиці (Румунія) на Півдні й до поліських Могильні та Мостової на півночі – така історична територія давньої хліборобської цивілізації. Племена трипільців-оріїв обжили басейни річок Сирету і Пруту, Дністра і Південного Бугу, Південного Бугу і Дніпра. Їхні селища є в Середньому Подніпров'ї, на Попрутті, Верхньому Подністров'ї, в Східній Волині, а в кінцевому етапі існування – в Нижньому Подністров'ї, Західній Волині, тобто в центрі і на півдні України, на Поділлі, Буковині, Волині, Прикарпатті, а за межами України – в північній Молдові та північно-східній Румунії.

Пам'ятки Трипільської культури розміщено на площі близько 190 тис. кв. км та ще культура Кукутені в Румунії на 10 тис. кв. км. Такої території розселення не досягла жодна з археологічних культур [1].

Майже дві з половиною тисячі років (за М. Відейком) проіснувала Трипільська культура і внесла у світову цивілізацію відчутні здобутки у багатьох галузях. Найосновніше те, що вона дала людству розвинену нову технологію життя – хліборобство, котре визначило його життєву долю на довгі тисячоліття.

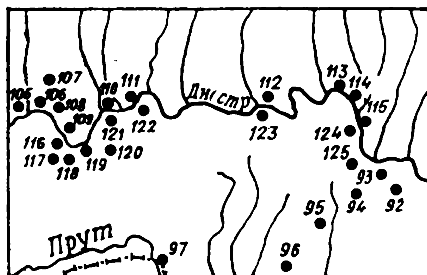

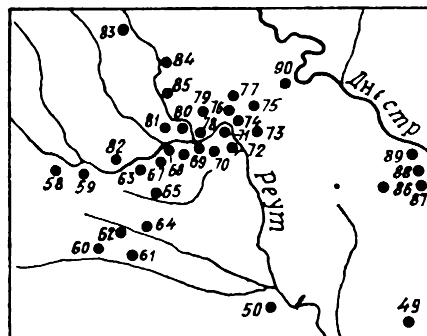
а)

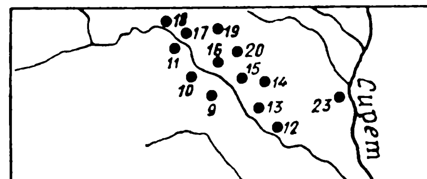

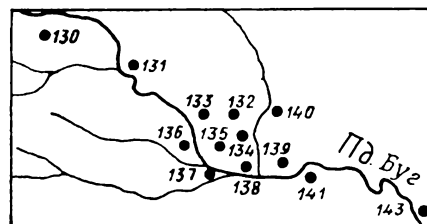
б)

Жіночі статуетки, етап А:
а) з Бернашівки, розкопки В. Збеновича;
б) з Гребенюкового Яру, розкопки В. Мицика.

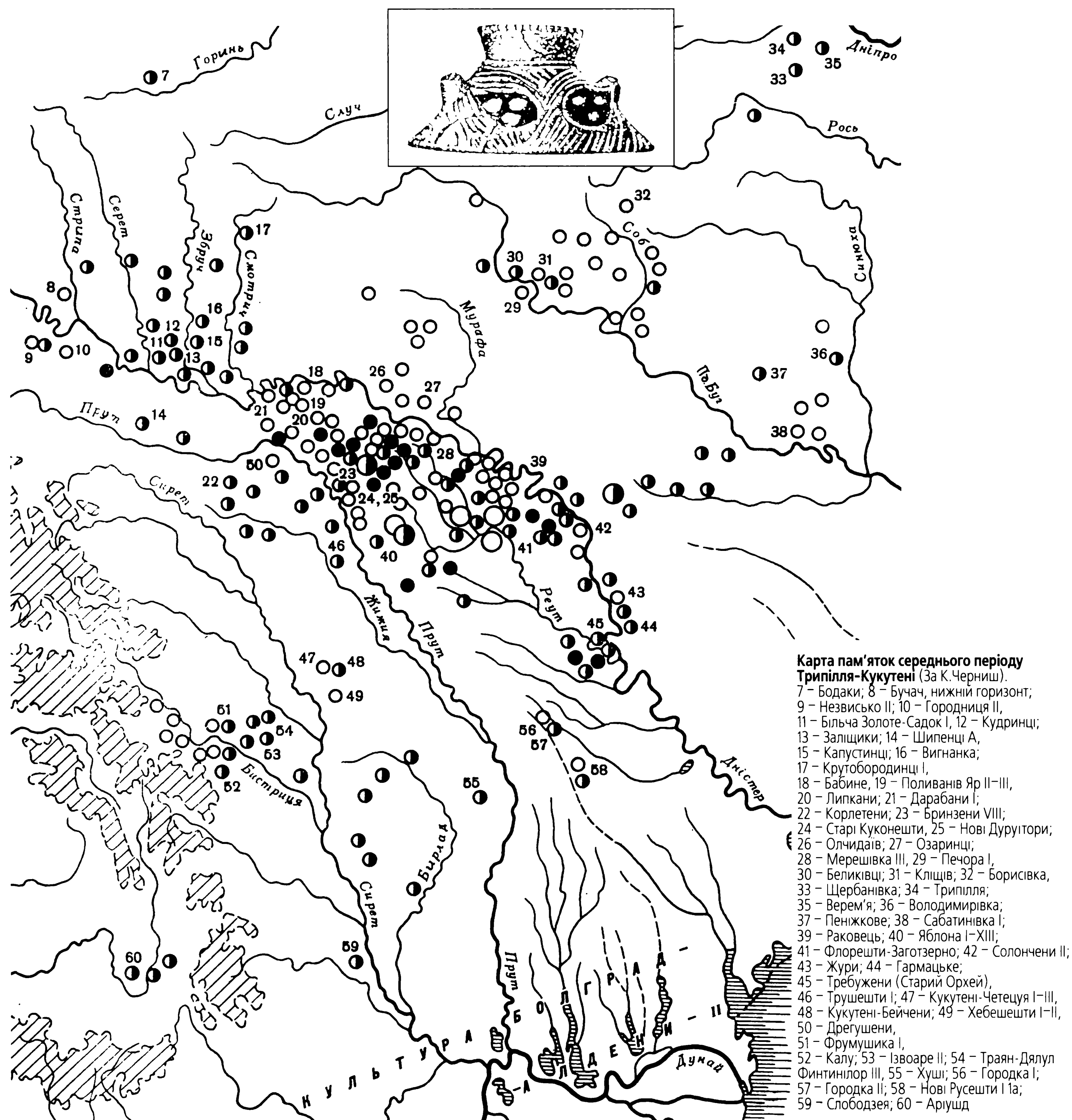

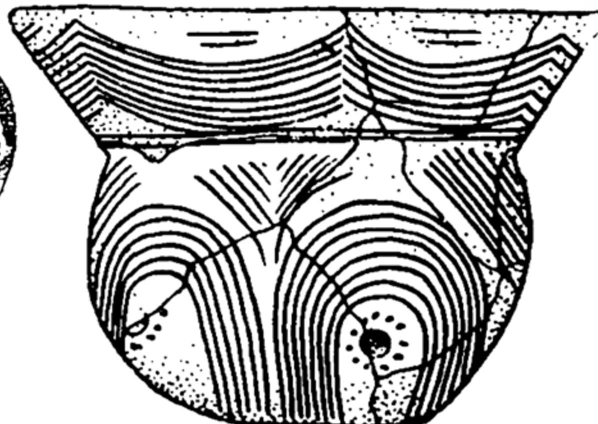
Карта Ранньотрипільських і Прекукутенських поселень (за В. Збеновичем). 1 – Свинту-Георге; 2 – Ерестегин; 3 – Банку; 4 – Панчу; 5 – Чіоранія; 6 – Руджінешти; 7 – Миндришка; 8 – Дялул Гиндару; 9 – Борлешти; 10 – Калу; 11 – Велені; 12 – Костиша; 13 – Подолені; 14 – Траяну-Дялул Финтинілор; 15 – Траян-Дялул Вієй; 16 – Гірову; 17 – Ізвоаре; 18 – Шербешті; 19 – Гігоешти-Трушешти; 20 – Ілішешти; 21 – Тирпешти; 22 – Поличі; 23 – Алдешти; 24 – Рушіі Менестіоаре; 25 – Босанч; 26 – Сучава; 27 – Богденешти; 28 – Тиргу Негрешти; 29 – Ясси І; 30 – Ясси ІІ; 31 – Бинетори; 32 – Ларга-Жижія; 33 – Циганеши; 34 – Вледені І; 35 – Вледені ІІ; 36 – Бирлешти; 37 – Бедени; 38 – Андрієшени; 39 – Вилчеле; 40 – Карбуна І; 41 – Карбуна ІІ; 42 – Нові Анени; 43 – Фунду- Галбен; 44 – Бардар; 45 – Нові Русешти; 46 – Ваду-Луй Воде; 47 – Реча; 48 – Голеркани; 49 – Воротець; 50 – Ісакове; 51 – Редени; 52 – Олексіівка; 53 – Нові Скулени; 54 – Кетриш; 55 – Стольнічени; 56 – Чучуля; 57 – Фундур; 58 – Бельці І; 59 – Бельці ІІ; 60 – Лазо; 61 – Старі Єзарени; 62 – Ніколаївка; 63 – Циплешти; 64 – Лазівськ; 65 – Озерне; 66 – Пражила ІІ; 67 – Пражила ІІІ; 68 – Багрінешти ІІ; 69 – Багрінешти IV; 70 – Варварівка XVI; 71 – Фрунзени; 72 – Старі Рошіетичі; 73 – Рогожани; 74 – Гура-Кам'янка VIII; 75 – Гура-Кам'янка IX; 76 – Гвоздєве V; 77 – Гвоздєве VI; 78 – Флорешти І; 79 – Флорешти ІІІ; 80 – Путінешти І; 81 – Путінешти VI; 82 – Єлизарівка; 83 – Фрумушика; 84 – Олександрівка; 85 – Севирове ІІ; 86 – Шипка; 87 – Пополуци; 88 – Солончени ІІ; 89 – Солончени І; 90 – Вертюжани; 91 – Каларашівка; 92 – Наславча; 93 – Наславча ІІІ; 94 – Окниця; 95 – Михалащани; 96 – Русяни; 97 – Перерита; 98 – Коровія; 99 – Чернівці – Рогатка; 100 – Чернівці; 101 – Новосілка; 102 – Старосілля; 103 – Витилівка; 104 – Кіцмань; 105 – Окопи; 106 – Ісаківці; 107 – Жванець; 108 – Брага; 109 – Бабшин; 110 – Лука-Устинська; 111 – Лука Врублівецька; 112 – Лоївця; 113 – Березівські Хутори; 114 – Бернашівка ІІ; 115 – Бернашівка І; 116 – Оселівка І; 117 – Оселівка ІІ; 118 – Бернове (уроч. Лука); 119 – Бернове (уроч. Малинка); 120 – Ленківці; 121 – Вороновиця; 122 – Макарівка; 123 – Кормань; 124 – Ожеве; 125 – Волошкове; 126 – Партизанські Конюшні; 127 – Олександрівка; 128 – Слобідка Західна; 129 – Тимкове; 130 – Тростянець; 131 – Гайворон; 132 – Могильне І; 133 – Могильне ІІ; 134 – Могильне ІІІ; 135 – Могильне IV; 136 – Завалля; 137 – Саврань; 138 – Сабатинівка ІІ; 139 – Гренівка; 140 – Данилова Балка; 141 – Красненьке; 142 – Вишнопіль; 143 – Костянтинівка; 144 – Майданецьке ІІ (уроч. Гребенюків Яр).

Карта пам'яток середнього періоду Трипілля-Кукутені (За К.Черниш).
7 – Бодаки; 8 – Бучач, нижній горизонт;
9 – Незвисько II; 10 – Городниця II,
11 – Більча Золоте-Садок I, 12 – Кудринці;
13 – Заліщики; 14 – Шипенці А,
15 – Капустинці; 16 – Вигнанка;
17 – Крутобородинці I,
18 – Бабине, 19 – Поливанів Яр II–III,
20 – Липкани; 21 – Дарабани I;
22 – Корлетени; 23 – Бринзени VIII;
24 – Старі Куконешти, 25 – Нові Друуітори;
26 – Олчидаїв; 27 – Озаринці;
28 – Мерешівка III, 29 – Печора I,
30 – Беликівці; 31 – Кліщів; 32 – Борисівка,
33 – Щербанівка; 34 – Трипілля;
35 – Верем'я; 36 – Володимирівка;
37 – Пеніжкове; 38 – Сабатинівка I;
39 – Раковець; 40 – Яблона I–XIII;
41 – Флорешти-Заготзерно; 42 – Солончени II;
43 – Жури; 44 – Гармацьке;
45 – Требужени (Старий Орхей),
46 – Трушешти I; 47 – Кукутені-Четецуя I–III,
48 – Кукутені-Бейчени; 49 – Хебешешти I–II,
50 – Дрегушени,
51 – Фрумушика I,
52 – Калу; 53 – Ізвоаре II; 54 – Траян-Дялул Финтинілор III, 55 – Хуші; 56 – Городка I;
57 – Городка II; 58 – Нові Русешти I 1а;
59 – Слободзея; 60 – Аріушд

Біноклеподібна посудина
із праміста Онопріївка, етап BI,
4450–4400 рр. до н. е.
Розкопки Олени Цвек

Зерновик із селища
П'янишкове (Уманщина)
та кратер із Гарбузина
(Корсунь-Шевченківський р-н)

Найстабільніша із археологічних культур, вона була потужною у розвитку. За довготривалий час пройшла три етапи – ранній, середній, розвинений (пізній), зберігаючи спадковість, своєрідність і цілісність. Першу достовірну хронологію для пам'яток Подністров'я дав О. Кандиба (Ольжич). Потім російська дослідниця Трипілля Т. Пассек розробила періодизацію – A, BI-BII, CI-CII (γ I-γII). Вона збереглася й донині, і в її рамках пізніше вчені на основі локальних варіантів виділили фази, групи, ступені. Так, дослідники в Україні, Молдові, Румунії нараховують уже сім фаз розвитку. За допомогою нових методів – радіовуглецевого та археомагнітного аналізів – встановлено хронологічні межі кожного етапу і багатьох поселень в ньому. Згідно з ними Трипільська культура етапів А, В, С діяла впродовж 1500-1600 років у межах XXVII та XXV – XXIV століть до н. е. [2]. Подаємо хронологію трипільсько-кукутенської спільності (за В. Петренком):

ЕТАПИ	РАДІОВУГЛЕЦЕВІ ДАТИ, р. ДО Н.Е.	КАЛІБРОВАНІ ДАТИ, р. ДО Н.Е.
A	4000 – 3700 (3650)	4845 – 4520 (4485)
BI	3700 – 3350 (3650 -3300)	4520 – 4160 (4485 – 4095)
BI-BII	3350 – 3200 (3300)	4160 – 3990 (4095)
BII	3200 – 3000	3990 – 3785
CI-yI	3000 – 2800 (2750)	3785 - 3580 (3530)
CII-yII	2800 – 2500 (2750 -2400)	3580 – 3245 (3530 – 3175)

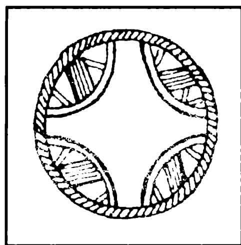
Отже, за радіовуглецевими датами Трипільська культура існувала між 4000 – 2500 роками до н. е. [3]. Археологи Н. Бурдо та М. Відейко зібрали і узагальнили дані усіх досліджень. За ними абсолютна хронологія пам'яток Трипілля-Кукутені визначається в межах V-I ст. III тис. до н. е. [4]. Вдосконалюється техніка, методика досліджень, а з цим і результати аналізів дають нові хронологічні межі. Так, у Київській лабораторії Інституту геохімії і фізики мінералів НАН України встановлено, що пам'ятки фази Прекукутені II – Трипілля А з'являються в Україні в середині VI тис. до н. е.: Бернашівка – 5450 ± 65 р. до н. е., Гребенюків Яр – 5113 ± 79 р. до н. е., Гренівка – 4739 ± 56 р. до н. е. Отже, вік Трипілля А поглиблюється на 500 років і відповідно зміщується углиб остання фаза раннього Трипілля із 4450–4400 на 5400–4700 рр. до н. е. [6]. Дати поселень подано за новою хронологією.

Основні події в історії Трипільської культури (за М. Відейком) [5]

Дати, р. до н. е.	Трипілля – Кукутені	Події
5400–5100	Трипілля А II	*Перші поселення на території України*
5100–4700/4600	Трипілля А III – 1, 2	*Поширення Трипільської культури за Південний Буг*
4700/4600–4300 4300/4200	Трипілля А III – 3 – Трипілля В I	*Поява мальованого посуду та локальних варіантів культури, зростання кількості поселень*
4300/4200–4100	Трипілля В I – BII	*Поява протоміст, поширення Трипільської культури до Дніпра. Перші керамічні майстерні, розвиток ткацтва. Зародження цивілізації*
4100–3700	Трипілля В II	*Період розквіту культури, протоміст, міст. Розквіт гончарства, металообробки. Спеціалізація у видобутку кременю на Волині та на Дністрі.*
3700–3400/3200	Трипілля С I	*Занепад економіки, протоміст, спрощення суспільної культури, зникнення гончарства на більшості територій.*
3400/3200–2750	Трипілля С II	*Трансформація в окремі локальні варіанти та культури, поступове зникнення цивілізації*

В різновіддалених місцях по всій території однаково розвивалися господарство, ремесла, мистецтво, його символи і стиль, культи і обряди. Погляньмо на орнамент раннього Трипілля. Він повсюдно прокреслений і спільний за мотивами. Покришка із поселення Ізвоар (Румунія) за моделюванням та орнаментикою споріднена з такою ж покришкою із селища Гребенюків Яр (Черкащина). Ті ж самі мотиви і на кераміці із поселення Олександрівка на Одещині. Усе це переконує, що людність була етнічно спільною і жила за єдиним космологічним мисленням та світоглядом.

В одночасі культура перейшла на барвисте оздоблення – мальовану кераміку. Західноєвропейська наука за цією рисою її називає ще «українською неолітичною культурою мальованої кераміки». Змістовним став її духовний вияв, котрий обумовлений

Карта пам’ятників пізнього періоду культури Трипілля-Кукутені (за К.Черниш)
13 – Нова Чартория, Колодяжин,
14 – Городськ,
15 – Троянів; 16 – Сандраки I–II;
17 – Паволоч; 18 – Казаровичі I–III;
19 – Чернин, 20 – Євминка I–II,
21 – Київ; 22 – Красний Хутір;
23 – Лукаші, 24 – Чапаївка;
25 – Софіївка I–II, 26 – Сухостав,
27 – Більча Золоте-Садок
і Вертеба, 57 – Баштанівка,
Борисове, Глибоке,
58 – Нерушай, 59 – Болград,
Огородне, Суворове,
60 – Флотешти; 61 – Бреілиця

Кубок та мисочка із Трипільського селища Тальне І (етап С І, розкопки М. Шмаглія). Тальнівський музей історії хліборобства (далі ТМІХ)

Голова баранця на горловині горщика з Майданецького праміста. Із зібрання В. Мицика

одним і тим же світоглядом та вірою. І той посуд, що в Трипіллі, і той, що в Кукутені (Румунія) має однакову образотворчу мову, ті ж смислові мотиви. Орнаментальний почерк балканської Гумельниці відгукується у мальованій кераміці з трипільських селищ аж у центрі України. Кожна територія заселення дає розмаїтість посуду, своєрідні керамічні відміни, як говірки у мові, у загальноетнічній культурній єдності. Цей унікальний вияв духу і творчості відзначало багато дослідників. «Надзвичайно високого рівня досягло у них гончарне мистецтво, – пишеться в «Краткой истории СССР». – За різноманітністю посуду, пристосованого до різних побутових і господарських потреб, за досконалістю виготовлення і мистецького розпису червоною, чорною і білою фарбою трипільська кераміка посідає одне з перших місць у Європі того часу» [7].

Однаковий уклад життя, єдиний спосіб господарювання – хліборобсько-скотарський, та ж суспільна організація, космогонічний світогляд і вірування об'єднували людей у певну етнічну спільність. На всіх трьох етапах розвитку трипільці-хлібороби жили на одній і тій території (див. карти). Лише на пізньому поселенні між Південним Бугом і Дніпром їх побільшало. З'явилися вони і на Лівобережжі. Все разом відкриває перед нами прадавню «археологічну державу», священну країну хліборобів, котрій радянська наука відмовляла навіть у визначенні «цивілізація». Щойно у 2002 році вийшла грунтовна праця М. Відейка «Трипільська цивілізація» (друге видання 2003 р.).

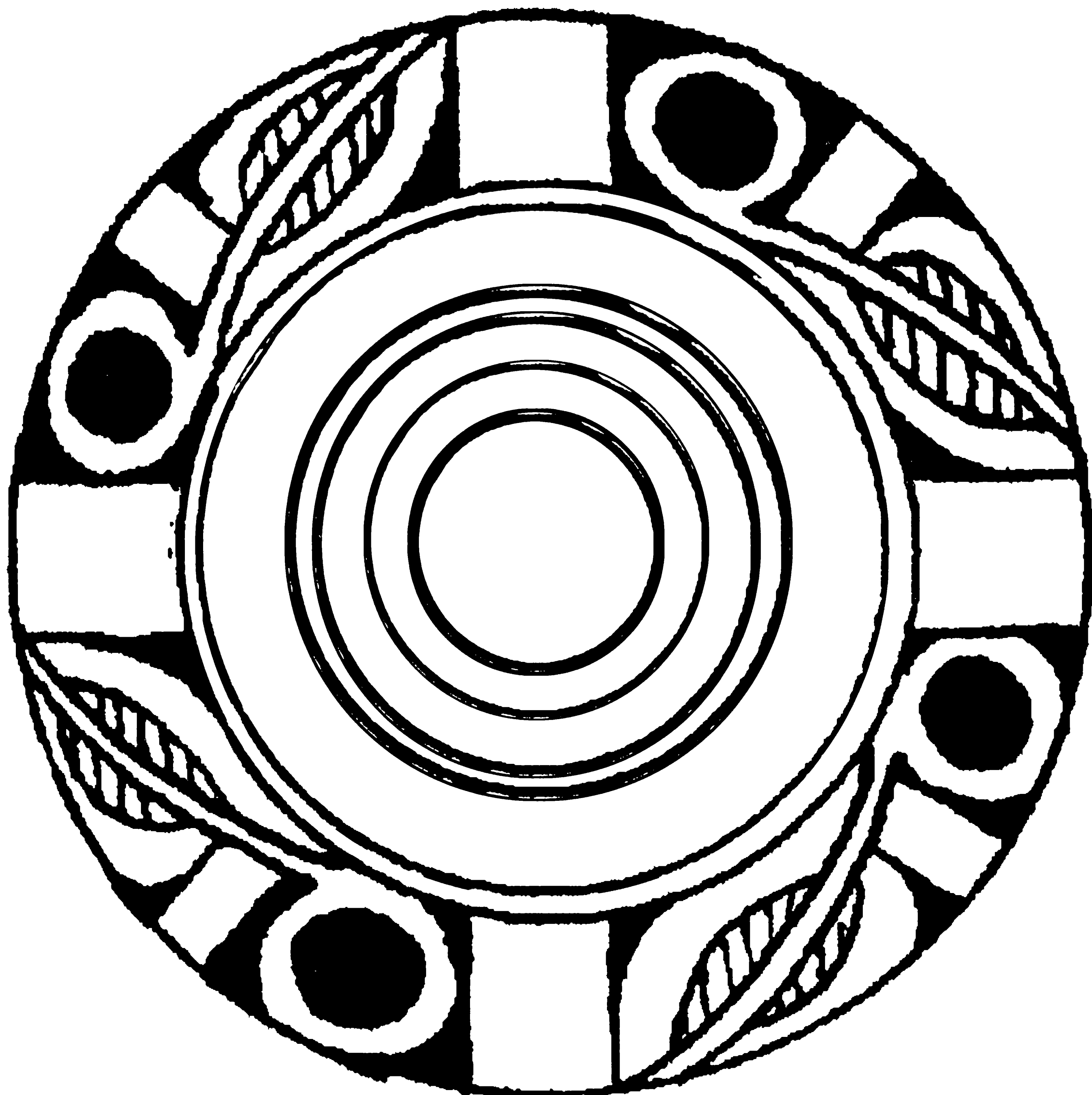
Якщо того часу археологи займалися в основному накопиченням матеріальної бази, а культура як духовна цілісність, її історична інтерпретація залишалися під ідеологічним пресом, то із 1970-х рр. ситуація змінилася. В міжріччі Південного Бугу – Дніпра за допомогою аерофотозйомки Костянтину Шишкіну 1964 року вдалося відкрити великі поселення від 70–100 до 450 гектарів. Розкопками встановлено, що житлові будівлі були двоповерховими [8]. Одначе, великі поселення до міст тодішні вчені відносили неохоче. Попри все, на території історичної Уманщини, де вони зосереджені, стали активно досліджувати протоміста енеоліту в Майданецькому, Доброводах, Косенівці, Тальянках. Наукова думка піднесла національний дух. Влада відреагувала зменшенням коштів на дослідження. При економічній скруті в незалежній Україні розкопки та вивчення Трипільських міст взагалі припинилися. Натомість ряд вчених (Л. Залізняк, П. Толочко, М. Попович) відмовляють Трипільській культурі в автохтонності, впливові на наступні історичні культури, переорієнтовують її подалі від України. Складається парадоксальна ситуація: з одного боку не дають досліджувати, а з іншого – йде наступ на історичну пам'ять. Навіть не відносять Трипільську культуру до індоєвропейської спільноти.

Мідне тесло із Майданецького, 3600-3500 рр. до н. е. Розкопки М. Шмаглія, знахідка М. Відейка

Історичні дослідження дають інші результати. Наведемо визначення авторитетного дослідника Трипілля, колишнього директора Інституту археології АН СРСР, академіка Б. Рибакова (Росія): «Індоєвропейська спільність (яка, доречно мовити, виявилася згодом частиною слов'янської прабатьківщини) – терен трипільських енеолітичних племен, де надзвичайне багатство археологічних даних і багатство розмальованої кераміки яскравіше й повніше, ніж будь-де в Європі, розкриває перед нами ідеологію первісних хліборобів» [9].

У III тисячолітті до н. е. Трипільська цивілізація припиняє своє існування. Одначе це було не зникнення, а трансформація в інші історичні умови. Наступив новий цикл у світовому розвитку, який обумовив епоху бронзи. З цим настало інше господарювання, технологія, сприйняття і відображення світу та його явищ.

**Орнаментальна композиція на горщику
із Майданецького.
Малюнок М. Відейка**

Покришка із Веселого Кута,
4200 років до н. е.
Розкопки О. Цвек. Черкаський
обласний краєзнавчий музей
(далі ЧОКМ)

СЕЛИЩА ХЛІБОРОБІВ-ОРІЇВ

На заставці:
жіноча статуетка
із Майданецького праміста

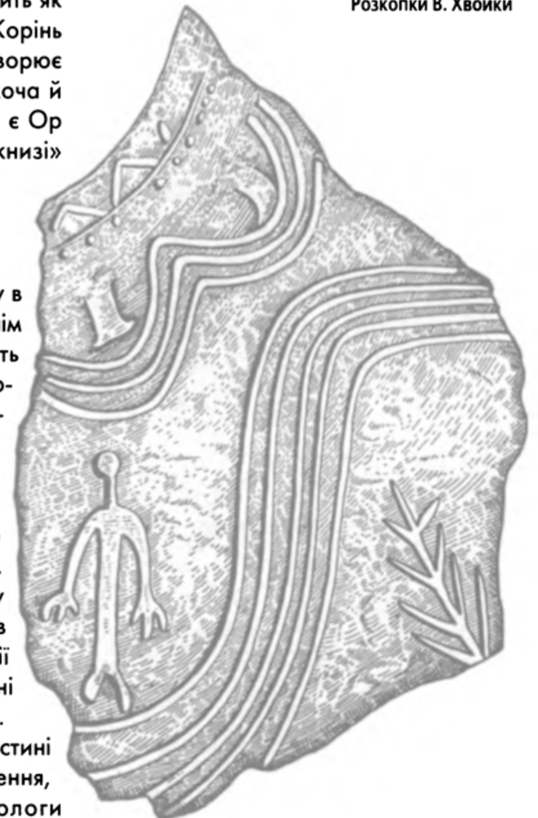

В перші роки відкриття Трипільської культури Вікентій Хвойка визначив, що творцями її були «безумовно племена арійського походження». Пізніше цей термін зникає з наукового обігу. Його замінює загальник «індоєвропейці». Від цього втратилася суть культури як хліборобської та мистецької в основі, її етнічна приналежність. Сам термін «арій» в українській вимові звучить як орій, а на санскриті «аратті», що означає борець, орач. Корінь «ар» наближає термін до мистецького звучання, а «Ра» відтворює його сонячне походження. Опріч цього, у кожного народу є свій етнічний, хоча й міфологізований, першопредок. Таким у прадавніх хліборобів нашого краю є Ор або Орій – старотець, отець. У найдавнішій писемній пам'ятці «Велесовій книзі» читаємо:

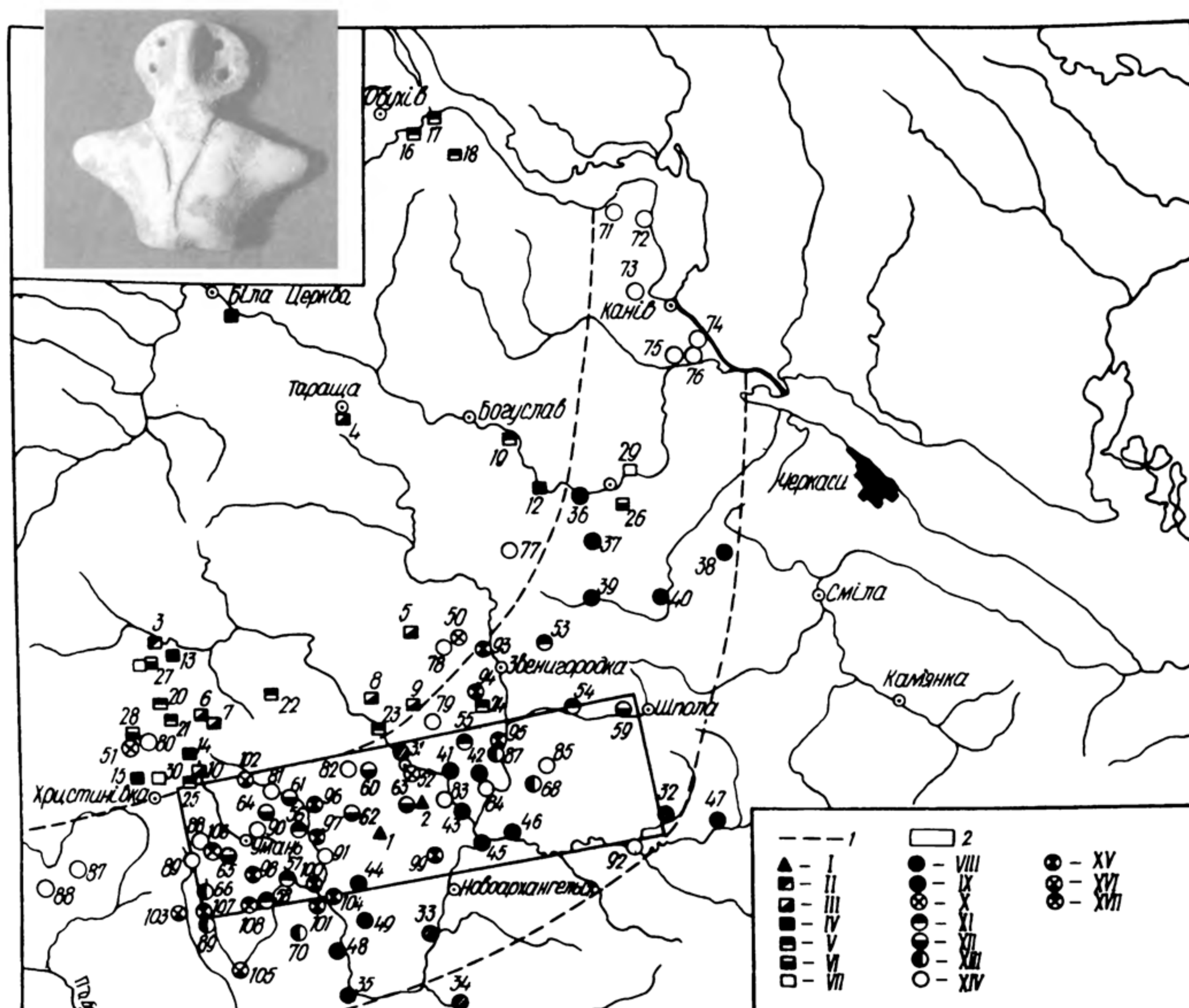
Од отця Орія походимо,
І Той час од часу народжується серед нас... [1].

Індоєвропейці в Україні започаткувалися ще в мезоліті і набували розвитку в наступних епохах: протонеоліті, неоліті, міді-бронзи, ранньому залізі. Їхнім символом був зодіакальний знак Тілець-Бик. До них в Україні належать пам'ятники: Кам'яна Могила (протонеоліт), могильники Надпоріжжя, Буго-Дністровська, Сурсько-Донецька культури (неоліт). У мідному віці індоєвропейцями-оріями створено цілий масив культури від Сирету до Дніпра, званою в Україні Трипільською, а в Румунії – Кукутені [2]. Сюди належать усі поселення А-С1. На початку бронзового віку до них додаються поселення пізнього Трипілля типу СІІ. Західний ареал (Кукутені) і східний (Трипілля) – це одна і та ж етнокультурна спільність з розмаїттям локальних відмінностей. Найпотужніший масив останньої зосереджений у Буго-Дністровському міжріччі. В нього входять і поселення Трипільської цивілізації, виявлені і в Тальнівському районі (історично Уманщина) на Черкащині. На території Черкаської області відкрито понад 278 селищ. Щільність їх на Тальнівщині велика: на 38 населених пунктів припадає 31 селище Трипільської цивілізації.

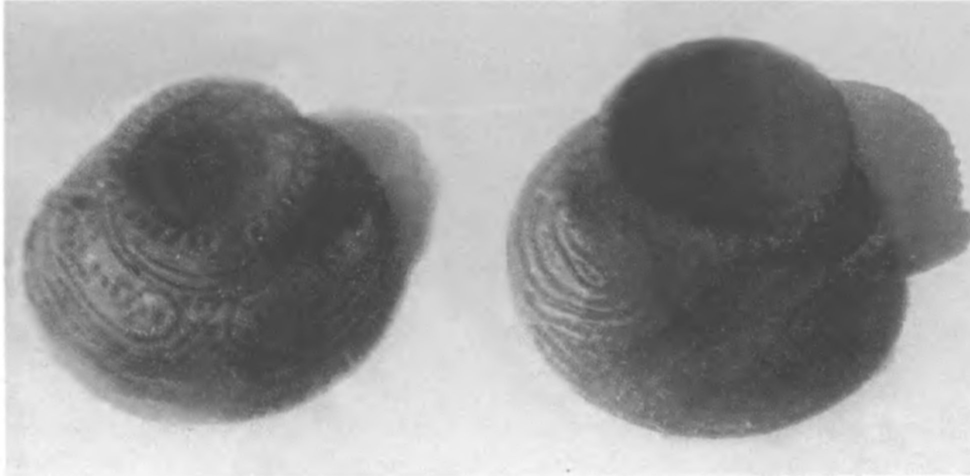
Люди у басейні Гірського Тікичу живуть з давніх пір. На західній частині Тального поблизу хутора Одірванка відкрито пізньопалеолітичне поселення, відоме у науці, як Гордашівка. З 1992 року його досліджували археологи

Трипалий Орій
йде небесною стезею,
селище Жуківці (Подніпров'я).
Розкопки В. Хвойки

Карта пам'яток Трипільської цивілізації в міжріччі Південного Бугу-Дніпра (за В. Круцем) I –ранньотрипільські, II – типу Зарубинців, III – типу Красноставки, IV – типу Шкарівки, V – типу Щербанівки і Веселого Кута, VI – типу Миропілля; VII – типу Гарбузина; VIII – типу Володимирівки; IX – типу Небелівки і Глибочка, X – типу Попудні, XI – типу Сушківки, XII – типу Майданецького, XIII – типу Томашівки, XIV – томашівська група невизначеного типу, XV – типу Косенівки, XVI – типу Краснопілки, XVII – типу Шульгівки 1 – Вишнопіль, 2 – Майданецьке (уроч Гребенюків Яр); 3 – Зарубинці, 4 – Тараща, 5 – Чижівка, 6 – Гребля, 7 – Красноставка; 8 – Лісове, 9 – Онопріївка, 10 – Бугачівка, 11 – Шкарівка, 12 – Миколаївка, 13 – Зюбриха, 14 – Ліщинівка; 15 – Шукайвода, 16 – Щербанівка, 17 – Трипілля, 18 – Верем'я; 19 – Дешки, 20 – Копіювата; 21 – Ботвинівка, 22 – Харківка; 23 – Веселий Кут, 24 – Вільхівець, 25 – Бугачівка; 26 – Миропілля, 27 – Владиславчик, 28 – Бачкурине, 29 – Гарбузин; 30 – Христинівка, 31 – Гордашівка, 32 – Маслове, 33 – Володимирівка, 34 – Михайлівка, 35 – Полонисте, 36 – Яблунівка, 37 – Квітки, 38 – Буда Орловецька, 39 – Вільшана, 40 – Хлистунівка, 41 – Глибочок, 42 – Колодисте, 43 – Криві Коліна; 44 – Небелівка, 45 – Піщана, 46 – Ямпіль, 47 – Андріївка, 48 – Перегонівка, 49 – Острівець, 50 – Стара Буда, 51 – Попудня, 52 – Тальне, 53 – Новоукраїнка, 54 – Чичиркозівка, 55 – Розсоховатка, 56 – Доброводи; 57 – Сушківка, 58 – Ятранівка, 59 – Васильків, 60 – Мошурів, 61 – Старі Бабани, 62 – Тальянки, 63 – Майданецьке, 64 – Дмитрушки, 65 – Кочержинці (уроч. Паньківка), 66 – Томашівка, 67 – Бондарка, 68 – Гончариха, 69 – Черповоди, 70 – Коржова Слобідка, 71 – Великий Букрин, 72 – Григорівка, 73 – Грищинці, 74 – Пекарі, 75 – Кононча, 76 – Хмільна, 77 – Комарівка; 78 – Водяники, 79 – Кобринова Гребля, 80 – Сарни; 81 – Пугачівка, 82 – Поташ; 83 – Корсунка, 84 – Колодисте II; 85 – Кайтанівка, 86 – Мала Мочулка, 87 – Теплик, 88 – Паланка, 89 – Синиця; 90 – Піківець; 91 – Бабанка; 92 – Веселий Кут, 93 – Неморож, 94 – Вільхівець, 95 – Бондарка II, 96 – Косенівка, 97 – Аполянка, 98 – Собківка, 99 – Свердликове, 100 – Коржова, 101 – Вільшана Слобідка, 102 – Краснопілка, 103 – Юрківка, 104 – Дубова, 105 – Городниця, 106 – Кочержинці (уроч Шульгівка), 107 – Черповоди (північна околиця), 108 – Шарине

Покришки, уламки бінокля із Веселого Кута та горня із Онопріївки. Розкопки О. Цвек. Фото В. Мицика 1977 р.

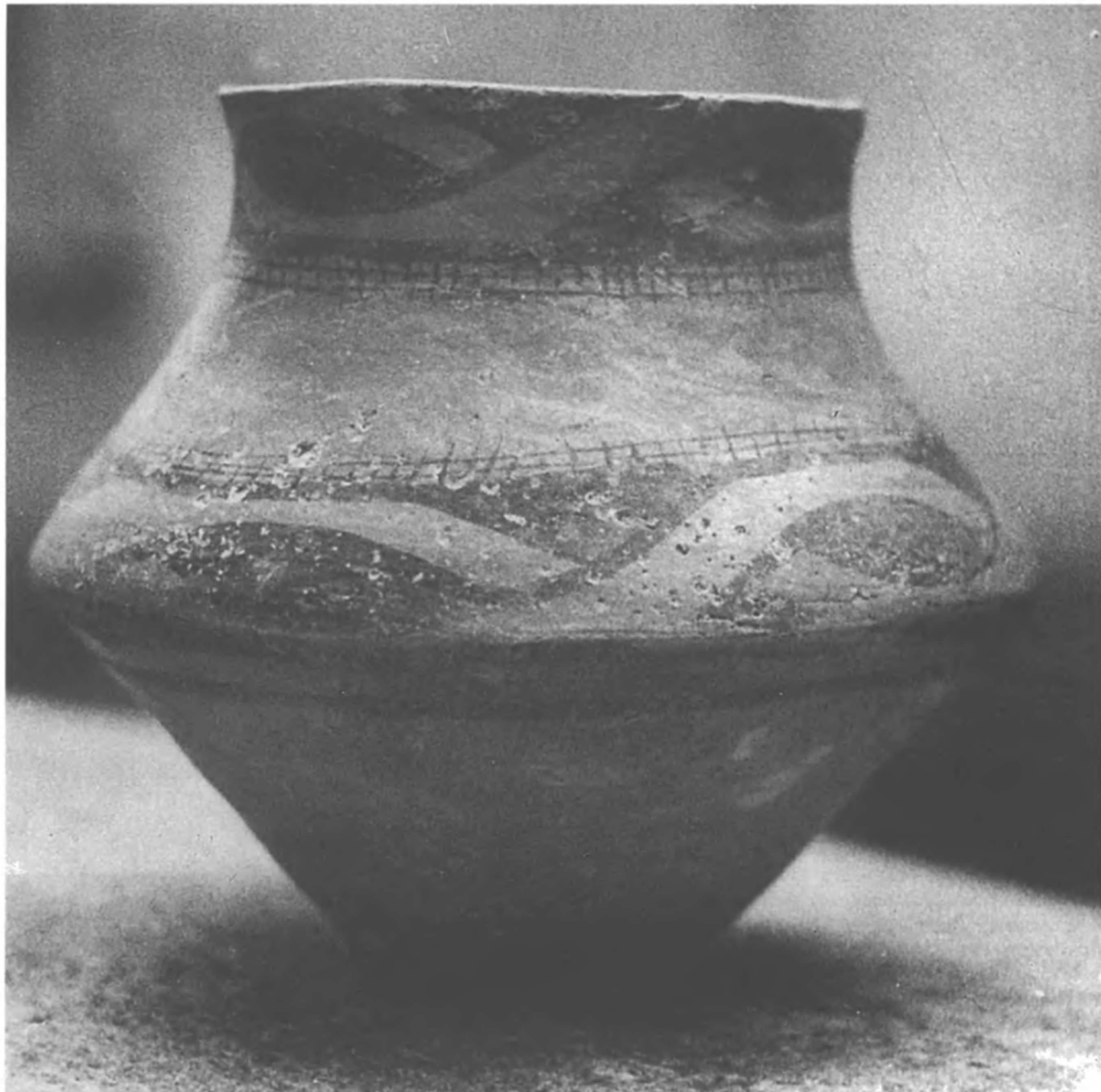

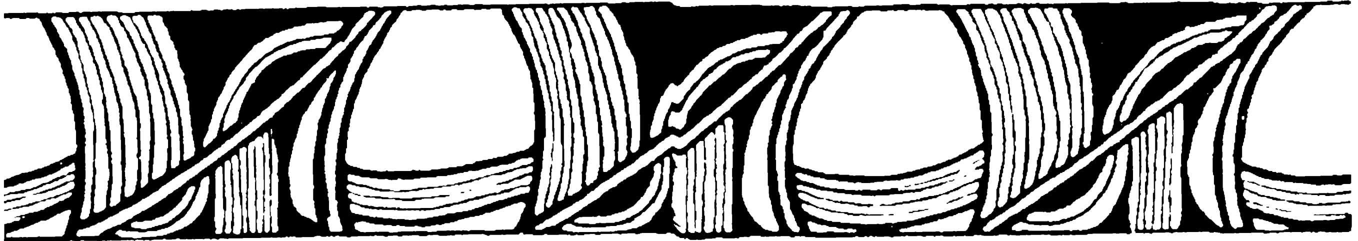
М. Гладких, С. Рижов, М. Суховий. Встановлено, що належить воно до оріньякської культури нижнього палеоліту і існувало 22000 років тому. Пам'ятка продовжує лінію розвитку Межиріцького селища верхнього палеоліту (Подніпров'я). Завершує його стоянка нижнього палеоліту у Володимирівці на р. Синюсі. Вище нього, поблизу с. Лащова археологи виявили поховання кроманьйонця у скорченому вигляді, вік якого 12 600 років [3]. Понад річкою Гірський Тікич поблизу с. Добрянки відкрито поселення Кукрецької (мезоліт) та Буго-Дністровської (неоліт) культур [4]. В урочищі Стінка коло с. Папужинці на правому березі річки Гірський Тікич восени 1963 року знайдено крем'яні знаряддя доби неоліту. Вироби зберігаються в Уманському краєзнавчому музеї [5]. Вони такі ж, як і на відомому неолітичному поселенні Саврань (Південний Буг). Отже, життя людське тут розвивалося упродовж тисячоліть.

Дослідження селищ Трипільської цивілізації на території теперішнього Тальнівського району почалося відразу після її відкриття. Пов'язане воно з ім'ям відомого вченого і літератора Василя Доманицького. У своєму селі Колодистому та в сусідніх – Луківці, Корсунці, Глибочку, Піщаній, а також в м. Тальному восени 1897 року він відкрив пам'ятки «з культурою, подібною до Трипільської». Наступного року разом із Миколою Біляшівським, Олександром Спіциним, Платоном Доманицьким почали розкопки «точків», як називали тоді рештки споруд. Для наукової достовірності вчені вперше в археологічній практиці застосували фотографування досліджуваних об'єктів та знахідок. Встановлено, що точки є не «будинками мертвих», а житлами. Вчені визначили розміри кожного з розкопуваних, описали характерні деталі основних конструкцій, дослідили планування поселення. Знахідки, виявлені під час розкопок, передано В. Хвойці у Київський міський музей. В. Доманицький здав 53 предмети, а О. Спіцин – 24 [6]. Тетяна Пассек визначила, що за інвентарем поселення в Колодистому підходить ближче до пам'яток пізнього Трипілля Полісько-Дніпровської групи СІІ [7].

Впродовж більше як сторічного дослідження археологічних пам'яток встановлено, що

**Двоконічний горщик із Тальянківського міста.
Розкопки В. Круця 1991 р.**

Розгортка орнаменту із посудини із селища Попудня (Монастирищенський р-н)

на Тальнівщині є поселення усіх етапів розвитку Трипільської цивілізації. Ще 1935 року у с. Вишнополі виявлено ранньотрипільський пам'ятник. Поселення Гребенюків Яр (Трипілля А) відкрито 1981 року біля с. Майданецького і на сьогодні його повніше досліджено. За допомогою радіовуглецевого аналізу встановлено, що селище існувало 6040–6165 років тому [8]. Найсхіднішим Ранньотрипільським поселенням є Довжуків Куток (Павлівка-ІІ), відкрите В. Мициком 1987 року. За керамікою, знаряддям, конструкцією жител воно подібне до Гребенюкового Яру [9].

Подальший розвиток цивілізації простежується у пам'ятках борисівського типу, зосереджених у басейні річок Рось, Гнилий та Гірський Тікичі. Частину їх дослідила та класифікувала Олена Цвек. Поселення вона поділила на дві групи: раніші віднесла до типу Зарубинець (Монастирищенський район), а пізніші до типу Красноставки (Маньківський район). Рівноцінним останньому є селище в с. Лісовому, яке започатковує ранній етап середнього Трипілля ВІ. У його житлах уже застосовують складні забудовування із вальків глини. Поруч ще є будівлі, які мають заглиблену частину та наземну із глини, тобто напівземлянки. Кераміка оздоблена прокресленим орнаментом. Подекуди лінії орнаменту заповнені білою пастою.

Наступний етап розвитку – поселення у селі Онопріївці, котре відкрито ще 1925 року. Воно вже велике за розміром – до 80 гектарів. Його житла розташовані на трьох концентричних колах. Оселі в основному двокамерні і забудовані на площі до 100 кв.м. В одному з них виявлено триступеневе святилище. Зміни на поселенні, порівняно із Лісовим та Красноставкою, тут великі і продуктивні. Це простежується не тільки в плануванні селища, конструкції жител, а й у типах та асортименті посуду. Тут його є три типи: вази із покришками, широкогорлі горщики, біноклі. До керамічної маси починають додавати товчені черепашки. Окрім прокресленого, рельєфно-штампового орнаменту, уже застосовується орнаментування так званими перлинами по вінцю посуду і шевронами зубчастого штампу на плечиках [10].

Еволюція поселень на етапі ВІІ, як засвідчує селище коло с. Веселого Кута, набуває вершинного розвитку. Розміри його уже сягають великого міста – 150 гектарів. Воно існувало 4200–4100 рр. до н. е. Поселення має чітке планування за овалом. Подібні до нього і селища у Копіюватій, Харківці. В житлах є багато глиняних вимосток, лежанок, культових підвищень, печей купольної конструкції. У кераміці з'являються нові форми, до глини додаються різні суміші для міцності. Спіралеподібний орнамент ускладнюється. Розміри гончарних виробів збільшуються. Так, зерновики сягають до метра висотою. Найосновніше те, що у Веселому Куті уже з'являється мальована кераміка – глечики, кулясті горщики, кратери, біноклі. Їх розписують в один і два кольори [11].

У Веселокутському прамісті 1977 року відкрито найдавнішу у Європі гончарну

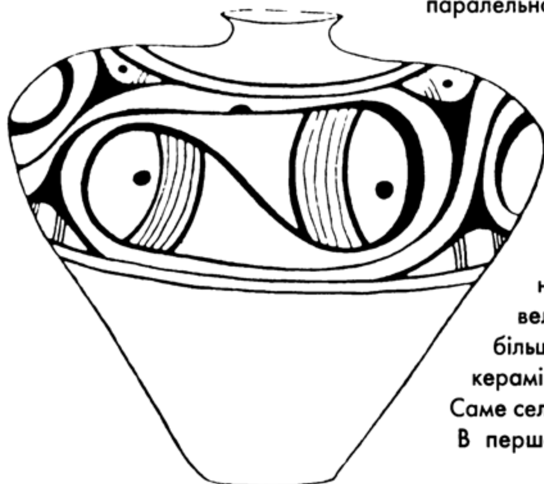
Сокира із Тального та шліфувальний камінь із Кривих Колін.
Зібрання В. Мицика. ТМІХ

майстерню і горно гончаря: двоярусна піч, пригребиця, стеля з продухами і камера для випалу. Тут же знайдено до двадцяти різних посудин.

Не дивлячись на довготривалий розвиток селищ, хліборобство у його мешканців було сталим і підсилювалося скотарством. Знарядь для цього – мотик для обробітку грунту, серпів, зернотерок – у хліборобів було вдосталь. І що найосновніше, від раннього етапу і до кінця середнього вони не зазнали особливих змін. Рогових мотик на Веселокутському прамісті знаходили чи не найбільше. Вони були від 8 до 20 сантиметрів величиною. Це свідчило, що на обробітку землі була задіяна велика кількість людей. За розрахунками В. Круця їх у 662 оселях жило 4634 особи і обробляли вони 1390 гектарів землі [12]. Частина мотик мала отвори для держаків. До унікальних знахідок належить трикутна кам'яна мотика. Багато знаходять і крем'яних різців до серпів. Вони двоякі – з одним та двома робочими лезами. Зернотерки, як правило, мають продовгувату форму і зверху загладжені. У каменя-розтирача або верхняка, навпаки, поверхня шерехата, щоб краще розмелювати зерно. Для цього ще використовували кам'яні дворучні куранти. Знаходять і інше знаряддя. На поселенні в Онопріївці в одній із розкопаних споруд виявлено сорок крем'яних інструментів для обробки дерева. Це дає підстави стверджувати, що тут жив тесляр [13].

Дослідження О. Цвек середнього етапу Трипільської цивілізації на Тальнівщині довели, що селища хліборобів-оріїв між Південним Бугом і Дніпром розвивалися самодостатньо і одночасно із західними. Лінія розвитку простежується на невеликих селищах, як ось: Зарубинці, Лісове, з наступним зростанням до більших, якісніших – на зразок Онопріївки й аж до великих поселень типу Веселого Кута та Миропілля (Корсунь-Шевченківський район). Генетичний зв'язок зберігався у всіх ланках даної групи пам'яток. Цьому, безперечно, сприяв космогонічний світогляд, зафіксований у складному орнаменті кераміки. «Не дивлячися на помітні відмінності західних і східних регіонів культури Кукутені–Трипілля, – пише О. Цвек, – варто зазначити, що вони розвивалися паралельно і їхні зв'язки на певних етапах то підсилювалися, то слабшали» [14].

Зерновик із селища Стара Буда (Звенигородщина).
Розкопки М. Якимовича. 1906 р.

Розвиток пам'яток типу Веселого Кута завершує Гордашівське поселення. Воно розміщене на лівому березі Гірського Тікича, за площею розселення – 130 гектарів – належить до міста і є перехідним від середнього до розвиненого етапу. У ньому відчутно збільшується кількість мальованої кераміки і зменшується посуду з прокресленим орнаментом.

Завершується етап ВІІ і Трипільська цивілізація ступає на якісніший щабель розвитку. Настає новий період в розвиненому Трипіллі – період найвищого і квітучого піднесення. Розростаються селища, утворюється ціла низка міст, житла споруджуються в основному у два поверхи. Освоюються великі посівні площі. Розвиваються будівельні професії, ремесла. У вжиток все більше входить мідь. Найзримішою ознакою культури цієї пори стає мальована кераміка. За її ознаками формуються нові осередки, розвиваються нові варіанти. Саме селищ цього часу – етап СІ – найбільше є на Тальнівщині.

В першому десятиріччі XX століття в селі Сушківці (Уманський район) Данило

Щербаківський відкрив селище Трипільської цивілізації. Він приїздив на розкопки у 1915 році, коли їх тут розгорнула Валерія Козловська. В складі експедиції був також уманець Петро Курінний. У 1925 році останній відкрив і два роки розкопував поселення у Томашівці. Тетяна Пассек, досліджуючи селище у Володимирівці, що над Синюхою, виявила єдину лінію розвитку пам'яток Володимирівки – Попудні – Томашівки. Думку про те, що пам'ятки типу Володимирівки є підосновою томашівської групи, підтримує ряд археологів. Дослідження 1980-х років дали можливість заповнити часовий розрив між пам'ятниками Володимирівки і Томашівки поселеннями типу Небелівка. Таким чином археологам, які вивчали трипільські пам'ятки на Тальнівщині, вдалося простежити нерозривність їхньої генетичної лінії.

Мальований горщик із Косенівського праміста, 3700-3400 рр. до н. е. Розкопки Тамари Мовші

Отже, Гордашівське селище стоїть поміж пам'ятниками типу Веселого Кута і Володимирівки, а остання є відправною у поступальному розвитку пам'яток томашівської групи. Поселення у Глибочку, Колодистому, Кривих Колінах, Піщаній входять в групу пам'яток типу Небелівки-Глибочка. Тальне однотипне із Попуднею. Найяскравішими є пам'ятки типу Майданецького. Сюди належить найбільше у світі місто Тальянки – 450 гектарів та набагато менші за розмірами поселення в Мошурові, Білашках, Здобутку, Тальному-ІІ. До сушківської групи теж входять великі міста: Чичиркозівка – 350, Доброводи – 250, Розсоховатка – 150 гектарів. Поселення в Кобриновій Греблі, Поташі, Корсунці, Колодистому-ІІ відносять до томашівської групи невизначеного типу. Взагалі, до томашівської локальної групи археологи В. Круць та С. Рижов зараховують 40 селищ.

До останнього завершального етапу СІІ належать пам'ятки біля сіл Лащової, Мошурова-ІІІ, Гордашівки-ІІ, Кобринового. Селища невеликі за розмірами. Житла в них традиційно двоповерхові, але їхні розміри значно зменшилися. Розкішні розписи на посуді пригасли, яскравість зблякла. На кераміці (Мошурів-ІІІ) знову з'являється прокреслений орнамент. Дослідження даних селищ підтверджують, що культура підходила до свого завершення. Вона нікуди не зникала, а уступала позиції новому часові, званому бронзовим віком, переформовуючись у іншу якість, сліди якої знаходять у культурі шнурової кераміки, катакомбної культури.

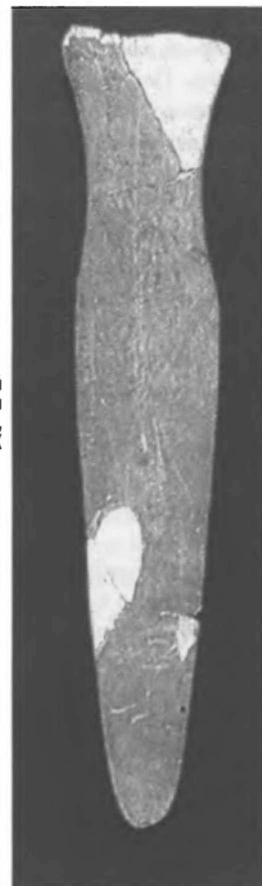
У селищах Трипільської цивілізації в Тальнівському районі відтворюється картина договікового розвитку культури прадавніх хліборобів-оріїв. Тут вона започатковувалася, життєдіяла і прийшла до завершення.

Сланцева сокирка із Майданецького. Зібрання В. Мицика. ТМІХ

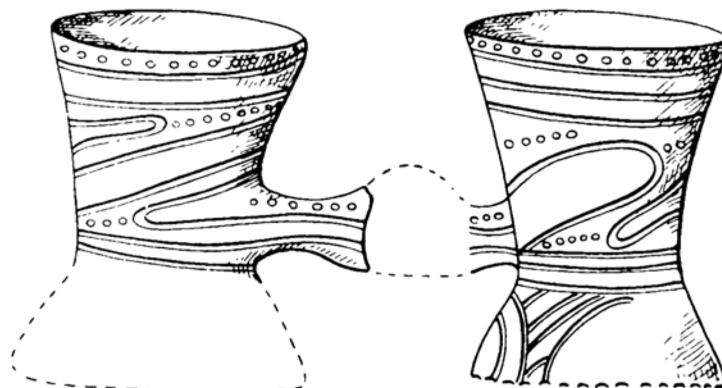
Прясло, сокирка із кременю та рогова мотика савранського типу з Веселокутського праміста. ТМІХ

Кістяний кинджал з Онопріївки, етап ВІ. ТМІХ

План східнотрипільського міста у Веселому Куті за аерофотозйомкою. Друга половина V тис. до н. е. Розшифрування К. Шишкіна

Біноклеподібна посудина із Красноставки, 5310—4700 рр. до н. е.

Жіноча статуетка
з Василькова.
За Н. Бурдо

План селища в Колодистому
(Тальнівський р-н).
За К. Шишкіним

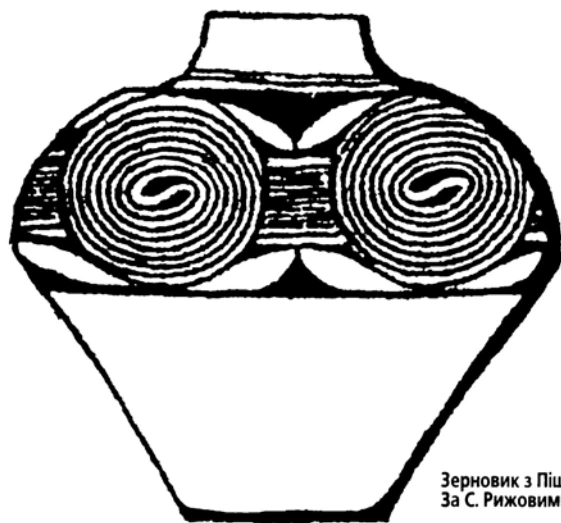
План міста у Васильковi
(Шполянський р-н).
За К. Шишкіним

Статуетка
чоловіка з Кочержинець.
Розкопки В. Даниленка

План міста у Ятранівці
(Уманський р-н).
За К. Шишкіним

Зерновик з Піщаної.
За С. Рижовим

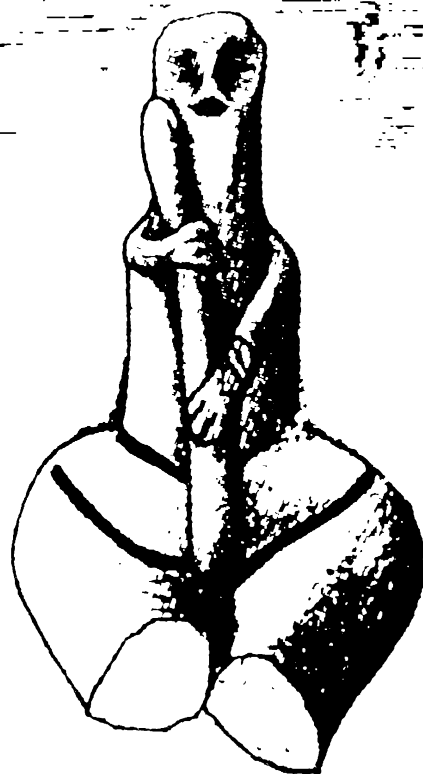

План поселення в Кочержинцях
(Уманський р-н). За К. Шишкіним

Глечик з Багви
(Маньківський р-н)

Піч в оселі трипільців-хліборобів
з Томашівського праміста.
Реконструкція Петра Курінного, 1926 р.

Жінка за роботою. Статуетка
із Сабатинівки

ПОСЕЛЕННЯ ВІ -СІ В ТАЛЬНІВСЬКОМУ РАЙОНІ (палеодемографічні дані за В. Круцем) [5]

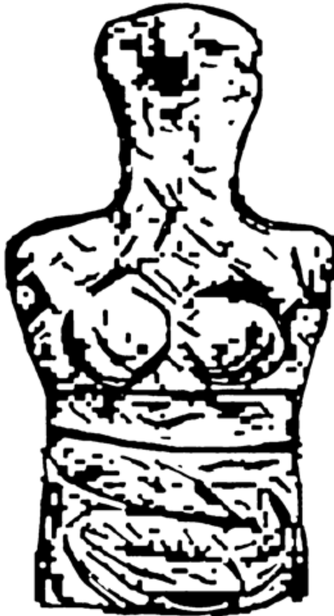
Поселення	Площа поселень, га	Кількість будівель	Кількість жител	Кількість мешканців	Площа під посівами, га
Онопріївка	60	352	264	1848	554
Веселий Кут	150	882	662	4634	1390
Гордашівка	130	765	573	6011	1203
Піщана	20	118	88	617	185
Глибочок	100	588	441	3087	926
Тальне 1	15	88	66	463	139
Колодисте	50	294	220	1544	463
Криві Коліна	50	294	220	1544	463
Тальянки	450	2700	2025	14175	4252
Майданецьке	270	1575	1181	8267	2480
Мошурів	7	41	30	210	63

ДАТУВАННЯ ТРИПІЛЬСЬКИХ СЕЛИЩ НА ТАЛЬНІВЩИНІ (археомагнітні дати) [6]

Поселення	**Етап**	**Індекс**	**B. P.**	**B. C.**
Веселий Кут	BI -BII	AM-221	5150	CCCII
Веселий Кут	BI -BII	AM-220	5050	CCCI
Майданецьке	CII	AM-218	4750	CCVII

ІЗОТОПНІ ДАТИ ТРИПІЛЛЯ-КУКУТЕНІ (за Н. Бурдо М. Відейко М. Ковалюхом)

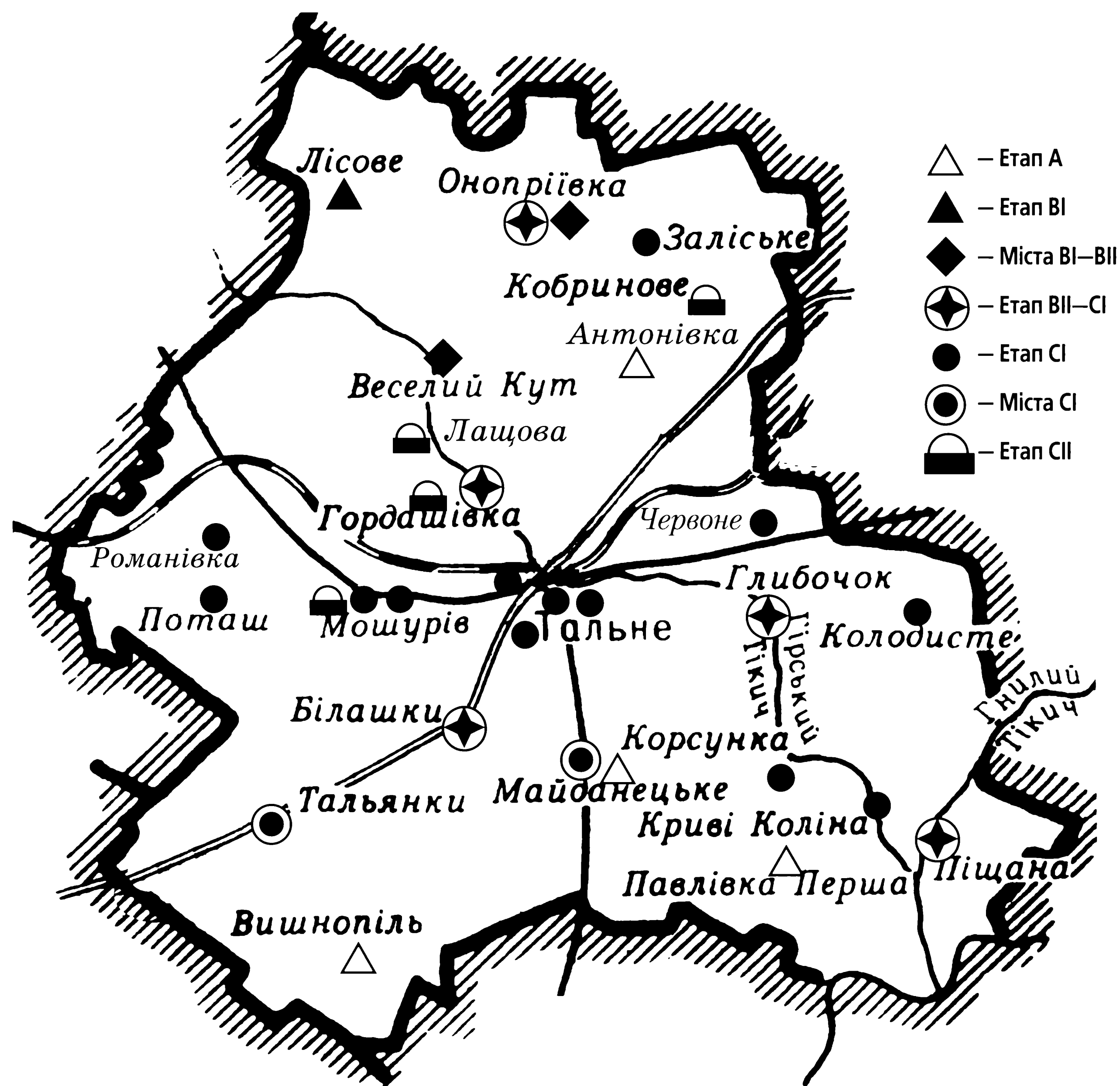
Поселення	**Етап**	**Індекс**	**B.P.**	**B.C.**
Гребенюків Яр	AI	Кі 6672	6040±65	4925±89
Веселий Кут	BI -BII	Він 2137	5180±65	4012±94
Веселий Кут	BI -BII	Кн 903	5100±100	3869±118
Майданецьке	CI	Кн 1212	4600±80	3226±163
Майданецьке	CI	Він 2087	4890±50	3679±43

Жіноча статуетка із Бернового

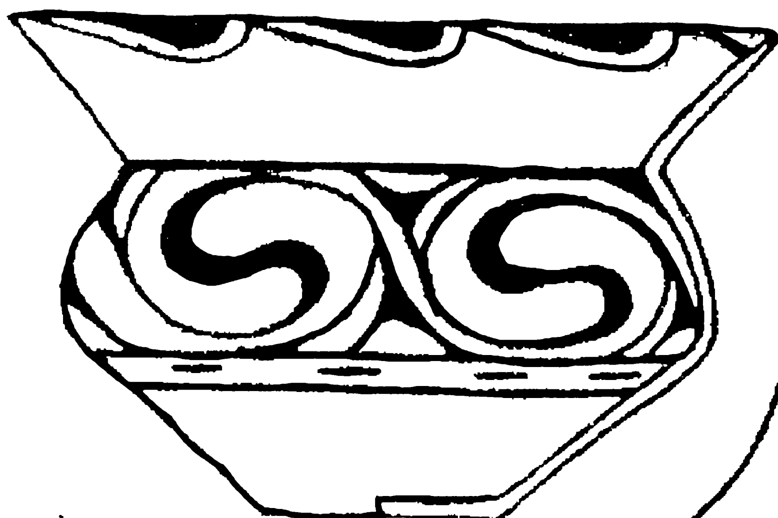

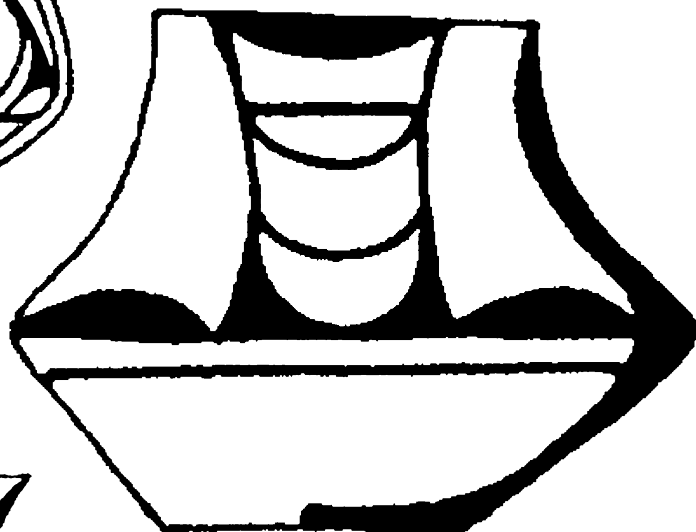
Древо-колосок на земному лоні. Малюнок на горняті із Майданецького

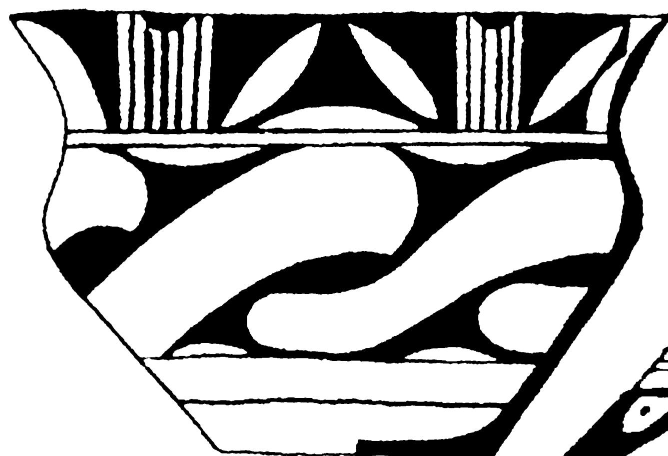

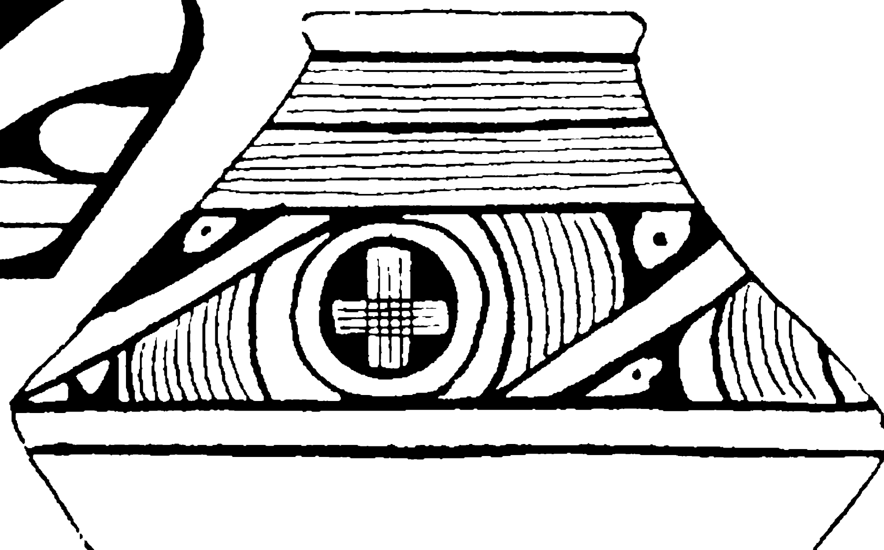
Карта міст і селищ Трипільської цивілізації в Тальнівському районі. Склав В Мицик Раннє Трипілля, етап А Вишнопіль, Майданецьке II (урочище Гребенюків Яр), Павлівка I (уроч Довжуків Куток), Антонівка Середнє Трипілля, етапи BI-BII Лісове, Онопріївка I, Веселий Кут, етап BII-CI Білашки, Гордашівка I, Онопріівка II, Глибочок, Піщана Пізнє Трипілля, етап CI Заліське, Колодисте II, Корсунка, Криві Коліна, Мошурів I, Романівка, Майданецьке I, Мошурів II, Поташ, Тальне I, Тальне II, Тальне III, Тальне IV, Тальянки, Червоне, найпізніші селища, етап CII Мошурів III, Гордашівка II, Лащова, Кобринове

Горщик із Глибочківського праміста. Розкопки С. Рижова.
Глечик із Кривих Колін. Розкопки М. Шмаглія

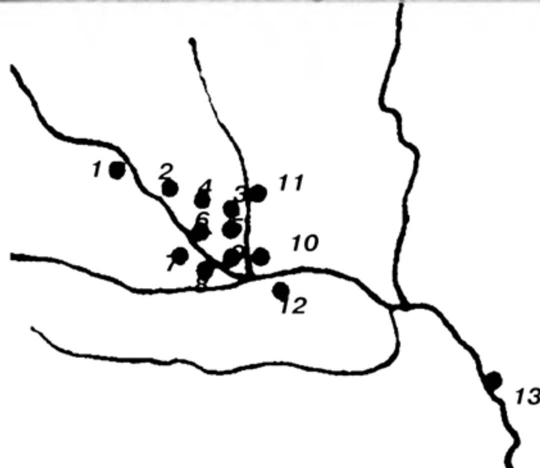

Кратер із Гордашівки та зерновик
із Піщаної. Розкопки М. Шмаглія

**Покришка із Гребенюкового Яру.
Розкопки М. Відейка, В. Мицика. ТМІХ**

Карта ранньотрипільських селищ у міжріччі Південного Бугу–Дніпра
(за В. Збеновичем та В. Мициком): 1 – Тростянець, 2 – Гайворон, 3 – Могильна-І, 4 – Могильна ІІ, 5 – Могильна ІІІ, 6 – Могильна IV, 7 – Завалля, 8 – Саврань, 9 – Сабатинівка ІІ, 10 – Гренівка, 11 – Данилова Балка, 12 – Красненьке, 13 – Костянтинівка, 14 – Вишнопіль, 15 – Майданецьке ІІ (уроч. Гребенюків Яр), 16 – Павлівка І (уроч. Довжуків Куток), 17 – Антонівка.

ПОСЕЛЕННЯ РАННЬОГО ТРИПІЛЛЯ

На заставці:
уламок статуетки
із Гребенюкового Яру

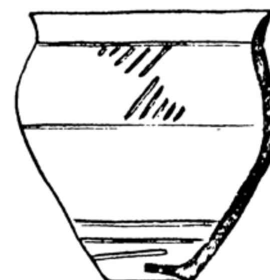
За єдиною знахідкою – піддоном від фруктовниці, – яку всередині 1930-х років доставив в Уманський краєзнавчий музей учитель із села Вишнопіль (тепер Тальнівський район на Черкащині) встановлено, що тут є залишки поселення раннього Трипілля. Малюнок піддону у своїй праці про трипільську кераміку опублікувала Тетяна Пассек. В науковий обіг було введено найсхідніше поселення ранньотрипільської культури в басейні Південного Бугу – Дніпра. Місцезнаходження його зосталося безвідносним: знайдено на правому березі безіменного струмка. Тому пам'ятка залишилася недослідженою. Про цю важливу знахідку для Трипілля етапу А читаємо: «Підставка виготовлена із сірувато-чорної маси, поверхня якої покрита чотирьома горизонтальними поясами; кожний пояс має дві полоси, котрі утворюють стрічку, вертикально посічену короткими полосками» [1].

Піддон фруктовниці із селища у с. Вишнопіль. Опублікований Тетяною Пассек 1949 року

В процесі вивчення великих поселень Трипільської культури на території Тальнівського району виникла проблема єднальної ланки, яка б підтвердила початковий етап розвитку культури прадавніх хліборобів у нашому краї і безперервність її розвитку на значній території. У 1981 році цю прогалину було ліквідовано В. Мициком, який працював у складі Майданецького загону Трипільської комплексної експедиції Інституту археології АН УРСР, разом з І. Гірником було відкрито ранньотрипільське поселення у східній частині села Майданецького. Зауважу, що розкопування пам'ятки у перші роки «давалося» в руки тільки автору відкриття. Результати розкопок 1981-82 років опубліковані М. Шмаглієм та М. Відейком у збірнику «Новые исследования по археологии Северного Причерноморья». Більшість знахідок того часу експонуються в Черкаському краєзнавчому музеї. Матеріали з розкопок 1985 року (М. Відейко, В. Мицик, О. Фисун) зберігаються в Тальнівському музеї історії хліборобства. Решта з розкопаного (1989 р.) – у науковому фонді Інституту археології НАН України.

Сім плям на поверхні грунту, кожна з яких до двадцяти метрів в діаметрі, вказували на наявність жител. Шурфування підтвердило, що це дійсно наземні та заглиблені житла. Залягали вони неглибоко. Перше розкопане житло було розміром 15x7 метрів. Обпалені шматки глини, розміром до 10 см, посередині майданчика залягали щільно й масивніше, а по краях – менше й розсипчасто. Подібними були і дві інші будівлі. Під завалом будівельних решток знаходилися кістки тварин, а глибше – дрібні уламки кераміки. Усі три колишні оселі було споруджено із дерева та глини, вони мали стелю і,

Горщик із Гребенюкового Яру. Розкопки М. Шмаглія, замалювання М. Відейка

можливо, два поверхи. Подібний принцип будівництва характерний для багатьох ранньотрипільських поселень. Четверте житло було дещо відміннішим, хоч знахідки майже однакові: кістки, черепки, крем'яні вироби та відколи. При розкопуванні почав вимальовуватися його контур. Житло виявилося заглибленим – три метри в ширину та вісім у довжину. В ньому було знайдено фрагменти кераміки, уламки жіночих статуеток, відходи кремнієвого виробництва. З північного краю виявлено скупчення рогів тура, оленя, стулок черепашок молюсків [2].

У перші два роки досліджень встановлено, що житла розміщалися по овалу з півночі на південь. Кожне з них споруджувалося за лінією південний схід – північний захід. Такий спосіб забудови був життєво необхідним, бо при ньому світло сонця майже весь день попадало у вікна [3].

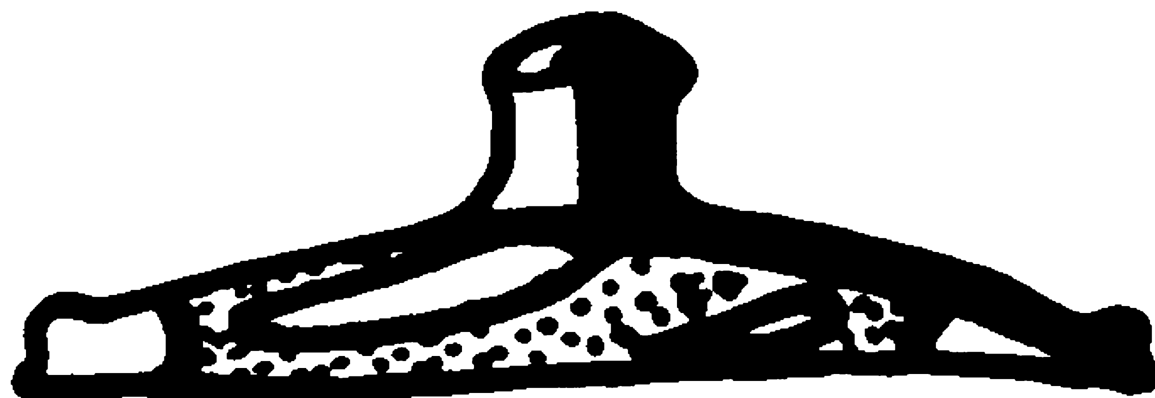
До дослідження жител повернулися у 1989 році. На східній частині поселення членом Майданецького загону трипільської експедиції Н. Бурдо було розкопано три житла та дві ями. Перше житло сильно зруйноване при оранці. Воно мало розміри 8х4 метри, тягнулося в напрямку південний захід – північний схід. Серед решток будівлі знаходились черепки, уламки посуду, крем'яні відколи. Порадувала знахідками яма з південно-західного краю житла. З неї свого часу для будівництва брали глину, а пізніше її засипали сміттям. В цій овальній ямі 5х4 м знайдено чимало кісток тварин. Деякі частини лежали навіть в анатомічному порядку, очевидно, після розбирання туш. Серед численних знахідок уламків кераміки та кременю трапилися і цінні речі: вісім мідних пронизок, кістяний оберіг та більше десяти фрагментів жіночих статуеток.

Друге житло найбільше зруйноване при оранці. Одначе тут знайдено кілька розвалів посудин. Коло будівлі також була яма 2,2х1,8 м і 0,80 м глибиною. Як і в попередній, у ній було багато кісток тварин, в основному великої рогатої худоби, фрагментів кераміки та кременю.

Найкраще збереглося житло № 3 завдяки тому, що будівельні рештки залягали глибше. Воно мало розміри 12х10 м і було орієнтоване за лінією південний схід – північний захід. Шматки обпаленої глини мали товщину 6–10 см і зверху були загладжені, а знизу було видно відбитки дерева. Серед глини, а також під нею знайдено розвали посуду. Пожежа була настільки сильною, що окремі шматки глини зашлакувалися, а кераміка при повторному обпалюванні деформувалася [4].

Розкопки жител підтвердили, що принцип будівництва осель у Гребенюковому Яру такий же, як і в інших ранньотрипільських поселеннях. Поєднання наземних та заглиблених осель тут також не є винятком. Так було побудовано житла у Лєнківцях (Буковина), Сабатинівці (Кіровоградщина).

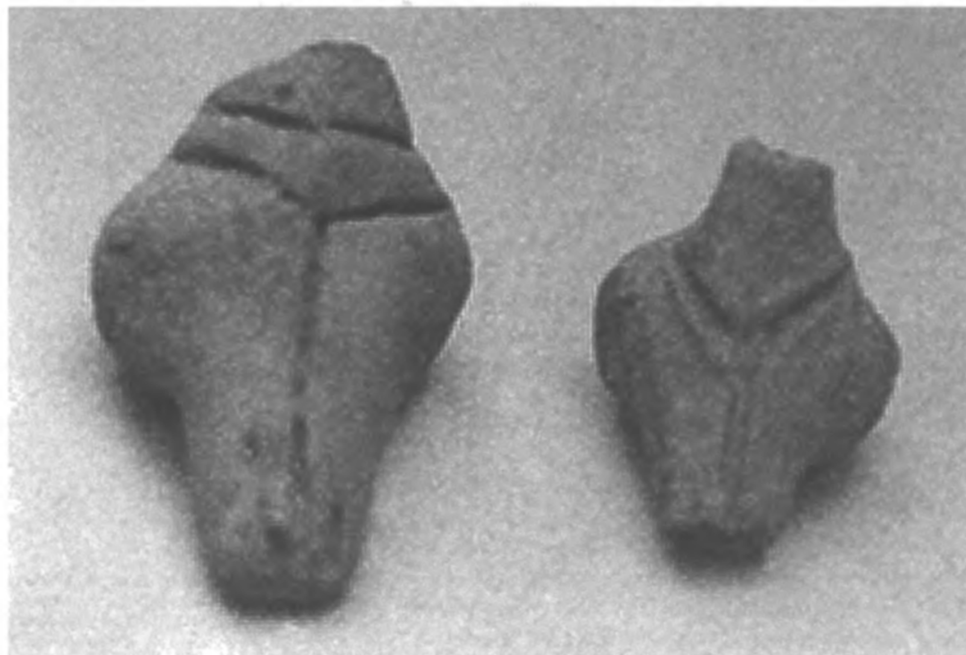
Найрозвиненішим ремеслом прадавніх хліборобів з Гребенюкового Яру було гончарство. Тільки за два перші роки розкопок виявлено 3230 черепків столового (79,5 %) та кухонного (20,5%) посуду. Виготовлялася кераміка з однієї суміші: глина з додаванням шамоту і піску. Серед кухонної посуди переважають горщики, фруктовниці, посудини з циліндричною шийкою, цідилки, тази, ринки, покришки. Горщики були банькоподібними та широкогорлими. Орнаментовані вони пальцевими защипами в один та два ряди. Зрідка наліплено на плечиках округлі шматочки глини. Посудина з циліндричною горловиною прикрашена защипами, а на корпусі наліплено шишечки. Найрясніше орнаментовано покришки. На них є то канелюрні розводи, то складні лінійно-крапкові малюнки. Великі миски за формою подібні до конічних і підлощені зсередини. Від кухонних фруктовниць знайдено кілька неоздоблених піддонів, але вони засвідчують їхні великі розміри.

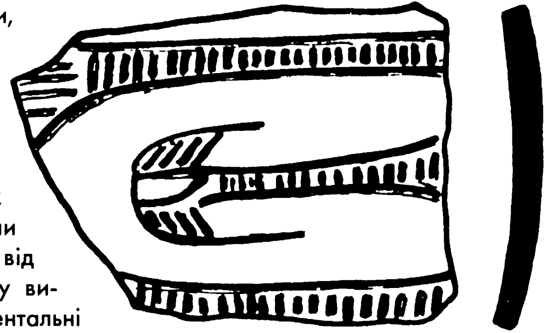
Покришка з Гребенюкового Яру із декоративними оздобами на ній. Знахідка та замалювання В. Мицика. ЧОКМ

Фрагменти жіночих статуеток із Гребенюкового Яру. Розкопки В. Мицика, 1991 р.

Фрагменти жіночих статуеток із Гребенюкового Яру. Розкопки В. Мицика, 1985 р.

Зображення змія на горщику із Гребенюкового Яру. Замалювання М. Відейка

Столова кераміка також має розмаїття форм: горщики, горнята, глечики, грушеподібні посудини, покришки, фруктовниці, вази, миски, черпаки, ложки. Майже всі вони розкішно оздоблені заглибленим орнаментом, штампом різної конфігурації. Заглибини часто інкрустовано білою пастою. Інколи після випалювання між заглибленими лініями посудина прокрашувалася червоною фарбою.

Тонкостінні горшки, як найпоширеніші і, отже, найбільш вживані, виготовлялися дуже ретельно. Орнамент наносився у вигляді заглиблених ліній і міг складатися з трьох-чотирьох фризів. Композицію доповнювали насічки або штампи навколо нижньої частини. Кубки відрізнялися від горщиків високою шийкою з канелюрами, яка відразу переходила у випуклість. Глеки – це, по суті, кубки, але в кілька разів більші. Орнаментальні композиції на них такі, як і на горщиках. Грушеподібні посудини збереглися тільки фрагментарно. Фруктовниці – це своєрідні миски, поставлені на циліндричний піддон, знизу якого є круглі отвори. Вони на поселенні Гребенюків Яр представлені двома типами: ребристі та з плавним профілем. Орнамент на перших йде ритмічно, подекуди в шаховому порядку. На інших композиції створюються чотирма перехресно розміщеними овалами, які з'єднуються навскісними лініями-променями. Вази також подібні до мисок, але з плавним профілем, піддони їхні орнаментовано заглибленими лініями та штампами. Ложки та черпаки-ополоники орнаментовані як знизу, так і їхні ручки. Це переконує, що давні жителі нашого краю зналися на красі [5].

Розвиненим було і виготовлення знарядь. Зернотерки та розтирачі-верхняки робили із місцевого каменю, який брали над Тальянкою. Деякі вироби з каменю, як ось сокирки, та кремінь завозили з Дністра. Багато крем'яних конкрецій знайдено на поселенні як у житлах, так і в ямах. Судячи по великій кількості відходів, а також знайденим пірамідальним та аморфним нуклеусам, виробництво інвентаря було налагоджене. Шкребки були виготовлені із круглих відщепів. Були вони різного виду: однобічні, дволезові, округлі. Скоблі робили з відщепів, пластин. З місцевого кременю виготовляли ножі до чотирьох сантиметрів довжиною, а з привозного вони були довші. Знайдено також вкладні леза серпів, наконечники стріл. Свердла виготовлялися з пластин, один край яких завужувався і мав притуплену ретуш від спинки. Трапляються і комбіновані знаряддя: кутовий різець з ножем, скобель з ножем. Леза ножів часто загострювали двічі.

Зважаючи на рідкість кременю, він у поселенців Гребенюкового Яру цінувався і використовувася майже повністю. Ті сколи і відщепи, з яких не можна було нічого виготовити, слугували ріжучими інструментами. Усі названі знаряддя з успіхом використовувалися у тваринницькому та мисливському господарствах: наконечники стріл, скоблі, шкребки, проколки, різці, ножі, пов'язані із забиттям тварин, розрізанням туш та обробкою шкір і кісток.

При розкопках 1985 року нам вдалося натрапити на дві зернові ями. Вони мали конічну форму: від горловини до днища розширювалися. Стінки їх були обмащені шаром глини товщиною 1,5 – 2 см, а дно було ущільнено трьома шарами. Обмазка з відмуленої глини була висушена, не піддавалася дії гризунів та вологи і була досить міцною. Своє первісне призначення ями втратили і, судячи із знахідок, були сміттєзбірниками. Про це свідчить те, що на дно однієї ями були викинуті рештки відмуленої білої глини та попіл, серед якого траплялися чималі вуглини. Саме в ямах знайдено уламки горщиків різного розміру, фруктовниці, ринки, за формою достоту подібних до сучасних.

Ринка із Гребенюкового Яру. Розкопки М. Відейка, В. Мицика, 1985 р.

Фрагменти горщиків і фруктовниць мають покреслений орнамент з канелюрами; їхні матеріали тотожні з матеріалами із попередніх розкопок. Фруктовниці з плавним профілем, що були повністю реставровані, не мають орнаменту ні на площині, ні на піддоні, не орнаментовано і ринку. Лише на одній з фруктовниць є парні рогульки, розміщені на кожній із чотирьох сторін. Ринка також не орнаментована.

Статуетку знайдено лише одну, розбиту на дві половини. На її праву сідницю втиснуто зернину пшениці, що підкреслює суть жінки як родючої сили.

Із виробничого інвентаря знайдено ножові та серпові пластини, але найбільше – відходи крем'яного виробництва. Трапився також уламок кістяної мотики. Натомість зернотерку, хоч і розбиту на три частини, знайдено в комплексі. Особливо заслуговує на увагу камінь-розтирач. Він овальний, зроблений під праву руку, для великого пальця тут є заглибина і в руці тримається, як влитий [6].

Стелі жител вважаються за міжповерхові перекриття і не відрізняються за принципами будівництва від двоповерхових жител Майданецького міста пізньотрипільського періоду. Кераміка не відрізняється від тієї, яка побутувала на поселенні. Тільки та, що знайдена у ямах, має сірий та чорний колір, а та, що із жител, – червонувата, із слідами окисновідновлюваного випалу. Колекція статуеток нараховує до 20 неорнаментованих витворів.

З унікальних речей у 1989 році тут було знайдено сокиру з просвердленим отвором, гостру частину великого сланцевого тесла, орнаментир із ікла дикого кабана та кістяний оберіг. Звертає на себе увагу знайдений у житлі № 3 зерновик із рельєфним орнаментом. Він споріднений із подібними виробами культур Варна та Гумельниця на Дунаї, що свідчить про зв'язок поселення Гребенюків Яр із пам'ятками Олександрівської групи (Одещина) та енеолітичними культурами Балканів [7].

При прокладанні газопроводу влітку 1991 року на поселенні було пошкоджено культурний шар, в тому числі залишки жител, господарські ями. Всього розкопано сім овальних ям, різних за розмірами (від 6,5 до 2 м) та глибиною (від 1,4 до 0,4 м).

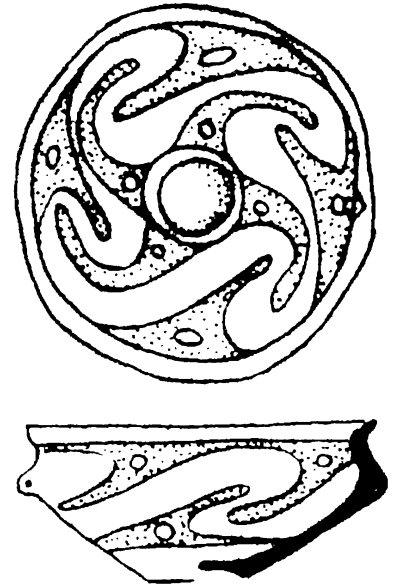
Заповнення ям складалося переважно з кісток тварин, черепашок, фрагментів кераміки, виробів з кременю, каменю, кісток. В цілому колекція знахідок 1991 року складається з кількох тисяч фрагментів кухонного та столового посуду, типового для ранньотрипільських пам'яток. Форми кухонного посуду – горщики, фруктовниці, покришки, – прикрашені загладжуванням, защипами, в тому числі в кілька рядів, та типу «барботин». Столовий посуд представлений горщиками, кубками, грушеподібними посудинами, фруктовницями, вазами, черпаками. Орнамент виконано за допомогою прокреслених ліній, штампу (круглого та прямокутного), канелюр. Як правило, ці засоби декору поєднуються разом на більшості посудин. З керамічних виробів варто відзначити одну цілу мініатюрну статуетку та ряд фрагментів. Всі вони належать до статуеток типу «С» (за Погожевою).

Знаряддя праці представлені крем'яними нуклеусами, пластинами, шкрабачками із відщепів. Є знаряддя мікролітичного вигляду. З каменю м'яких порід було виготовлено клиноподібні знаряддя, зернотерки. Кістяні вироби – різноманітні проколки, в тому числі з ікла кабана. Є фрагмент робочої частини рогової мотики. З глини було зроблено прясельце біконічної форми [8].

Із розкопок 1991–1992 років було зібрано велику кількість кісток та рогів тварин. За нею кандидат історичних наук О. Журавльов встановив їхній видовий склад. Найбільше було кісток та рогів бика й корови – 56 тварин. За ними йшли кози – 7 знахідок, залишків овець було менше. Натомість свиней поселяни тримали більше – знайдено 11 залишків. Кісток коней знайдено тільки три. Очевидно, їх тримали не для їжі – вони були тягливою силою. В господарстві також водився собака.

Жителі Гребенюкового Яру займалися і полюванням. Серед знахідок найбільше кісток дикого кабана – 10, а оленя благородного і косулі звичайної менше. Трапляються кістки тура й лося. Впольовували також бобрів, вовків, зайців. Багато знайдених кістяних проколок виготовлені із заднього скакального суглоба зайця. У річках ловили рибу, навіть сомів.

Череда свійських тварин не змінювалася навіть через кілька століть. У Майданецькому місті в ній переважали корови, воли, свині, за ними йшли кози, вівці, коні, а з диких тварин – олені [9].

Миска із знаком Сварги. Розкопки М.Шмаглія, замалювання М.Відейка

Знахідки з розкопок 1991 року суттєво доповнюють матеріали, отримані під час розкопок цього поселення у 1981–1982, 1985, 1989 роках, що їх вела Майданецька експедиція Інституту археології АН України. На сьогоднішній день Гребенюків Яр – одне з найбільш досліджених поселень на східному кордоні поширення цих пам'яток: тут розкопано 16 різних об'єктів, в тому числі залишки 4 наземних жител та 12 різних ям. Результати нових досліджень мають значення для реконструкції давньої історії краю.

У селі Павлівці-1, що за сім кілометрів на схід від Майданецького, у 1987 році В. Мициком було виявлено сліди ранньотрипільського поселення, а 1989 року його детально обстежено. На невеличкому мисі Довжукового Кутка, серед городів Орисі Довжук та Тетяни Ткачук, знаходиться чотири житла, розташовані майже по квадрату, в 30–50 метрах одне від одного. Поверхня жител № 1–2, за умовною нумерацією, всіяна дрібними рештками обпаленої глини та уламками кераміки. На третьому були більші фрагменти. Натомість на четвертому переважала обпалена глина. Шурфування підтвердило, що це рештки будівлі, поруйнованої під час оранки. Шматки обпаленої глини, кістки тварин, уламки кераміки, крем'яні відщепи перемішано.

На житлі № 1 було закладено розкоп 4 х 4,5 м. Пласт обпаленої глини залягав однорідно і досить щільно. Верхній шар глини був дрібніший і не мав відбитків дерева. Під ним, на другому шарі, було знайдено фрагменти кераміки, рештки кісток та крем'яні відщепи. За прийнятою в останні десятиріччя реконструкцією це дає змогу ствердити, що житло було двоповерховим: воно мало горішнє перекриття і стелю другого поверху. На обпаленій глині останньої є чіткі відбитки неширових балок та хмизу, яким вони перекривалися.

Тут же було знайдено розвали двох горщиків, що належать до столового посуду. Орнаментація їхня аналогічна декору кераміки з Гребенюкового Яру (прокреслені лінії різної величини і в різноманітних поєднаннях, канелюри). Трапляються уламки горщиків із наліпленими вушками, а також друшляків.

Геофізичним загоном О. Хоменка 1994 року було проведено геомагнітні зйомки ранньотрипільського виселка Довжуків Куток і складено план жител, допоміжних споруд та ям.

Фруктовниця із парними рогульками.
Розкопки В. Мицика, О. Фисуна

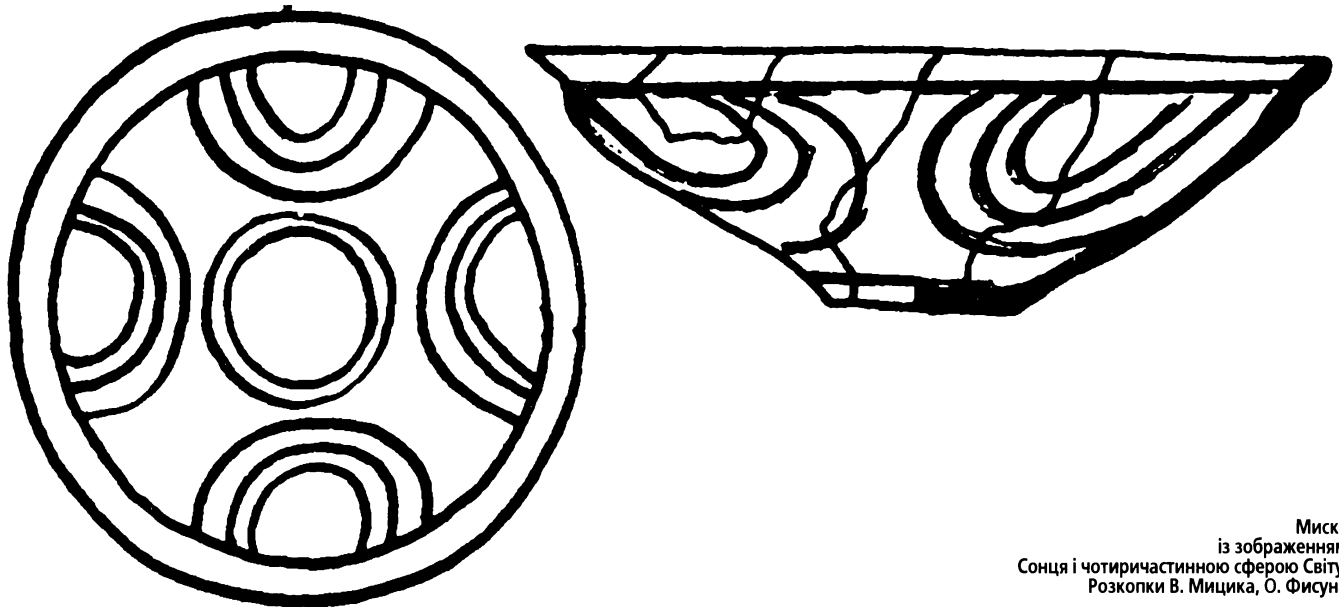
Сліди четвертого поселення періоду раннього Трипілля відкрито нами в селі Антонівці, що в північно-західній частині Тальнівського району. На городі С. Квашука було закладено розкоп 3x2 м. На глибині 0,5 м виявлено шар обпаленої глини з відбитками балок та хмизу, подібними до решток жител Гребенюкового Яру та Довжукового Кутка. Як і в Майданецькому, так і тут, ніякого інвентарю ні на стелі, ні під нею не виявлено. Лише на північній стороні будівлі було знайдено черепок, на якому в чотири ряди йдуть крапчасті лінії орнаменту. Така безінвентарність характерна для багатьох будівель Гребенюкового Яру. Основні знахідки там йшли по периферії споруди. З північного боку будівлі виявлено масивні (до 10 см товщиною) уламки добре випаленої глини. Це, очевидно, могли бути рештки лежанки. Такі, поки що часткові, результати, що їх виявлено при початковому дослідженні [10].

Час заснування ранньотрипільських пам'яток брався узагальнено. Уперше для поселення Тимкове (Трипілля А, Олександрівська група пам'яток) в Берлінській радіокарбонній лабораторії визначено радіовуглецеву дату 5700±70, а калібрована дата – 4550 рік до нашої ери. Оскільки поселення Гребенюків Яр має низку аналогій із Тимковим в кераміці, крем'яних знаряддях, житлобудуванні, отже, співвідноситься з ним, то й для поселення було визначено такий же вік. Останнім часом в Київській лабораторії Інституту геохімії і фізики матеріалів НАН України за різними зразками із Гребенюкового Яру визначено три дати:

Гребенюків Яр	Кі	6672	6040±65	4925±89
Гребенюків Яр	Кі	6673	6120±50	5086±95
Гребенюків Яр	Кі	6674	6165±55	5113±79

За цими датами поселення Трипілля А на території України виникають не між V і IV тисячоліттями до нашої ери, а в другій половині VI тисячоліття до н. е. і вік їх поглиблюється на 500 років. Тепер кінець раннього Трипілля припадає на 4700–4600 рік до н. е. [11].

Відкриття та їх дослідження за останні десятиріччя ранньотрипільських поселень понад Гірським Тікичем розширює межі Трипільської культури насамперед на початку її розвитку.

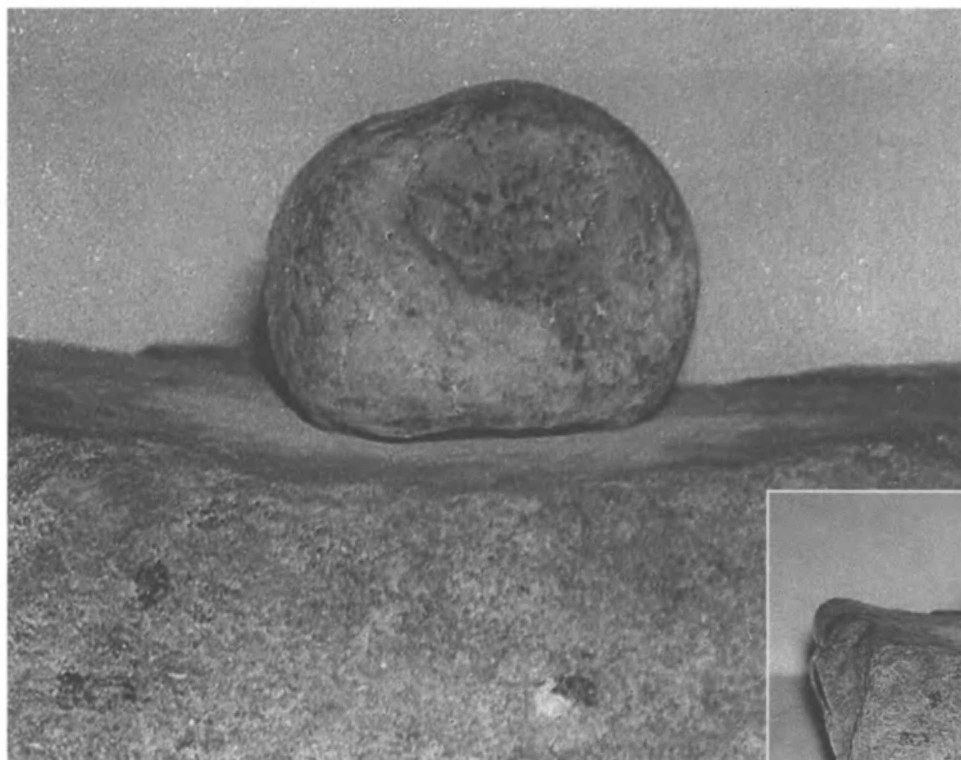

Миска із зображенням Сонця і чотиричастинною сферою Світу. Розкопки В. Мицика, О. Фисуна

Керамічна та кістяна пластинки,
шила і проколки з Гребенюкового Яру.
Розкопки В. Мицика, 1991 р. ТМІХ

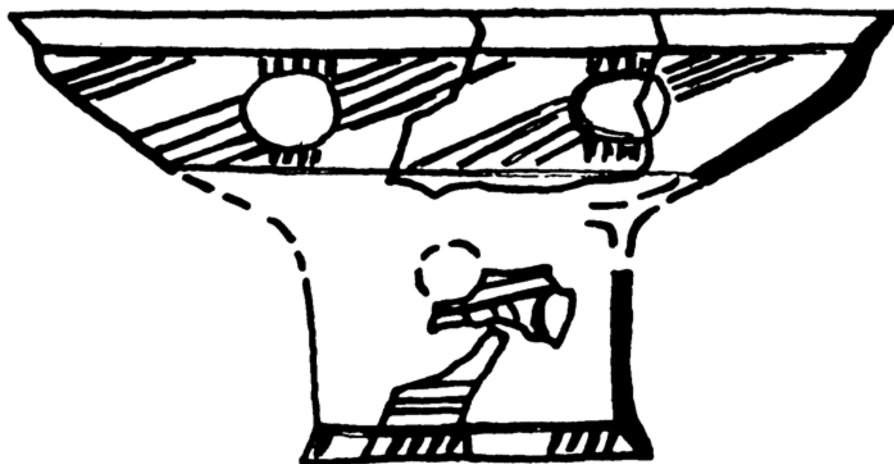

Надбитий горщик
із знаком Сонця
з Гребенюкового Яру.
Розкопки В. Мицика, О. Фисуна. ТМІХ

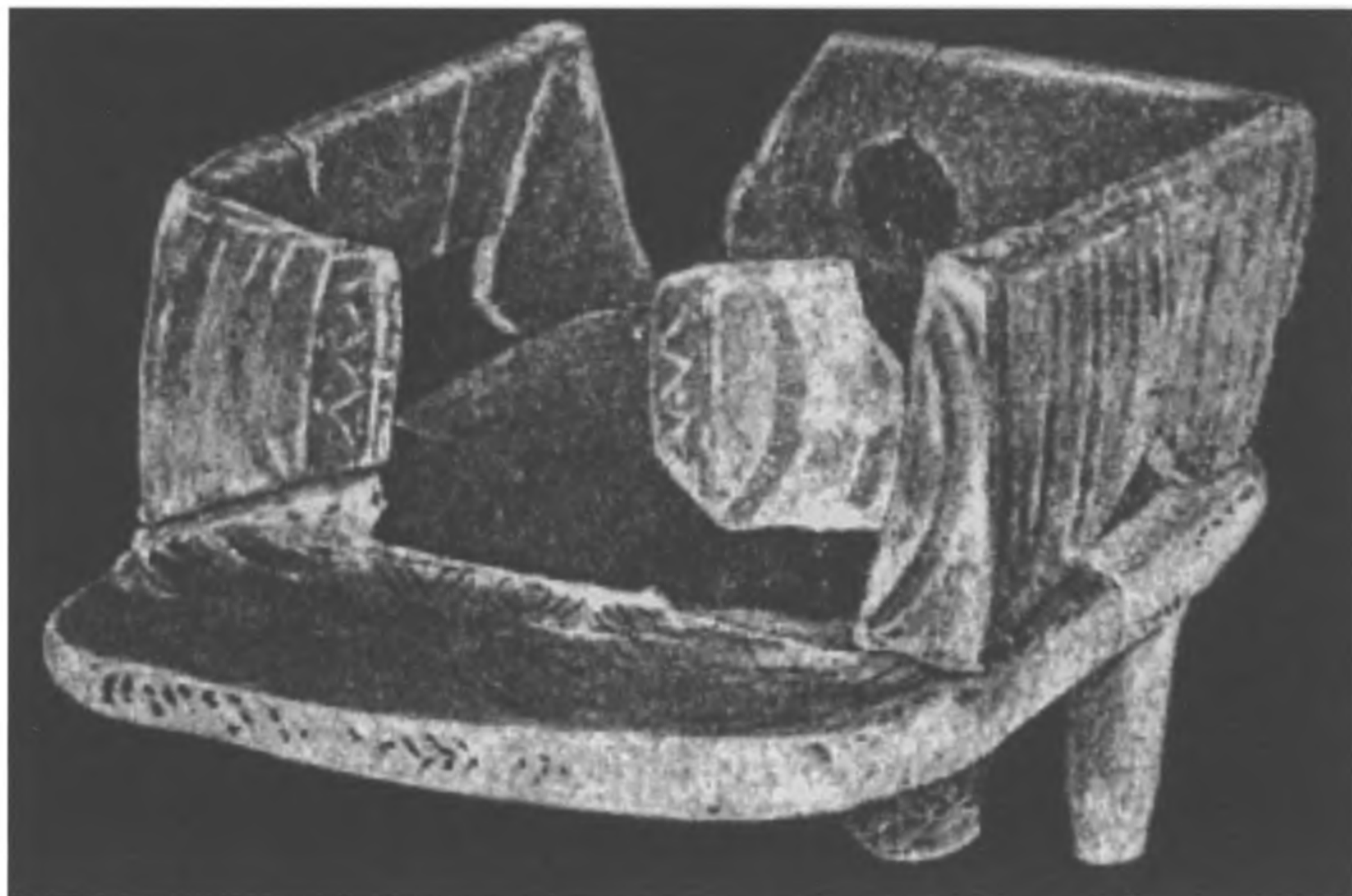

Жорна і камінь-розтирач. Розкопки М. Відейка, О. Фисуна, В. Мицика, 1985 р.

Фруктовниця із зображенням коловороту Сонця. Розкопки та малюнок М. Відейка

Всі знахідки зберігаються в Тальнівському музеї історії хліборобства

Розмальована модель храму із Володимирівки, 4100 – 3800 рр. до н. е. Розкопки Сильвестра Магури, 1936 р.

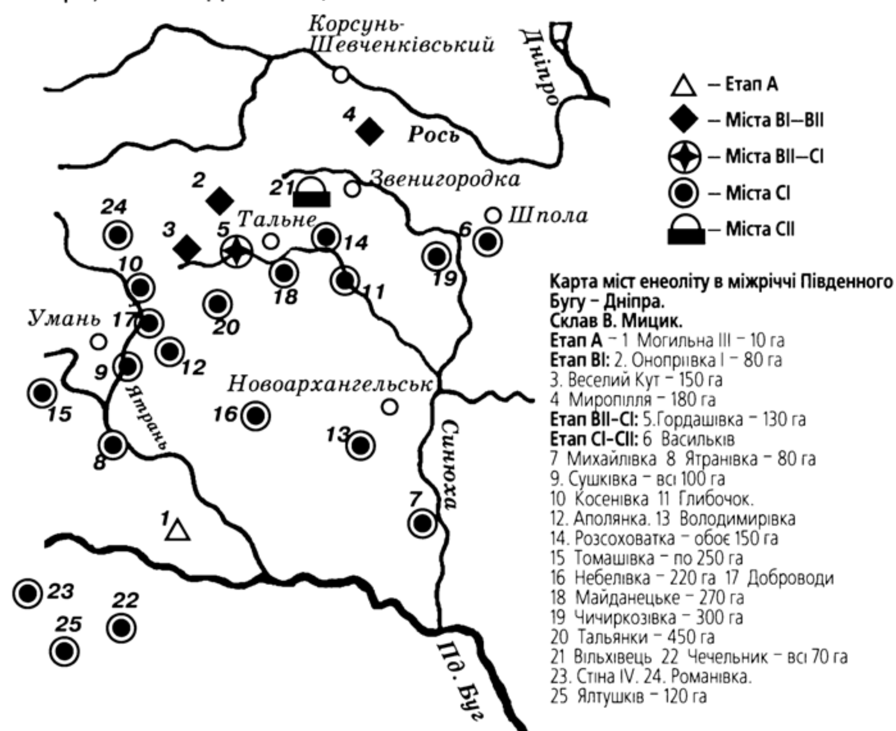
МІСТА ЕНЕОЛІТУ В УКРАЇНІ

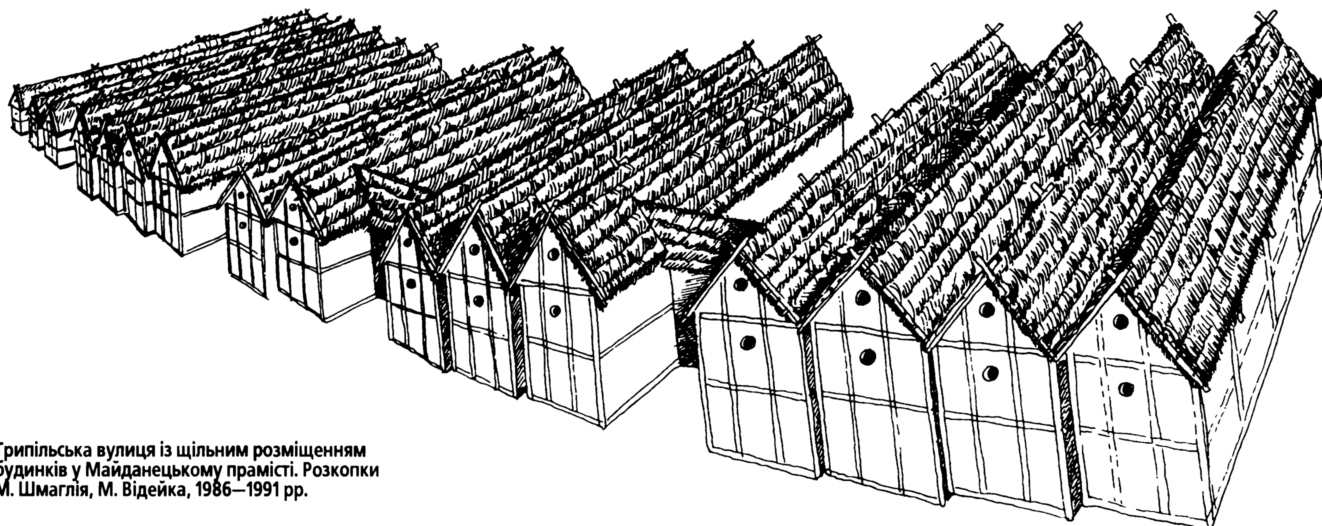
На заставці: посудина-санчата із полозами та головою вола з Майданецького. Розкопки М. Шмаглія

Інтенсивний розвиток матеріальної і духовної культури в ранньохліборобський період призвів до утворення міст, поселень міського типу на різних територіях майже одночасно. Це – Ієрихон на Близькому Сході; центр сільськогосподарських громад, агромісто площею в 13 гектарів Чатал-Гуюк а також Хаджілар в Передній Азії; шумерські Еріду, Ур, Тель-ес-Саванна, а також Урук площею в 45 гектарів; Намазга-Депе площею в 50 гектарів та Алтин-Депе в Південному Туркестані. Незалежно від профілю та площі заселення будівлі в цих містах були багатоповерховими. Великі поселення міського типу відомі і в Європі серед дунайських культур: Потпорань (культура Вінча) – 100 гектарів, Чабдан-Телізолдьош (культура Лендель) – 150 гектарів.

Завдяки новим методам досліджень, насамперед аерофотозйомці та геомагнітній розвідці, в Буго-Дніпровському межиріччі України відкрито поселення-гіганти, тобто найдавніші міста. Всі вони належать до розвиненого етапу Трипільської культури (СІ), і більшість зосереджена на території теперішньої Черкаської області в межах історичної Уманщини [1]. Їх нараховується до двох десятків і займають вони площу від 70 до 450 гектарів. Для культур Стародавнього Сходу в науці поселення в 50 гектарів прийнято відносити до міських центрів, а в 25 – до невеликих міст.

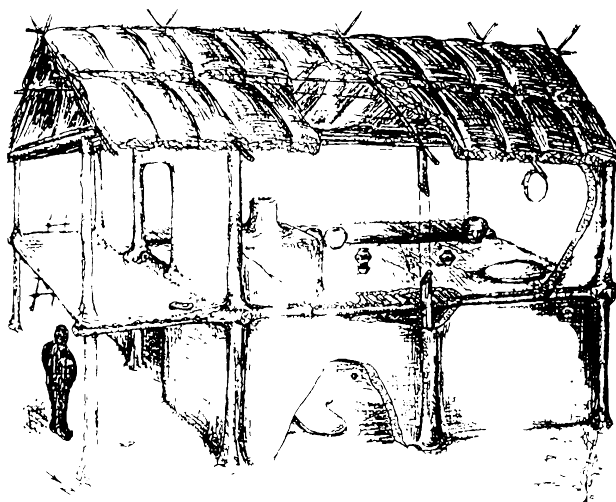
Карта міст енеоліту в міжріччі Південного Бугу – Дніпра.
Склав В. Мицик.
Етап А – 1 Могильна III – 10 га
Етап BI: 2. Онопріївка I – 80 га
3. Веселий Кут – 150 га
4 Миропілля – 180 га
Етап BII–CI: 5.Гордашівка – 130 га
Етап CI–CII: 6 Васильків
7 Михайлівка 8 Ятранівка – 80 га
9. Сушківка – всі 100 га
10 Косенівка 11 Глибочок.
12. Аполянка. 13 Володимирівка
14. Розсоховатка – обоє 150 га
15 Томашівка – по 250 га
16 Небелівка – 220 га 17 Доброводи
18 Майданецьке – 270 га
19 Чичиркозівка – 300 га
20 Тальянки – 450 га
21 Вільхівець 22 Чечельник – всі 70 га
23. Стіна IV. 24. Романівка.
25 Ялтушків – 120 га

Трипільська вулиця із щільним розміщенням будинків у Майданецькому прамістi. Розкопки М. Шмаглія, М. Відейка, 1986–1991 рр.

Так, поблизу шумерського міста-держави Урука було 23, а біля Ура – 40 убейдських поселень площею за 10 га, котрі деякі вчені відносять до містечок. Для поселень міського типу на території Східної Європи ми виходимо із площі набагато більшої за названу норму, але беремо характерну для міста умову: планування поселення за колорадіальним принципом та розвитком архітектури.

Тенденція до утворення великих поселень намітилася ще в ранньому Трипіллі. Так, в басейні Південного Бугу функціонувало велике, як на той час, поселення Могильна III, яке було розміщене на 10-гектарній площі, а населення могло сягнути тисячі чоловік. Геофізик В. Дудкін виявив тут 200 об'єктів, 120 жител [2]. На середньому етапі поселення міського типу вже починають функціонувати реально. Прообразом одного з них є згадувана Онопріївка-I (етап BI-BII). Поселення займало площу у 80 гектарів і було забудоване на трьох концентричних колах із щільним розміщенням будівель. Поруч з ним починає розвиватися поселення Веселий Кут (етап BII). Воно досягає площі у 150 гектарів і вже було споруджене на чотирьох еліпсах. Трохи пізніше виникає велике поселення Миропілля (басейн р. Рось), житла якого розмістилися на площі у 180 гектарів на трьох концентричних колах. [3]. На перехідному етапі від середнього до пізнього Трипілля за десять кілометрів від Веселого Кута формується Гордашівське поселення площею у 130 гектарів. На річці Синюсі в цей час набирає активного розвитку поселення Володимирівка – площа 100 гектарів, Васильків на сході, Михайлівка (Кіровоградщина) на південному сході, Ятранівка (Уманщина), Чечельник (Вінниччина) на заході України займають площу 70–80 гектарів. Стіна в Подністров'ї, Сушківка, Аполянка, Косенівка, Глибочок, Романівка уже досягають стогектарних розмірів, а Ялтушків (Поділля) – 120 га. Далі площі поселень наростають: Розсоховатка, Вільхівець – по 150 гектарів, Небелівка – 220, Доброводи і

Двоповерховий будинок з Тальянківського праміста.
Реконструкція Сергія Рижова

Модель житла, зерновик, покришка та уламок бінокля із Володимирівки в експозиції Уманського краєзнавчого музею. 1930-і рр. Фото з архіву Інституту археології НАН України

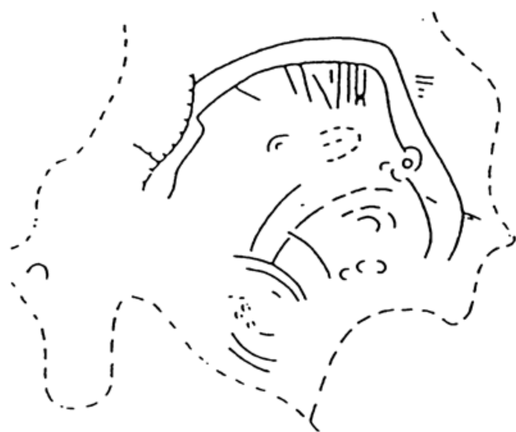
Кратер та зерновик із праміста в Миропіллі. Розкопки О. Цвек

Томашівка – по 250. Вражають своїми розмірами Майданецьке прамісто – 270 гектарів, Чичиркозівське – 300. Найбільше у світі місто епохи енеоліту Тальянківське розміщене на площі 450 гектарів [4].

Отже, в Буго-Дніпровському межиріччі маємо не просто великі поселення чи протоміста, а суцільний масив урбанізації прадавнього суспільства у мідно-кам'яному віці, унікальне явище у стародавній історії земного світу.

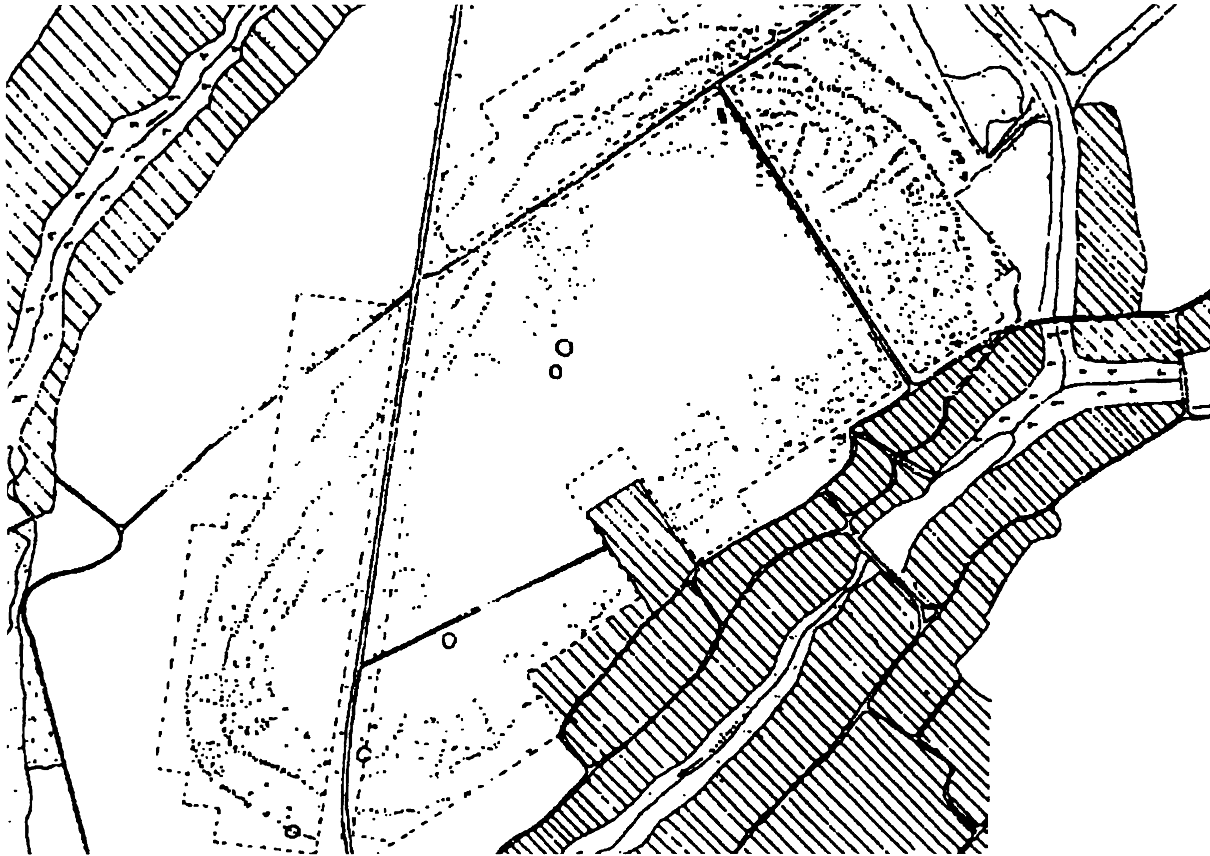
Кожне з великих поселень забудовувалося однаково: від центру до околиці за коловим принципом. Встановлено, що поселення в Доброводах споруджене на п'яти концентричних колах. На ньому найяскравіше з усіх протоміст було видно квартальну забудову. За потужністю будівельного шару в різних місцях простежується, що забудовано воно одночасно. На Небелівському поселенні навпаки – кварталів геть не видно. Тут будинки розміщені по десяти колах дуже щільно один до одного [5].

Дослідження прадавніх міст, їхнього планування та визначення часу забудови почалося у 1971 році з Майданецького поселення. Відкриттю великих поселень кандидатом історичних наук Миколою Шмаглієм було присвячено серйозну наукову роботу. За допомогою геомагнітної зйомки встановлено, що місто мало 1575 будівель, розташованих на чотирьох еліпсах. Воно є зразковим у плануванні міст. Колорадіальний принцип забудови тут видно найчіткіше. Виявлення вулиць, кварталів, майданів, оборонних систем відкрило структуру поселення, яка відповідає місту. Будівництво поселення, як і інших, велося від центру до периферії, що цілком пов'язано з його розвитком та природнім зростанням кількості мешканців.

План Чичиркозівського міста доби енеоліту за даними аерофотозйомки. Розшифрування К. Шишкіна

Основна забудова йшла по еліпсу. Перший, поздовж, мав у діаметрі 1200 метрів, а впоперек – 800 м. У ньому нараховувалося 225 жител. Це був своєрідний захисний пояс

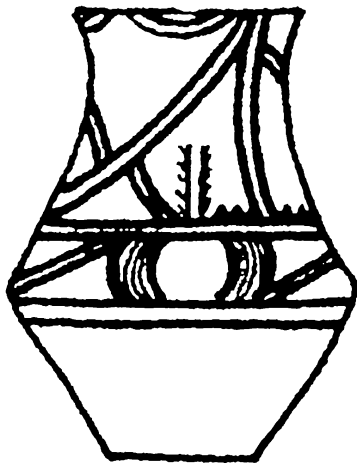

План найбільшого у світі поселення доби енеоліту – Тальянківського міста. Розшифрування аерознімків К. Шишкіна, геомагнітна зйомка В. Дудкіна

із будинків, всередині якого розташовувалося 500 жител. Забудовані вони по-різному: і рядами, і невеликими овалами, і просто розкидані. Через сто метрів від нього йшов другий еліпс, який мав діаметр відповідно 1400 на 1000 метрів. Кількість жител тут була менша – 165, а простір між еліпсами незаселений. За окружністю третій еліпс був ще більшим, а будівель відповідно менше – 115. Відстань між ними різна: від 40-50 метрів на півдні, сході й заході і до 100 метрів на півночі. Простір цей заселений майже весь: будинки розкидані спорадично, частина наближена до еліпса. Останнє коло, тобто четверте, було ще й захисним. При загрозі нападу ворога поселення могло укріплюватися додатковими оборонними спорудами, як ось загорожі, вали, стіни. Власне, весь принцип забудови по колу був спрямований і на енергетично-духовне існування, і мав охоронне значення [6].

Другим детально дослідженим в плануванні є місто в Тальянках, на якому з 1981 року стала працювати експедиція під керівництвом кандидата історичних наук Володимира Круця. На ньому виявлено два епіцентри, котрі пізніше були об'єднані єдиною круговою системою забудови. Вона така ж, як і в Майданецькому. Еліпси видовжені, але будівлі споруджені одна біля одної. Особливо це характерно для зовнішнього кола.

Ряд від ряду віддалений на 70–100 метрів. Здебільшого цей простір не був заселений. Очевидно, земля була зайнята під городніми та злаковими культурами. Паралельно до

Глечик
із Косенівського міста.
Розкопки Т. Мовші

двох перших рядів з південного краю міста простеляється ще й третій ряд будинків. Хоч віддаль від другого всього 50–70 метрів, але ця територія вже була зайнята оселями. Вони, в основному, поставлені рідко, в деяких місцях об'єднані в окремі, мабуть родові, групи. Власне, на таких кутках міг жити окремий рід.

У щільній північно-західній частині видні радіальні ряди будинків, що також споруджувалися від центру. Майже так забудовано і південно-східну сторону. Внутрішня радіальна забудова спрямована від середини до окраїни поселення. В центрі також є великий майдан площею до 60 гектарів. Будинки у всіх овалах стоять паралельно один до одного і відстань між ними зовсім невелика – від двох до восьми метрів, що створює замкнене коло. На випадок небезпеки поселення перетворювалося у суцільно захищену фортецю. До того ж паралельність будинків давала змогу формувати квартали, створювати вулиці, робити проходи між ними, які сходилися до центрального майдану.

Довжина радіальних рядів в поселенні сягає 100–300 метрів. Будинки тут різної величини, але причілкові стіни стоять на одній лінії. Така архітектурна чіткість свідчить про планомірність і сформованість системи забудови не тільки даних поселень, а й у всьому південно-східному ареалі заселення. Безперечно, що плануванням і будівництвом займалася певна архітектурна служба, бо будівничі знання у прамісті застосовані вміло і з великою точністю та доцільністю.

У Тальянківському поселенні за допомогою аеро- та геомагнітних зйомок виявлено 2700 будівель. Всі вони були розміщені по чотирьох еліпсах. Аналіз планіметричних даних показує, що розвиток його починався, вірогідно, із північно-західної сторони. Адже саме тут збереглися масивні рештки квартальної забудови. Очевидно, звідси закладалися перші підмурівки. Далі такого вже немає. Зовнішній ряд віддалений від інших на 80 метрів. Оця віддаленість зовнішного ряду і наявність в центрі майдану є характерною ознакою кожного протоміста. Забудова його від центру до краю є явищем закономірним, що свідчить про розвиток міста [7].

Геомагнітні дослідження обох поселень відкрили їхню структуру «як прототипу міст античного зразка». Усі вони мають, за невеликим винятком, однакову схему. Поселення розміщені на мисах, плато поблизу річок. Планування колорадіальне, що зумовлювено рухом Землі, Сонця і небесних світил. Забудова йшла від центру до околиць. Житлові кола-овали разом із природніми чинниками утворювали лінії захисту. Оселі були в основному двоповерховими. Якщо порівняти косморух Землі і Сонця з колами та еліпсами селищ трипільців-хліборобів, побачимо, що забудова відповідає їхньому обертанню і руху. Тобто люди це знали, відчували себе часткою світового процесу і жили у взаємодії з ним.

Модель розвитку праміст на зразку Майданецького Микола Шмаглій та Михайло Відейко запропонували таку. Спочатку йшов етап засвоєння, коли в центрі житла будували спорадично. Другий був регульованим: споруджувалися будівлі на першому та другому овалах. Потім йшов етап зростання, коли споруджувалися будинки на третьому і четвертому овалах. Фінальним етапом міста було його спалення перед переходом на нове місце проживання. Для Майданецького міста дослідники відводять час існування у 100 років, даючи, як на покоління, період життя у 25 років. Протоміста розвивалися поступово, причому

План Косенівського міста
за К. Шишкіним

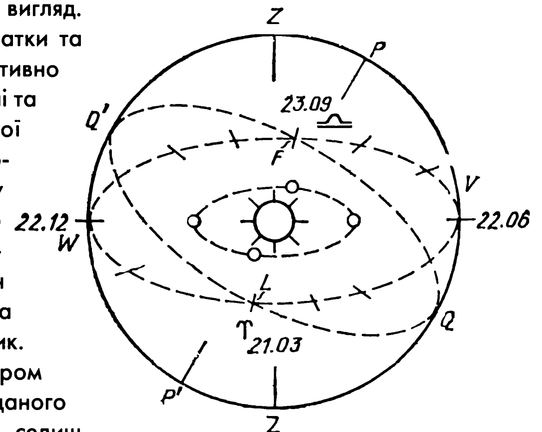
«овали будувалися одночасно, оскільки вони утворювали конструктивно цілісну оборонну систему». Кожне з них і відійшло одночасно – від заздалегідь підготовленої пожежі [8].

Міста епохи енеоліту – це, насамперед, розвиток архітектури як за об'ємом, так і по вертикалі. На етапі ВІ-ВІІ житла, як, наприклад, в Онопріївці, вже двокамерні і займають площу до 100 кв.м. У Веселому Куті, в Миропіллі вони вже двох типів: Г-подібні та видовжено-прямокутні. Оскільки у Тальянківському протомісті будівель було багато, то їхні розміри в середньому від 45 до 100 кв.м. В центрі Косенівського праміста геомагнітною розвідкою було виявлено дві великі будівлі площею 200 кв. м, можливо, вони адміністративні. Шість розкопаних жител мали такі розміри: 68, 110, 215, 125, 123, 50 кв.м. Найдетальніше досліджено оселі у Майданецькому. У великому поселенні і будівлі відповідні. Геомагнітною зйомкою встановлено, що жител площею 50 кв. м. було 400, 100 кв. м – 518, до 150 кв. м – 374, 200 кв. м. – 219, 250 кв. м – 52, 300 кв.м. – 9, понад 300 кв. м – 3. Вони багатокамерні. Так, на три розкопані житла виявлено 12 печей, а поруч кожної з них гуртувалася родина. Отже, в подібній оселі могло жити чотири сім'ї одного роду [9].

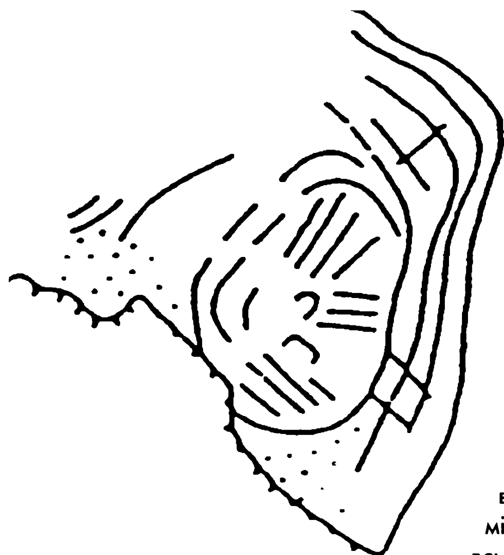
Більшість житлово-господарських комплексів на останньому етапі Майданецького праміста існували одночасно. Це означає, що тут було сконцетровано кілька тисяч жителів. «Таким чином, – пишуть М. Шмаглій і М. Відейко, – можна зняти одне із заперечень, спрямованих супроти інтерпретації трипільських поселень-гігантів, як своєрідних «протоміст», котрі сіяли сумнів у правочинності запропонованих палеодемографічних реконструкцій і заснованих на них висновків» [10].

Будинки в основному були прямокутні і споруджувалися із глини та дерева. Стелі між поверхами робили із балків шириною навіть до 70 см і обмащували глиною товщиною до 15-20 см. Під час розкопок під стелею першого поверху знаходять знаряддя праці, рештки посуду, господарські ями як свідчення того, що він був господарським. На долівці другого поверху були лежанки, печі, жертовник, столовий посуд, усе те, що визначає його як житловий. Такі двоповерхові оселі характерні майже для всіх праміст у Буго-Дніпровському межиріччі.

За дослідженими будівлями з Тальянківського праміста оселя мала такий вигляд. Вікна її були округлими. Це підтверджують і модельки жител із Розсоховатки та Володимирівки. Судячи по останній, оселі розмальовували. Традиція декоративно оздоблювати стіни будівель розкішним орнаментом збереглась на Уманщині та Поділлі – колишній території Трипільської культури – майже до другої половини XX ст. Зсередини житло ретельно вигладжували глиною і фарбували в червоний колір, залишки якого простежуються на обпаленому тиньку. Уздовж стіни була глиняна лава довжиною 6,6 метра, шириною 70 см та висотою 10 см. На ній під час розкопок знайдено п'ять горщиків-зерновиків. В одному з них були дві кам'яні сокири-тесла і шмат охри. Поруч з лавою розміщалося гарно виліплене з глини округле підвищення. За оздобленнями – дугоподібні стрічки та прокреслені лінії, – це був жертовник. В центрі оселі виявлено черінь печі із челюстами, склепінням і припіком розміром 1,2x0,6 м. На модельках вони бувають округлі та хрестоподібні. Інтер'єр даного житла з Тальянок відповідає зображенню на модельках із трипільських селищ Сушківки та Попудні [11].

Косморух Землі і Сонця

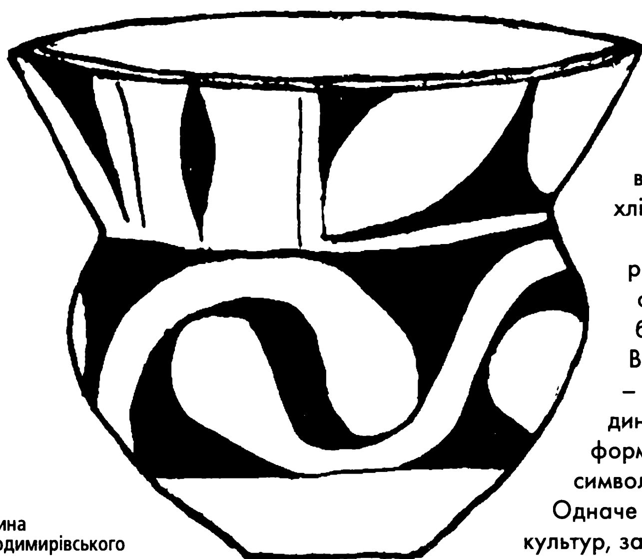

План Сушківського міста (за К. Шишкіним). Перша пол. IV тис. до н. е.

Великі поселення як давні міста за даними аерофотозйомки виявив військовий топограф Костянтин Шишкін. Вперше комплексно їх почав досліджувати і обгрунтовувати кандидат історичних наук М. Шмаглій. Оскільки прихильників ідеї протоміст було небагато і аргументи мали бути вагомими, вчений перейшов на загальну термінологію на зразок: «великі поселення в енеоліті», «великі населені пункти», «центри сільськогосподарських районів» (вслід за В. Массоном). Кандидат історичних наук В. Круць зупинився на одній назві – «поселення-гіганти». І. Черняков визначав їх як «протоміста, квазіміста, агроміста енеоліту Європи», «гігантські поселенські об'єкти», «трипільські суперпоселення» [12].

Опоненти також змушені були визнати існування міст, але то як великі «міжплемінні центри» (С. Бібіков), то як «великі трипільські поселення», «дійсні гіганти» (В. Збенович). Останній взагалі визнав ідею трипільських міст «несостоятельной», бо не забачив «таких невід'ємних рис початкового процесу урбанізації як адміністративні, культурно-ідеологічні і особливо – торгово-ремісничі функції». На противагу «великому поселенню» трипільців він наводить зразок грецької Трої як міста. Порівняння неадекватне, бо перше – мідно-кам'яний вік, а друге розквітло у 1800–1300 рр. до н. е. і займало площу всього-навсього 2,1 га. Це однаково, що порівнювати ту ж Трою із сучасним містом. У своїх контраргументах В. Збенович не сприймав того, що є, а наголошував на тому, чого нема. Через те й відкинув визначення М. Шмаглія, що поселення типу Майданецького є «хліборобсько-скотарською передстадією стародавнього східноєвропейського міста» [13].

Спочатку поселення визначалися за незвично великими розмірами, але коловорадіальне планування та багатоповерхові житла – це вже справжні ознаки міста. Безперечно, ці великі поселення не могли життєдіяти без адміністративного управління, господарського та ідеологічного забезпечення. Наявність у прамістах великих споруд, почасти з триповерховими надбудовами, особливо у центрах, свідчить, що вони могли належати вождям чи волхвам племені. Складні орнаментальні космогонічні композиції на кераміці, святилища в оселях, модельки двоповерхових храмів, як у Нових Русештах (Молдова), дають уявлення про священні вірування та культові відправи, тобто про ідеологію прадавніх хліборобів.

Посудина із Володимирівського праміста.

Поселення міського типу виникли завдяки продуктивному розвитку суспільства трипільців-хліборобів в цілому та особливому піднесенню їхніх архітектурних знань і будівничих умінь. Трипільські селища, як вважає археолог Вадим Массон (Петербург), «розвинулися до стадії протоміст – центрів сільськогосподарської округи». Розглядаючи динаміку розвитку трипільського суспільства, він твердить, що формування таких суперцентрів, як Майданецьке, «могло стати символом нової епохи – утворення міських центрів і цивілізації». Одначе інтенсивний розвиток, як і інших ранньохліборобських культур, завершився кризою і занепадом [14].

Інший авторитетний вчений Катерина Черниш (Москва) пише, що

протоміста виникли через велику концентрацію населення для протистояння із степовими племенами [15]. Такий висновок можна сприйняти лише умовно, оскільки кочові племена прийшли на територію заселення трипільців-хліборобів уже тоді, коли їх там не було, а поселення покрилися землею. Про це свідчать розкопки курганів ямної культури, проведені М. Шмаглієм та К. Зіньківським у Майданецькому, І. Артеменком та В. Круцем у Тальянках: поховальні ями прокопані через зруйновані рештки жител трипільців [16]. Якщо сприйняти твердження К. Черниш, то чим пояснити виникнення великих поселень на середньому етапі ВІ – Онопріївка, Веселий Кут, Миропілля? Адже такої загрози зі степу тоді не було.

Конічний горщик із праміста в Доброводах. Близько 3700 р. до н. е. Розкопки Т. Мовші. ЧОКМ

Натомість В.Збенович висуває майже мілітарну гіпотезу: протистояння йшло не зі Сходу, а з Заходу. На землі, які посідали племена томашівської групи, стали проникати племена косенівської групи, що і викликало потребу захисту [17]. Припущення не відповідає дійсності, оскільки воно має в собі ознаку громадянської війни серед рідних і мирних племен. На поселеннях знайдено обмаль зброї – бойових сокир, наконечників стріл. До того ж на 11 селищ косенівської групи припадає до 20 томашівської. І міста, і звичайні селища обох груп розвивалися за однаковим духовним та господарським укладом, мали межі своїх володінь, вдосталь землі і воювати їм не було потреби.

Важливий тут погляд М. Чмихова. За даними, зібраними Є. Філіповим, на межі неоліту й бронзи виник екологічний катаклізм, викликаний «останньою в історії людства інверсією геомагнітного поля». Попередня була на зламі мезоліту й неоліту і викликала потребу утворення нетривких державних об'єднань, а з останньої розпочався час сталої державності [18]. Саме на цей період припав розвиток Трипільської цивілізації та її міст.

Археолог Ю. Шилов міста епохи енеоліту на території України сприймає як явище позадискусійне. На цій основі він у своїх працях розробляє концепцію «Сонцеподібної країни Аратти», котра і відома під археологічною назвою «культура Кукутені–Трипілля». Він пише: «Тут, на Черкащині, традиція «Сонцеподібної країни» проіснувала до Київської Русі». В державі Аратта закладено основи вчення про Спасительство – самопожертву в ім'я загального добра, що водночас було духовною опорою влади «первісної інтелігенції» – волхвів-правителів Сонцеподібної Аратти. На третьому етапі вона досягла найвищого розвитку – виникли великі міста із складним концентричним плануванням. Найбільше з них у Тальянках (450 га) за зовнішніми обрисами має вигляд «стопи Вішну» третього кроку, який у жертовному полум'ї піднявся на небеса. Подібне узгоджується із звичаєм спалювання поселень на всій території розселення трипільців-хліборобів. Даний ритуал виходив із ротаційного землекористування, коли трипільці-аратти із виснажених грунтів переходили на перелогові і там поселялися. В цьому були духовні і господарські засади, за допомогою яких волхви-правителі Аратти відвертали розслаблення та деградацію людності в суспільстві [19].

Однакові процеси відбувалися у пізньому Трипіллі (придніпровська Аратта) і в месопотамському Шумері. Виникали і розвивалися міста. Вихідці із шумерської Аратти заснували місто Урук у ІІІ тис. до н. е. Царем Ур-Намму укладено перші у світі закони. Недавно стало відомо, що їх створив не цар, а його помічник і спадкоємець на прізвище Шу(льга) [20]. Це давньоукраїнське

Зерновик із Томашівського міста. Розкопки П. Курінного, 1926 р.

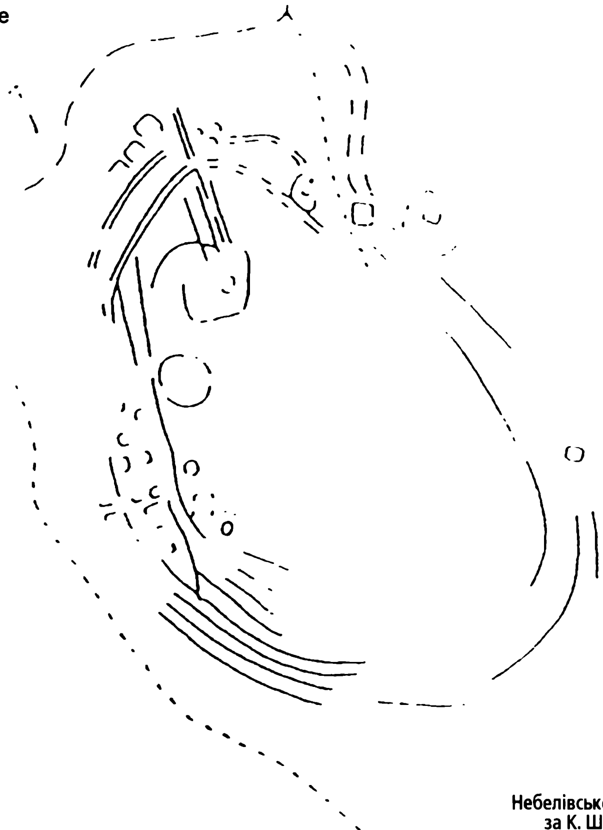

Модель двоповерхового житла
із Розсоховатського міста.
Етап СІ, 3800–3500 рр. до н. е.

слово означає лівий, ліворучний. Кераміка з пам'яток саммарського типу (Шумер) має такі чотиричасні композиції, як і кераміка Трипілля. Поховання, в основному дітей, також однакове: у скорченому виді на боці. Так хоронили покійних і в усатівських могильниках пізнього Трипілля. І що найосновніше. Творці саммарської культури (до речі, в Україні є річка Самара – місце козацьких володінь) за антропологічним типом належали до «довгоголових європеоїдів середземноморської раси» [21]. Подібно, як і трипільці-хлібороби.

По-різному обидві Аратти прийшли до занепаду. В Шумері він спричинився приходом до влади семітської династії Аккади, а в Трипіллі з початком епохи бронзи пішла її трансформація в інші культури. До занепаду трипільських міст спричинилися не тільки господарські та політичні мотиви. М. Шмаглій вбачає тут глобальний вплив: «Зникнення трипільських протоміст співпадає з фіналом атлантичного оптимуму голоцену, що відповідає рубежу IV – III тис. до н. е.» [22].

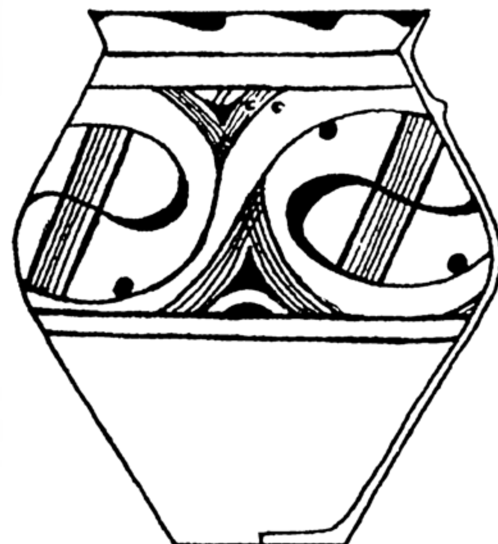
Найосновніша заслуга трипільців у тому, що вони розробили і передали наступним поколінням систему планування та забудови міст по коло-радіальному принципу. Досьогодні він є найосновнішим у містобудуванні. Розвинули також і архітектуру окремих споруд. Саме в трипільських містах житла почали будувати у два-три поверхи. Це найосновніші ознаки міст епохи енеоліту на території України часів Трипільської цивілізації. Вони – то наша найбільша історична і наукова цінність. «Трипільські великі поселення, – писав провідний український археолог Іван Черняков, – представляють надзвичайний інтерес та можуть претендувати на роль унікальних пам'яток стародавньої історії Європейського континенту, бо з подальшою долею трипільських племен пов'язано походження багатьох індоєвропейських народів» [23].

План Небелівського міста за К. Шишкіним

Мініатюрні посудинки із:
1. Тальянок – розкопки В. Круця
2. Павлівки І
3. Чичиркозівки
4. Майданецького – зібрання В. Мицика. ТМІХ

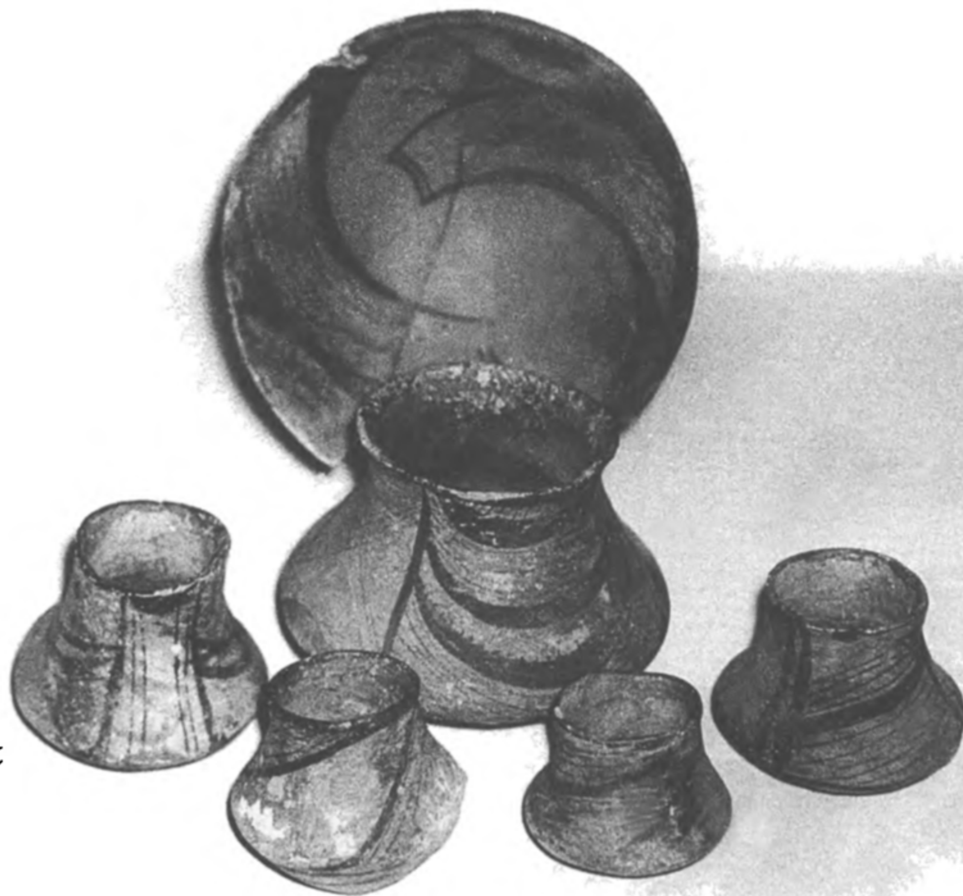
Горщик із Глибочка. Розкопки С. Рижова

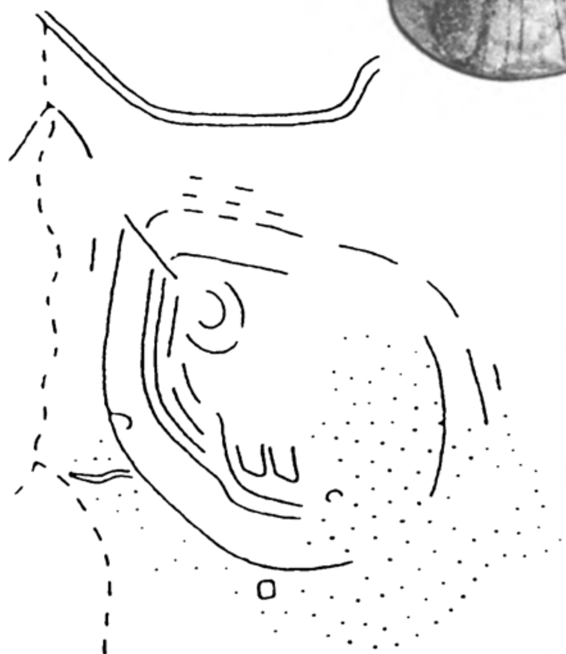

Двоконічні горнята-близнята
із Розсоховатського міста

Сервіз трипільського посуду з Небелівки, етап BII. Розкопки М. Шмаглія, М. Відейка, В. Мицика, 1981 р. ТМІХ

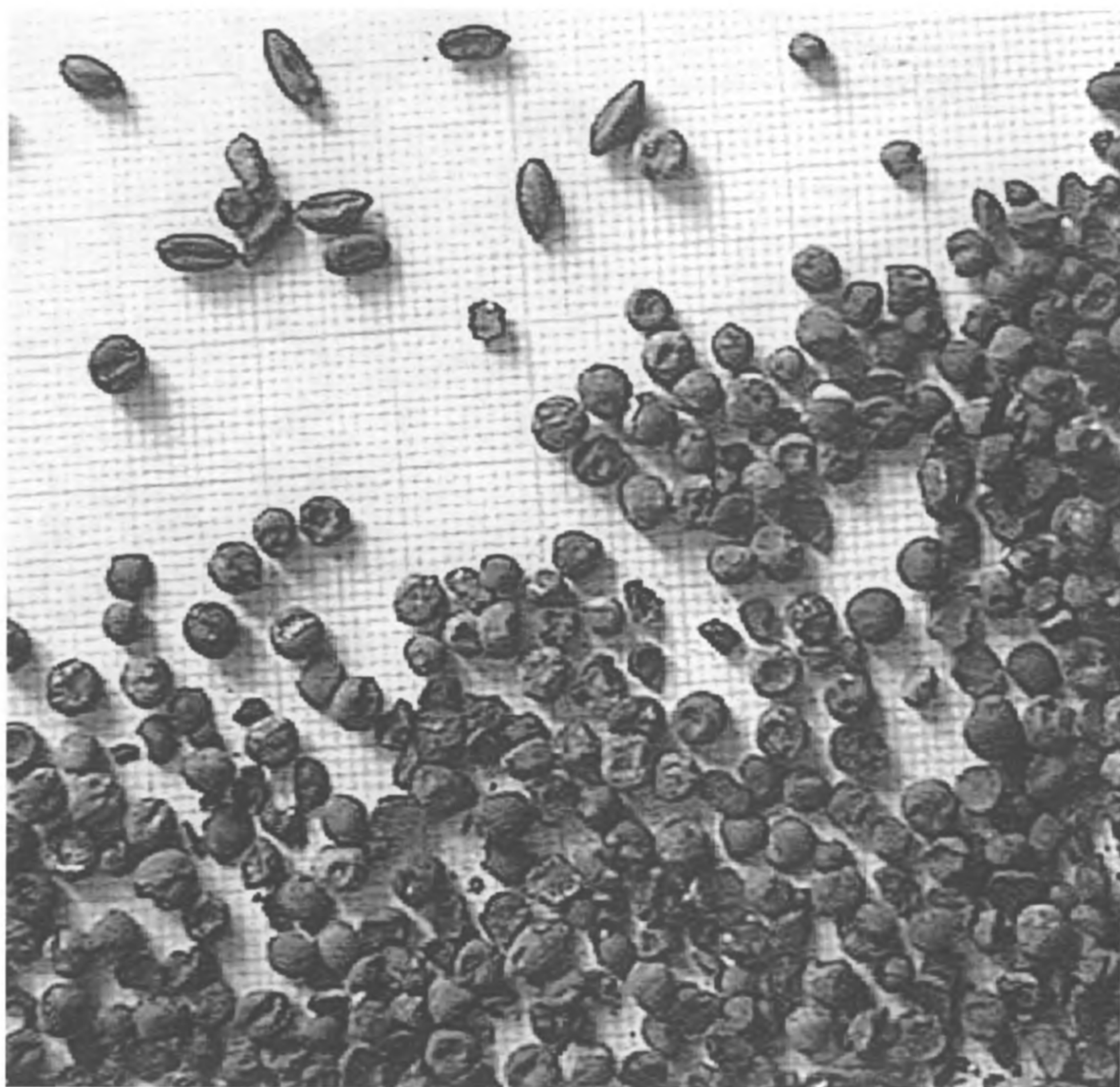

План Глибочківського міста. За К. Шишкіним

Мисочки із Тальянківського міста. Розкопки В. Круця. ТМІХ

ПШЕНИЦЯ І ВСЯКА ПАШНИЦЯ

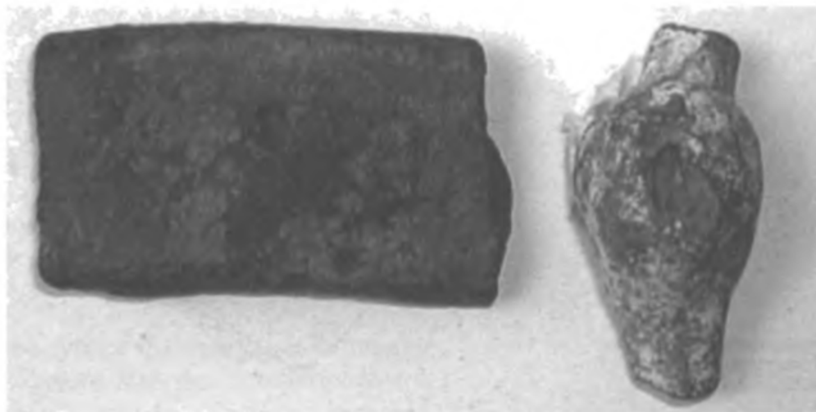
Пшениця, ячмінь, горох із Майданецького міста. Розкопки М.Шмаглія, 1977 р.

На заставці: зображення зерна на мисці з Тальянківського міста. Розкопки В. Круця

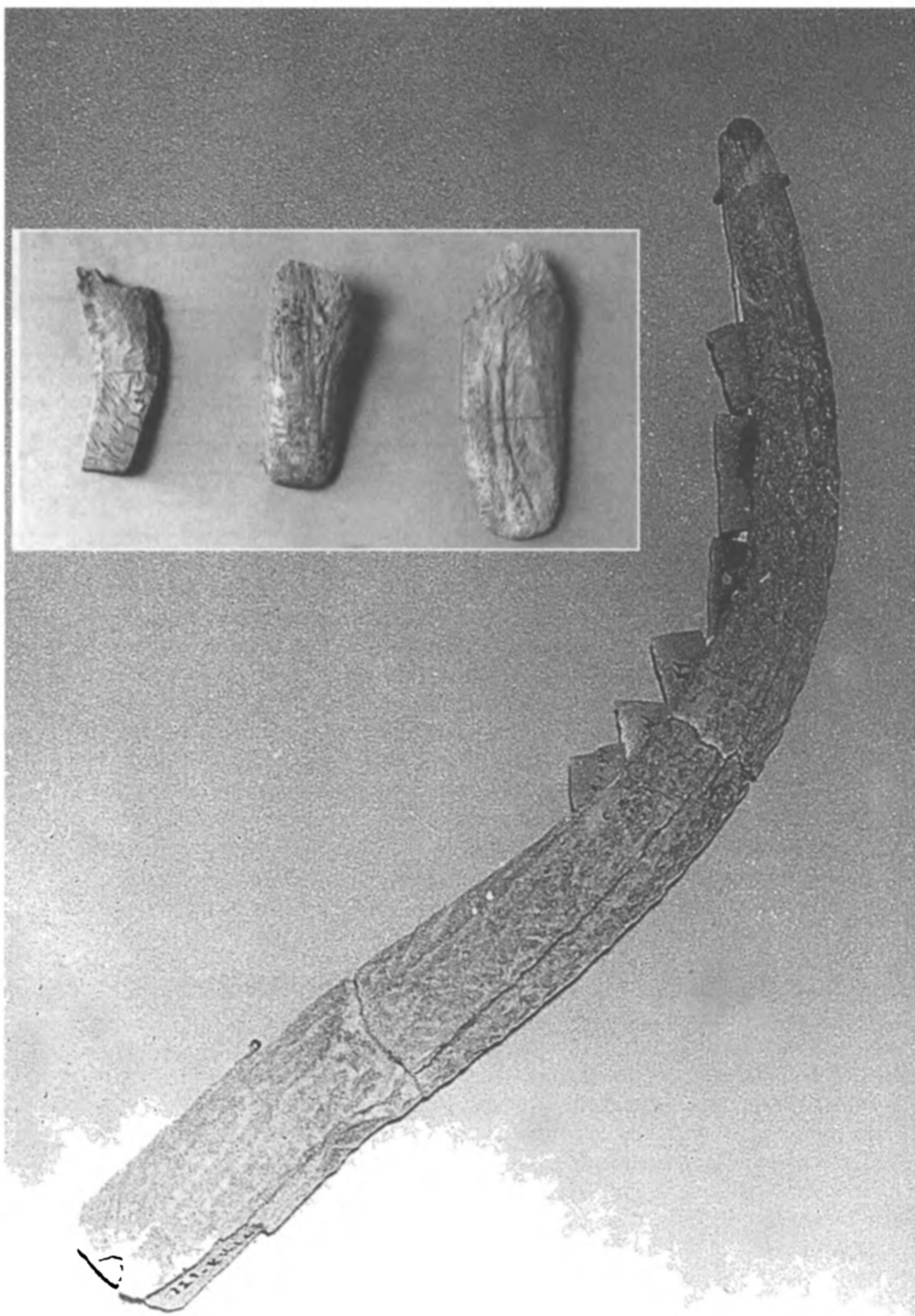

В неоліті землі в міжріччі Дністра та Дніпра обжили племена Буго-Дністровської культури. В мідно-кам'яному віці тут розквітла Трипільська цивілізація. Чим пояснити привабливість цих земель та культурний розквіт життя на них? За визначенням дослідника духовної історії України О. Братка-Кутинського, Наддніпрянщина і Наддністрянщина є єдиним місцем, де ширина чорноземної зони сягає 500 кілометрів. Саме в ній забезпечуються сталі врожаї та висока якість злаків, городини й садовини. Вчений виявив, що «значний масив українських земель з часу появи на земній кулі перших наземних рослин та перших тварин ні разу не був затоплюваний водами морів чи океанів. Це означає, що протягом сотень мільйонів років тут зберігався і нагромаджувався родючий грунт та послідовно розвивався найбагатший у світі генетичний фонд. Звідси «розселялися на новоутворені суші флора і фауна, а разом з нею і людність. Це означає, що саме терен України є тим містичним місцем планети Земля, на якому відбувається передача естафети знань від послідовно змінюючих одна одну рас земної кулі: лемурійської, атлантичної, арійської. Це означає нарешті, що саме ця земля мала породити сільське господарство нової раси, оскільки лише такий величезний масив такого благодатного грунту міг забезпечити сталі врожаї позбавленим ефективної технології людям арійської раси, що переживали свою кам'яну добу, спонукати їх до землеробства...» [1]. У цьому вся цінність землі і сутність хліборобства як нової технології життя.

Відбитки пшениці-двозернянки на вінці горщика та статуетки з Майданецького II (Гребенюків Яр), етап А. Розкопки В. Мицика, 1991 р. ТМІХ.

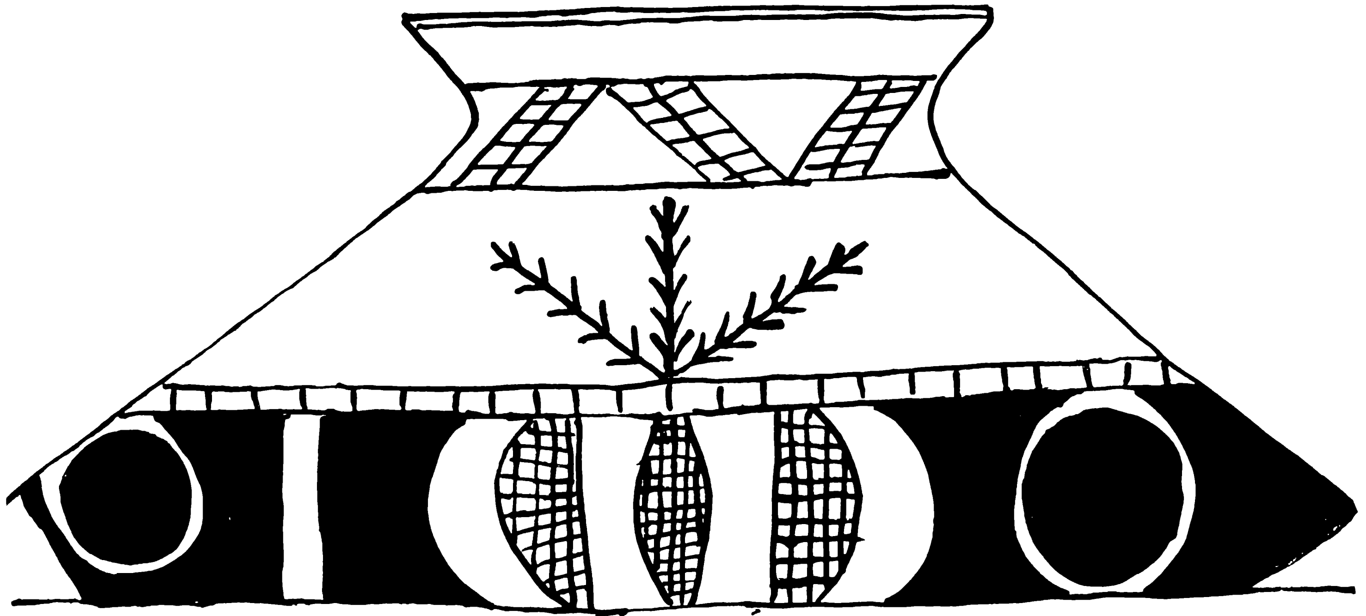

Початкове хліборобство на Південному Бузі, Подністров'ї, Нижньому Подніпров'ї відоме з кінця мезоліту – початку неоліту.

Мотики із Майданецького II (уроч. Гребенюків Яр). ТМІХ

Ранньотрипільський серп. Реконструкція М. Відейка. ТМІХ

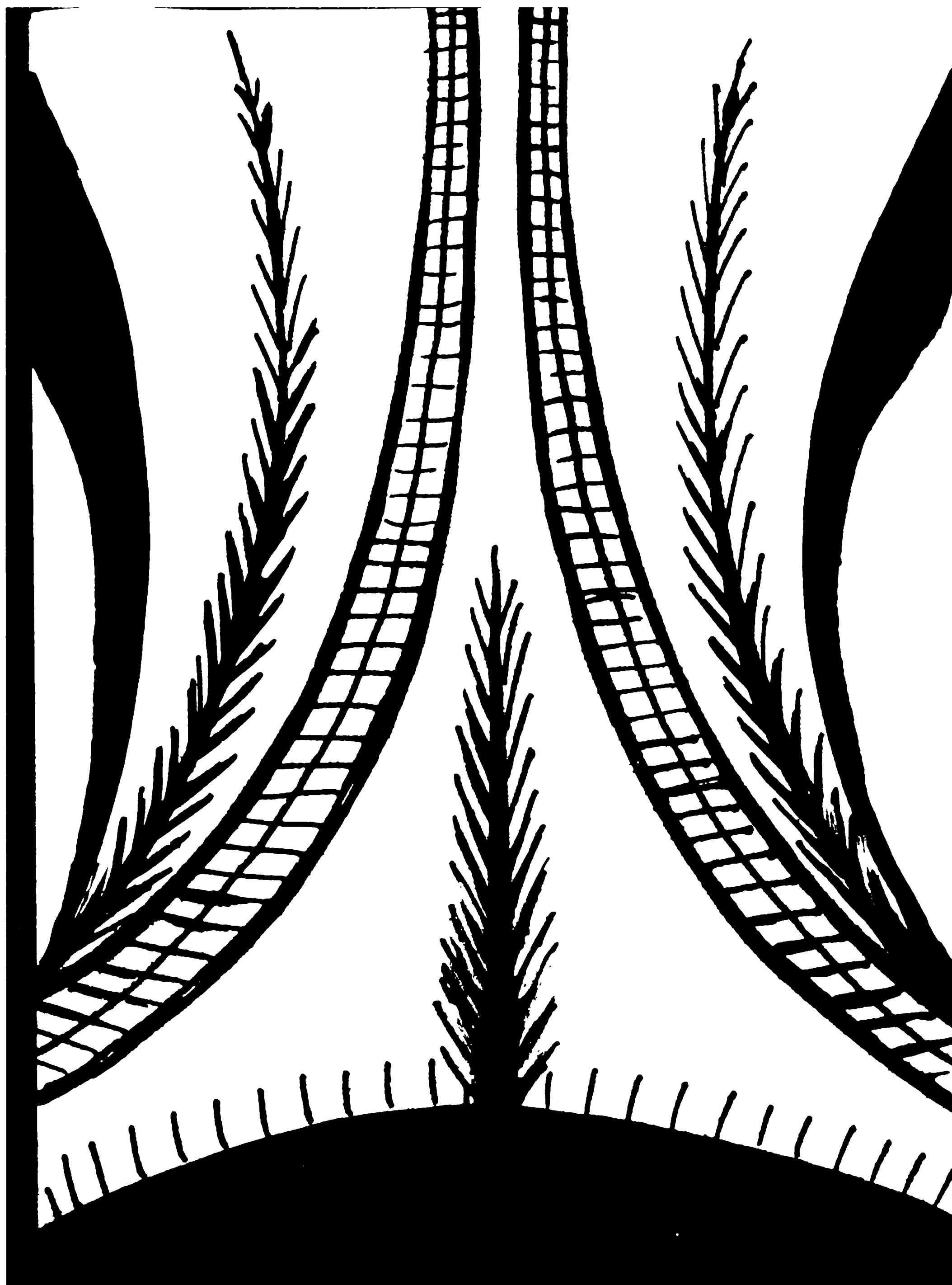
Двоконічний горщик із триєдиними колосками з Майданецького міста. Малюнок Добромира Мицика

Основним його провідником у VII–VI тисячоліттях до н. е. (за новою хронологією) стала Буго-Дністровська культура. На її гончарних виробах є відбитки зерна та полови пшениці, ячменю, проса. Західніше до Карпат племена лінійно-стрічкової культури вирощували ще й жито, овес, вику [2].

Найпоширенішим злаком була пшениця. Вона найбільше за своїм поживним складом відповідає організмові людини. Оскільки однозернянка має сім хромосом, що відповідає семичинності Світу, то це і дало підставу говорити про її космічне походження. В неолітичному середовищі буго-дністровців окультуреним злаком вважалася пшениця-двозернянка. Була вона продуктивною і найзручнішою при збиранні врожаю та обмолоті. Другим після неї за поширеністю йшов ячмінь голозерний. Хоча найдавніше із злаків – ще з протонеоліту – відомий горох [3].

Весь видовий склад збіжжя перейшов у спадок трипільцям-оріям. На всіх ранньотрипільських поселеннях України і Молдови відомі одні й ті ж зернові: три види пшениці – однозернянка, двозернянка і спельта; два види багаторядного ячменю – плівчатий і голозерний; горох, вика ервілія, вика звичайна, чина дрібнонасінна. Зрідка знаходять відбитки вівса та проса. Появилася голозерна щільноколоскова або ж карликова пшениця. Одначе в господарстві переважали пшениця-двозернянка та ячмінь голозерний [4]. Розповсюдження злаків не залежало від території. На ранньотрипільському поселенні Лука Врубливецька (Подністров'я) однієї тільки пшениці сіяли чотири види: однозернянка, двозернянка, спельта і карликова. На полях селища Гребенюків Яр (Подніпров'я) в посівах також переважала двозернянка. Дуже чіткий її відбиток є на уламках жіночої статуетки та вінцеві горщика [5].

Хліборобство вважається розвиненим, коли вирощується три види злаків. На нивах ранньотрипільських селищ їх вирощували більше десяти. Цей вид господарювання й

Колоски-древа
на горняті
з Чичиркозівського міста.
Мал. Д. Мицика

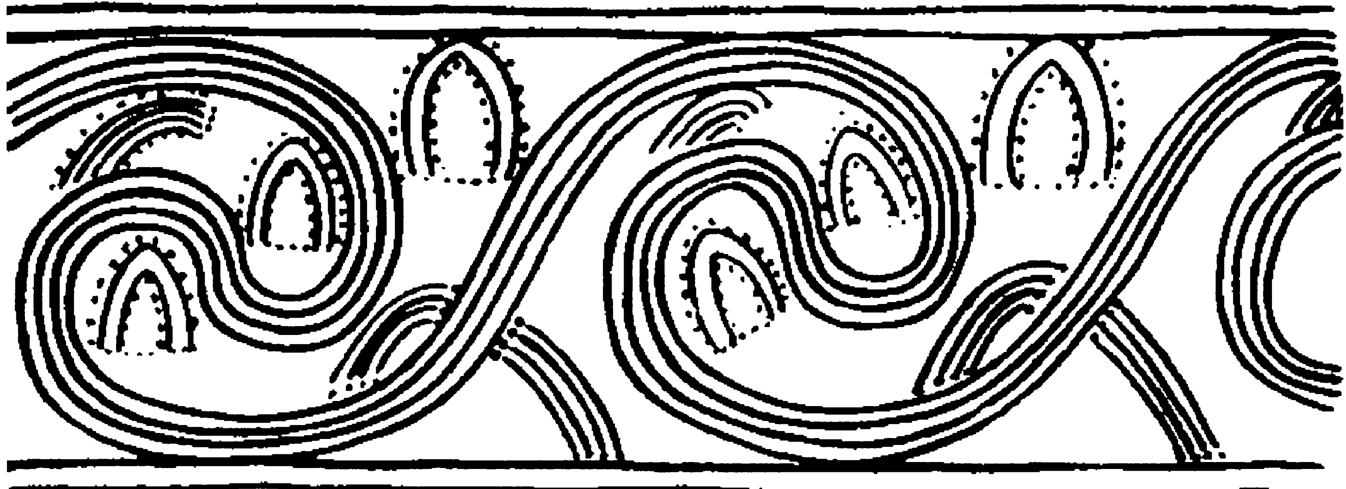
надалі був сталим. Так, в селищі Онопріївка (етап BII) вирощували двозернянку та голозерний і плівчатий ячмінь. Не змінилося кількісно збіжжя і на полях Веселокутського міста [6].

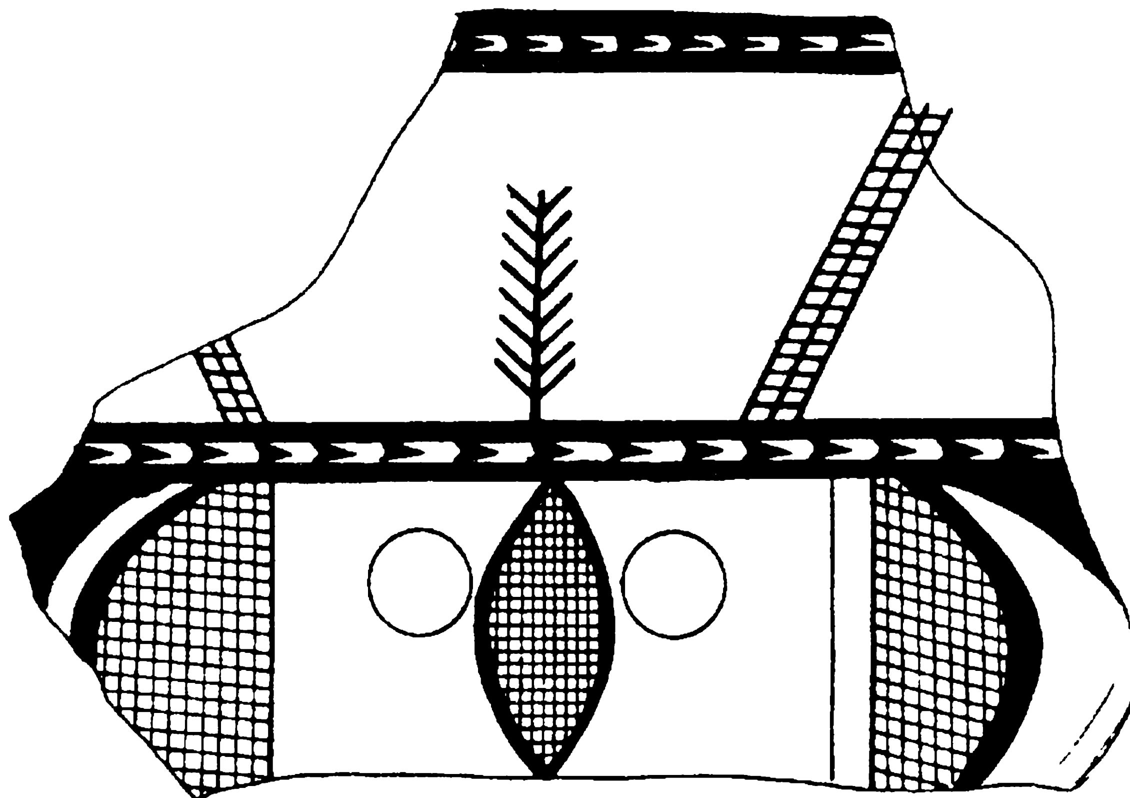
Відбитки зерна, колосків в енеолітичних містах Черкащини спочатку знаходили у глині із стін будинків. Складалося враження, що це не тисячолітні сліди, а рештки від недавно розваленої селянської хати нашого часу. Року 1977 не обійшла удача дослідників Майданецького міста. На чотирьох квадратних метрах житла знайдено чимало обвугленого зерна, серед якого переважали горох і пшениця. Тут же були двоконічний горщик-зерновик та зернотерка. Отже, дослідники натрапили на своєрідний прадавній млин. Серед того зерна було три види пшениці – тверда, м'якга і спельта. Деякі зернини мали пророслі зародки. Видно, йшлося до весни. Встановлено, що прадавні хлібороби з Майданецького праміста вирощували плівчатий та голозерний ячмінь. Зернини плівчатого мали пляшкоподібну форму з розширеною доверху борозенкою.

Влітку 1898 року між селами Верем'я і Халеп'я В. Хвойка розкопував житловий майданчик і «серед посуду, його уламків й попелу знайдено шар обвугленої і через те добре збереженої пшениці, не належної до жодного із сучасних видів. У другому приміщенні також знайдено обвуглене зерно, яке поки що не визначене...» [7].

Особливо багато в Майданецькому знайдено гороху двох типів – 777 зернин. Така кількість горошин вперше трапилася на поселеннях Трипільської цивілізації. До того якщо й знаходили, то тільки на відбитках. В деяких горошинах були прогризені дірочки брухусом чи гороховою зернівкою. До цього найбільше зерен ячменю знайшли під час розкопок поселення у Шкарівці – 22 штуки. А ще з бобових відомі сочевиця, вика, чина. На нивах трипільців колосився овес, сяяло золотом волоття просо. Останнє виявлено ще 1898 року під час розкопок поселення в Колодистому археологом і літератором Василем Доманицьким. Найдено воно і під час розкопок селища в Гребенях (Подніпров'я). Траплялися в Майданецькому місті й окремі зернини жита, але за їх обмаллю не вдалося встановити: дике чи окультурене. Що воно в той час росло, підтверджує пилково-споровий аналіз із праміста в Доброводах. З культурних злаків також виділено пилок пшениці, жита, ячменю, вівса [8].

Скирди збіжжя поміж небесною дорогою із Гребенів. Розкопки С. Бібікова

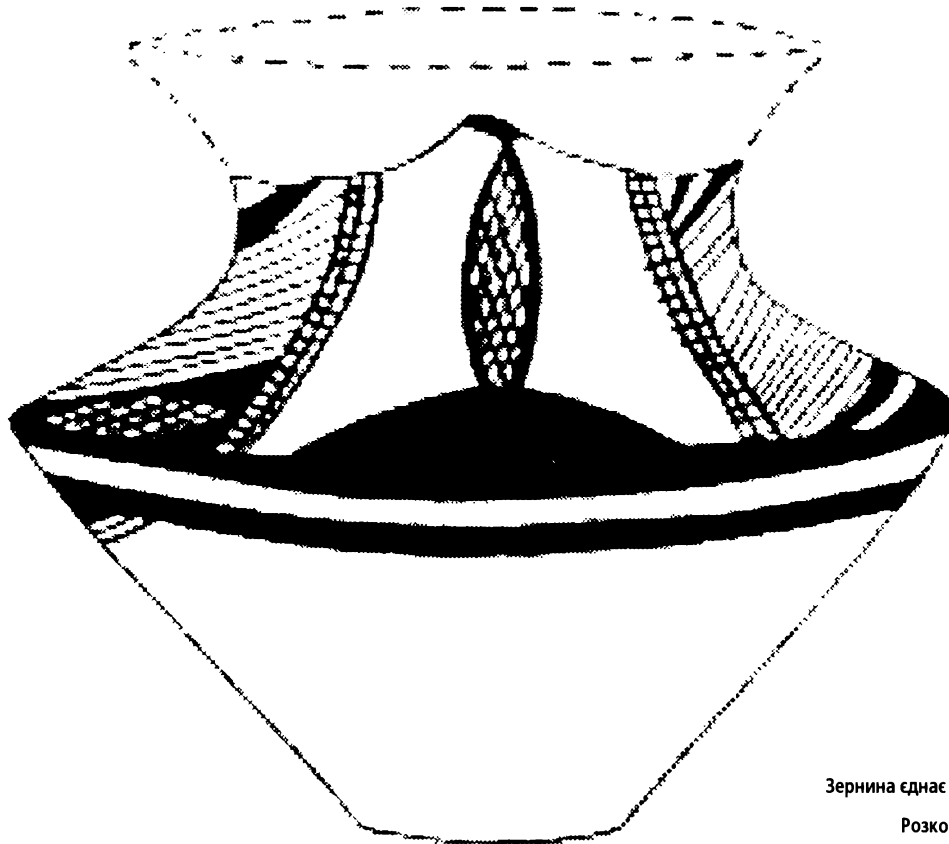
Колосок проростає із сонячної зернини. Майданецьке. Малюнок М. Відейка

Ми назвали тільки види зернового збіжжя. Не виключено, що й сорти були, бо ж на поселеннях у Молдові знайдені кісточки сливи, а вона є наслідком селекції: схрещення аличі з тереном. В одному з горняток, знайдених 1976 року під час розкопок Майданецького міста, серед фарби було багато пшениці. Очевидно, їх перемелювали разом, щоб фарба міцніше трималася. Нині так роблять майстри керамічної іграшки в селі Громи на Уманщині, виготовляючи фармугу [9]. В обпаленій глині шість відбитків колосків пшениці-двозернянки виявлено у Тальянках, два – у Майданецькому. Трапляються відбитки й однозернянки. Обидва види ячменю плівчатого і голозерного знайдено на відбитках у глині з будівель міст Майданецького, Веселого Кута. За кількістю знахідок як у відбитках, так і самого зерна, вважається, що найпоширенішими були пшениця-двозернянка, ячмінь голозерний та горох. Інші злакові – однозернянка, спельта, карликова пшениці, просо, овес у господарстві мали допоміжне значення [10].

Отже, селища, як і культура в цілому, були хліборобськими в основі. Знаряддя їхньої праці виготовлялися з рогу, каменю, кременю. Під час відкриття ранньотрипільського поселення Гребенюків Яр (1981) знайдено конусоподібний нуклеус, з якого відщеплювали чимало пластинок для серпів. В Тальнівському музеї історії хліборобства експонується унікальне знаряддя: серп з крем'яних пластин в оправі з рогу оленя із Гребенюкового Яру. Його довжина 32 см, у внутрішній частині є проріз (14 см), куди

вставлено шість крем'яних пластинок. Він зроблений, як кажуть, «під руку». На рівні середини вказівного і великого пальців є заглибини для надійного затиску рукою. І хоч серпові 6000 років, він вражає досконалістю і зручністю в роботі [11]. В одній із зернових ям викопані жорна – зернотерка довжиною 24 та шириною 14 см і камінь-розтирач із заглибиною під великий палець правої руки. Зернотерка розбита ще в тім часі, але зітерта робоча середина поверхні переконує, що користувалися нею тривало й інтенсивно. Виготовлена вона з тієї породи каменю, поклади якого є над Тальянкою.

Вироби з каменю і кременю із Гребенюкового Яру досліджував один з найкращих знавців цих мінералів Віктор Петрунь (Одеса). Серед них обстежено і дві сокирки: одна з просвердленим отвором, а друга плоска. Виготовлені вони з мергелево-аргілетової породи. Перша могла бути символом влади. Теслоподібною сокиркою обробляли землю, тесали дерево м'яких порід. Камінь і кремінь для виготовлення знарядь могли доставляти із Дністра. Поклади такої породи каменю є поблизу села Лєнківці (Кельменецький район на Буковині) [12]. Знаряддя також досліджувала Г. Коробкова (Ленінград). Трапецієподібний мікроліт виявився вкладником до пилки. Є чимало крем'яних лез для серпів. Вони дещо відмінні від пізньотрипільських. Пластини, які вважали ножами, виявилися спрацьованими вкладниками серпів. Кременю в давніх

Зернина єднає Небо і Землю на горняті із Майданецького. Розкопки М. Шмаглія. Малюнок М. Відейка

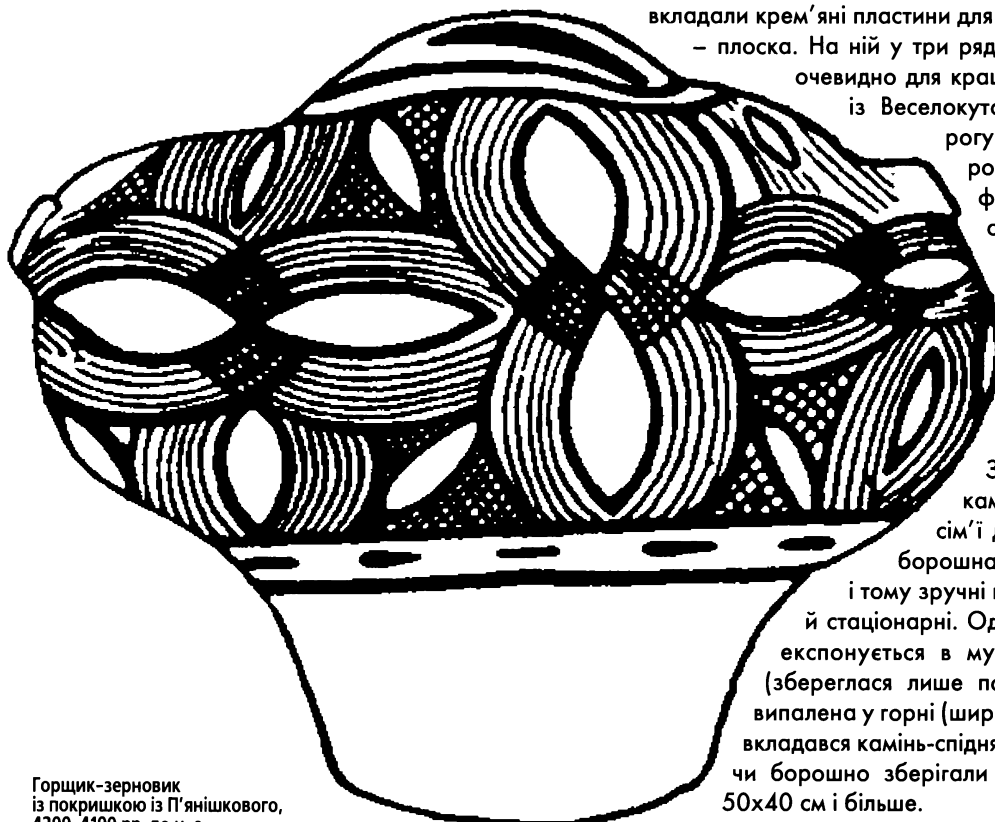
хліборобів було обмаль і вони його дуже цінували. Спрацьовані пластини серпів переробляли в ножі, потім у свердла, скоблі для рогу, кісток.

Хліборобство в Трипільській культурі було орним, переложним. Кілька років користувалися ділянкою, потім її переводили в сінокіс, в пустуюче поле. Років через чотири-п'ять цей переліг використовували як орну землю. Для обробітку грунту користувалися ралами, боронами-сукуватками. Співставляючи дані різних дослідників, М. Відейко доводить, що для обробітку грунту використовували рало, яке підвищувало продуктивність праці. Цього вимагала переложна система хліборобства [13]. Їх виготовляли із дерева, тому вони й не збереглися. А що худобу використовували у господарстві, оранці, свідчить малюнок із плити №37 Кам'яної Могили: два круторогі воли, запряжені у ярмо, тягнуть волокушу чи сани [14]. Для ручного обробітку використовували рогові та кам'яні мотики.

В Тальнівському музеї історії хліборобства із поселення Гребенюків Яр їх зберігається шість штук. Три плоскі з рогу оленя добре відшліфовані, а самі леза мають ширину 3, 4, 6 см.

У найбільшій з них (16 см) зверху прорізані рівчачки, щоб тривкіше прив'язувати до держака. Дві округлі кістяні мотики мають внутрішні отвори, куди вкладали крем'яні пластини для обробітку. Найоригінальніша із них – плоска. На ній у три ряди нанесено різної глибини насічки, очевидно для кращого розпушування грунту. Мотика із Веселокутського міста також виготовлена із рогу оленя. Її довжина 20 см. Зовнішня робоча частина мотики зламана. За формою вона киркоподібна. На сьомому сантиметрі від верху у ній просвердлено отвір для держака. Подібної форми мотики відомі на Побужжі ще в неоліті – печерська фаза Буго-Дністровської культури [15].

В житлах розвиненого Трипілля знаходять по кілька зернотерок. Здебільшого вони продовгуваті, а каміння-розтирачі – дворучні. Мабуть, сім'ї для споживання треба було багато борошна чи крупи. Більшість із них переносні і тому зручні в роботі. Окремі із зернотерок були й стаціонарні. Одна з таких із Майданецького міста експонується в музеї історії хліборобства. Оправа (збереглася лише половина) її виготовлена з глини і випалена у горні (ширина стінки – 7 см, висота – 18). У неї вкладався камінь-спідняк розміром 32х28 см. Зерно, крупу чи борошно зберігали у горщиках-зерновиках розміром 50х40 см і більше.

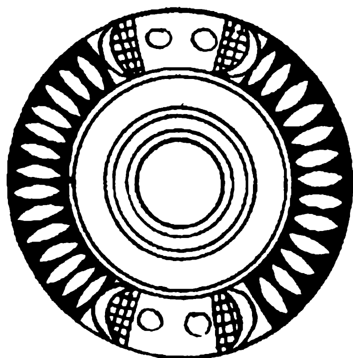
Горщик-зерновик із покришкою із П'янішкового, 4200–4100 рр. до н. е. (Монастирищинський р-н на Черкащині). Розкопки Мар'яна Гімнера, 1911 р.

Щодо проса, то його поширення підтверджують виявлені точки-просорушки. Розкопуючи житла на Тальянківському та Чичиркозівському містах, археологи виявили на них глиняні двометрові майданчики, товщиною до 20 см. Коло

Зображення ялини-калини з Майданецького

Відбиток листка вільхи з Майданецького. Розкопки М. Шмаглія 1973 р. ТМІХ

Зображення зерна на двоконічному горщику з Майданецького.

тальянківського лежала й зернотерка. Поверхня була рівною і зручною для праці. Такими в українських селах робили просорушки. Їх виготовляли із глини, щільно утрамбовували і після висихання просо рушили каменем-розтирачем. Луска відділялася і вироблялося пшоно [16].

Досліджено, що хліборобського інвентаря у жителів трипільських міст було вдосталь і ним вони могли обробляти землю та збирати урожай на площі чотири-п'ять тисяч гектарів [17].

На полях і городах росли супутні культурним рослинам бур'яни. На ланах межи збіжжям синіли волошки, височів осот. Недоглянуті місця заглушувала кропива, серед трави жовтіла кульбаба, а по схилах росла купальська травичка – підмаренник. Усе це оточували густі діброви, ліси з граба, липи, в'яза, бука, ліщини. Ближче до осель височіли ясени, клени, тополі, осики. По долинах були верби, вільхи. Дуже чіткий відбиток листка на глині з останньої знайдено під час розкопок житла в Майданецькому місті. Красувалися калина, смородина, не обійшлося без бузини та жостеру.

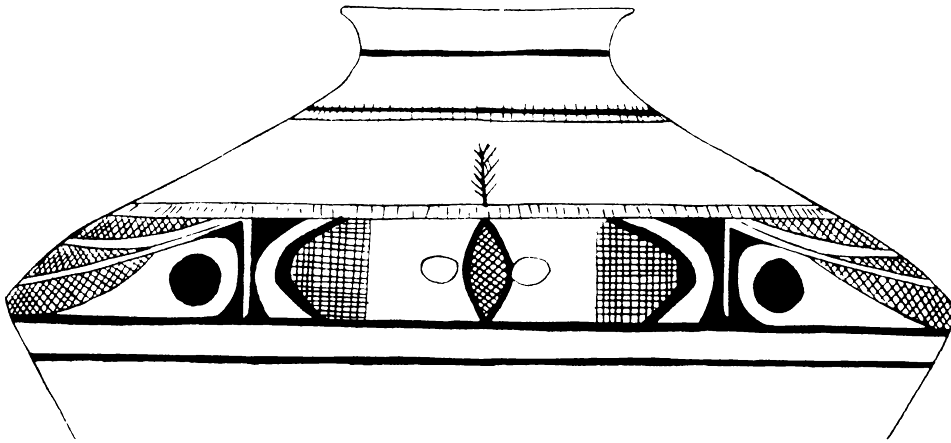
Хліборобство може ефективно розвиватися тільки паралельно із скотарством, котре дає органічні добрива. Так було і в трипільців-хліборобів. На долинах, степках, полянах паслися череди корів, биків, отари овець і кіз, водили виводки свині. Для пасовищ використовували перелогові землі. На місцях випасів росли характерні для них трави: подорожник великий і ланцетний, щавель, кульбаба та ряд хрестоцвітних [18].

Горщик із Попудні. (Монастирищенський р-н на Черкащині), 3700-3500 рр. до н. е. Розкопки М. Гімнера, 1911 р.

Природа, як бачимо, не відрізнялася від теперішньої. Жили серед неї залюблені в життя люди. До свого господарювання вони ставилися побожно і весь процес хліборобства для них був священнодійством. Воно було духовним змістом їхнього життя. Колосок на горщику хлібороби зображували разом із сонцем, яке вважалося найвищою божественною силою. На мальованому посуді із Майданецького, Томашівки, Доброводів, Тальянок колоски малювали то по два, то триєдиними. Їх поливав дощ у вигляді навскісних ліній, охороняли священні тварини. Часто образ колоска набуває космічного узагальнення – він виростає із землі-хлібини, мовби єднаючи Небо і Землю (Чичиркозівка). В розписі горняти з Майданецького зернина набуває планетарного образу, тримаючи на собі і небо, і землю. Ця багатозмістовність втілилася у назву одного-єдиного колоска, де коло символізує силу небес, а сок – живильність землі. Загалом образ цей утверджує, що сила і живильність обох поєднуються у хлібові. Сила неба зображувалася в образі Сонця – у чотирьох фазах і в невпинному русі та в навскісних чи хвилястих лініях дощу. Коли ж дощу вдосталь не випадало, жінки викликали його ритуальними танцями і дійствами, як зображено на горщику із Концешт (Молдова).

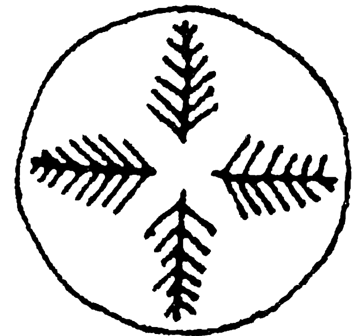
Процес розвитку хліборобства сприяв трансформації Буго-Дністровської культури у Трипільську. Перехід в цей час від мотижного до орного обробітку призвів до виникнення металургії міді [19]. Це ще раз засвідчує, що хліборобство впливає на розвиток усіх галузей господарства, архітектури, мистецтва і суспільства в цілому. Прогрес йшов у багатьох галузях – місто- та житлобудуванні, гончарному виробництві,

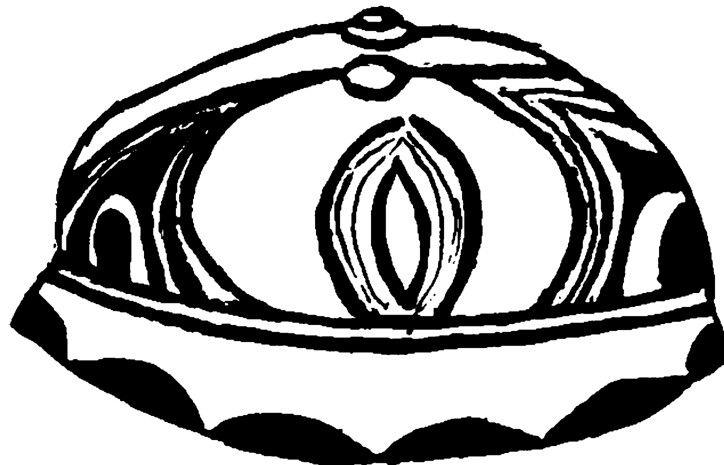
Проріст колоска на малюнку горщика з Майданецького

суспільному укладі та духовному житті і був найвищим в тодішній Європі. Важливість хліборобства для розвитку життя високо оцінював академік Володимир Вернадський: «Відкриття хліборобства, котре винайшли більше ніж за 600 поколінь до нас, вирішило все майбутнє людства» [20].

Зайнявшись хліборобством, носії Трипільської культури влилися у життєтворчий процес на Землі і на основі його досягли великих здобутків і суспільного поступу у різних галузях. Хліборобська культура від часів Трипілля, як спосіб господарської діяльності і духовного життя, стала основною для всіх наступних історичних культур та поколінь.

Зображення гілок сосни на мисці із Чичиркозівки. За С. Рижовим

Покришка від зерновика з Володимирівки. Розкопки Т. Пассек

**Древо-колосок на земному лоні.
Малюнок на горняті
із Майданецького.
Розкопки М. Шмаглія, М. Відейка**

Санчата, запряжені волом,
та статуетка-візниця (композиція).
Майданецьке місто.
Розкопки М. Шмаглія

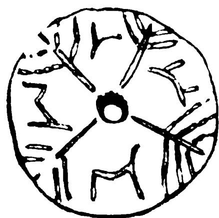

Миска, оздоблена зерном.
Майданецьке,
перша пол. IV тис. до н. е.

Голова із скульптурної
посудини з Луки Врубливецької,
етап А. Розкопки Сергія Бібікова

ЧЕРЕДА ПРИДОМНА І ЗВІРІ ДИКІ

На заставці: прясельце із Паволочі (Житомирщина)

Основним напрямком господарювання у неоліті на теперішній південно-західній території України – в Лісостеповому Правобережжі, Подністров'ї, Західній Волині – було хліборобсько-скотарське. В наступну енеолітичну пору на цих землях воно розвивалося і вдосконалювалося. Якщо в цілому для хліборобства тваринництво завжди є допоміжним – тягло, природне добриво, то в житті людини, сім'ї свійські тварини відігравали майже першорядну роль. М'ясо, молоко і його продукти, яйця йшли для харчування, а шкіра – для одягу, взуття, господарського начиння. Це спостерігається вже з раннього етапу Трипільської культури.

В домашньому господарстві трипільців-хліборобів переважала велика рогата худоба – віл, корова. За ними йшла свиня, а потім вівці і кози [1]. Знахідки із ранньотрипільського поселення Гребенюків Яр також це підтверджують. Під час розкопок 1981-1991 рр. знайдено чимало кісток різних тварин, як свійських так і диких. Більша частина з них зберігається у фондах Тальнівського музею історії хліборобства. Видовий аналіз зробив О. Журавльов (Київ). На вола й корову припадає 76,49 % кісток. Хоч кісток овець і кіз більше, ніж свинячих (11,63 проти 10,36), зате по кількості самих тварин свиней нараховується 30, а овець і кіз – 25. Перевага свиней вказує на осідлий спосіб життя. Хоч селища розвивалися, збільшувалася кількість людей, множилися череди, але співвідношення тварин не особливо й змінювалося. Так, волів в Гребенюковому Яру за викопними рештками нараховується 37,50 (етап А), а на поселенні Майданецьке-І (етап СІ) – 35,11. Відповідно: свиней 30 і 27,66; овець і кіз – 25 і 26,54 [2].

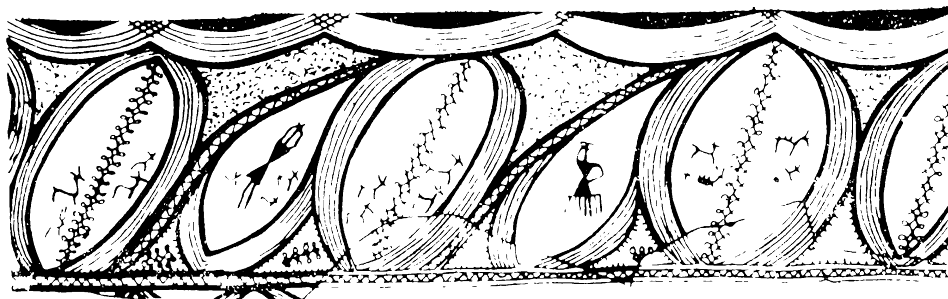
Статуетка вепра із П'янішкового. Розкопки М. Гімнера

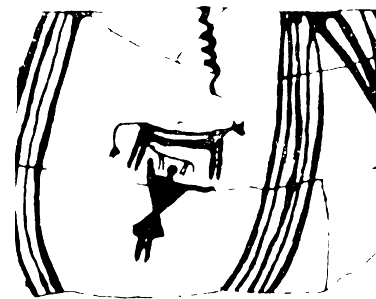
Судячи по рогах і рештках черепа, воли були такими, як і на неолітичних та енеолітичних пам'ятниках Молдови, але відрізнялися від своїх родичів із Луки-Врублівецької та Кукутені. Зате мали більші розміри, ніж воли із культур Центральної і Південної Європи. Волів ще з раннього Трипілля, як вважає С. Бібіков, використовували для оранки [3]. Такої думки дотримується і В. Збенович [4]. Підтвердженням цьому є статуетка волів у ярмі, викопана у Флорештах (Молдова) і реконструйована В. Маркевичем [5]. Ще в ранішому часі волів – їхні парні зображення є на плитах Кам'яної Могили – використовували як тяглову силу. Корів і биків розводили двох видів: невеликих,

Козел із Чичиркозівського міста. Зібрання В. Мицика, 1975 р. ТМІХ
(В «Енциклопедії Трипільської цивілізації», т. II, 2004 р. М. Відейком помилково названо ім'я іншого дослідника. – Авт.)

Роги кіз із Майданецького II (уроч. Гребенюків Яр). Розкопки В. Мицика. 1991 р. ТМІХ

Жінки в оточенні тварин. Малюнок на посуді з Бринзен (Молдова). За В. Маркевичем

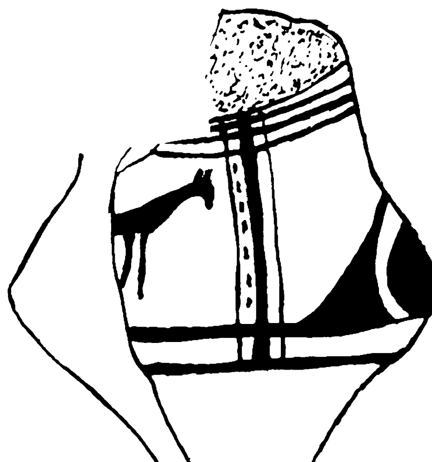
тонконогих, з короткими рогами, подібних до північної породи корів та до торфової породи західноєвропейського неоліту і великих – типу черкаської породи, які навіть переважають її і доходять до розмірів дикого тура [6].

З кісток худоби виготовляли всілякі інструменти: лощила, шила, ножі. Кістяний кинджал з Павлівки-ІІ (Онопріївка) експонується у Музеї історії хліборобства.

Вівці й кози були більшими, ніж у Луці Врублівецькій, Болграді, Флорештах, але мають аналоги серед собі подібних у поселеннях із Молдови – Озерна, Мешоко. Кози та вівці були породистими. Про це свідчать їхні масивні роги, виявлені під час розкопок Гребенюкового Яру. Їх розводили заради молока, м'яса, а особливо вовни. Технологія розвитку свинарства була на той час передовою. Тварин, як показують остеологічні знахідки, годували рік і вже потім заколювали для споживання. Саме за рік у свині наростає поживне м'ясо і сало, а після цього вона тільки «переводить харчі».

Не зовсім розв'язаним у Трипільській літературі є питання про належність коня в господарстві. Дехто відносить знахідки решток до дикого коня. Дослідження О. Журавльова в обох поселеннях у Майданецькому АІ і СІ доводять, що кінь уже спочатку Трипільської культури був одомашненим. В господарстві жителів Гребенюкового Яру він посідав передостаннє місце, а в Майданецькому-І займав останнє місце разом із собакою. Невелика кількість кісток ще не означає, що коней було мало. Просто їхнє

Зображення коня:
а) на горщику з Петрен (Молдова, етап СІ);
б) на кам'яній стелі з Усатового, етап СІІ

а

б

Бичок
з Тальянківського міста.
Розкопки В. Круця

м'ясо могли не вживати в їжу. На трипільських поселеннях України і Молдови знайдені кістки належать до свійського коня. Переконливим підтвердженням цього є деталі упряжі – псалії. Так, в поселенні у Нових Русештах (Молдова) їх виявлено цілу серію. Вони відомі також в поселеннях у Лєнківцях (Дністер), Сабатинівці (Південний Буг) [7]. В поселенні Березівська ГЕС (тип Сабатинівка-І) виявлено скіпетр із зображенням голови коня. Він подібний до знахідки із Федельшень (горизонт Кукутені А, Румунія) та з поселень із Західної Трансільванії. За характером зображення доктор В. Даниленко вважає, що коні в трипільців в основному були верхові і бойові [8]. Їх також могли використовувати для перевезення вантажів. Шкіра йшла на покриття, взуття, ремінні вироби.

Статуетка ведмедя з Майданецького міста. Розкопки М. Шмаглія, 1972 р.

Отже, найбільше значення у скотарстві мала велика рогата худоба, а потім – свині, вівці та кози. У харчовому балансі трипільців-хліборобів значну роль відігравало і полювання. У Гребенюковому Яру виявлено чимало кісток дикого кабана. Керамічну статуетку його знайдено в поселенні П'янишковому (Уманщина). За ним по важливості йде олень благородний. Адже його використовували буквально всього: м'ясо, шкіру, кістки. Жили йшли для різноманітної ув'язі. Із рогів виготовляли різні знаряддя. У Тальнівському музеї історії хліборобства зберігаються серп із рогу оленя, мотики та молотки для відбивання шкіри. Косулі, судячи по кістках, були такими ж, як і в поселеннях Лука Врубливецька, Сандраки. В обох Майданецьких селищах знайдено кістки лося. На нього полювали заради поживного м'яса. Не обходили мисливці і зайця-русака, бо це і м'ясо, і хутро. Ради хутра полювали і на бобрів, яких тоді на залісненених й болотистих берегах річки Тальянки водилося вдосталь. Вони не відрізнялися від бобрів із Сандраків (Південний Буг). Викопано також кістки борсука, який цінився своїм жиром. На вовка полювали, як на хижака – ворога овець, коней. Знайдено також плечову і променеву кістки бурого ведмедя [9]. Що він в епоху Трипілля водився і, очевидно, шанувався, свідчать твори мистецтва. Об'ємну статуетку ведмедя виявлено в Майданецькому-І під час розкопок 1972 року.

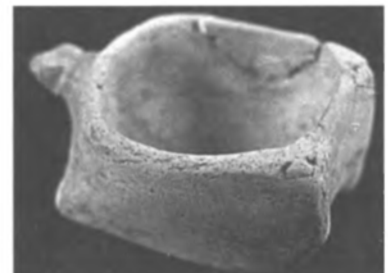
Віл уособлював зодіакальний знак Тільця, а в образі Божім був Велесом (Волосом). На посудинах його зображували із сонцем межи рогами і називали сонячним биком. У гроті Мамонта на Кам'яній Могилі зображено чотири бики, які дивляться на чотири сторони світу, – «за сонячним рухом і за напрямком сторін». Чи не на них, за тодішніми уявленнями, трималася земля? На пісковику Кукрецької культури (протонеоліт) зображено носорога і бика. На останньому є сім ямок – точок зодіаку. Вони розташовані так, як сім основних зірок сузір'я Тільця [10]. У пізнішій поезії – гімнах «Рігведи» – бик є основним небесним Володарем, а вся череда круторога свято шанувалася:

«Бик, що широко ступає». Малюнок на посудині із Варварівки (Молдова)

Коли б і нам дійти до того місця,
Де мешкають корови міцнорогі!
Нам сяє звідти, той найвищий ступінь
Цього бика, що широко ступає [11].

Корова також мала небесне похоження. Вона уявлялася хмарою, з якої живильний дощ ішов цівками, як молоко із вим'я. Таке уявлення переважало впродовж кількох тисячоліть. О. Знойко пише: «В епоху Трипільської і Давньоямної культур, на Причорномор'ї, в Єгипті обожнювався бик Апіс (Мемфіс), а небо зображувалося у вигляді корови» [12]. Згідно гімнів «Рігведи», вим'я корів «набирається молоком, дарованим небом». Воно є «улюбленим напоєм безсмертя», яким «і нині насолоджується рід людський» [13]. З нею суголоса і українська магічна поезія, у якій корова вважається «Богом дана», а всі її продукти з небес послані, як «Божої манни користь». Тому корови названі «благословицями, благоданками» і їх захищають небесні сили – «зорі-зориці, Божії сестриці». У всі віки жінки, доглядаючи корів, піклувалися, «щоб було солодке молоко, а крутий сир, а густа сметана, а жовте масло» [14]. Завдяки корові вигодовувалася сім'я, рід, плем'я і можна було пережити всілякі недороди, спеки, бурі, градобої, від яких часто потерпало хліборобство. Від священної корови Замунь

Санчата з головою вола. Тальянки

**Череда волів та корів
із Майданецького.
Розкопки М. Шмаглія, 1979 р.
Фото В. Мицика**

народжені і праукраїнці. У «Велесовій книзі» подано такий етнонімічний ряд:

І Дажбо нас народив од корови Замунь,
І були ми кравенці і скіфи, анти, руси, боруси і сурожці.
І тако стали діди русове [15].

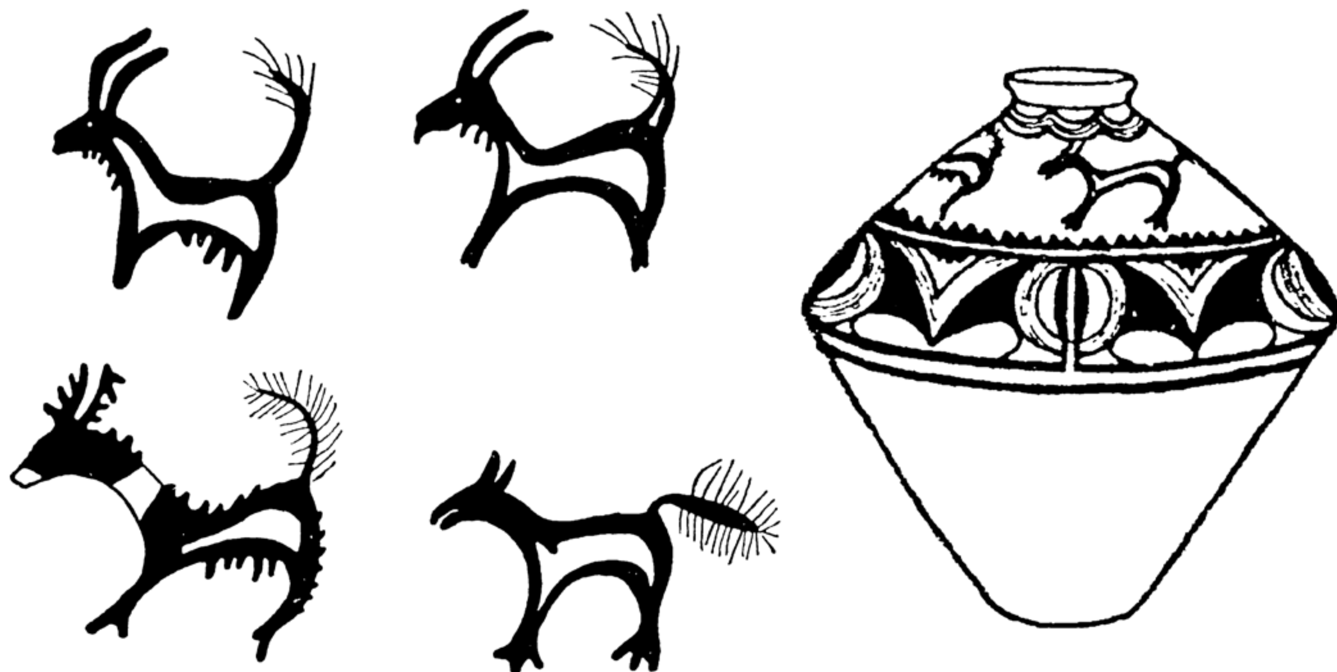
Аналог «бика, що широко ступає» є у розписі горщика із Варварівки XV (Молдова). В ромбічній небесній сфері намальовано чотирьох круторогих володарів. Вони рухаються супроти сонця і дуже прудко як для биків, біжать.

Воли в супрязі на санчатах. Майданецьке місто

На різночасових селищах Трипілля, як ось на Гребенюковому Яру (А), Старій Буді (СІ), знайдено цідилки, друшляки для проціджування молока та відціджування сиру. Деякі посудини із селищ середнього та розвиненого етапів (Коломийщина-І, Гребені, Володимирівка) подібні до вимені корови. Вони донизу округлі і стоять на чотирьох ніжках, мов на чотирьох дійках. Такий вигляд мають і інші зооморфні посудини. Миска із Володимирівки стоїть на чотирьох ніжках, видовжений край подібний до хвоста, а спереду виліплена голова корови. Такі ж миски знайдено і в поселенні в Семенів-Зеленчому (Тернопілля), Майданецькому (Побужжя). Вони могли використовуватися в обрядових дійствах чи в магічних звичаях, спрямованих на підвищення надоїв молока.

Сакральні сцени із тваринами зображені на посудинах із поселень у Молдові. В овалі намальована корова із телям. Воно пристало до маминої дійки. Жінка, яку вважають богинею або її жрицею, одну руку підняла, а другу відвела вбік. Вона творить якусь магічну дію чи просто хоче відігнати теля, важко визначити. Також любовно змальовано сцену із козами (вівцями) на шестиовальному фризі посудини із Костешт. У чотирьох овалах є по чотири кози (вівці), у трьох біля них зображено жінку з піднесеними над головою руками, які створюють образ чогось рогатого. Тварини рухаються зліва направо. У двох овалах вони попарно розділені хмеликом, котрий звивається угору [16]. Подібний малюнок нагадує щедрівку: «А баранці-круторожки скачуть собі край дорожки, // А ягнички-клаповушки скачуть собі кругом грушки».

Зображення кіз на посудині із Крутобородинець, етап СІ, 3800–3500 рр. до н. е. Розкопки Вікентія Хвойки

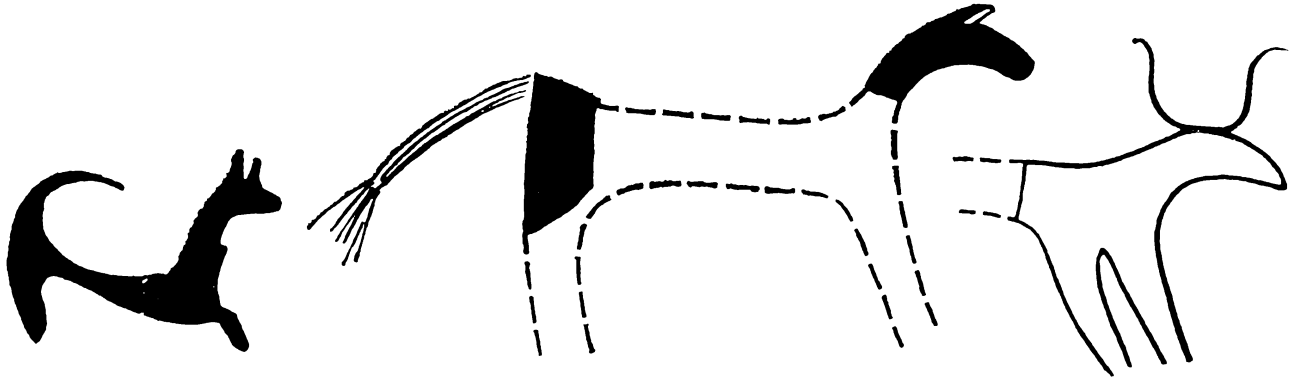
Коза була втіленням родючої сили. Недарма її образ малювали у верхньому (небесному) ярусі декоративних композицій. Вона то біжить, то скаче. На горщиках із Майданецького міста її хвіст зображували у вигляді колоска, а на посудинах із Крутобородинців (Поділля), Варварівки VIII колосистими у них є і роги. І хоч культ кози, як плодючої сили, походить ще з доіндоєвропейської епохи (17), а її й досі водять в Україні на Щедрий вечір. Мальований на посуді трипільців образ повністю відповідає родючій силі кози у щедрівці:

Де коза ходить, там жито родить:
Де коза ногою, там жито копою,
Де коза рогами, там жито стогами,
Де коза хвостом, там жито кустом.
Де коза туп-туп, там жита сім куп,
Де коза буває, там все проростає,
А де не буває, то там пропадає.

Голова коня від статуетки із Сушківського міста. Розкопки Валерії Козловської

У трипільському ритуальному мистецтві виведено і образ коня. У чотиричасній композиції на горщику із Тудорового (Північне Причорномор'я) зображено цю необхідну тварину мирною і покладистою. На уламку із Петренів залишилися тільки голова і частина тулуба коня, так само як голова від статуетки із Сушківського міста. Малюнки коня є на керамічних виробах із Кошилівців, Більча Золотого. Його схематичне

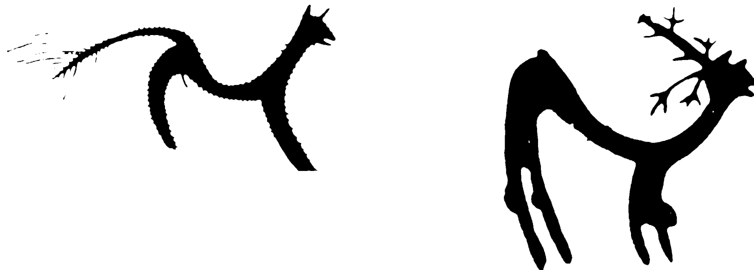
Віл, кінь та собака
із Більча Золотого,
4440–4100 рр. до н. е.

зображення є на пряслиці із Райків. На пряслиці із Паволочі (Житомирщина) створено цілу композицію із чотирьох коників, які оберігають Древця життя. У наступних культурах зображень із подібними сюжетами є багато в різних жанрах мистецтва: від металевих виробів до вишивки. На плиті із поховання в Усатовому (СІІ) прокреслено зображення бітрикутної богині з місяцем на голові. Поруч з нею мирно пасеться троє коней, гуляє пишнорогий олень. Він із оленицею у прудкому бігові намальовані на горщику із Варварівки. Культ парних оленів був одним із найдавніших і уособлювали вони родючість, рух життя. Їх вшановували ще в мезоліті, а в енеоліті носії плодючості в трипільців-хліборобів трансформувалися в носіїв дощу, взагалі небесної вологи. В розписах мисок із Томашівки, Старої Буди, Володимирівки академік Б. Рибаков вбачає стилізовані образи священних небесних оленів [18]. Є миски з такими зображеннями і в Майданецькому. На них намальовані риски у вигляді рогів, широкі полоси уявного тулуба і всі вони закручені в русі. Ми схильні в цьому вбачати дві енергетичні сили, котрі народжують третю. Тобто ідея родючості тут зберігається. Навкісні хрести, як символи вогню, і полоси дощу цю ідею утверджують. Зосталися образи оленів і в нашому часі, особливо в такому сакральному мистецтві, як розписування писанок на Гуцульщині.

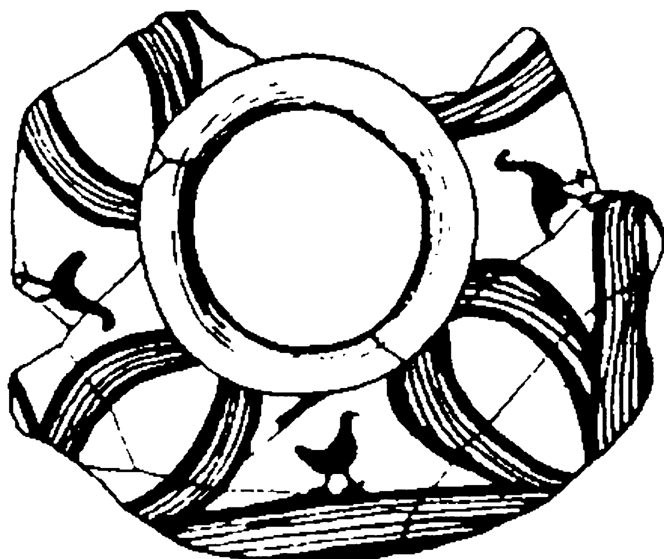
Декоративні розписи показують і птахівництво енеолітичної пори. Деякі птахи натуральні, як ось, горда курка із Бринзени-Циганки (Молдова), чи образно-фантастичні, як птиця із Сушківки, або міфоритуальні, як птаха Матер-Слава із Тальянок та подібні до неї зображення із Тального, Майданецького, взагалі із Середньої Придніпрянщини.

Сонячна птаха зображена на уламку горщика із селища Стіна (Вінниччина). Вона проста й мила, як істота, котра робить добру справу. Пташка несе у дзьобові сонячний

Малюнок оленів
та собаки із Варварівки
(Молдова). За В. Маркевичем

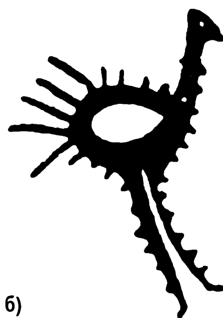

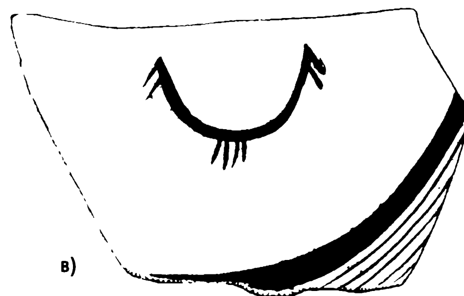

а)

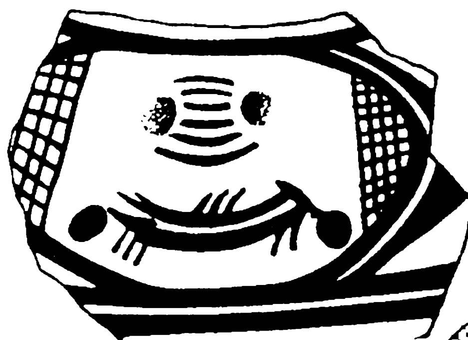

б)

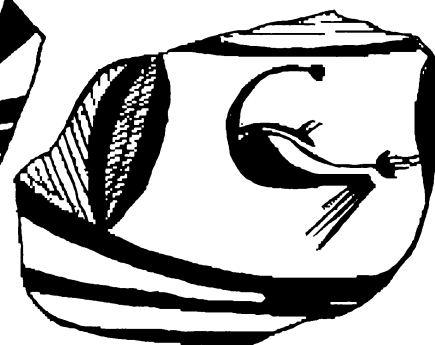
в)

Малюнки птахів: а) курей та гуски із Бринзен-Циганки (Молдова); б) страус із Варварівки (Молдова);
в) міфічна птаха із Середнього Подніпров'я;
г) сонячна птаха, прамісто Стіна (Вінниччина);
д) небесна птаха із Сушківського міста (Уманщина)

г)

д)

Зображення тварин і рослин на кераміці із селища Переможенці (Канівщина). Перша половина IV тис. до н. е. Розкопки М. Відейка

Собаки та кози на кераміці з поселень Молдови

Камінь з обрисами вола в Кайтанівському селищі (Катеринопільський р-н на Черкащині). Фото Івана Гірника

дар – коло. Таке ж намальовано і біля її хвоста. Можливо вона провіщає схід і захід сонця. В пізнішому часі таким провісником вважався півень. На крилі пташки зверху стримлять три риски, які спрямовані супроти руху. Зате дві риски коло вола і три на хвості його підсилюють. Натомість, птаха із Сушківського міста ті два кола має своїми частинами тіла – один є головою, а другим завершується хвіст. Її лапи від хвоста йдуть поверху тіла і мають не кігті, а щось на зразок нерозквітлих квітів. Замість дзьоба у неї від голови відходять чотири лінії-промені. Намальована ця фантастична птаха також у верхньому ярусі і летить зверху вниз, пригальмовуючи свій політ не лише хвостом, а й лапами-крилами.

На посудині із Томашівки відтворено павича, із Жванця – лелеку. Образ останнього пов'язаний із небом, сонцем. Зберігся переказ, що саме лелека приносить з неба дітей. Здебільшого птахи зображуються в колах, овалах або в проміжках між ними. Навколо них бувають захисні енергетичні лінії, а це означає, що вони перебувають під опікою вищих сил.

Найбільше у всіх різнотериторіальних поселеннях на посуді намальовано літаючих собак. Вони також зображені у верхньому ярусі у біжучій, летючій, стрибаючій позах. Задні ноги часто поєднані з хвостом, тулуб тонкий, а писок видовжений. На посудинах із

Майданецького міста його взагалі не означено. Кругом обштриховане лініями тіло створює враження настороженості, настовбурченості. Священний пес, летючий собака в той час був відомий і в синхронній давньоєгипетській міфології. Його зображення О. Знойко вважає за сузір'я Великого Пса [19].

Малюнки собак повсюди дуже виразні, графічно виписані. Вони стрімкі, динамічні, з виду навіть агресивні. Всі у внутрішній напрузі. Ще мить і вони можуть кинутися, щоб відвести загрозу. Майже на всіх горщиках лапи намальовані з двома-трьома кігтями, якими вони підгрібають під себе. Тварини на горняті із Майданецького біжать по небесній дорозі уверх. Довгохвості трипалі собаки з Липчан скачуть по небесній стезі. Їхню небесність підтверджує розпис із посудини з Більча Золотого, де собаки зображені біля самого сонця. Образи собак зображувалися за канонічною схемою. Це вказує на їхнє священне значення. До того ж, лапи в них були трипалими, а з трипалими руками малювалися священні постаті в енергетичних овалах. Академік Б. Рибаков вважає, що «культ собаки, який охороняє Добро і Життя (у формі іранського Сенмурва чи слов'янського Симаргла), очевидно, йде, як і багато чого в індоєвропейському фольклорі, з глибокої давнини хліборобського енеоліту» [20].

Голова корови на посудині. Веселокутське місто. Розкопки О. Цвек

В антропологічних статуетках є художнє втілення образу. Через ті чи інші символи йому надається певних священних рис – божественності, родючості. В зооморфних цього нема. Художники були зайняті тільки пластичним вирішенням образу без надання йому духовно-містичних рис, нема жодної прокресленої чи намальованої лінії. Якщо в скульптурках людей голови виліплено схематично, то у тварин вони створені за видовою ознакою. Глянеш на статуетку і бачиш, що бик є биком, цап – цапом, а баранець – баранцем. Саме такої пластики найбільше і є в поселеннях розвиненого Трипілля. На ранньому етапі її зустрічається мало, можемо назвати цапка із Луки-Врублівецької та коровку із Сабатинівки І. Зате в розвиненому Трипіллі статуеток бичків, баранців, кіз є рясно в кожному поселенні. Їхні рельєфні зображення моделюються і на посуді.

В Тальнівському музеї історії хліборобства зберігається колекція зооморфних статуеток із Майданецького та Тальянківського міст. Розглянемо кілька статуеток із Майданецького. Одна із них має подобу тура чи можливо того великого бика «черкаської породи». Спина в нього трохи горбата, а на підборідді є ознака бороди. Кожен з бичків виформуваний своєрідно. Один горбатий, з куценьким хвостиком, підняв голову і задивився у далечінь. Другого щось зацікавило і він повернув голову уліво та так і застиг. А найменший – довжина 2,5 см – спокійненько зирить на світ. В Майданецькому знайдено і найбільшу статуетку бика – до 15 см, на жаль, з відбитою головою. На уламку посудини виліплено голову барана з видовженою шиєю. На іншому фрагменті баранець мовби влігся на вінець посудини і пильно та мило дивиться. З іншого горняти голова цапа виступає так, ніби є продовженням самої посудини. То одна, то в супрязі голови волів виліплювалися на чарахсанчатах із міст трипільців-хліборобів з Майданецького, Тальянок. Безперечно, що такі витвори могли застосовуватись у культових дійствах.

В трьох статуетках із Тальянківського міста є статеві ознаки, щоб усі бачили, що це таки є бики. В одного хвіст довгий і з китичкою, а в інших їх ледь означено. Зате в одного з найбільших його взагалі нема, а натомість є отвір. Очевидно, при ритуальних діях чи забавах туди щось встромляли.

Зооморфна миска із Володимирівки

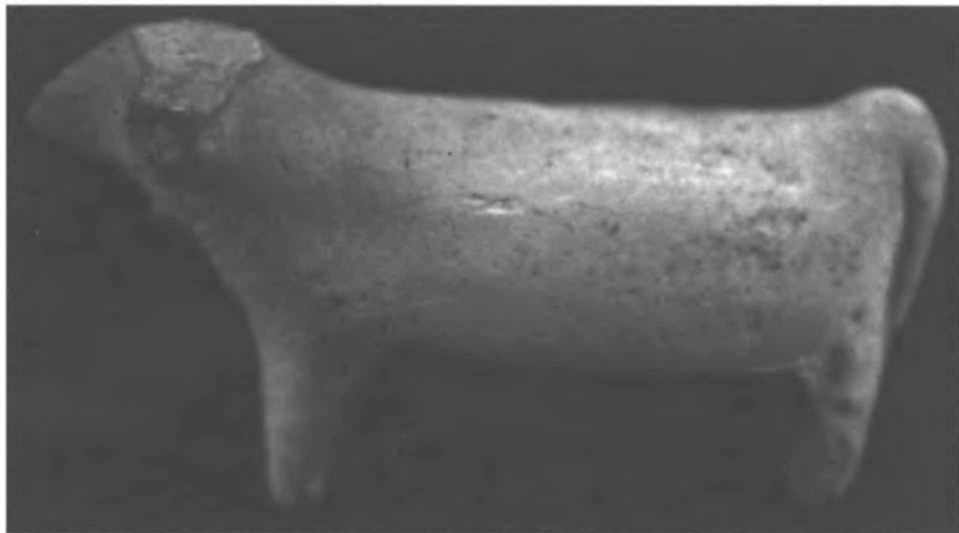

Чара з головою бичка із Сушківського міста. Кінець IV тис. до н. е., етап СІ. Національний музей історії України

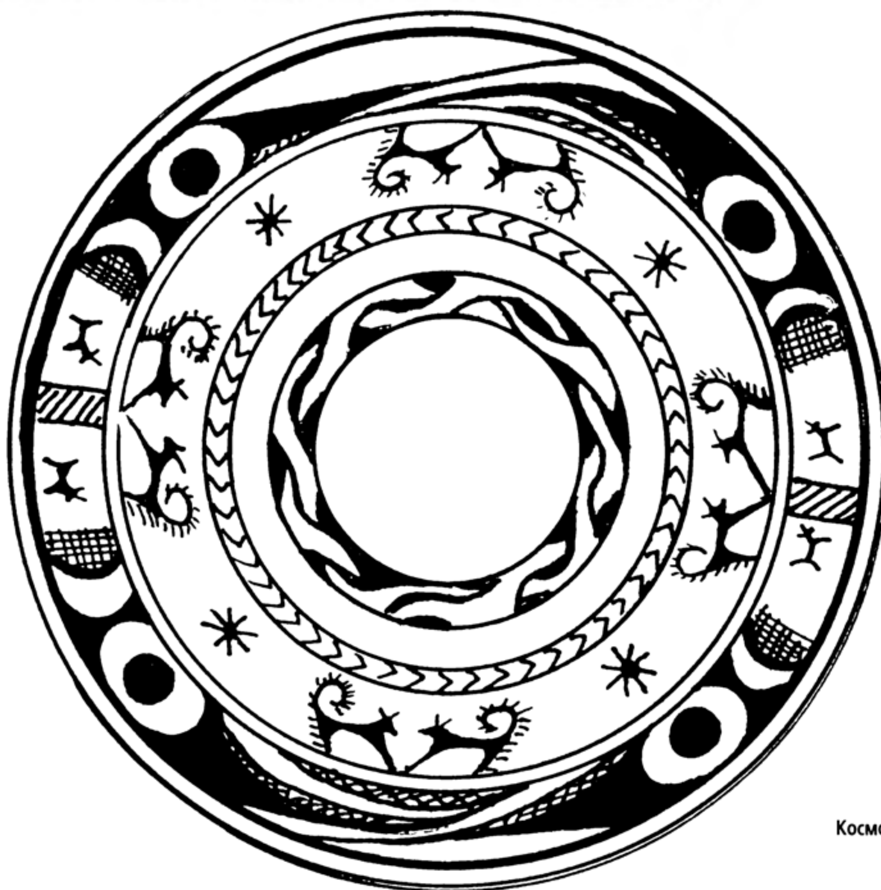
До культових також належить і уламок масивного до 10 см, але пустотілого фрагмента бика. Округла дірка ззаду підказує, що при певному ритуалі його настромлювали на якусь паличку. Дуже виразно змодельована голова бика від великої статуетки. Він шутий, тобто безрогий, а з рота ось-ось висунеться язик. Великі очі, масивні ніздрі підкреслюють його силу і велич. Такий поважний вигляд має і ціла, відбиті тільки роги, скульптурка козла із Чичиркозівського міста. Біля селища енеоліту в Кайтанівці (Катеринопільський район на Черкащині) є кам'яна скульптура бика. За схематичною подібністю її з певною долею ймовірності можна віднести до трипільської.

Ноги у всіх бичків, баранців, цапів виліплено лише як підставки. Туловище, відносно до інших частин тіла, масивне. Вся увага митців спрямована на витворення голови, бо в ній усе втілення образу. Скульптурки худоби є основними у всіх поселеннях. Пластичні образи птахів трапляються зрідка. У 1990 році в Тальянках викопано уламок статуетки на одній ніжці. Обриси тулуба дають підстави твердити, що це виліплено курку. Таким чином моделюються птахи і в народній іграшці.

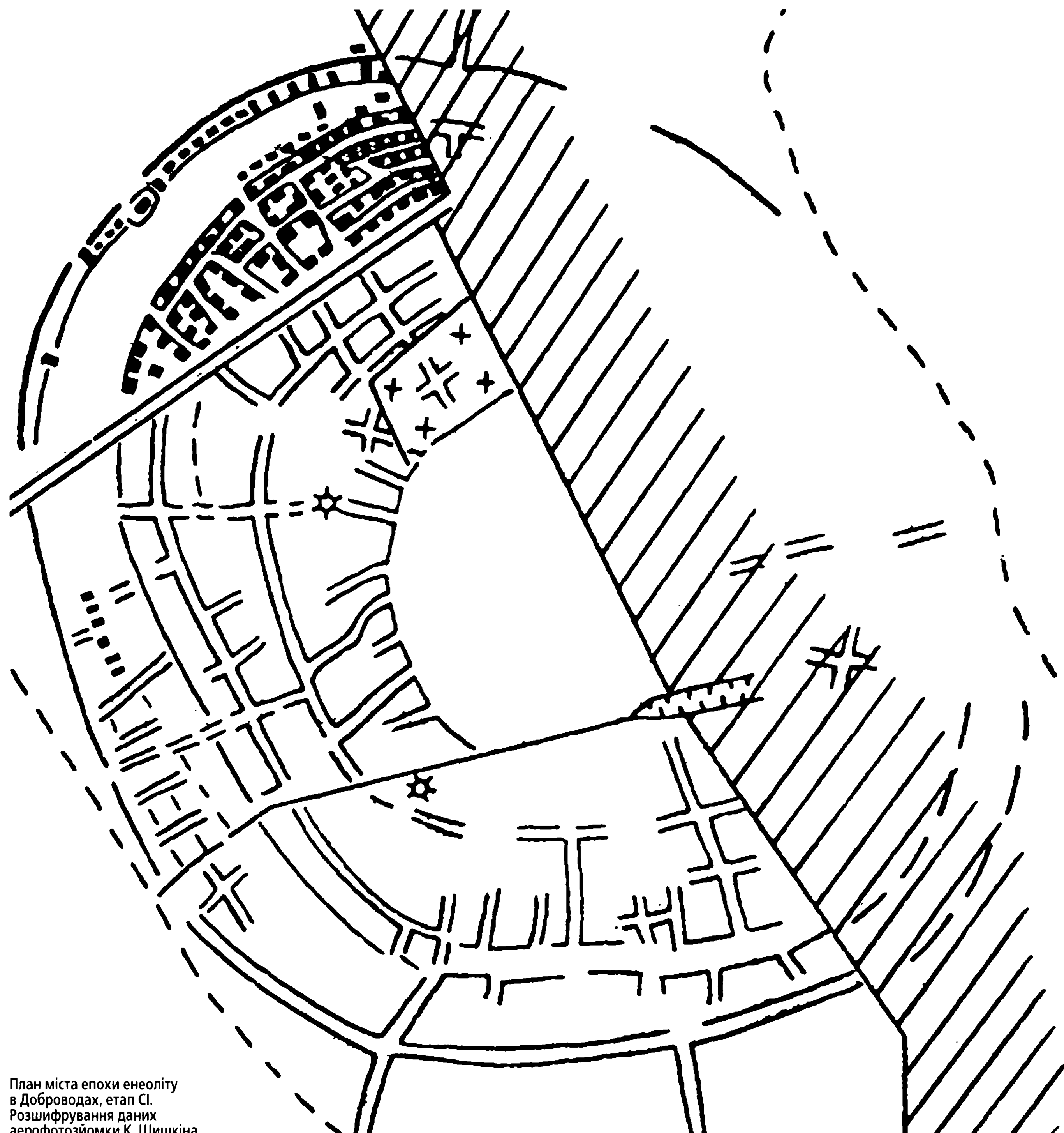
Усі статуетки розвиненого Трипілля є керамічними. Творячи образи життєдайних, а отже і священних для себе тварин, митці мідно-кам'яного віку досягли великої художньої досконалості. За різноманітністю і багатством пластики можна стверджувати, що цей жанр мистецтва, як і все гончарство, був дуже розвиненим. Статуетки не тільки відтворювали певний духовний напрямок, а й уславляли і пошановували тих істот, котрі сприяли людському життю на білому світі.

Статуетка корови (Черкащина)

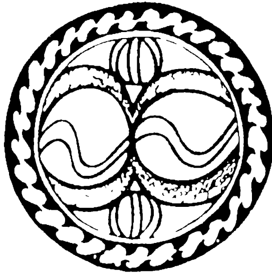

Космос життя трипільців-оріїв на посудині із Майданецького. Мал. М. Відейка

План міста епохи енеоліту
в Доброводах, етап СІ.
Розшифрування даних
аерофотозйомки К. Шишкіна

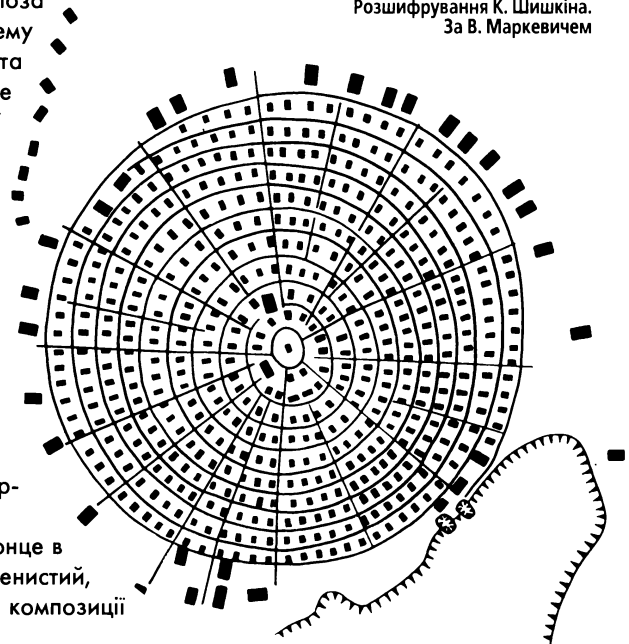
СВЯЩЕННЕ КОЛО

На заставці: миска із Косенівки

У світі білому все по колу йде. Сонце звершує свій рух на небі. Земля обертається навколо своєї осі. День змінюється ніччю. За зимою йде весна, літо переходить в осінь. Покоління йде за поколінням. «І нема тому почину, і краю немає», – писав про цю безкінечність наш великий поет Тарас Шевченко.

За такими постійними змінами, на основі набутого досвіду були відкриті універсальні закономірності у бутті природи й людської спільноти. В науці це відомо як «універсальний закон» або «закон універсального колообігу». За ним, як пише доктор М. Чмихов, «все, що відбувається у суспільстві і природі, почало сприйматися як космос («порядок»). Така ідея не могла з'явитися поза розвинутою системою світогляду, під якою ми розуміємо цілісну систему поглядів на Всесвіт і суспільство, закономірність їхньої будови та розвитку, роль окремої людини в житті природи та людства, на минуле сучасне й перспективи майбутнього. Час виникнення розвинутої системи світогляду давніх індоєвропейців і семітів став, очевидно, протонеоліт» [1]. Ці світоглядні знання дали можливість вести відтворююче господарство, особливо хліборобство. Його мистецьке уособлення витворювалося у сонячно-космічних символах, у ритуальних дійствах. «Ядром "закону" був рух сонця в колі зодіаку, а найвищим святом і початком дії "закону" – свято початку року й першого (головного) сузір'я зодіаку – весняне рівнодення», – визначає його космічну запрограмованість М. Чмихов [2].

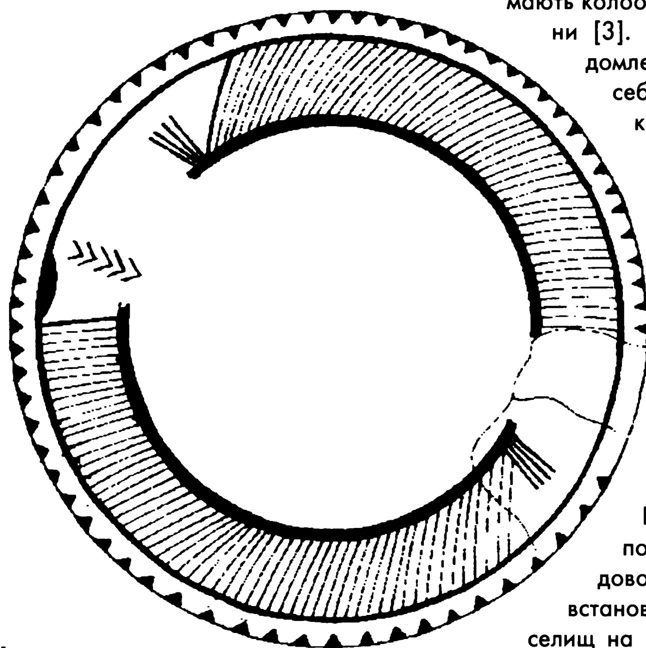

Планування селища в Петренах. Розшифрування К. Шишкіна. За В. Маркевичем

Прадавні хлібороби-орії часів Трипільської культури всуціль жили і творили за даним універсальним законом. Усе їхнє буття було оперте на його життєві прояви, а результати, яких вони досягали, були наслідками його священної дії. Без нього вони не могли досягнути творчого злету ні в хліборобстві, ні в будівництві, ні в творчості.

Ще в ранньому Трипіллі (А) на горщиках почали зображувати «сонце в русі». Усі чотири фази переходять одна в одну. Рух цей стрімкий, променистий, взаємопідсилюваний і безкінечний. Покришки округлі, а декоративні композиції

маують колообертальний принцип, який розповсюджується на чотири сторони [3]. Таке відтворення світу є світоглядною сталою, творчо усвідомленою і образно втіленою. Розуміння світу у його чотирибічності, себто повноті вияву, і руху по колу утверджуються в розписах кераміки розвиненого Трипілля, в архітектурі, плануванні поселень, ритуалах, стають визначальними в орнаментах наступних історичних культур.

Миска
із Майданецького.
За Т. Ткачуком

Буго-Дніпровське осердя Трипільської культури є, за визначенням доктора Валентина Даниленка, корінним у ній. Тут вона набула величного розвитку. Саме на пограниччі із Степом виникли найбільші поселення епохи енеоліту. Багато поселень, а особливо протоміста збудовані за єдиним колорадіальним принципом – кола, овали, еліпси. Він грунтується на їхньому світогляді і відомий майже із самого початку розвитку цієї культури прадавніх хліборобів. Коловий принцип забудови селищ відзначив ще В. Хвойка в поселеннях у Халеп'ї, Стайках, Верем'ї, Жуківцях, О. Спіцин – у Колодистому, М. Гімнер – у Попудні. Спосіб забудови поселень по колу був детально досліджений Є. Кричевським, Т. Пассек ще в довоєнний час в поселенні Коломийщина в Подніпров'ї. Згодом встановлено, що забудова по колу – це основний принцип спорудження селищ на всьому ареалі розселення трипільців-хліборобів між Прутом і Дністром, в Молдові (Варварівка VIII, Пиржите, Петрени), на Поділлі (Чечельник), у Західній Волині (Голишів, Листвин), між Південним Бугом і Дністром.

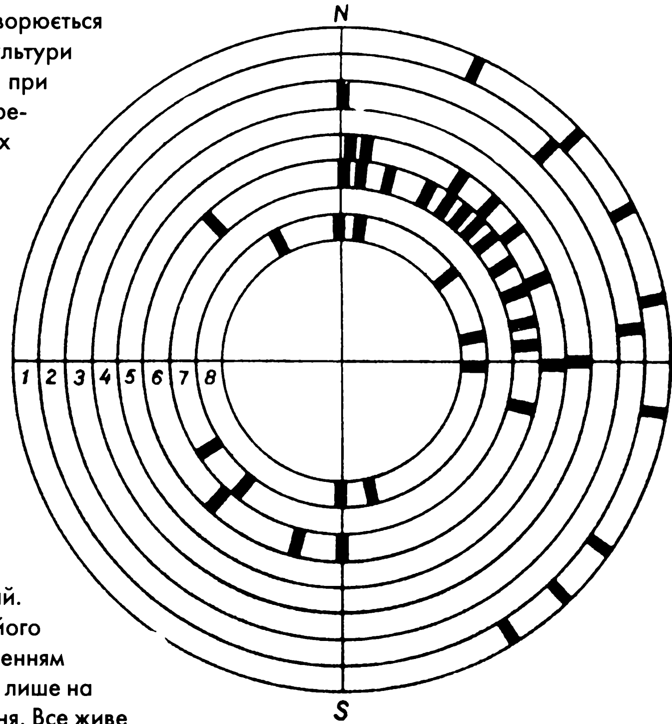
Коловидне планування започатковане ще на ранньому етапі. Поселення в Бернашівці (Трипілля А) дає чіткий зразок: шість будівель споруджено по колу через 15-18 метрів, а сьома розміщена в центрі [4]. Подібно, але вже в першій половині середнього періоду, забудоване поселення Хебешешти-І (Румунія). Його житла йдуть по колу, а в центрі –

Поселення Коломийщина
в Подніпров'ї.
За Є. Кричевським та Т. Пассек

також великий будинок [5]. У графічному зображенні відтворюється світлоносний образ – сім знаків зодіаку. З розвитком культури коловий принцип усталюється, стає основною засадою при спорудженні поселень. Чітке планування по колу вже переважає на середньому етапі. Воно лежить в основі таких різновіддалених поселень, як Щербанівка, Верем'я (Подніпров'я), Копіювата, Харківка (Уманщина). Селище Онопріївка-І (етап ВІ-ВІІ) забудоване на трьох колах із щільною концентрацією будівель. Поселення надалі набувають великих розмірів. Так, Веселий Кут забудований по чотирьох еліпсах, а Миропілля – по трьох [6].

За колами, еліпсами топограф К. Шишкін (Москва) на аерофотознімках виявив протоміста на території Черкаської області. Поселення в Майданецькому, Тальянках забудовані по чотирьох еліпсах, у Доброводах – по п'яти, у Косенівці – по семи-дев'яти, у Небелівці, Чичиркозівці – більше ніж на десяти. Отже, поселення розвиненого та пізнього Трипілля переважно забудовані по колах, еліпсах, овалах.

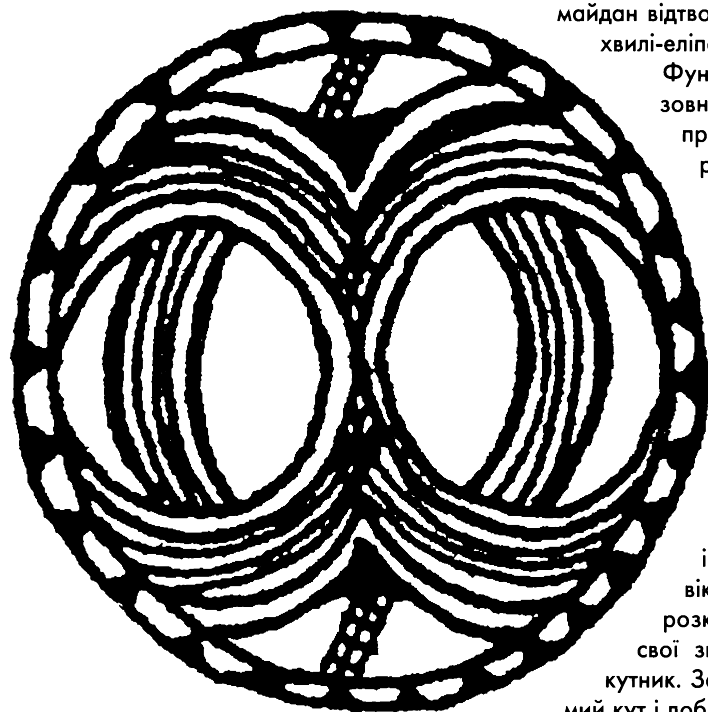

Трипільське кладовище у Вихватинцях на Дністрі, етап СІІ. За В. Маркевичем

Колорадіальний принцип забудови – це принцип сонячний. Він відтворює схематично і коло сонця, і радіуси, як його проміння. Розміщення жител по еліпсу є образним відтворенням траєкторії руху планет. Вся колова забудова спрямована не лише на енергетично-духовне побутування, а й на охорону поселення. Все живе має навколо себе захисні оболонки, пояси. Є вони навколо Землі, є навколо істоти, є й навколо поселень як живого організму. Кожна людина має три енергетичні рівні: перший для захисту білкової тканини, в якій міститься душа; другий захищає душу від впливу природного випромінювання Землі; третій захищає душу від окремих космічних променів. В таких захисних оболонках і зображені людські постаті на керамічних виробах із трипільських поселень Жуківці, Гребені, Кошилівці-Обоз (Україна), Костешти IV, Бринзени III (Молдова), Троян-Дялул-Фунтинілор III (Румунія) [7]. Подібний принцип відповідає і поселенням: кола охороняють енергетичну і духовну серцевину селища, міста. То його живильні і захисні рівні.

Спорудження будівель по колу виходило із вірування прадавніх хліборобів в основну священну силу – Сонце. Вивчаючи проблему кругових поселень Трипільської культури на території Черкаської області, архітектор із Петербурга Леонід Гуревич виявив, що в основі забудови протоміст є три рівновіддалені концентричні окружності – 3, 6, 9. У сумі вони складають число вісімнадцять і влаштовуються подібно до сонця, місяця, ясних зір. Згадаймо, що в українських колядках оспівані саме ці три космічні величини. Що це: штучні вогні чи видимі небесні світила? Їхня кількість співвідноситься з кількістю радіальних вулиць геометрично найправильнішого із круглих поселень культури Трипілля-Кукутені Майданецького праміста.

Число вісімнадцять є сакральним, як символ життя. Число фіксованих крайніх та середніх точок сходу і заходу сонця й місяця у повному циклі їхнього колоруху для місцевостей в середніх широтах дорівнює вісімнадцяти. Отже, радіальні напрямки вулиць могли бути світоглядно заданими, пов'язаними із сходом та заходом сонця і ритуалами, які здійснювалися в центрі поселення. Якщо місто змалювати графічно, то побачимо, що

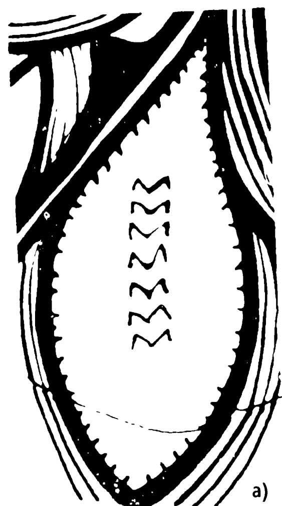
майдан відтворює сонце, від якого йдуть промені-вулиці та енергетичні хвилі-еліпси.

Функціонування зон (за Л. Гуревичем) в поселенні таке: у зовнішній – тварини, в середній – житла людей із закритими приміщеннями, навісами, загородами, дворищами. Центральний майдан був вмістилищем духів та вогню. Сакральна сила майдану зростала у поєднанні з вогнищами. Кожне вважалося духотворящою часткою великого і священного ритуального вогню [8].

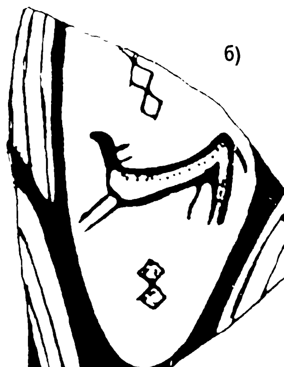
Доба Трипільської культури є вже часом палеометалу. Богом небес і небесного вогню на той час був Сварог. Його земні посланці іменувалися Сварожичами. Очевидно центральний майдан і був місцем святкувань на честь Сонця, вшанування Бога Сварога через жертвоприношення і ритуальні вогнища-Сварожичі – основного означення сонячної сутності міста.

У житлах сонячне відтворення було насамперед у печі, як енергетичному джерелі хати – мікромоделі сонячної іпостасі, святилища із прокресленими колами та округлими вікнами. Вони відтворені на модельках жител та виявлені при розкопках. При будівництві осель трипільці-орії застосовували свої знання з геометрії, використовуючи коло, квадрат, трикутник. За допомогою останнього будівельники завжди мають прямий кут і добиваються «золотого поділу». До такого висновку прийшов Павло Корнієнко, досліджуючи модельки із міст та селищ у басейні Південного Бугу–Дніпра – Розсоховатки, Володимирівки, Сушківки, Попудні. Вони були своєрідною «проектною документацією». Через виміри модельок, посуду, статуеток йому вдалося виявити модульні закономірності і співставити їх із планами житлових майданчиків, виявлених при розкопках. Результат був неочікуваним: житла виявилися однотипними і споруджувалися за одними й тими ж конструктивними розробками.

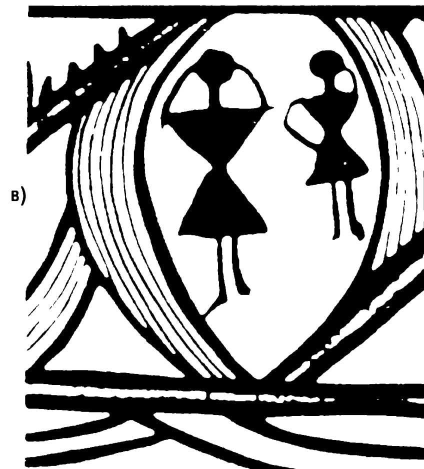
Миска із Чичиркозівки. За С. Рижовим

а)

б)

в)

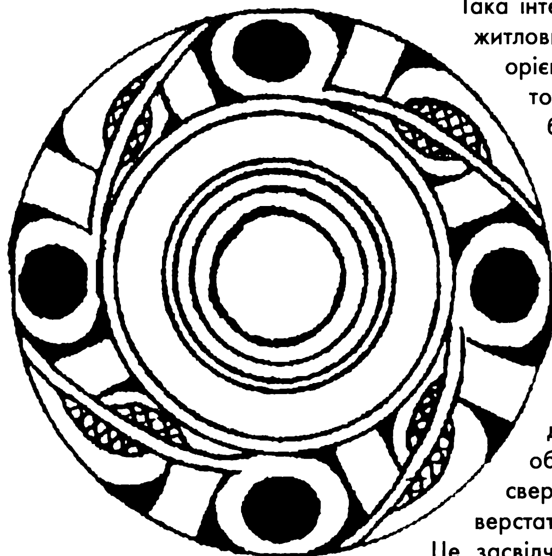
Птахи, тварини, люди в енергетичних овалах. Малюнки на посуді: а, в) – із Бринзен III; б) – із Старих Бадражів (Молдова)

Модель житла із Сушківського міста. Розкопки В. Козловської, 1916 р.

Моделі із Попудні та Сушківки округлі за формою і, здавалось би, не підходять до прямокутної будівлі. Але це тільки на перший погляд, бо основним для розмітки плану трипільської будівлі є коло. Навівши його, можна в ньому розмітити і загальний план, і внутрішню схему. Крім того, сама розбивка безперечно пов'язана із колом: з орієнтацією будинків, з типовою системою забудови, з фіксованими точками сходу та заходу Сонця. Будинки споруджувалися, як нині кажуть, «вікнами до сонця». Так, щоб і влітку, і взимку найбільше світла попадало в оселю. Для цього давні будівельники добре орієнтувалися за орбітою, точніше, за видимою дугою Сонця.

Виходячи із археологічних та етнографічних даних, планування могло відбуватися таким чином. В день весняного рівнодення – нині це 22 березня – перед сходом сонця в середині північної ділянки майбутнього будинку втикали тичку. Потім прив'язували до неї мотузку довжиною 3,15–3,25 метра і обводили коло, позначали дугу. Тінь, яка падала від тички, слугувала за основну лінію. Точки перетину кола позначали кілочками. Пряма лінія була діагоналлю «модульного квадрата» і довжиною «опорного прямокутника» – головних планіметричних одиниць будинку. Через центр кола проводили перпендикуляр з півночі на південь. З'єднавши кілочки по периметру, будівничі мали «модульний квадрат» зі стороною до 4,5 метра або 30 долонь – стала величина, яку дають обміри житлових будинків трипільців-оріїв [9].

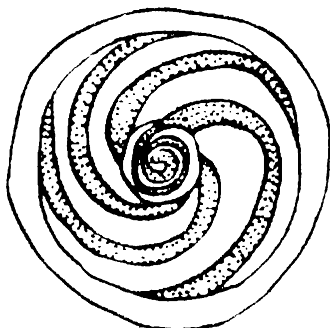
Орнаментована посудина за коловим принципом. Майданецьке місто

Така інтерпретація трипільського будівництва виходить із даних досліджуваних житлових комплексів, в яких добре простежуються архітектурні особливості, із орієнтації будинків та поселень прадавніх хліборобів на рух Сонця, його точок сходу й заходу впродовж року. Безперечно, що планування, будівництво виходили з їхнього світогляду. По сонячному колу забудовувалися і поселення, і житла в ньому. Навіть вікна в будинках мали вигляд кола-сонця. Коло було основним в орнаментальних побудовах. Цьому мали відповідати ритуали, танці, пісні, слова. Печений хліб був круглим, як саме Сонце, мав його символічні оздоби.

Універсальний закон, як вияв косморуху, відкрив для хліборобів-оріїв циклічність їхньої господарської діяльності. Хліборобський рік для них складався із 7 сузір'їв зодіаку, а рік календарний – із 12. Його знання дали можливість визначати парування та отелення у худоби. Стало можливим усвідомлено і з практичною користю вести господарство. У праці почали застосовувати ті види діяльності, котрі пов'язані з обертанням: добування вогню, свердління – наявність великої кількості свердел у житлах поселень; прядіння і ткацтво – знахідки відтяжок від ткацьких верстатів, прясел від веретен. Прясла здебільшого оздоблені солярними знаками. Це засвідчено на виробах із Розсоховатки (Черкащина), Малих Дорогостаїв (Західна Волинь), Костештів IV (Молдова) [10]. Різноманітного і мистецького розвитку набуло найосновніше – боже ремесло – гончарство. На основі закону косморуху було винайдено колесо. Отже, рухова потуга суспільства збільшувалася, життєві процеси ставали мобільнішими, а від цього й умножувалися результати багатоукладної духовно-господарської діяльності.

Миска із Майданецького II (уроч. Гребенюків Яр). Малюнок М. Відейка

Відтворення мікрооснови Всесвіту, що випливає із космогонічного світогляду трипільців-хліборобів, характерне і в декоруванні посуду. На колоподібних формах розписи наносилися коло за колом. На горщиках, мисках майже всі малюнки колові, а в орнаментальних побудовах основним образом є Сонце. Коли дивитися на малюнок зверху, то побачимо ті ж самі кола, що й в поселенні. Це однакова графічна модель: горловина – майдан, який обвитий хвилястою чи прямою лінією, підкреслюючи його велич і красу. Далі, з розширенням посудини, коло за колом збільшується так само, як і еліпси в поселенні, майдан, як і Сонце. Чим далі від нього відходить енергія, тим більше площі воно охоплює, хоч потуга її зменшується. Тому на останніх колах поселення бачимо меншу кількість жител.

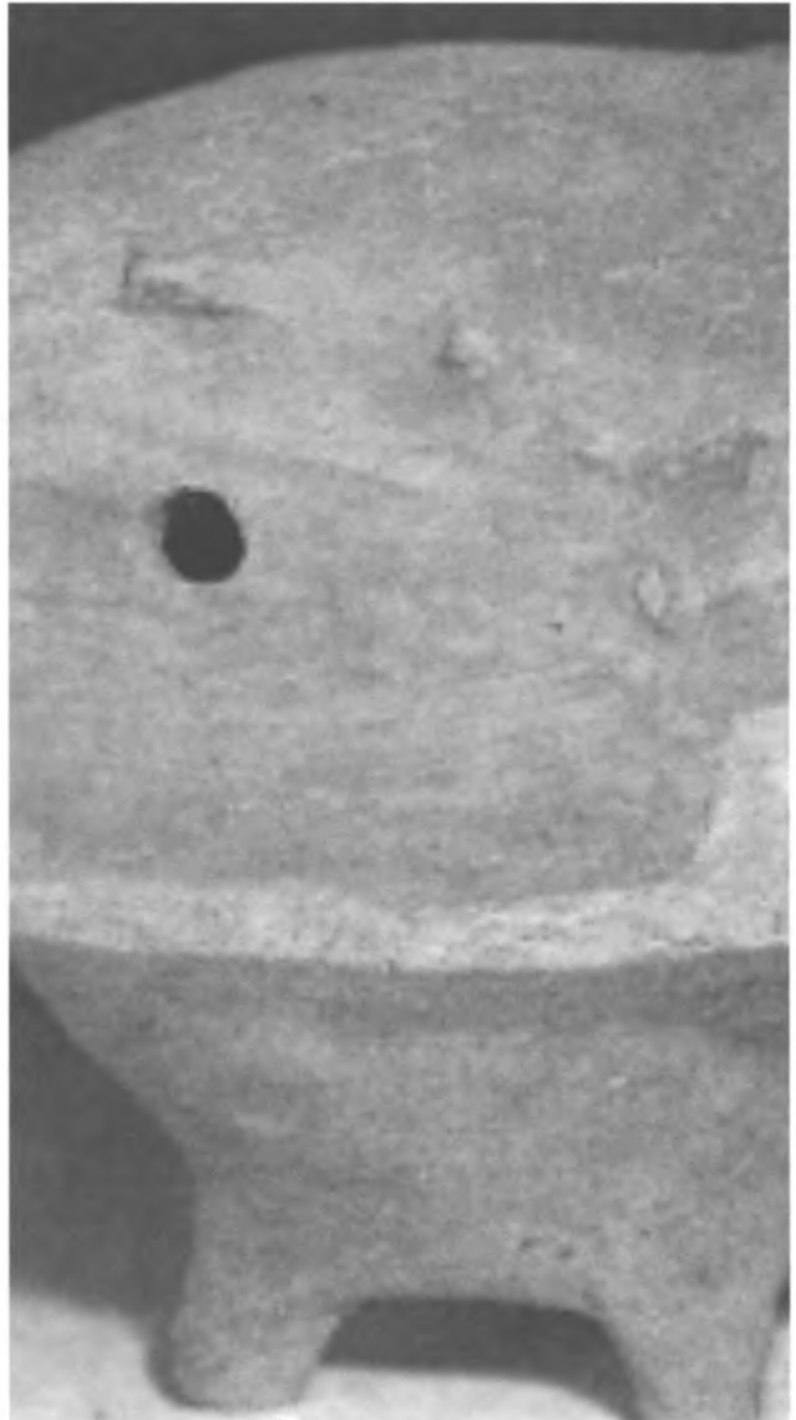
Священність кола обумовлювала усі сторони життя. Навіть поховання, щоправда уже пізньотрипільські, і ті робилися по колу. Так, Вихватинський могильник мав вісім кіл поховань. Причому, у першому і восьмому кругах було по вісім могил. Безкурганний могильник в Усатовому мав форму майже правильного кола діаметром 160 метрів. До нього подібний і могильник в Маяках на Одещині. Могили в Усатівському некрополі розташовувалися коловими групами по 2—14 поховань. Планування могильників за зразком поселень, очевидно, виходило з вірувань, що покійним на тому світі треба жити так, як і на цьому.

Кургани є складними спорудами: круглі в основі, а вершини їхні завжди стримлять у небо. Округлі насипи символізували Сонце під час його сходу. Групи курганів подекуди були обнесені рівчаком у вигляді незамкненого кола із східного боку. Могильні ями мали овальну форму, а якщо були прямокутними, то обов'язково з округлими кутами. Тіло небіжчика клали на лівий бік до сходу або північного сходу – в напрямку руху Сонця.

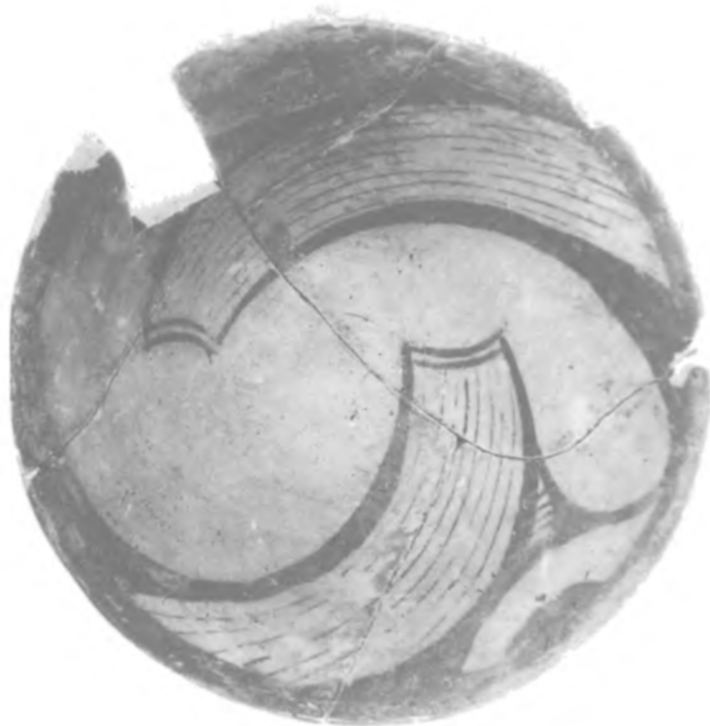
Саме положення його мало овальне, майже ембріональне, положення. Якщо тіло клали прямо, зігнуті ноги обов'язково повертали вліво [11]. Оскільки могильники існували довго, то й обряд був узвичаєним. Обрядово-ритуальна служба, як основа розвитку світогляду, була налагодженою.

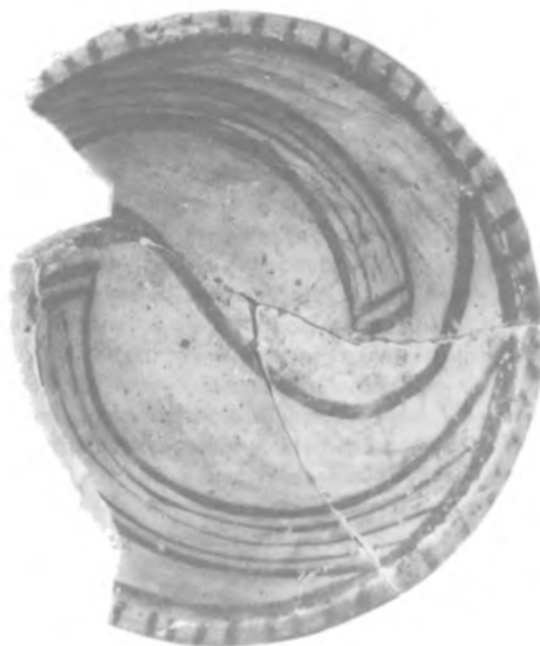
Культ Сонця-Сварога і його земного втілення – Сварожича, як рушіїв та джерел життя, був основним в ідеології трипільців-хліборобів. Він становив основу їхнього світогляду, який діяльно і побожно розвивала духовно потужна ієрархія волхвів. Рух життя за сонячним колом був священним законом, заданим небом, проявом косморуху і сутністю світоладу, що й виявлялося у всіх сферах життя та мистецтва.

Розвиток йде за священним колом Світового Буття. У цьому, очевидно, і криється велике піднесення та довготривале духовне і господарське існування Трипільської культури.

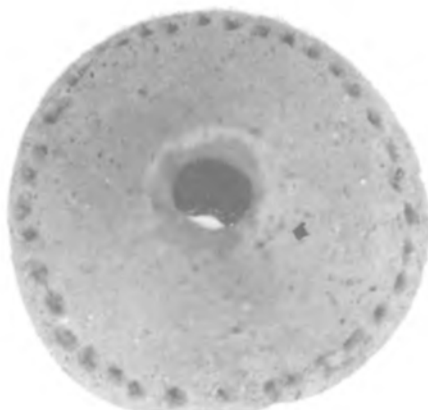

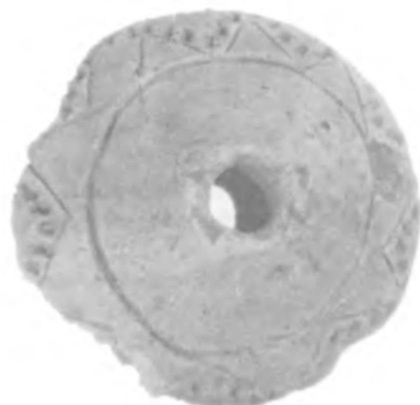
Округле вікно на моделі житла із Розсоховатки (Катеринопільський р-н)

Миски із Небелівського міста, етап BII. Розкопки М. Шмаглія, М. Відейка, В. Мицика, 1981 р. ТМІХ

Прясла з коловим оздобленням. Етап CII, Волинь

Покришка із селища Жури,
кінець етапу BI, 4400 р. до н. е.
Розкопки С. Бібікова

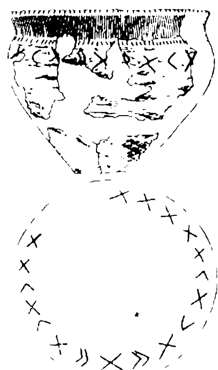

Поховання в с. Маяках,
етап CII. За В. Петренком

Фрагмент посудини з писемними знаками із Майданецького міста. Знахідка В. Мицика, 1973 р. ТМІХ

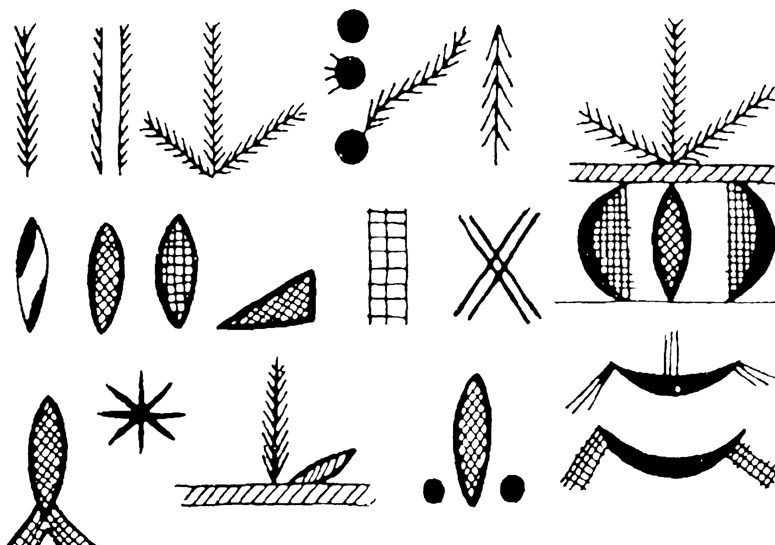
ПИСЕМНІСТЬ ХЛІБОРОБІВ ТРИПІЛЛЯ

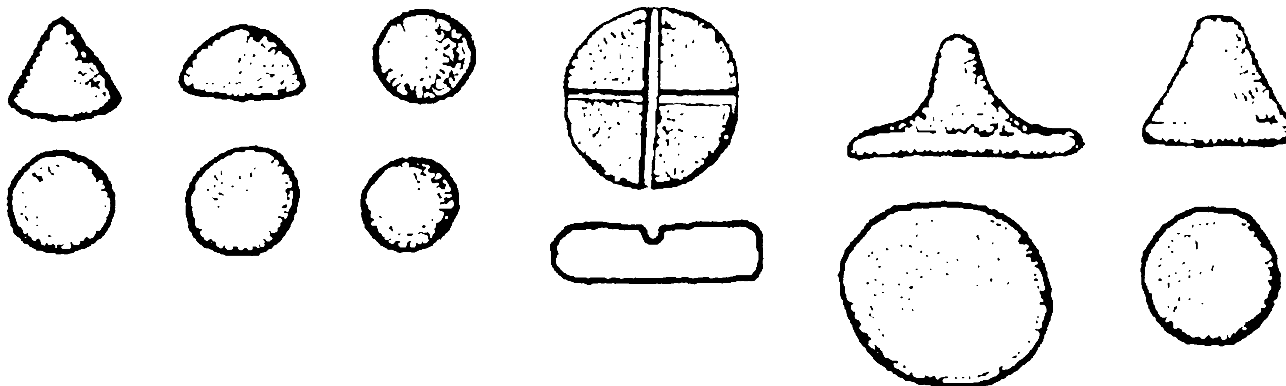
На заставці: знаки на горщику із Чапаївки. Розкопки В. Круця

Перед вченими завжди поставало питання: чи в такій високорозвиненій цивілізації, як Трипільська, існувала писемність? Тим паче, що в одночасних і рівновартісних культурах – шумерській та єгипетській – писемність була розвинена і вченими розшифрована. Трипільська цивілізація, як цілість духовної і матеріальної культури, не могла б безперервно життєдіяти до 2500 років (аналогів цьому у світовій історії нема), не маючи виробленої системи письма і лічби. При дослідженні цієї цивілізації на території України видатними археологами В. Хвойкою, Д. Яворницьким, Т. Пассек, В. Даниленком, істориком І. Лінниченком зібрано посуд, його фрагменти з написами окремих літер та знаків. Вони і ввели їх в науковий обіг. Важливо те, що матеріали із знаками писемності були з різних територій України, бо це вже свідчить про поширення письма. Безперечно, що найосновніша мова прадавніх хліборобів-оріїв, яка дійшла до нас, – це образотворча. То не просто орнаментальні ідеограми, а їхня жива думка, яка промовляла малюнками до сучасників і, сповідуючи віру та формуючи світогляд, тримала їх купно на землі. Та образна інформація на керамічних виробах дійшла й до нас і її належить правильно прочитати і вірно зрозуміти [1].

Існуванням писемності в Трипіллі цікавилися із самого початку відкриття цієї прадавньої хліборобської культури. Її першовідкривач Вікентій Хвойка у співавторстві з істориком І. Лінниченком ще 1901 року доторкнулися до цієї проблеми [2]. Обидва вчені ствердили, що прадавні хлібороби з берегів Дніпра вміли передавати усну мову писемними знаками. Вони зафіксували посуд із літерами, але це про систему письма не говорило.

Образотворчі символи декоративних композицій з посуду Майданецького міста. За М. Відейком

Фішки для лічби з Майданецького. Розкопки М. Шмаглія

Про мову трипільських племен у своїй праці «Хозари» писав академік Агатангел Кримський. Виходячи з даних перших десятиріч дослідження і порівнюючи Трипільську культуру з Передньоазійськими, вчений писав: «У трипільців не було ані писаних законів, ані книжної науки і ніякого письменства» [3].

Давня писемність була в колі інтересів провідного археолога сучасності Валентина Даниленка. Оскільки знахідок бракувало, він ставився до даної проблеми обачно і не висував з цього приводу ніяких припущень. Навіть неолітично-енеолітичний напис із Кам'яної Могили, найдавнішого унікального пам'ятника в Україні, він опублікував без будь-яких пояснень [4]. На Волині свого часу знайдено глиняну табличку із прокресленими знаками на сирій глині. Довгі роки її дбайливо зберігав і намагався розшифрувати доктор В. Даниленко. Археолог Ю. Шилов вважає її дошумерською. Напис, як прочитав В. Даниленко, був господарського характеру: «Присилайте (на допомогу) в поселення (...) 5 упряжок волів з ралами до...». Ю. Шилов ідентифікує його з одним із написів культури Кукутені (те, що й Трипільська в Україні, але в Румунії): «На 5 полів 2 мотиги (ритуальні) встановлено» [5].

Напис на брилі з Кам'яної Могили. Розкопки В. Даниленка

Лінгвіст Г. Гриневич (Москва) давні писемні знаки в нашому краї розглядає на основі їхньої подібності із праслов'янськими «чертами і різами». Про трипільські написи він пише: «Докладних текстів чи принаймні окремих трипільських написів поки що не знайдено, але окремі знаки, котрі мають абсолютну подібність до знаків писемності типу «чертів і різів», є на уламках трипільської культури. Це вагома підстава для того, щоб вважати, що слов'янська писемність започаткувалася в Трипіллі, на берегах Дніпра чи Дунаю в крайньому разі не менше 5 тисяч років тому назад» [6].

Вагому спробу розшифрувати написи на трипільській кераміці зробив київський вчений Микола Суслопаров. Він визначив, що носії Трипільської культури належали до пелазгських племен, і на основі їхнього алфавіту – алфавіту етрусків, лелегів (карійців) у Малій Азії й стародавнього грецького письма намагався прочитати написи на трипільському посуді. Знаки на горщику, опубліковані В. Хвойкою, він розшифрував як «дріжджі». Інший – п'ятнадцятизнаковий – напис М. Суслопаров прочитав, як «янтарики червонуваті». Третій напис був на керамічному кружечку, знайденому в селі Райки коло

Бердичева й опублікований Тетяною Пассек у книзі «Периодизация трипольских поселений». Це – піктограма із зображенням пташки, змії та людини, власне є образом древа життя. М. Суслопаров припустив, що це може бути ознака власності. Смислове значення в нього вийшло таким – «Лілія життя». На сучасне висловлювання, як допустив дослідник, власницю трипільського кружечка звали «Зоя». Інше ім'я – «Ела» – він вивів із напису на Трипільському прясельці із Києва. Орнамент кубка із розкопок Трипільського поселення в Незвиську (басейн Дністра і Пруту) був подібний до напису. Почавши його розшифровувати на основі литовської, грецької, латинської мов та знаків із зрубної культури, М. Суслопаров вивів, що написи з обох боків кубка означають «рідина лілейна» або «олія з лілій».

У статті «Розшифрування найдавнішої писемності з берегів Дніпра» М. Суслопаров не тільки описує, яким шляхом він ішов до прочитання, а й подає таблицю із знаками алфавіту носіїв Трипільської культури. Дешифрування, за словами дослідника, переконало його, що «трипільці користувалися буквенно-звуковим алфавітом» [7].

Дослідник давньої української історії та культури Олександр Знойко вважає писемність трипільців-оріїв доведеним фактом. Одначе для цього ще замало виявлено і розшифровано тодішніх написів. Пишучи про дослідницьку працю М. Суслопарова, він зазначає, що той, розшифровуючи давні письмена в Україні, «користувався алфавітом племені фаліскців (пеласгів), поки не прочитав написів трипільців за допомогою старогрецького, етруського, протолатинського алфавітів». Йдучи таким шляхом, йому вдалося «прочитати і лемноський напис, і пеласгські тексти трипільців» [8].

Трипільський горщик та знаки на ньому, опубліковані В. Хвойкою та І. Лінниченком

За розшифрування написів часів Трипільської культури взявся перекладач і дослідник «Велесової книги» Борис Яценко з Ужгорода. У найдовшому написі, наведеному В. Хвойкою та І. Лінниченком, він визначив дванадцять букв та одну лігатуру.

Стиль написання і поєднання графем засвідчили розвиток даного письма. Із цих букв М. Суслопаров, як стверджує Б. Яценко, розшифрував тільки чотири і читав текст зліва направо. Насправді архаїчне написання читається справа наліво. Там, де М. Суслопаров першу літеру праворуч визначає як «а», то Б. Яценко, співставивши букви тексту, визначає її як «id». Після букв «v» та «c» графеми позначені як «L». Тож перше слово ним прочитується «devici». В латині воно означає «переміг». Відразу за словом літеру «і» написано трохи інакше, а біля неї – викривлена графема, яка скидається на зворотне «п». Потім зворотне «е» і дві латинські «L», які повернуті праворуч і перекинуті. Потім накреслена лігатура «id» та буква «і». Отже, весь напис Б. Яценко прочитує: «devici in Ellidi», що з латинської перекладається як: «переміг в Еліді».

Б. Яценко зазначає, що це область у західній частині Пелопонесу з м. Олімпією, яка була центром Олімпійських ігор (з 776 р. до н. е.). На такій підставі він стверджує, що це не «янтарики червонуваті», як розшифрував М. Су-

Таблиця розшифрування напису Миколою Суслопаровим

Номери знаків		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
Знаки піктографічного напису		[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
Знаки алф-тів	фаліського	[illegible]	Я	Ͻ	[Я]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	I	Я	V		I	[illegible]	[illegible]	A
	етруського	[illegible]	Я	Ͻ	[illegible]	L	3	[illegible]	I	[illegible]	[illegible]	[illegible]	I	[illegible]	33	[illegible]
	грецького	Z	a	Λ	[a]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	I	9	V	7	I	[illegible]	[illegible]	[illegible]
Транскрипція лат. літерами		S	A	C	A	L	E	L	I	R	V	B	I	LL	Ē	A
Смислові відповідники	латинською	s	a	c	a	l	e	ll	a	r	ŭ	b	e	ll	ia	na
	українською	янтарики червонуваті														

Прясло із Райків.
За Т. Пассек

слопаров, а кубок переможця у змаганнях. Не зважаючи на походження знахідки, його висновок щодо напису категоричний: «Датування трипільським часом виявилося помилковим».

Другий напис, як стверджує Б. Яценко, нанесений на горщику у два рядки. Внизу виведена лігатура «id», але зображена зліва направо. Дослідник вважає, що так і треба читати текст. Буква «s» зображена зворотньо. Графему, що коло неї, можна вважати за латинську «и» або «у». Так писався й «іпсилон», який пізніше читався як «і». За визначенням Б. Яценка, слово прочитується як «deys» або «deis». Читаючи знизу вверх весь напис, матимемо: «id deis», що в перекладі з латини означає – «те богам». Тобто, посудина могла мати жертовне призначення: для запалювання вогню під час молитви.

М. Суслопаров дане слово розшифрував як «дріжджі». Одначе він, як пише Б. Яценко, вгадав тільки три літери із шести, а лігатуру «id» подав як букву «а». Далі він відзначає багато спільного між обома написами, котрі, на його думку, належать до однієї писемності. І як висновок: «У латині найдавнішого періоду існували різні напрямки письма і справа наліво, і зліва направо, а також вертикальне письмо. Розглянуті написи виникли не пізніше IV ст. до н. е. Саме з цього часу латинь поширюється в інтернаціональному спілкуванні і на грецькій землі, так що навіть олімпійська нагорода була написана по латині. Окрім того, з IV ст. до н. е. остаточно утверджується написання зліва направо. Написи могли бути зроблені у перехідний період, коли ще співіснували обидва напрямки письма».

Інакше, ніж М. Суслопаров, розшифровує Б. Яценко і два написи на кубку з Незвиська, читаючи їх зправа наліво. Перший напис має два слова – «адліг». Літери архаїчні грецькі, а написання латинське. Тут «ad» є прийменником «для», а «Lig» може бути скорочення від слів «Ligatura» – зв'язка, пучок; «Lignum» – дерево, «Ligo» – «я в'яжу». Тобто, тут могли бути скіпки для вогню. Отже, напис може означати «для скіпок». Другий напис починається праворуч із літери «у» чи «в», а за нею – архаїчні грецькі «г» та «н», повернуті ліворуч. Далі літера «і» з'єднана з ханаанським «т». Такою ж або фінікійською є буква «а» (середина І тис. до н. е.). Отже, слово звучить як праслов'янське: «Угніта» або «Вгніта».

Напис на прясельці, який М. Суслопаров визначив як «Зоя», Б. Яценко розшифровує інакше. Першу літеру він трактує як лідійську «с» або ханаанську чи крітську «з». В архаїчному грецькому алфавіті вона вимовляється «дз». За нею йде хвиляста лінія – «і», що звучить як «діс» – з грецького «двічі». Решту прокреслень вчений прочитує як «кліс» – «повістка в суд». Отже, маємо напис про повторний виклик до суду [9].

Кожний дослідник має свій підхід до розшифрування, і тому таке різночитання. М. Суслопаров вирішує це завдання за допомогою алфавіту пелазгів. Г. Гриневич – через праслов'янські «черти і різи», а Б. Яценко – через латинь. Хочеться тут наголосити на іншому. У Б. Яценка наявне часове зміщення. Автор чомусь не враховує, що латина, про це і сам пише, формувалася, як писемна система, за 600 років до нашої доби. Знахідки, на яких нанесені писемні знаки, належать до середнього та пізнього етапів Трипільської культури. Сумнівам щодо приналежності вони не підлягають, бо їх наводять такі авторитетні знавці і дослідники культури давніх хліборобів-оріїв, як Вікентій Хвойка і Тетяна Пассек. Поселення, де вони були знайдені, мають вік до 5000 років. Майданецьке місто, де знайдені черепки із написами, життєдіяло у 3600 – 3500 роках до н. е., а латиною почали писати лише за 600 років до н. е. написи на трипільському посуді існували за 3000 або 2900 років. Правомірніше було б говорити про вплив Трипілля на наступні культури. Тому ні про латину, ні тим паче про Олімпійські ігри в Пелопонесі (Греція, 776 р.), аж ніяк не можна вести мову. Зважаючи на ці дати, ближчим до

істини, використовуючи пелазгський алфавіт, є М. Суслопаров.

Автору цих рядків в 1973 – 1976 роках під час дослідження Майданецького поселення Трипільської культури вдалося виявити кілька фрагментів посуду з писемними знаками. При завершенні 1973 року розкопок великого житла на південно-східній околиці поселення на глибині одного метра викопано фрагмент мальованого горняти розміром 5,7 х 7,7 см, уламок жіночої статуетки, дрібні рештки обпаленої глини та кераміки. На черепку з горняти поміж нижніми лініями орнаменту тією ж фарбою, якою він намальований, написано десять знаків. Напис по всій вірогідності має читатися зліва направо, оскільки знаки по мірі їх писання зменшуються, мовби затухають. Довжина рядка – 5,3 см. Розміри літер: набільша – 0,9 см, найменша – 0,4 см.

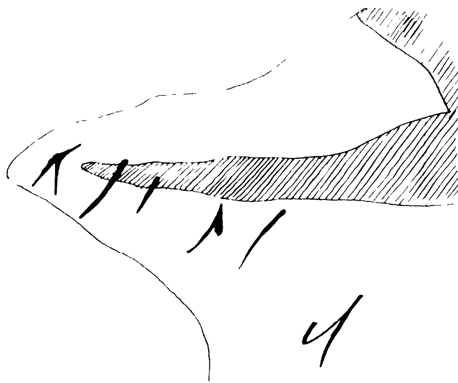
Під час обстеження площі Майданецького праміста після оранки влітку 1975 року на розораному житлі, при масивному виході обпаленої глини із стін будівлі трипільців та великої кількості уламків посуду, знайдено фрагмент горловини великого горщика розміром 13 х 17 см. На ньому, нижче вінця, по нанесеній поливі прокреслені писачком шість знаків вроздріб. Розміри літер: найбільша – 1 см, найменша – 0,5 см. Деякі з букв подібні до тих, що намальовані на уламку з горняти.

Мальовані знаки на уламку горняти із Майданецького

Весною 1976 року при обстеженні Майданецького міста на його східному схилі знайдено уламок миски розміром 11,5 х 13,8 см. На її денці діаметром 6,2 см нанесено найбільше знаків – двадцять чотири. У верхньому рядку довжиною 2,4 см разом із зернами пшениці їх є дев'ять. Розміри літер від 0,5 до 0,3 см. Нижній рядок довжиною 3,7 см має п'ятнадцять літер: найбільша – 1 см, найменша – 0,4. Вони прокреслені по глині ще перед випалюванням посудини. Знаки об'єднані у два блоки, біля яких є зерна пшениці. На думку доктора історичних наук В. Даниленка літери поєднуються із числами у верхньому рядку [10].

На трьох фрагментах наявні три способи нанесення писемних знаків – малювання, прокреслювання на поливі та вишкрябування по сирій глині. Це вказує на те, що, маючи різні способи написання, культура письма могла бути сформованою. Вивчаючи у 1977 році дані написи на фрагментах, доктор Валентин Даниленко (крім нього, їх ще обстежували археолог М. Шмаглій, художник О. Фисун) відповів ствердно: в трипільців-оріїв склалася своєрідна система письма і лічби. Одначе для її детального та істинного розшифрування треба мати не менше тисячу знаків. Писемні знаки, виявлені 1978 року в поселенні Слобідка-Лісництво (басейн Південного Бугу – Дністра), люб'язно передав автору К. Зіньківський. Фрагмент кераміки зберігається в Одеському археологічному музеї.

Знаки писемності із Майданецького міста для дешифрування було передано Б. Яценку. У часописі «Українське слово» по її даних він опублікував другу статтю «Письмена у знахідках археологів» (6.01.2000 р.) Нажаль, у ній дослідник припустився тих же помилок. Відкинувши археологічний матеріал як першооснову, зігнорувавши принципом виникнення і послідовного розвитку алфавітів, Б. Яценко при дешифруванні наданих трипільських написів узяв лише графему, тобто написання знаків, а також найзручніший для себе латинський алфавіт. Це призвело до однобокого і ненаукового висновку. Другий напис по поливі він розшифровує як «Гасан» (арабське плем'я і держава V ст. н. е.).

Горловина горщика з прокресленими знаками на поливі, Майданецьке місто. Знахідка В. Мицика

Вийшло теж хронологічне зміщення як із Пелопонесом, оскільки напис на трипільському горщику-зерновику зроблено ще за 3000 років до Гасану. «Третій напис на поховальній урні Паїсія-музики, – пише Б. Яценко, – належить до раннього скіфського періоду...» [10]. З цим не можна погодитися навіть не через хронологічну помилку, а через те, що посудина є не поховальною урною, а звичайнісінькою трипільською мискою. Як бачимо, дослідник вибудував свою схему тлумачення написів та історичних періодів. Не оперті на археологічні дані вони більше скидаються на вигадку, що породило не наукове вислідження, а умоглядну кабінетну версію.

Очевидна приналежність знахідок до Трипільської цивілізації для Б. Яценка не існує, тому він категорично, але безпідставно, заявляє, що «всі вони належать до раннього скіфського періоду і свідчать про органічний зв'язок з античними культурами Середземномор'я в середині першого тисячоліття до нової доби. Припущення С. Суслопарова та О. Знойка про їхній трипільський характер не підтвердилися». Взято під сумнів працю найчільніших дослідників Трипілля у XX ст. В. Хвойки, Т. Пассек, В. Даниленка, у яких не було сумнівів щодо приналежності кераміки та написів до Трипільської культури. Свої висновки Б. Яценко аргументує так: на Правобережній Україні VI – V ст. до н. е. під час нашестя Дарія Перського зруйновано 19 городищ скіфського часу, і той культурний шар наклався на трипільський. Це більше, ніж сумнівно, бо кераміка трипільська і кераміка скіфська дуже відмінні одна від однієї. Якби автор це знав, то не було б отакого ненаукового «відкриття»: «Здавна набута практика і технологія виготовлення посуду, його оздоблення зберігалися протягом віків і не можуть бути віднесені до конкретного періоду». Однак перший-ліпший археолог безпомильно відрізнить трипільську кераміку від гончарних виробів епохи бронзи, тим паче від скіфської, а це період заліза. Саме кераміка є основним датуючим і визначальним елементом для кожної історичної культури. Вона різниться за складом глини, рівнем технології, техніки виготовлення та випалу, архітектоніки посуду, стильово-композиційних засад і складових художнього творення. Тому кераміка трипільців не подібна на скіфську, а тим більше на імпортовані: арабську, римську чи ще якусь. Якби Б. Яценко був фахівцем з археології, то таких помилок не допустив.

Висновками Б. Яценка в обох статтях трипільським написам відмовлено в самодостатності у категоричній формі: «Датування трипільським часом виявилося помилковим». Маємо ще одну світоглядну помилку в царині дослідження Трипільської цивілізації, яка сприятиме появі нових хибних концепцій навколо проблеми носіїв Трипільської культури.

Балкано-дунайські написи VI–IV тисячоліть до н. е. досліджує шумеролог Анатолій Кифішин (Москва). Їх він розподіляє на три групи і відносить до протошумерської писемності архаїчного ступеня розвитку. Її тип він визначає як ідеографічний, доповнений знаками-символами. Оскільки ні на Балканах, ні на Подунав'ї, ні в Малій Азії в той час не виявлено центрів писемності, то А. Кифішин вважає Кам'яну Могилу в Приазов'ї найдавнішим архівом прадавньої писемності у світі.

Ставлення до А. Кифішина, як дешифрувальника прадавньої писемності, не однозначне. Хоч цілеспрямованість його наукової праці у даній царині гідна належної оцінки. Тим більше, що шумерологів у світовій, не кажучи про українську, науці не так і багато. Досліджує вчений і трипільські написи. До найпізнішої – третьої – групи балкано-дунайської писемності А. Кифішин відносить знаки на керамічних витворах з ранньотрипільського селища Лука Врубливецька. За результатами досліджень С. Бібікова він наводить двадцять текстів, в котрих оповідається про виникнення «пшениці Степу» і відродження давнього культу

Знаки прокреслені по сирій глині на денці миски. Майданецьке. Малюнки Олександра Фисуна

«доброї тростини» [12]. Наведемо деякі з розшифрованих А. Кифішіним написів:

14 – Уту схопив зерно.

15 – достигає благо всіх.

16 – (полове ?) благо (для) убитих (або священників, жерців заупокійного культу).

17 – кріт, можливо, душа живої істоти, або sardis «множество, 3600» – на сідниці статуетки, inanna x inanna – на нижній частині жіночої статуетки; zum «давати» – на ногах, zu «зерно» – на спині;

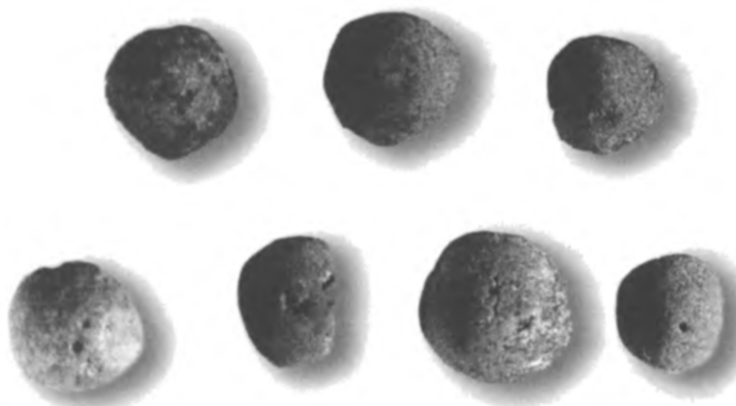
18 – храм бога Гірсу – на сідницях статуетки;

19 – (полове) добро – (це риба;) inanna – двічі (- dla batum) – на стегнах; ze – зерно ячменю – двічі нижче стегон.

20 – kulla open – Кулла воїнів.

Нами було надано А. Кифішину писемні знаки із Майданецького праміста для розшифрування. Він їх прочитав таким чином. Зміст напису мальованими знаками озвучено: «Суд води пролитої (для) води доля пролита Намтаром (a-kud-duv5 або (A x kam) a – duv5)». На фрагменті горщика написані по поливі знаки також прочитані подібно: «На суд Води, пролитої (на) суді Води (Nu – a kud – dus 5 a kud)». Блок написів, прокреслених по сирій глині на денці миски, має такий зміст. Верхній рядок із зерном розшифровано: «З зерна Нам тара «долі» (nam – tar). Середній має такий зміст: «Судом води визначений (або: він ріже (зерно)» (kud – A – bar). Нижній прочитано змістовніше: «Намтар суд Води (на) рід людський постійно ллє» (nam – tar a (t) – kud nam – dili – bir3). Намтар в шумерській міфології уособлює долю, він її і вкорочує (несе смерть) і є посланцем богині підземного царства Ерешніталь та бога Енліля [13].

Якщо врахувати визначення екстрасенса Г. Полдиводи-Аніщенка, що мальовані знаки на уламку

Кульки із Майданецького міста для лічби. За М. Відейком

посудини з Майданецького – це «запис чогось важливого, глобального» та низку фактів про потоп на останньому етапі існування Трипільської культури, наведених Н. Денисюк, то можна припустити, що «суд Води», вичитаний А. Кифішиним із написів на кераміці Майданецького міста, є реальним підтвердженням галактичного катаклізму – потопу.

На основі дешифрованих написів А. Кифішин вважає, що вони належать до культу-ритуалу разом із предметом, на якому вони були намальовані чи накреслені. Найважливіші поняття зосереджено навколо богів чи ритуалів на їхнє шанування [14]. Доводиться тільки шкодувати, що написи знаходяться на поодиноких посудинах чи статуетках.

Розшифровуючи трипільські написи, цілком доречно вивчати глибинні процеси формування писемності трипільців-хліборобів. Постає вона з їхнього образотворчого мислення. Маючи і знаки, і історичні свідчення, і певні дослідження, можна стверджувати про вплив трипільського (пелазгійського) письма на появу алфавітів у багатьох європейських і малоазійських народів. В тому числі і латинського алфавіту як гілки могутнього пелазгійського дерева писемності. Наведемо висновок ретельного дослідника праісторичного письма на землях України М. Суслопарова: «На підставі дешифрування написів трипільської культури маємо повне право твердити, що не фінікійці були винахідниками буквенно-звукового алфавіту. Його, за багато століть до найстародавніших зразків фінікійського письма, винайшли пеласгійські племена, які жили в III-II тисячоліттях до нової ери на території сучасної України і відомі під ім'ям трипільці. Саме звідси бере початок буквенно-звуковий алфавіт народів Європи».

Наука нині має лише поодинокі знахідки з різнорідними написами на трипільських керамічних виробах та їх фрагментах. Перші спроби дешифрування є тільки підходами до розкриття цього здобутку цивілізації. Вводячи в науковий обіг фрагменти з написами, сподіваємося на відкриття ще не однієї писемної сторінки такої високорозвиненої культури епохи мідно-кам'яного віку, як Трипільська. Справа за майбутніми знахідками та дослідженнями.

Писемність – це тільки графічний, тобто знаковий, вираз мови. Проблема мови трипільців-хліборобів весь час стоїть на часі і вабить до себе нових і нових дослідників. Однозначно вирішити її не вдається. Першовідкривач культури В. Хвойка припускав, що трипільці були протослов'янами. Такими етномовними їх також вважали російські вчені П. Третяков, М. Артамонов. Пізніше цей термін переінакшили на «індоєвропейці». Належність трипільців до цієї прамови підтримували А. Нерінг, Б. Рибаков, хоч останній відносить їх також до індоіранського мовного середовища. В. Петров переконаний, що східнослов'янські витоки треба шукати у Трипільській культурі. Він вважає, що трипільці-хлібороби, які жили «в районі Дунаю – Дніпра, належали саме до цієї етномовної групи», тобто індоєвропейської. Досліджуючи етногенез прадавніх хліборобів Трипільської цивілізації, В. Петров зазначав, що культурно-господарським стосункам відповідають етномовні. «Мова є мова, – писав вчений, – і про етномовну приналежність ми довідуємося з лінгвістичних джерел, а ніяк інакше» [15].

Знаки на черепку із посудини. Селище Слобідка-Західна (Одещина). Розкопки К. Зіньківського. Одеський археологічний музей

Частина вчених, як ось О. Брюсов, О. Трубачов, Д. Телегін, дотримуються думки, що

трипільці належать до фракійців. Пам'ятки Трипільської культури, за твердженням Д. Телєгіна, «територіально найповніше збігаються з вогнищами фракійських гідронімів у Подніпров'ї» [16].

Важливою працею щодо мовної приналежності прадавніх хліборобів є дослідження В. Горнунга «Из предыстории образования общеславянского языкового единства». Він вважав, що носії Трипільської культури були споріднені слов'янам і є їхніми мовними предками за часів неоліту й енеоліту (V – III тис. до н. е.). З кінця III – початку II тисячоліть вони стали протослов'янами. Під час розквіту бронзового віку сформувалися як праслов'яни. Висновок вченого конкретний: частина південно-східних трипільців була мовними предками слов'ян [17].

Попередньо вже було згадувано, що М. Суслопаров, а за ним О. Знойко, О. Братко-Кутинський вважають трипільців-хліборобів за пелазгів-лелегів, і їхня мова є пелазгійською.

Мову трипільців в останні роки плідно вивчає філолог Юрій Мосенкіс. Наслідком його досліджень стали праці «Трипільський прасловник української мови» та «Мова трипільської культури». На основі лінгвістичної палеонтології (метод «слів і речей»), методів мовної інтерпретації позамовної дійсності, аналізу доіндоєвропейського субстрату, праслов'янської та української мов, порівняння мов середземноморських та кавказьких народів, дослідження гідронімів, оронімів, антропонімів, міфонімів і кореляції їх з археологічними даними вченому вдалося відтворити «корпус припущуваних із більшою чи меншою вірогідністю лексичних одиниць (а відтак і типологічних рис), похідних із мови трипільської культури». Для зразка подаємо укладені Ю. Мосенкісом групи трипільсько-егейської лексики:

1. Назви рослин (горіх, горох, жито, тиква);
2. Назви великих тварин, нерідко культових (баран, віл, кінь, кобила, цап);
3. Назви деяких дрібних тварин, очевидно культових (мурманька, равлик і лаврик);
4. Назви будівель (колиба, халабуда);
5. Назви металів (залізо в значенні «мідь», мідь, олово, свинець, срібло) та виробів із них (меч);
6. Імена божеств (Купало, Лада, Марена, Чмара);
7. Назви культових предметів (колобок, крісло, могила);
8. Назви природніх об'єктів і явищ, очевидно пов'язаних із культом (борвій, ліс);
9. Назви птахів, переважно культові (голуб, горобець, кібець, раріг);
10. Назви культових дій (купатися, піяти/співати);
11. Назви деяких родових стосунків (батько, онук).

Доктор Ю. Мосенкіс зазначає, що «субстратна трипільська лексика української та інших слов'янських мов становить систему культурних термінів різних семантичних груп і різних сфер уживання. Ця лексика має надійну позамовну інтерпретацію, знаходиться в контексті численних археологічних реалій (більшість яких спільні для трипільської та егейської культур) і давніх міфологічних уявлень» [18]. В інших порівняннях вчений доводить, що слова мають позамовну опору не тільки в егейській лексиці, а й в культурах народів Балкан та Кавказу.

Висновки Ю. Мосенкіса такі: «Праслов'янська мова з її особливостями утворилася внаслідок накладання мови індоєвропейців на мову носіїв Трипільської культури». Вона не зникла безслідно, а в різних виявах побутує і нині: «українська мова зберігає в собі не лише численні трипільські слова, а й багато власних назв, особливо назв річок, успадкованих від часів Трипільської культури» [19].

14

utu-še-díb$_2$

15.

SAR x dùg$_3$

16.

dùg$_3$ x ug$_6$

17.

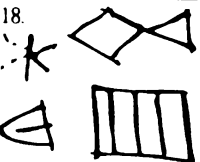
zìz$_3$, sardiš

17.

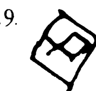
inanna x inanna

18.

⌈AN⌉ gír$_2$-su+é$_2$

19.

dùg$_3$ x ku$_6$

Знаки із Луки Врублівецької (етап А). Розшифрування А. Кифішина

Денце миски з прокресленими знаками. Майданецьке місто. Знахідка В. Мицика. ТМІХ

Голова волхва із Майданецького.
Фото В. Мицика 1973 р.

ХТО ЗАСНУВАВ ТРИПІЛЬСЬКУ КУЛЬТУРУ?

На заставці:
голова жіночої статуетки
з Майданецького.
Розкопки М. Шмаглія

Це питання в українській науці стоїть ще з початку відкриття енеолітичної культури. Після проголошення Незалежності України в 1991 році воно набрало несподіваного повороту. У Києві було проведено кілька конференцій однієї тематики: п'ять тисяч років єврейської цивілізації. Після них почастішали виступи науковців, журналістів із твердженнями, що Трипільську культуру заснували семітські племена. Особливо цю тезу намагався аргументувати спеціаліст з українського мезоліту доктор Л. Залізняк. Газета «Еврейские вести» (доповнення до «Голосу України»), що видавалася влітку 1997 року, надрукувала кореспонденцію «Сионские мудрецы и украинские», в якій повідомлялося, що на зустрічі у президії Академії наук України говорили про «легендарную трипольскую культуру – святыню и гордость украинского народа». На думку академічних вчених, «создателями и носителями данной культуры были... семитские племена, перекочевавшие в доисторические времена на земли нынешней Украины».

Якщо за радянського часу нам відмовляли у нашій історії, то тепер уже почали її привласнювати. Дивна постановка питання та ще й з певним політичним підтекстом. А що ж насправді каже археологічна наука? Звернімося до джерел – праць авторитетних українських і російських вчених.

Першовідкривач Трипільської культури Вікентій Хвойка, вивчаючи археологічні пам'ятки від кам'яного віку до часів Київської Русі, дослідив, що населення на Середньому Подніпров'ї було автохтонним і незмінним. Він доводив, що історичний розвиток – це «безнастанні і послідовні зміни місцевої культури», що зберігають безпосередні зв'язки. Ще при обгрунтуванні Трипільської культури як хліборобської цивілізації, він стверджував: «Народ, який витворив ці пам'ятки, не міг зникнути безслідно, і був ніхто інший, як та галузь арійського племені, якій слушно належить ім'я протослов'ян і нащадки якої заселяють ще й досі південно-західну Росію» [1].

Відомий російський вчений в царині слов'янської історії П. Третяков високо поцінովував дослідження Вікентія В'ячеславовича: «Ще в 90-х роках В. В. Хвойка висловив думку, що жителі відкритих ним трипільських поселень були найдавнішими слов'янами. До цієї думки В. В. Хвойка прийшов внаслідок вивчення не лише трипільських, а й інших

Голова чоловічої статуетки з Коломийщини І

Фрагмент жіночої статуетки
із Чичиркозівки.
Зібрання В. Мицика. ТМІХ

пізніших старожитностей Середнього Наддніпров'я, які розкривають, на його думку, переконливу картину безперервного розвитку хліборобського населення, починаючи з кам'яного віку і кінчаючи слов'янами часів «Повісті временних літ». Наступні досліди цілком ствердили ці спостереження В. В. Хвойки. Вони показали, що трипільські та інші хліборобсько-скотарські племена справді були немовби основою тривалого наступного розвитку хліборобсько-скотарських племен Середньої й Східної Європи, який завершився, зокрема, виникненням слов'янства» [2].

Такі висновки не влаштовували офіційну радянську науку, бо заперечували теорію міграцій, дуже вигідну для російсько-імперських сил. Цією теорією стверджувалося, що в Україні нічого свого історичного не було, а все кимось привносилося і кудись зникало. Теорія міграції культур взагалі суперечить логіці історичного розвитку. Адже людство і в земному світі, і в Європі проходило однаковий поступовий шлях розвитку: кам'яний, новокам'яний, мідно-кам'яний, бронзовий, залізний віки. На різних територіях ці епохи мали певне етнічне лице. Багато унікальних пам'яток названих епох є в Україні. Так, на Закарпатті у с. Королевому відкрито найдавнішу в Європі (півтора мільйона років) стоянку людей епохи палеоліту. А скільки є пам'яток епох мезоліту, неоліту, що їх важко й перелічити. За логікою творців псевдотеорій цей історичний процес тут не відбувався, аж поки в мідно-кам'яному віці на територію теперішньої України не проникли семітські племена і не створили тут цивілізації, навчивши «дітей землі і сонця» хліборобству та мистецтву. Занадто «затяті опоненти» ладні перекреслити весь світовий процес розвитку, аби тільки сфальсифікувати, чи й заперечити, історію нашого краю.

Відправним антропологічним аргументом семітської версії свого часу послужила статуетка із Володимирівки [етап BII]. За подовженим обличчям, низьким чолом і, – найголовніше! – горбуватим носом Т. Пассек визначила, що це вірменоїдний тип. Одначе, статуетки у трипільців мають образно-символічний зміст. Творилися вони не з натури, а втілювали в собі образи божеств, духів, деяких, можливо, і негативних за суттю. Тому визначення за статуетками антропологічного типу є більше, ніж сумнівним.

Статуетка з реальними рисами
з Майданецького.
3600 – 3500 рр. до н .е.
Розкопки М. Шмаглія

Антропологічних даних часів Трипільської культури не так уже й багато, але вони дають інші результати. Черепи із поселень у Верем'ї, Липканах, Більчі Золотому визначаються як європеоїдні типи [3]. Поховання в Солонченах (Молдова) дає європейський тип людини, відомий на середземноморсько-чорноморській території розселення. Найбільше антропологічного матеріалу відкрив Вихватинський могильник (Молдова). Покійні трипільці – це середземноморський тип, який переважав на той час на Балканах та Подунав'ї. Хоча є і впливи племен степової полоси Східної Європи [4]. За антропологічними даними черепа, викопаного О. Кандибою 1928 року у печері Вертеба (Більча Золоте), провідний археолог Західної України Ярослав Пастернак писав, що виявлені антропологічні матеріали «опрокидують колишні теорії В. Городцова і В. Щербаківського про короткоголовість трипільських племен і сперте на цьому «мильне» твердження про їхній прихід в Україну з Ірану через Малу Азію» [5].

Влітку 1997 року відомий археолог Іван Черняков на півдні України розкопав Попову Могилу усатівського типу. Усі вісімнадцять поховань пізньотрипільського часу належали до європеоїдного типу. Такі ж типи зафіксовані і на ранньому етапі Трипілля [6].

Письменник і вчений Юрій Липа писав, що основним етнічним субстратом для українців є трипільці: «З цих первнів і домішок української раси вибираємо первень найдавніший як доказ тривалості раси, її безперервного володіння своєю землею впродовж тисячоліть. Цей первень є підложжям української раси, бо творить з антропологічного боку 60-70 (Щербаківський подає 90) відсотків української раси... Це протоукраїнський народ трипільської культури, трипільці, як звуть його українські вчені» [7].

Сучасний російський антрополог В. Алєксєєв, незважаючи на ідеологічні труднощі радянського часу, у низці своїх досліджень доводив, що між типами сучасних українців та їх викопних предків нема помітних відмінностей. Це означає, що в процесі етногенезу українського народу чужорідні етнічні групи участі не брали.

Провідний український археолог доктор Валентин Даниленко у своїх фундаментальних монографіях «Неоліт України» та «Енеоліт України» на основі пам'яток Побужжя і сусідніх територій довів, що в основі Трипілля лежить місцевий, себто Буго-Дністровський неоліт, який своїм корінням входить у землеробський неоліт Північно-Західного Причорномор'я. Хліборобство почало розвиватися ще в неоліті. З ним разом формувався новий світогляд, священною іпостассю якого було Сонце як джерело життя земного. У крем'яних знаряддях раннього Трипілля зберігаються риси неоліту. Керамічні вироби мають вплив нижньодунайської культури на півдні, на сході – керешської, на північному заході – дунайської культури лінійно-стрічкової кераміки [8]. З таким науковим обгрунтуванням суголосий і провідний археолог 1970 років доктор Іван Шовкопляс: «Завдяки широким дослідженням неолітичних пам'яток на Південному Бузі виникла досить переконлива думка про те, що Трипільська культура є переважно продуктом розвитку місцевого неолітичного населення, зокрема землеробських племен Побужжя і Подністров'я» [10].

На цій точці зору стоїть і дослідник Трипільської культури в Молдові Всеволод Маркевич [9]. Володимир Збенович, виділивши групу пам'яток раннього Трипілля між Дністром і Прутом, твердить, що їхній розвиток зазнав значного

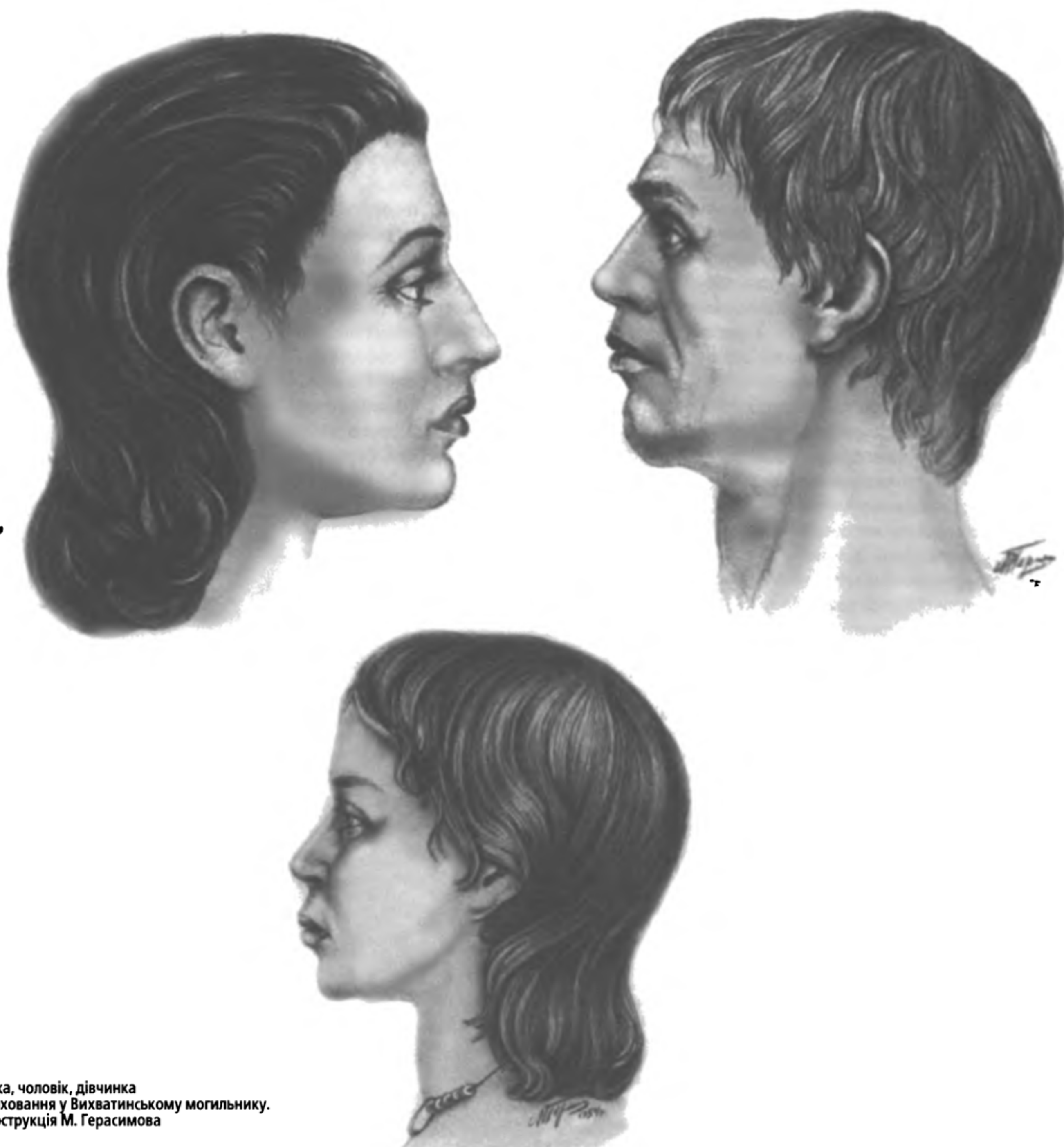
Фрагмент чоловічої статуетки з Кочержинець. Розкопки В. Даниленка

Гончар Олександр Ганжа. Скульптура чоловіка, 1940-і рр.

Статуетка з Майданецького

**Жінка, чоловік, дівчинка
із поховання у Вихватинському могильнику.
Рекострукція М. Герасимова**

впливу культур Балкан, Подунав'я та Карпатського басейну [11]. Отже, наукові дані доводять, що у творенні ранньотрипільської культури брала участь місцева людність із впливом тих племен, котрі жили по сусідству. Власне, розвиток відбувався так, як відбувається і зараз: на етнічному пограниччі впливи сусідів сильніші, а в глиб території вони слабшають і зникають.

Багато дослідників нині схиляються до думки, що у формуванні Трипільської культури найімовірніше взяли участь пелазги-лелеги. Вони з Балкан пішли на Подунав'я, а потім влилися в неолітичну людність нашого краю. Очевидно, з того часу в нас існує легенда, що новонароджених дітей нам приносять лелеки з небес. Доктор Віктор Петров у монографії «Етногенез слов'ян» зазначає, що коли «згодитися, що хетто-лувійська, кріто-мікенська, пелазгійська та інші мови, поширені на території Малої Азії, острівного Східного Середземномор'я і півдня Балканського півострова,... виявляють деякі більш-менш виразні ознаки своєї індоєвропейської мовної приналежності, то у нас будуть серйозні підстави припустити, що носії культури Кукутені–Трипілля в районі Дунаю-Дніпра належали саме до цієї етномовної групи» [12]. На підставі досліджень пізньотрипільських пам'яток Городсько-Усатівського типу вчений доводить, що історична ситуація змінюється, в Трипільській культурі з'являються ознаки нових культурно-географічних контактів. Давня мова людності прибирає інших якостей, які «згодом стають спільною приналежністю слов'янських, балтійських і германських мов» [13].

Статуетка з реальними рисами з Майданецького. 3600 – 3500 рр. до н. е. Зібрання В. Мицика.

Гончар Олександр Ганжа. Скульптура матері з дитиною, 1970-і рр.

Отже, кожне плем'я, група чи союз племен творили притаманну для себе культуру, як господарську, так і духовну. Цей процес був доволі тривалим. Міграції населення його могли тільки порушити. Дослідник давньої культури доктор Микола Чмихов у своїй зодіакальній теорії розвитку людства неспростовно ствердив: «У протонеоліті в Південному й Північному Причорномор'ї сформувалися індоєвропейці, на південь та схід від них – семіти. З епохи бронзи індоєвропейським стало Західне й майже все Східне Причорномор'я. Давнє населення України стало індоєвропейським (крім північно-східних районів) із другого періоду цієї епохи. Індоєвропейське й семітське населення розвивалося найпрогресивніше й синхронно. Спочатку лише в його середовищі культурно-історичні епохи й періоди відповідали природно-кліматичним епохам та їх фазам. Лише воно пройшло у своєму розвитку всі шість епох (і всі періоди) голоцену, включаючи й останню частину епохи неоліту – мідний вік» [14]. Саме до останнього віку й належить Трипільська культура як індоєвропейське явище.

Щодо етнічної приналежності прадавніх хліборобів-оріїв Трипільської культури, то є різні позиції. Історики українського зарубіжжя вважають їх не просто протослов'янами, а праукраїнцями (В. Щербаківський, Я. Пастернак, П. Курінний). Здебільшого європейська наука всю культуру називала «українською неолітичною культурою мальованої кераміки». Радянські археологи під ідеологічним компартійним тиском взагалі відкидали ці гіпотези. Деякі дослідники називали Трипільську культуру поліетнічною. Хоч, як ми вже писали, першовідкривач культури В. Хвойка визначив її як орійську, протослов'янську. Ряд вчених, серед них Валентин Даниленко, Борис Рибаков, Михайло Брайчевський, мистецтвознавець Віктор Василенко, культуролог Олексій Братко-Кутинський, письменник Сергій Плачинда вважають Трипільську культуру рідною слов'янській, праукраїнською. Відомий лінгвіст Б. Горнунг доводить, що трипільці є мовними предками протослов'ян. Археолог М. Чмихов визначає, що протослов'яни почали формуватися ще в неоліті: предки слов'ян з'являються уже в Буго-Дністровській культурі, а в мідному і бронзовому віці вони відомі і в Трипільській культурі лісостепової частини Правобережжя. До того ж, Україна і племена Трипілля мають один і той зодіакальний знак – Тілець [15].

Подружжя епохи енеоліту
з Надпоріжжя.
Рекострукція М. Герасимова

Чи є ми, українці, спадкоємцями тих прадавніх хліборобів-оріїв, чи залишилися хоч якісь етнічні зв'язки? Ми як народ живемо на тому ж життєвому просторі – у смузі найбагатших у світі чорноземів – і господарство наше таке ж. Як і прадавні хлібороби-орії Трипільської цивілізації, наш народ вирощує пшеницю, ячмінь, овес, просо, горох. Розводить тих же тварин і птицю: корів, свиней, кіз, овець, курей. В однаковий спосіб наші люди, як і хлібороби-трипільці, будують хати з дерева та глини. Як і тисячоліття тому, так і тепер, її замішують, додаючи битої соломи. Нами також успадкувалося розмальовування будівель та посуду. Мистецтво твориться на одних і тих стильово-композиційних світовидних засадах.

Зображення людей на посуді із Верем'я. Розкопки В. Хвойки

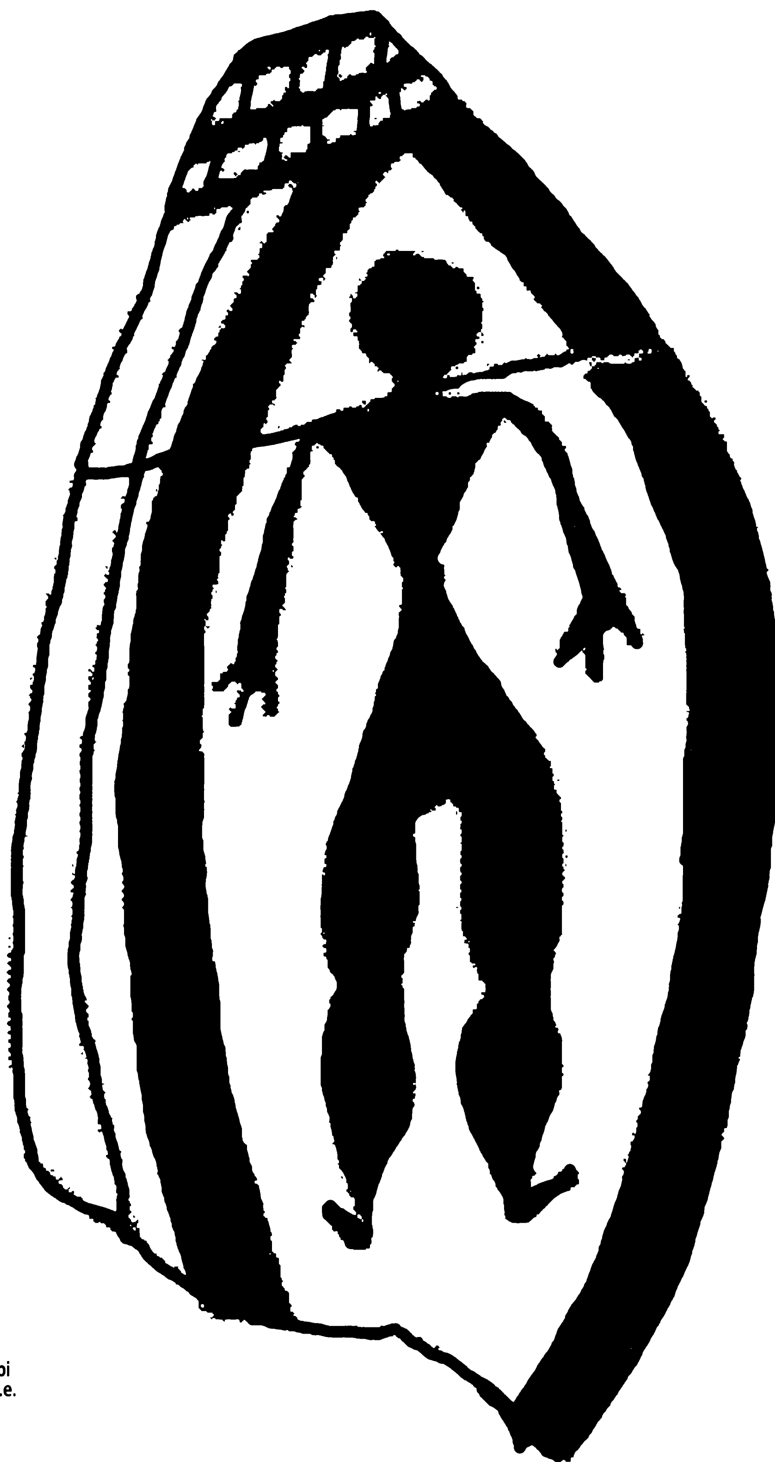
Статуетка з Володимирівки. НМІУ

Хліборобська культура формувалася не один вік. У ній і тривалість часу, і досвід поколінь, і звичаєво-духовні основи праці.

Якби у семітських племен були так розвинені хліборобство, мальована кераміка, як у племен Трипільської культури, то вони, звичайно, залишилися б в археологічних пам'ятках, були б передані у спадок теперішнім їхнім нащадкам. Згадуваний вже доктор Володимир Гецльович Збенович, який досліджував ранньотрипільські поселення в Україні, тепер живе в Ізраїлі і займається вивченням халколіту (енеоліту – мідного віку) на території розселення семітських племен. На Міжнародній конференції до сторіччя відкриття Трипільської культури у Тальянках Черкаської області 1993 року він доповідав, що тамтешній мідний вік дуже бідний у порівнянні з українським. А бідніша культура не дасть розвитку багатшій. Як не дав халколіт семітів піднесення енеоліту Трипілля в Україні.

Видумані псевдоверсії спростовуються науковими дослідженнями багатьох вчених. Просто, сучасні політичні процеси не варто переносити на історичні, щоб підтвердити хибну теорію, бо таке відгонить прицілом на місце осідання племен за способом життя не властивим для зони найбагатших у світі грунтів. А це вже не історія, і тим більше, не археологія. Подібна експансія «сионских мудрецов и украинских» до добра не доведе. Історія не раз давала багато негативних прикладів її згубності.

Трипільська культура для нас, українців, дійсно є святинею і гордістю. Звідсіль усі наші світоглядні і господарські початки.

Трипала – священна – людина в аурі із Ржищева. Перша пол. IV тис. до н .е. Розкопки В. Хвойки

ВІД КОСМОСУ ДО ТОНКИХ ЕНЕРГІЙ

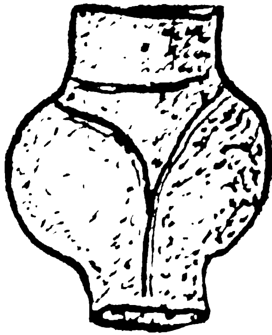
На заставці:
Берегиня із Сокільців-Поліжок
з означеними
енергетичними центрами.
Розкопки В. Даниленка

Найосновнішим засобом для досліджень в археолога була і залишається лопата. Викопав, обдивився, співставив – і знання про давніше життя більш-менш відкриваються. До традиційних методів додаємо нові дані з інших наук та галузей. В останні десятиліття широко використовують авіацію, геомагнітну розвідку, хіміко-технологічні дослідження. Давні культури розкрилися масштабніше. Розробляються й нові методики. Важливим для пізнання процесу життя у давні часи, розвитку історичних культур є обгрунтований доктором М.Чмиховим зодіакальний принцип датування в археології. Він дав можливість зрозуміти закономірності розвитку давніх суспільств. Схема його така. Мезоліт на території України почався із 7562 року до н. е. Його з 5966 р. до н. е. змінив протонеоліт. За ним із 4370 р. до н. е. розпочався неоліт. В зодіаку на цю пору Близнят змінює Тілець. Коли настала епоха бронзи, з 2274 р. до н. е. на чільне місце в зодіаку вийшов Овен. Епоха Риб – це епоха раннього заліза з 1708 р. до н. е. та сучасна епоха з 419 р. н. е. Кожна з них несла продуковану космосом програму розвитку.

На зламі епох відбувалися певні катаклізми. Так на межі неоліту і бронзи сталася остання в історії землі магнітна інверсія геомагнітного поля. Під час подібних змін збільшується потік космічних променів на землю. Названа інверсія вплинула добротворно. В часі це співпадає із започаткуванням та розвитком Трипільської культури, утворенням сталої державності [1]. Оскільки орнамент трипільців-хліборобів має космогонічний зміст, то навскісні і прямі штрихові лінії в розписах кераміки, котрі ряд учених вважають тільки за лінії дощу, можна трактувати і як образне відтворення космічних променів. Ця галактична зміна сприяла розвитку хліборобства, основними носіями якого були трипільці-орії. Вона також дає аргумент до спростування міграційної теорії походження Трипільської цивілізації.

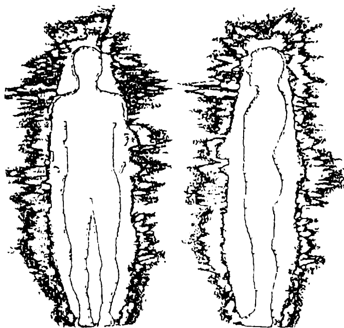
Зодіакальним циклам відповідають не тільки історичні епохи. За ними відбуваються і етногенетичні процеси. Так, в мезоліті формуються передіндоєвропейці, а в протонеоліті на історичну арену повноправно виходять індоєвропейці. Протослов'яни розвиваються в неоліті, коли на чолі зодіаку стояв Тілець. На цей період і припадає розвиток Трипільської цивілізації. Її пізній етап заходить в початок доби бронзи, в якій етнічно утверджуються праслов'яни. В ері Овна вони відомі як ранні слов'яни. У добу заліза на терені колишнього розселення племен Трипільської культури їхні етнічні імена перейменовуються на русів,

Жіноча статуетка
з Гребенюкового Яру

Бітрикутна богиня
з Бринзен III.
За В. Маркевичем

Аура сучасної людини

укрів, українців. Цей науковий принцип підтверджується й антропологічно. На конкретних даних російський антрополог Т. Алексєєва доводить, що етногенетична лінія розвитку в Середньому Подніпров'ї є сталою: лісостепове населення доби бронзи – племена сколотського часу – носії черняхівської культури – давні руси – сучасні українці [2]. Український антрополог С. Сегеда стверджує, що на Правобережній Україні впродовж «останніх тисячоліть переважав один і той же тип – середньоєвропейський» [3].

Земля має багатопроявну і цілісну систему зв'язку з космосом, тобто з небесами, чим і забезпечується її життєдія. Тут і електромагнітні, і силові, і гравітаційні та інші енергії й потоки. Йдучи з вищих сфер, вони діють на силові поля Землі, а та, в свою чергу, впливає на життя, на розвиток суспільства, витворюється в мистецтві, взагалі в духовності. Свого часу московські вчені Н. Гончаров, В. Морозов, В. Марков висунули гіпотезу про зв'язок життя на Землі із структурою її силового поля. За їхніми даними силовий каркас Землі проектується на поверхні у вигляді мережі трикутників і п'ятикутників. В центрі трикутників розміщуються усі відомі вогнища цивілізації, етногенезу, мовотворення. В центрі європейського трикутника стоїть Київ та київська земля [4].

На землях цих і розвивалася Трипільська культура. Очевидно, й трикутники як образотворчі символи на різних витворах зображені цілком умотивовано. Це і двоконічний посуд, який має геометричну форму у вигляді двох поєднаних трикутників. Зображення людей, святих також трикутні. Статуетки людей мають трикутні обриси, а в жіночих є ще й зображення трикутника чи ромба (він – це два з'єднані трикутники) як символу родючого лона. Трипільський Пуруша із Петрен взагалі створений із трьох трикутників. Жінка у творчості трипільців-хліборобів із родючим лоном у вигляді трикутника була образом всеплодючої Землі-матері, а поєднання двох трикутників – це втілення життєдайної сили Неба та Землі.

Дослідник прадавньої історії України Олександр Знойко залучив до своїх студій астроетнографію та астроархеологію, що дозволило йому розкрити вірування трипільців-хліборобів, їхні знання з астрономії. Зокрема учений встановив, що назви знаків зодіаку відповідали назвам богів, котрі тотожні богам праукраїнським і мають духовні паралелі з богами синхронних культур. О. Знойко постарався розкрити міфічні та астральні засади Трипільської цивілізації [5].

Волхви трипільців-хліборобів, очевидно, зналися на небесній механіці. Образне втілення руху світил вбачається в декоративних розписах посуду на зразок спіралевої галактики, руху Сонця.

Окрім космічних знань, прадавні хлібороби зналися і на тонких енергіях. Нині наука встановила, що кожна людина має три рівні захисту. Трипільці-хлібороби розвиненої пори це вже знали. На розписах кераміки із Ржищева, Костешт, Бринзен, Кошилівців жіночі постаті намальовані в цих орнаментально-енергетичних лініях [6]. Інші малюнки в овалах поки що не розшифровані. Частина з них відповідає образній мові писанок.

Доктор М. Чмихов вважає, що одним з видатних відкриттів того часу було «усвідомлення давніми людьми явища, відомого нам як аура». Цьому відповідають не тільки названі малюнки, а й зображення Пуруші на посудині із Петрен. Порівнюючи їх з аурою, можна вважати, що хлібороби доби енеоліту про неї знали і мали здатність «керувати своєю енергією». Аурна сила давала Пуруші (за «Рігведою») можливість ділитися і проникати в інші тіла. Це є доказом «існування уявлень про безсмертну божественну душу» [7].

Ранньотрипільські статуетки із селищ Подністров'я рясно орнаментовані прокресленими лініями. Спіральний орнамент чи навіть дві лінії з нього дослідники вважають образом змія. Це трактування переходить із статті в статтю і майже набрало неспростованої сталості. Такі зображення мають статуетки із Сокільців, Печери в Побужжі, Кукутені в Румунії. До першої з них і придивився автор статті «Пращури України пишуть листи своїм нащадкам» Кузьма. Ці дві лінії, які закручуються одна до одної, є не що інше як зустріч двох енергій. Дві такі

сили знані у давніх філософіях індіанців, китайців, індійців. У трипільців вони зображені не тільки в прокресленому орнаменті на скульптурах (етап AI-BI), а й на мальованому посуді, особливо мисках (етап CI-CII). «Дві спіралі... означають зустріч двох протилежних енергій, які творять життя» [8].

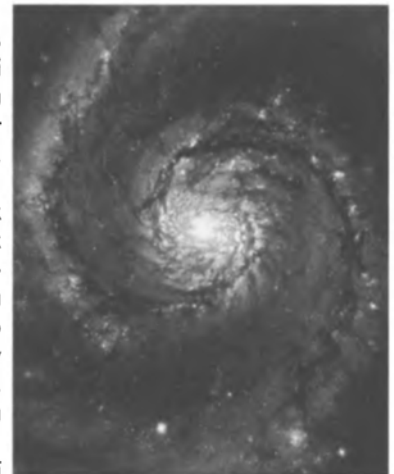
Зображення на статуетці збігаються із енергетичними центрами або чакрами людини. Згідно індійської філософії їх сім, об'єднаних у чотири центри свідомості, що є своєрідною мікромоделлю Всесвіту. Ці центри такі: 1 – підсвідоме (фізичне), 2 – життєве, 3 – розумове, 4 – надсвідоме (Божественне). На статуетці із Сокільців оті дві спіралі, на думку автора, є означенням життєвого центру, ромб – розумовий центр. Знизу і зверху контактні лінії з вертикальними рисочками – це канали, які сполучають роботу центрів. Отже, в орнаменті статуетки відтворено центри свідомості людини. Ці знання в Індію були занесені у II тисячолітті до н. е. племенами із Придніпров'я, які називали себе аріями.

Малюнок на мисці із Гребенюкового Яру, етап А

Орнаментальні композиції на гончарних виробах – це не просто символи безкінечника, а замкнуті спіралі (почасти трипільський орнамент називають спіралевим, а в О. Кандиби йому присвячена окрема стаття), а з погляду фізики вони є не чим іншим, як гравітаційними хвилями. Та й галактики мають спіралевий вияв, зумовлений косморухом. Очевидно, інтелектуальна і мистецька верстви трипільського суспільства зналися на фізичних властивостях світу і творчо втілювали їх у гончарних виробах та ще в невідомих нам жанрах творчості.

Оздоблення горщика із печери Вертеба, етап CI

Спіральна галактика M51

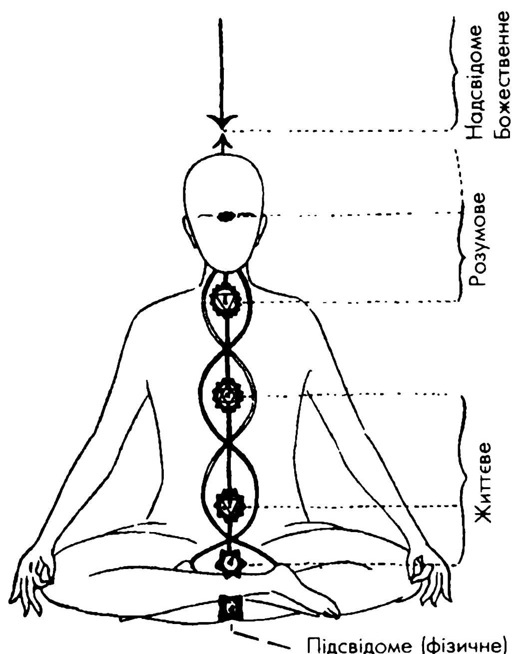
Цілком ймовірно, що носіїв вищих енергій втілювали в художніх образах, особливо в статуетках. Такими можуть бути скульптурки із Кошилівців із підвищенням на голові і трьома отворами як засобом сприйняття інформації із Космосу, із Паволочі з отвором на голові як символу третього ока – ознаки ясновидіння. Над головою статуетки із Костешт IV змодельовано пристрій на зразок локатора для уловлювання сигналів Вищих сил (за К. Федченком).

Біноклеподібні посудини дослідники вважають культовими предметами для ритуальних дійств з водою. Автор книжки «Праукраїнська цивілізація» Н. Денисюк вбачає в них астрономічний прилад. В оздобленні посуду трипільці широко використовували космічно-сакральну символіку. Щоб її знати, потрібно ретельно і довго спостерігати за рухом світил на небі. Таким приладом для цього і слугував так званий бінокль. Дослідниця вважає його першим телескопом. Як і археолог Ю. Шилов, вона переконана, що п'ять тисяч років тому у високорозвиненому суспільстві трипільців-хліборобів існували обсерваторії-храми. Астрономи фіксували зірки на картах зоряного неба, записували їхній путь і про що він «розповідає», тобто за шляхом зірки визначали закони Всесвіту.

Біноклеподібна посудина та керамічна трубка, які зберігаються в Національному музеї історії України, є частинами рефлекторного телескопа. Конструкція його приблизно була такою. За рефлектор правила дерев'яна посудина з водою. До нього йшла керамічна трубка, а бінокль правив за персональні окуляри. Був ще дерев'яний механізм передачі коливання води. М'яке її коливання створювало увігнуте дзеркало. У ньому й бачили збільшене зображення зірки, оскільки світлові промені, заломлюючись через пристрої,

Спіралевий орнамент на посудині із Шипенець. За О. Кандибою

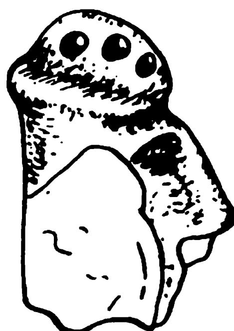
Центри свідомості у відповідності з Тантричною традицією сучасної людини та на статуетці із Сокільців. За К. Федченком

були видними [9]. В такий чи інший спосіб прадавні хлібороби вивчали світобудову, на основі чого й виробляли світогляд, який в образах уособлювали в мистецтві, фольклорі, міфах, магії.

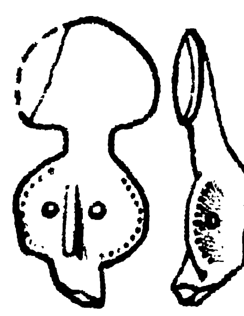
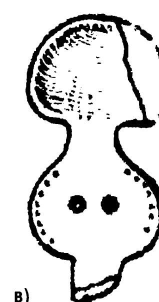
Спеціалісти з тонких енергій також можуть допомогти у дослідженні археологічних матеріалів. Влітку 1993 року до Тальнівського музею історії хліборобства було запрошено екстрасенса Галину Поливоду-Аніщенко. Зауважимо, що вона вперше близько побачила і взяла в руки археологічні матеріали з ранньотрипільського селища Гребенюків Яр та енеолітичних міст. Висновки її такі.

Гребенюків Яр. Зернотерка належала небагатим людям. Нею користувалися п'ятдесят років до виготовлення посуду. Зроблена вона з місцевого каменю. Ринка, з якої їли щодня, була для побутового вжитку. Фруктовниця (за експонованим уламком), навпаки, використовувалася для урочистих подій, почестей, на свята, для милування красою. Покришка з канелюрними розводами розбита ще в тім часі і її викинули. Оправа серпа виготовлена з рогу молодого оленя, бо з нього надходить дуже слабка інформація. Кістяними проколками жінки

Статуетки із:
а) Кошилівець,
б) Паволочі,
в), д) Костешт IV
г) Бринзени III

а)

б)

в)

г)

д)

Жінки в ритуальних позах в енергетично-захисному полі. Селище Бринзени (Молдова)

користувалися дуже часто. Їх було обмаль і господарки цінували своє знаряддя.

Тальянківське місто. В посудині у вигляді санчат була якась косметична рідина. Розмальованим горнятком користувалися у свята. Двоконічні горнятка виготовлені з різних глин, а два горщики – з однієї глини, але різними гончарями. Сервіз із Небелівського міста зробив і розписав один майстер. Він був відомим художником, його витвори користувалися успіхом у людей. Тому гончаря дуже шанували. Це не всі його роботи, що тут. Є ще десь. Дійсно, одне горнятко із сервізу розбите, а з покришки і мисок знайдено тільки уламки.

Сидяча статуетка з Майданецького виготовлена для когось одного. Розбилася сама. Голова волхва – це образ високодуховної і дуже активної людини. Натомість статуетка із Чичиркозівського міста уособлює Бога. Мальовані знаки на уламку посудини із Майданецького – це запис чогось важливого, глобального. Про горня із курганного поховання Г. Поливода-Аніщенко сказала, що воно не з цієї землі, а люди, які його принесли, прийшли не з добрими намірами.

Весною 2001 року група українських та індійських уфологів обстежувала селище Гребенюків Яр та Майданецьке прамісто. Дані досліджень підтвердили сонячну сутність обох. Храм на честь Сонця у першому був за 500-530 метрів від поселення. Він викладений із каміння на місці, де була улоговина. Глибина його залягання до 60 сантиметрів. Храм мав і ритуальне, і астрономічне значення. У цьому храмі-обсерваторії волхви визначали положення Тільця, Оріона, Псів, фіксували зодіакальне розміщення Юпітера. Під час зодіакального панування Юпітера посвячували у жерці юнаків від двадцяти років: відбувалося налаштування кристаликів мозку на частоту цивілізації, яка опікувалася даною територією.

Трипільські міста – це своєрідне велике кільце навколо головного храму Сонця. Він був за 70 кілометрів від Майданецького. Їхні сліди енергетично «працюють» і зараз. На Майданецькому місті простежуються не тільки чотири еліпси, а всі сім – два назовні і один всередині. Дійсно, на першій схемі дешифрованого аерофотознімку К. Шишкіна вони зазначені, але не підтверджені геомагнітною розвідкою [10].

Дальші дослідження із залученням методів суміжних наук, спеціалістів з тонких енергій допоможуть проникнути в таїну життя і світогляду трипільців-хліборобів.

Кухонний горщик з головками бичків із Майданецького. Розкопки М. Відейка

Статуетка волхва (бога?) із Чичиркозівського міста. Зібрання В. Мицика. ТМІХ

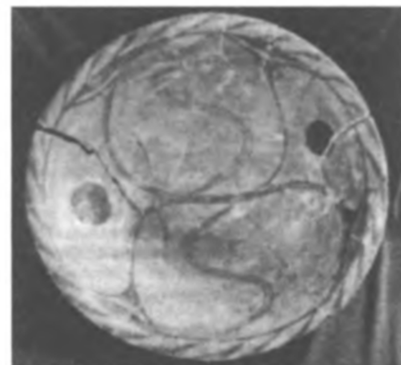
(У ІІ т. «Енциклопедії Трипільської цивілізації» М. Відейко помилково підписав її як знахідку І. Гірника – Авт.)

Зображення людини
в ореолі аури

Пуруша із Петрен.
Розкопки Е. Штерна.
Одеський
археологічний музей

Миска із зображенням
енергетичних потуг.
Майданецьке.
Розкопки М. Шмаглія, М. Відейка

Зображення Тільця-Сварога на посудині із поселення Тиргу-Окна Подей.
Культура Кукутені (Румунія).
Перша пол. IV тис. до н. е.

ЕТНОІСТОРИЧНЕ КОРІННЯ ДЕРЖАВИ

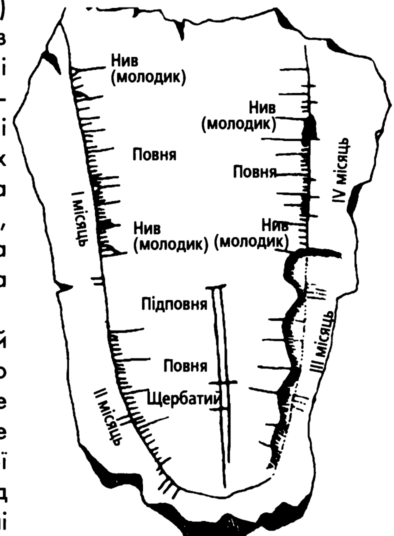
На заставці: покришка із Петрен. За С. Рижовим

На території України життя розвивалося з давніх-давен. Післяльодовиковий клімат став подібним до теперішнього. Утворилися геокліматичні зони, в яких формувалися етнічні групи й племена: південна з Причорномор'ям, Приазов'ям і Кримом; лісостепова із Середнім Придніпров'ям та Сіверським Дінцем; лісова – Полісся, Волинь, Білорусь. Населення генетично було пов'язане із палеолітичною людністю, яка стала базовою у формуванні мезолітичного етнотипу. Окрім цього, люди мали й середземноморські риси, що свідчить про етнічні зв'язки населення Причорномор'я із Середземномор'ям.

Найдавнішу стоянку людини у Європі – понад мільйон років – відкрито біля с. Королевого на Закарпатті. Первісний мистецький витвір знайдено на стоянці Молодова-І (Буковина), який визнано найдавнішим «зразком мистецтва мустьєрської людини» [1].

Понад 500 пізньопалеолітичних поселень відкрито по всій території України. Вони мали високий ступінь розвитку. Стоянки у Мізині (Чернігівщина), Межирічі (Черкащина) розкрили архітектуру жител із кісток мамута. На останньому знайдено уламок бивня із прокресленим малюнком. Виявилося, що на тій, першій у світі, карті нанесено будівлі поселення. Перше житло у Мізині було своєрідним храмом (будинок для свят, святково-обрядова будівля, обрядова споруда – за С. Бібіковим). Тут знайдено розмальовані кістки мамута, декоровані шумові браслети із бивнів, музичні інструменти. Саме від них і бере початок геометричний стиль в українській орнаментиці. Графічні композиції на кістках відкрито у Пронятині (Тернопілля), у Межирічі, на Кирилівській стоянці (Київ), Гінцях (Сумщина). Статуетки із бивнів, оздоблених складним орнаментом, знайдено на стоянках Молодова-V, Мізині, Межирічі. На низці знахідок із Гінців, Мізина, Межиріча відтворено систему лічби [2].

Місячний календар на зубові мамута із пізньопалеолітичної стоянки Гінці (Полтавщина)

У басейні річки Гірський Тікич також відкрито сліди життя прадавніх людей. В західній частині міста Тального (Черкаська область) поблизу хутора Одірванка розкопано пізньопалеолітичне поселення, тепер відоме в науці як Гордашівка. Селище продовжувало лінію розвитку славнозвісного Межиріцького поселення (Канівщина), де виявлено кілька жител із кісток мамутів. Обидва вони належать до ностратичної спільноти, від якої утворилися народи індоєвропейської групи. На відміну від межиріцьких жител пізньопалеолітичні мисливці з-під Тального споруджували свої оселі

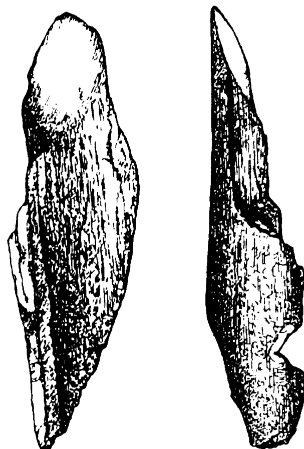

Карта поселення в Межирічі. Гравюра на кістці мамута

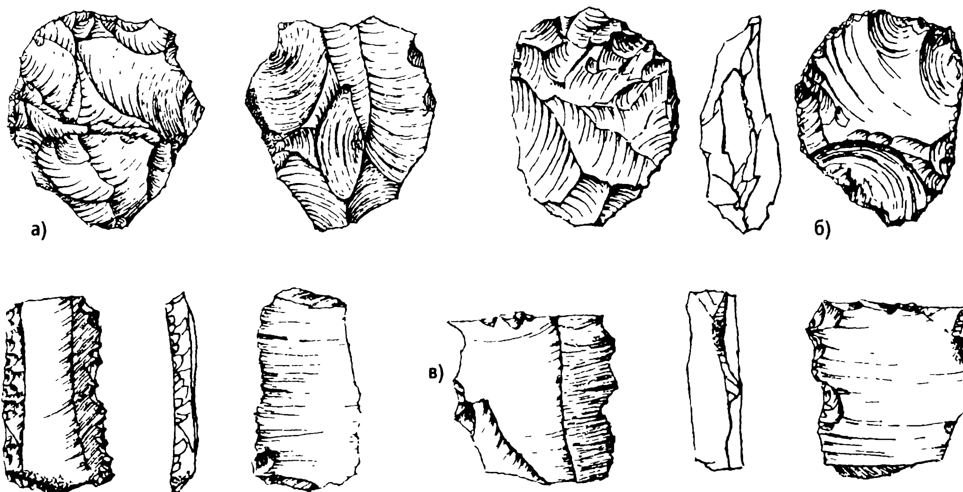
з вільхи, карликової берези і обтягували їх шкірами тварин та звірів. Встановлено, що культовою твариною у цих людей був бізон.

В поселенні знайдено 3465 знарядь з кременю та 332 – з кварцу. Серед них переважали скобелі, шкрябачки, різці. Отже, людей тут жило чимало і цим знаряддям вони розбирали туші тварин, вичиняли шкіри, обробляли кістки. Саме з трубчастої кістки виготовлено клиноподібне знаряддя. Наконечники здебільшого робили з кісток бізонів. У тундро-лісовому середовищі живність була змішаною – льодовиковою і степовою. Тут, крім бізонів, водилися мамути – вище по Тікичу, коло с. Веселого Кута школярі знайшли уламок бивня, – волохаті носороги, коні, зубри, віслюки, сайги, вовки, всілякі птахи [3].

Пізніше вище палеолітичного селища на цьому ж правому березі Гірського Тікича

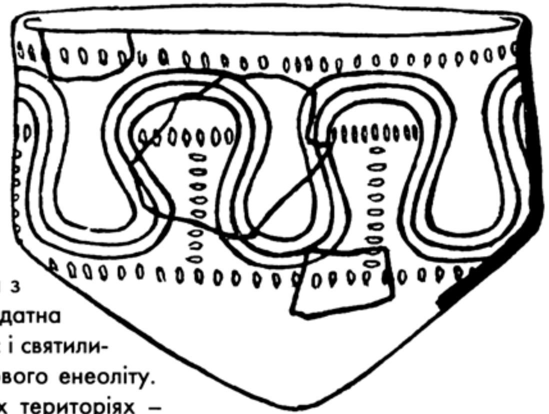

Знаряддя з кістки з палеолітичної стоянки в Гордашівці. 22 тис. років до н. е. Розкопки М. Гладких

Знаряддя з палеолітичної стоянки в Гордашівці (уроч. Одірванка): а) нуклеус; б) долота; в) пластини з ретушшю та скобелі

напроти села Лащової експедицією виявлено поховання людини у скорченому вигляді. Скелет лежав головою на північний схід. Лабораторні дослідження показали, що це було поховання кроманьйонця, вік якому 12600 років. Стоянка Володимирівка на р. Синюсі завершує палеоліт – епоху мадлену. Пам'ятка цінна тим, що поруч є неолітичне поселення, а біля нього – відоме трипільське прамісто. На неолітичній пам'ятці трапляються знахідки доби сколотів та ранньослов'янського періоду. Отже, життя людей тут не переривалося і культуротворчий процес тривав спадково. Пам'яток неоліту у міжріччі Південного Бугу–Дніпра виявлено чимало: Саврань, Ґард на р. Синюсі, Миколина Брояка на р. Чорний Ташлик, Юрова Гора біля м. Сміла, Добрянка, Папужинці на р. Гірський Тікич. На поселеннях Буго-Дністровської культури Пугач, Ґард, Ґард 3, Ґард 4 (Степове Побужжя) є матеріали раннього Трипілля. Взаємовпливи вбачаються навіть у технології, моделюванні та орнаментуванні кераміки (В. Даниленко, М. Товкайло).

Чара савранської фази неоліту із Володимирівки, орнаментована лініями безкінечника. За В. Даниленком

Розвиток життя йшов по висхідній, а культури були спадковими. Палеоліт змінив мезоліт, за ним наступив неоліт. Розвивався світогляд, а з ним і мистецтво. Це засвідчує славнозвісна Кам'яна Могила – «видатна пам'ятка природи і людського суспільства» (В. Даниленко), яка водночас є і святилищем, і скарбницею праісторичних культур: протонеоліту, неоліту, степового енеоліту. Відомий археолог В. Даниленко відкрив тут Кукрецьку, а на суміжних територіях – Дніпро-Донецьку та Буго-Дністровську культури. Остання «розкривалася як генетична підоснова Трипільської культури, а разом з тим як своєрідний етнокультурний міст між неолітом Східної і Західної Європи» [4].

З часу мезоліту починається голоцен – природно-кліматичний період, який триває й досі. Люди вже почали усвідомлювати себе часткою космосу. У мистецтві мезоліту такі величини астральної Трійці, як сонце, місяць, вода, стають священними і образотворчими символами. Дальшого поширення вони набувають у протонеоліті, а апогею досягають у Трипільській культурі. Утверджується новий світогляд, в основі якого лежить космічне мислення і творення. На історичну арену на території України виходять індоєвропейці, власне арії, орії.

Безперервність історичного розвитку допомагає осмислити принцип зодіакального (астрономічного) датування в археології, розроблений М. Чмиховим. У ньому розкривається виникнення і функціонування археологічних культур залежно від космічних (зодіакальних) та природних перемін. В неоліті (4370 р. до н. е.) на чільне місце в зодіаку виходить сузір'я Тільця-Бика. Носіями його були Буго-Дністровська, Сурсько-Дніпровська та Трипільська культури. Вони (за М. Чмиховим) були найвірогіднішими індоєвропейцями, протослов'янами. Звідси предками слов'ян, як доводить вчений, можна вважати «населення культур: Кукрекської і Гребенниківської (протонеоліт), Буго-Дністровської (неоліт), Трипільської (мідний вік), Трипільської (ранній бронзовий вік)...» [5]. На цей період припадає і формування державних утворень. Оскільки це час започаткування палеометалу, то настає ера Бога (Господаря, Господа) вищих небесних сфер Сварога. Суспільною і духовною організацією в державному об'єднанні займається первісна інтелігенція – волхви-старійшини [6].

Статуетка із Майданецького. Зібрання В. Мицика. ТМІХ

Дані дослідження відповідають не тільки спадковості історичного поступу людності, а й розвитку та піднесенню Трипільської культури і допомагають визначити, хто під цією умовною назвою прикритий. Культура прадавніх хліборобів займає територію більш ніж достатню для держави – від Дунаю до Дніпра (Кукутені–Трипілля). Тому її потрібно і

сприймати в цілісності, а не дрібнити на румунські, молдовські, українські варіанти. Означимо її землі. Ця культура у своєму триетапному розвитку займала територію від румунського Прикарпаття й до Середнього Придніпров'я і вийшла навіть на Лівобережжя. Поселення розміщалися в басейнах річок Реут, Сирет, Прут, Дністер, Південний Буг, Дніпро. Ряд учених вважає раннє селище Ізвоар І, ІІ (Кукутені, Румунія) і Трипілля етапу А за єдину культуру, яка склалася між Карпатами, Середнім Дніпром і на Південному Бузі [7].

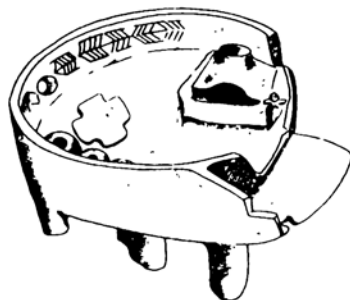
Розвиток багатьох сфер життя і господарства, формування космологічного світогляду, на якому засновано віру, культуру, творчість, високий ступінь етнічної консолідації вказує на величний рівень суспільства по всіх землях Трипільської цивілізації. Виходячи з цих даних, доктор М. Чмихов доводить, що «протонеоліт і неоліт імовірно вважати не первісним суспільством, а періодом формування державності, яка з'явилася у довершеному вигляді в епоху бронзи» [8].

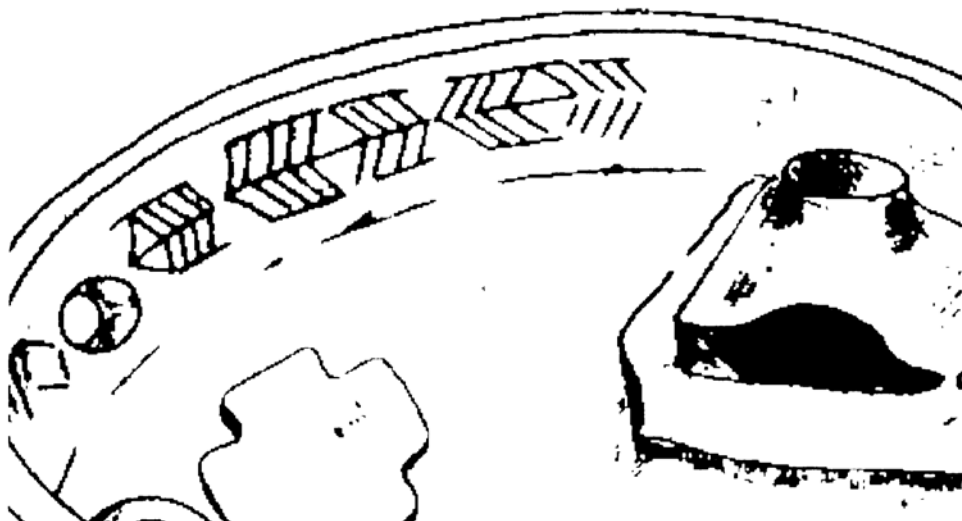
Складною соціальною організацією у трипільському суспільстві К. Черниш вважає конфедерацію союзу племен [9]. За зразком Месопотамії М. Шмаглій пропонує велике поселення йменувати «номом» як осередок «міста-держави». На думку вченого, цьому відповідає чисельність населення і радіус освоєння території. Локальні групи, на зразок Володимирівки, утворюють союз номів Побужжя. Він «контролює територію площею у кілька тисяч квадратних кілометрів в басейні річки Синюхи в Буго-Дніпровському межиріччі, протягом довгого часу не допускаючи сюди навіть споріднене трипільське населення, яке належало до інших локальних груп» [10]. Для прикладу наведемо Трипільське поселення в с. Піщаній (Тальнівський район, Черкащина). Воно розміщене на справді піщаних землях, а поруч, через річку, розкинулися прекрасні чорноземи. Очевидно, й та територія була у власності іншого роду чи племені й піщанці не мали права там оселятися.

Гіпотезу про «номи-конфедерації» розвиває М. Відейко, допускаючи таку модель об'єднання: кілька малих і середніх поселень утворювали структурну одиницю – ном, а ті у свою чергу складали конфедерацію. «Практично Південно-Бузька «конфедерація» етапів ВІІ–СІ, – пише М. Відейко, – весь час свого існування виглядає як структура замкнена, і до того ж схильна до експансії – особливо на схід, до Дніпра, про що свідчить

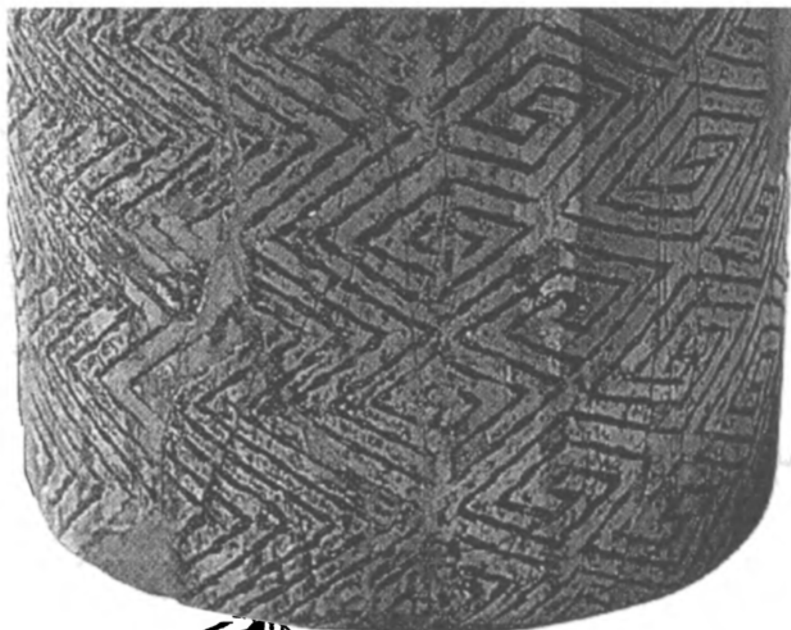
Палеолітичні статуетки з бивня мамута, орнаментовані ромбами. НМІУ

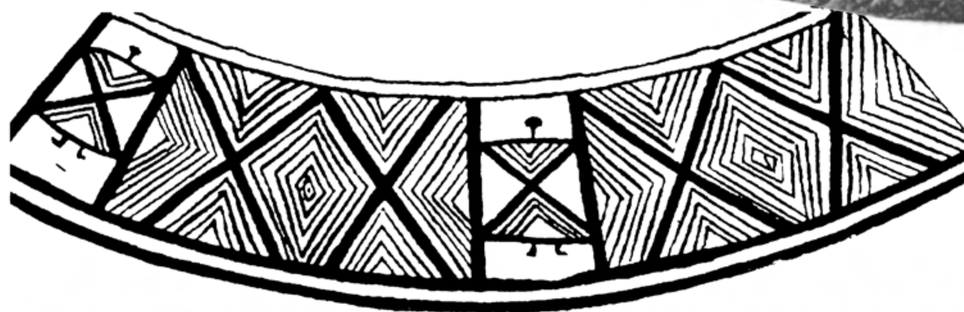

Модель з Попудні, орнаментована ромбами

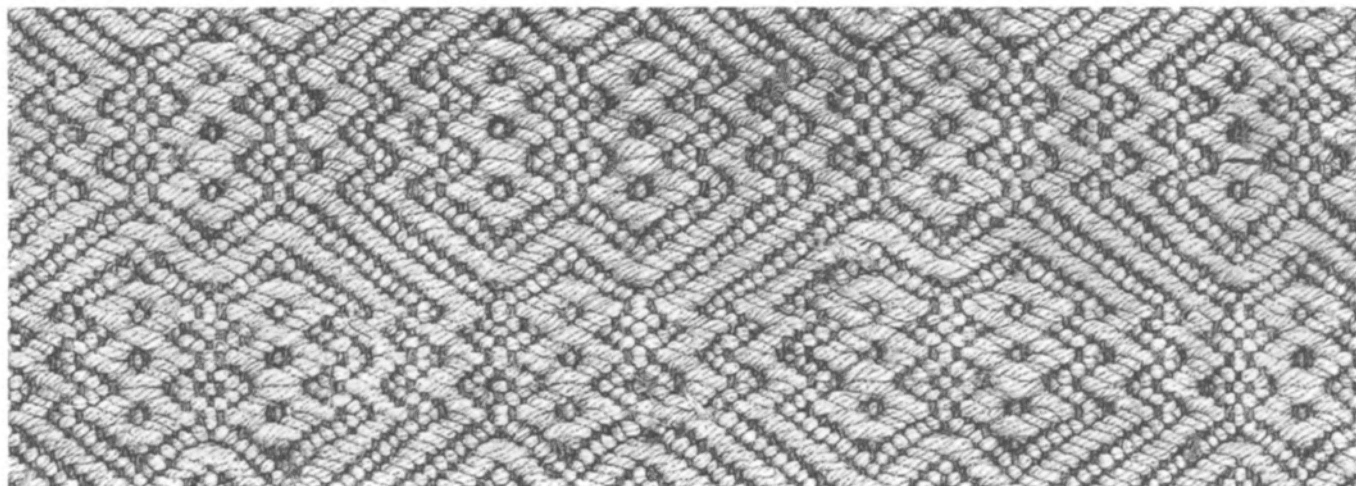

Горщик із Володимирівського міста, культура Трипілля ВІІ

Ромбічний орнамент на посудині. Культура Кукутені, селище Гелієшти.

Браслет із бивня мамута. Мізинська стоянка 20—18 тис. років тому

Тканий рушник з Тальнівщини, 1950-і роки

Пізньопалеолітичні
та ранньотрипільські статуетки

поширення в цьому напрямку пам'яток небелівської групи за межі басейну Південного Бугу. Отже, в нашому випадку співпадає і така риса «номових» структур, як незначні масштаби їх первісного утворення, локальність, територіальна обмеженість» [11].

Організацію життя трипільської людності із середнього етапу, вважає вчений, можна віднести до «ранніх комплексних суспільств» із «вождівством» на чолі. Власне, це є той період зародження державності, на якому наголошує М.Чмихов. У Побужжі серед усієї трипільсько-кукутенської спільноти виробилася найскладніша суспільна організація. Це підтверджується виникненням і розвитком міст, піднесенням духовності та ряду галузей господарства, наявною керівною верствою – «виділенням родової верхівки та вождів-жерців». Подібного напрямку дотримувалися і в Буго-Дністровському міжріччі та Північній Молдові. На трипільських поселеннях Середнього Подніпров'я ситуація виглядала архаїчнішою. На східній околиці священної землі хліборобів «збереглися давні порядки» [12].

Основними зооморфними скульптурками Трипільської культури є статуетки бичків, які знаходять під час розкопок багатьох поселень, у тому числі й на територіях праміст у міжріччі Дніпра–Південного Бугу. Це вкотре вже підтверджує, що зодіакальним знаком трипільців-хліборобів був Тілець. Високий рівень духовного та господарського розвитку Трипільської цивілізації дає підстави говорити, що це була індоєвропейська, протослов'янська держава, можливо, ще з нетривкою організацією.

Індоєвропеїзація України, вважає Ю. Шилов, почалася від злиття Буго-Дністровської та Дніпро-Донецької культур. В часі це припадає на формування Трипільської культури. Ними закладено початки державності. Подунав'я і Подніпров'я надовго залишаються основними регіонами всесвітнього індоєвропейства, аж до часткового переселення аріїв у середині II тисячоліття до н. е. в Індію. Жерці Буго-Дністровської культури (за А. Кифішиним) стали хранителями й літописцями святилища Кам'яна Могила. Довгі віки вона була духовним і етнотворчим центром.

За розробку проблеми державності трипільців-хліборобів взявся Юрій Шилов, що засвідчено у працях «Прародина ариев», «Праистория Руси», «Праісторія Русі-України» та у ряді статей. Історична інтерпретація його така. Через господарський занепад та збільшення чисельності населення від малоазійського Чатал-Гуюка і Хаджилара (6200 р. до н. е.) відділилася частина жителів і мігрувала на Дунай. Злившись із місцевим людом, ця етнокультурна міграція утворила археологічну культуру Кереш (VI тис. до н. е.). На її глиняній табличці напис прочитано так: «...(жертовна) вівця, схоплена жерцем Аратти». Ю. Шилов доводить, що впродовж V тисячоліття до нашої ери центр держави Аратти був у Середньому Подунав'ї. За тисячу років до Шумеру (рубіж V–IV тис. до н. е.) в написах Аратти з'являються згадки про шумерських верховних богів – Ану, Енліля, Інанну (можливо, пізніші давньоукраїнські Дана, Лель, Полель). Інанна відома також в культурі Кукутені: «Бог Сонця в саду вбитих судить, це друге святилище близнят Інанні». В шумерів ознакою цієї богині плодючості й кохання було кільце зі стрічкою, подібно до вінка зі стрічками в українських дівчат.

Поступово центр Аратти переміщується на чорноземи міжріччя Дунаю і Дніпра. В часі і за територією вона відповідає культурі Кукутені–Трипілля. Що Аратта старша за Шумер, свідчать пам'ятки пониззя Дніпра. Окремі зображення з міфів про мандри Енліля є у найдавнішій археологічній пам'ятці Кам'яній Могилі. Зодіакальні сцени за шумерськими мотивами є на кромлехах могили у Великій Олександрівці та на малюнках за «Поемою про Гільгамеша» на посудині із Василівки (Причорномор'я).

Найдавніші поселення «священної країни» з'являються в південно-східній Трансільванії та Прикарпатті. Їхня кількість збільшується, а територія розширюється. Потім люди обживають береги й поля понад Південним Бугом та Дніпром. Поселення Трипілля-Аратти на другому етапі (близько 3600 р. до н. е.) збільшуються за розмірами, розвиваються ремесла: гончарство, обробка каміння і кремiння, шкір, кування та зварювання мідних виробів. Селища здебільшого забудовуються на плато і мають кругове планування, доволі зручне для календарно-астрономічних спостережень. Центр «священної країни» Аратти на третьому етапі (3000–2250 р. до н. е.) охопив територію між Південним Бугом, Синюхою, Дніпром та Россю. Тут зосереджені всі міста енеоліту, які мають площі від 100 до 450 гектарів з двоповерховими житлами. «Напевне кожний такий комплекс, – підсумовує Ю. Шилов, – являє собою досить автономну державу, подібну до одночасних уру Шумеру, полісів майбутньої Греції». На пізньому етапі цивілізація занепадає: селища значно зменшуються за розмірами, оздоблення кераміки блякне. Розвиток Трипілля на всіх трьох етапах – це розвиток держави Аратти.

Ранньотрипільська статуетка із символом родючого лона. Селище Бернове

Священна країна Аратта залишила по собі велику історичну спадщину. На Русі вона існувала як Арс(т)анія з Артою. В Ірані вона була відома під назвою Арти – країни найвищого блага і щастя. Індійці свою країну ще й досі називають Бхаратою, є там і провінція Арта. Діяння п'яти арійських племен, які принесли із собою славу своєї придніпровської прабатьківщини, описано у поемі «Махабхарата» (13).

Священність землі та існування на ній держави підтверджується і на вишньому – небесному рівні. Трипільська культура розвивалася під зодіакальним знаком Тільця. Край, в якому жили трипільці-орії, також мав цей знак. В той час земні й небесні сили увійшли в добродійну взаємодію, а відтак життя і культура досягли величного духовного і господарського розвитку. Божественним уособленням Тільця був Сварог, а його божественна мова, священні знання втілено у «Ведах Рога» («Рігведа»). Підтвердженням цього є і шанування культу Бика у трипільців-хліборобів. На поселеннях часто знаходять роги биків. У житлах, святилищах, як ось Сабатинівському, мешканці закопували череп вола з рогами. Образ його передано в різноманітних статуетках бичків, корів, у пластичних та мальованих образах на посуді. Основним образом у «Ведах Рога» є бик-віл-корова. Вище небо називається «Свах». Отже, книжка є зібранням вишніх знань від Сварога.

Досліджуючи їх, індолог Степан Наливайко виявив багато паралелей і писемних засвідчень, які змістовно і духовно споріднюють її образи із Трипільською цивілізацією. Опріч символу бика, у санскриті «Go» (Го) означає «корова». Склад цей в українській мові пов'язаний із приналежністю до тварин – ха, ху, га, гу: худоба, «gosayin» – господар (власник корів), «Goptar» – Гоптар означає «Цар, Воїн» (охоронець корів). Го-раштра, го-радж'я, го-деша із санскриту перекладається «го-країна», тобто «країна бика-тура-корови». Саме слово «го-країна» з часом трансформувалося у назву «Україна». Писемні підтвердження цього С. Наливайко знаходить у пізнішій пам'ятці «Велесовій книзі» (дощечка 7): «Ми – коровичі: скіфи, анти, руси, боруси, сурожці». Він дає такий етнонімічний ряд: коровичі–кравенці–українці. Вчений пише: «Автор «Велесової книги» недвозначно самоідентифікує, ототожнює себе і свій народ із боровичами–кравенцями–українцями, конкретизуючи, які саме складові творять і наповнюють реальним змістом цей збірний етнонім». Україна, за С. Наливайком, «для стародавніх народів – країна Тура, Бика. А я вже висловлював думку, що назви Таврика, Скіфія, Русь, Україна, Волинь, (як і Буковина, Гуцульщина, Бойківщина) – семантичні двійники й означають "Край-Країна Тура-Бика"». Висновок вченого такий: «"Країна Бика", Гураштра, Гуратта, звідки можливо й Оратанія.

Статуетка із Гренівки (Трипілля А), 4739–4636 рр. до н. е. Розкопки М. Макаревича

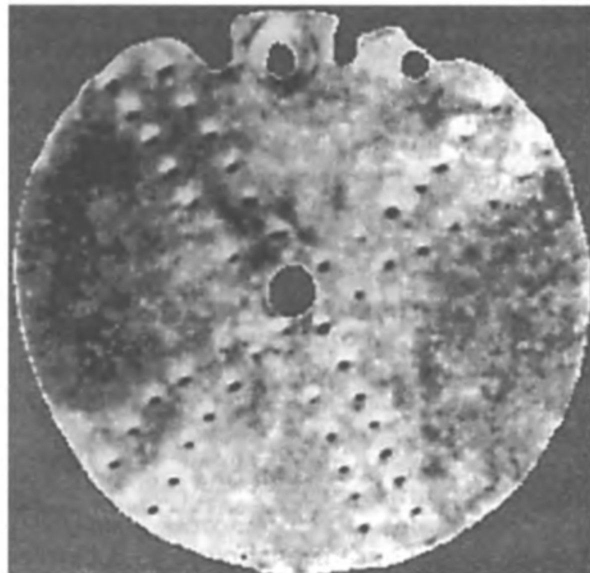
І якщо ареал Трипільської культури – Гу-ратта, де ратта – «країна», то населеники її ті ж таки гу-країнці, у-країнці... етнонім українці й назва Україна існували на наших теренах упродовж тисячоліть – у трипільські, скіфські, долітописні й літописні часи» [14].

В останній час розв'язується питання і про етнічну приналежність носіїв індоєвропейської Трипільської цивілізації. Їхніх попередників – «буго-дністровців» – В. Даниленко вважає протодакомізійцями, А. Кифішин – протошумерами або араттами. У зв'язку з вивченням трипільської писемності в науковий обіг увійшли і племена пелазгів. Підняв його у своїх статтях М. Суслопаров. У них він звернувся до забутих праць О. Черткова «Пелазго-фракийские племена, населявшие Италию» (Москва, 1853) та академіка М. Марра «К вопросу о происхождении племенных названий "этруски" и "пелазги"» (Петроград, 1928). Виходячи з цих досліджень, М. Суслопаров пише: «Абетка етрусків, алфавіт карійців (лелегів) Малої Азії і найдавніші письмена елінів в основі пелазгські. Тобто належні тому народові, який жив в Україні і близько середини II тисячоліття до нашої ери покинув її. Трипільські написи треба дешифрувати за допомогою пелазгійного алфавіту» [15].

Миска
із хрестом та місяцями-серпанками.
Кошилівці,
друга пол. IV тис. до н. е.

Пелазги мали свого прапредка на родинне наймення Пелазг (за М. Марром, лелека давньогрецькою мовою звався «пелазг»). Народився він від бога Юпітера та звичайної жінки Ніоби й був посередником між богами та людьми. Його вважають родоначальником царських скитів [16]. Він же був і вождем одного з араттських племен, котре згодом привів на Морейський півострів на нове поселення [17]. Пелазгією спершу називали Елладу, а самі пелазги говорили варварською мовою. Поява їх на Балканах

Мідна бляха з навскісним хрестом
як ознака влади.
Селище Карбуна (Молдова),
4800 р. до н. е.
Розкопки Г. Сергєєва

Статуетка старійшини
з бляхою на грудях
та поясом. Культура Кукутені.
За А. Погожевою

збігається з часом відходу трипільців із Придніпров'я [18]. Через високий духовний розвиток та релігійність Гомер назвав їх «богоподібними пелазгами» [19]. Це співвідноситься із назвою «священної країни» Аратти.

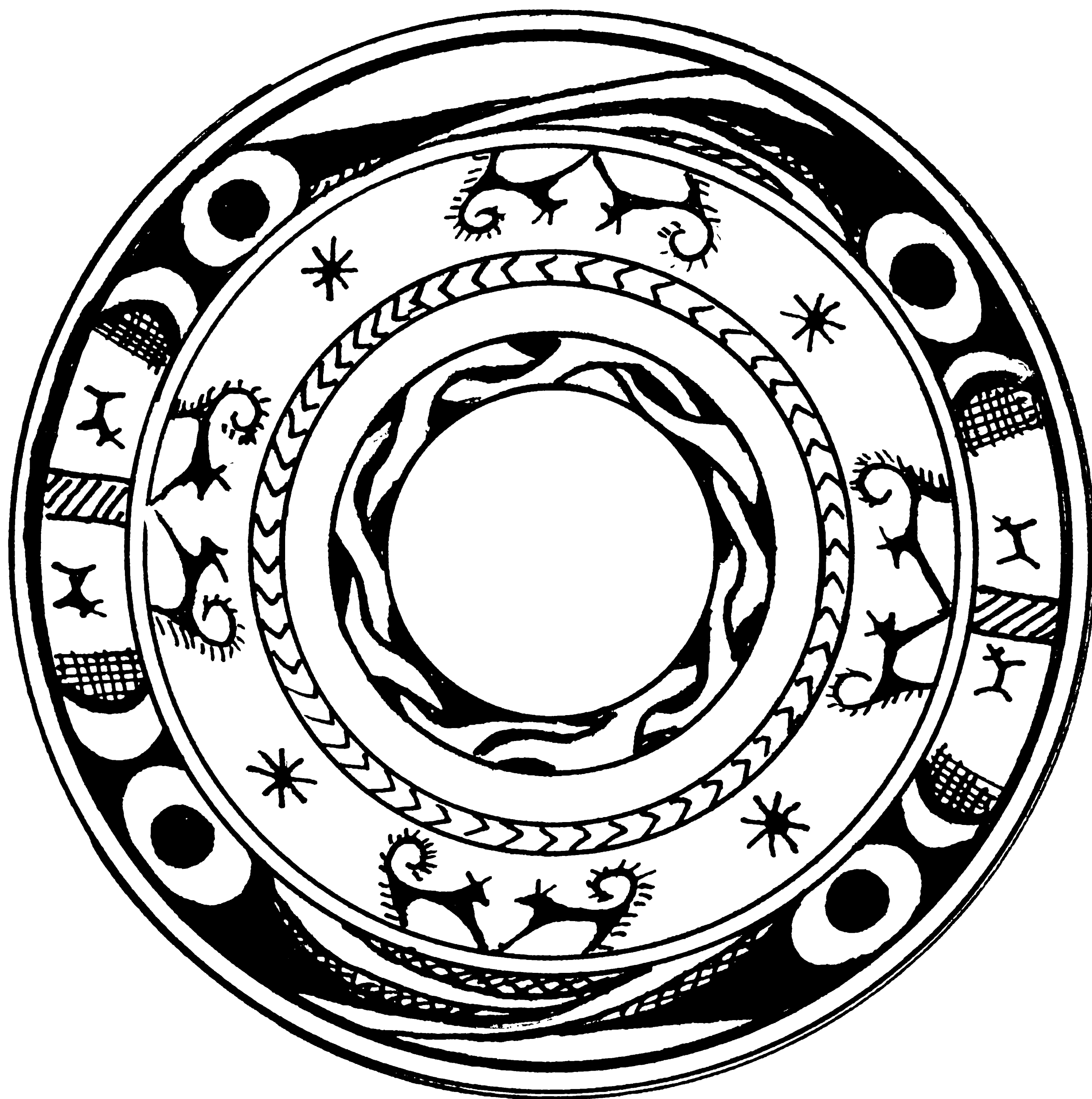
Своїм святим знаком лелеги й пелазги мали лелеку і вірили, що є нащадками Лелеки-Зорі, тобто Зорі-Венери [20]. Чи не з того часу образ Дівчини-Зорі живе у народнопісенній творчості: «Дунаю-море, дівчино-зоре...». Лелеги і пелазги – це племена цивілізації, нині відомої як Трипільської. Перші жили у Подніпров'ї і Подністров'ї, а другі – у Південно-Західній Україні. Дослідник духовної історії України О. Братко-Кутинський пише: «...носіями т. з. Трипільської культури були арійські племена шанувальників культу Лади, тобто культу астральної води і вогню. Оскільки воду уособлювала Леля (Дана), а вогонь Полель, Поле, то шанувальники цього культу звалися за іменами цих богів-близнят лелегами (лелеками) і пелазгами» [21].

Міжнародна конференція, присвячена 110-річчю відкриття Трипільської культури в с. Тальянках Черкаської обл. Зліва направо: голова Українського благодійного фонду «Трипілля» народний депутат України Іван Заєць, дослідниця міст у Миропіллі і Веселому Куті канд. істор. наук Олена Цвек (Київ), дослідниця поселення Поливанів Яр канд. істор. наук Тетяна Попова (Петербург), за нею – дослідник знаменитої печери Вертеба директор Борщівського районного музею Михайло Сохацький (Тернопільщина)

Образ лелеки давній. Доктор В. Даниленко встановив, що у віруваннях і мистецтві лелека уособлював повітря-небо у людей Південної Європи в неоліті, енеоліті, в бронзовому віці й дожив до раннього залізного віку. Зберігся він у віруваннях жителів Півдня Європи, тобто в українців, де й тепер шанують лелеку [22].

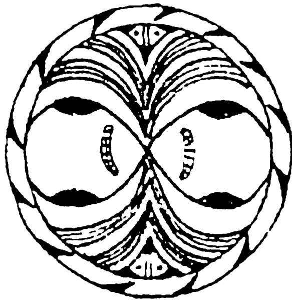
Не позбавлена підстав і версія археолога Ю. Шилова. Він доводить, що відповідно до генеалогії пелазгських племен, виведеної А. Кифішиним, близькими до царя Огігоса були міфологеми про Гіперборея-пелазга, пращура Борисфенеса – кам'яного хранителя життєвих сил (чи не святилище Кам'яна Могила біля Борисфена-Дніпра?). Наприкінці існування Аратти-Трипілля її жителі налагодили стосунки із малоазійською прабатьківщиною. Після 2136 року до н. е. , коли сталося опускання Дніпрово-Дністровського узбережжя, частина приморських араттів переправилася в Троаду. Тоді в Греції і з'явилися пелазги. «Співставляючи дані археології й мовознавства, можна простежити, що пізня культура Кукутені–Трипілля стала належати здебільшого пелазгам, які з рубежа III–II тисячоліття до н. е. почали досить очевидно розподілятися на пращурів фракійців, греків, слов'ян» [23]. Болгарський мовознавець В. Георгієв вважає, що усатівські племена Трипільської культури були мовними предками прагреків, а всі трипільці належали до індоєвропейців,тобто до аріїв, оріїв – людей благородних і відданих священній професії на землі – хліборобству.

Космос життя і віри трипільців-хліборобів. Малюнок на горщику з Майданецького міста. За М. Відейком

СВЯТІ ПОШАНУВАННЯ

На заставці:
миска із селища
Стара Буда

Трипільська цивілізація у своїй основі була духовною. Її провідники – «первісна інтелігенція» (Ю. Шилов), тобто волхви-старійшини. Їхнє провідництво базувалося на знанні світового буття, на проникненні в його глибини, звідки люди черпали енергію для життя й діяльності. Ті знання були закладені в основи віри. Ось чому при різноманітності варіантів і часово тривалих відтинків культура хліборобів-оріїв від Дунаю і до Дніпра була духовно єдиною. Це простежується у містобудуванні, в архітектурі, в мистецтві, вкультах, які дослідники виявляють у ході археологічних вивчень.

Хліборобство, котре ґрунтувалося на розвиненому космогонічному світогляді, сприяло не тільки розвитку усієї цивілізації, а й культури в цілому. Його ведення потребувало духовної спорідненості і взаємодії з небом та землею, пошанування тих сил, які сприяють розвитку хліборобства. Оскільки небесні впливи переважали, то «заняття землеробством могли ґрунтуватися лише на врахуванні закономірностей руху небесних світил» [1]. Основним рушієм його, безперечно, було сонце. Ось чому воно найбільше зображувалося митцями-хліборобами. До того ж, Трипільська культура як хліборобська цивілізація розвивалася, коли на провідне місце в колі зодіаку вийшов Тілець (Велес), а точка весни була над Плугом [2]. Саме віл із плугом проклали першу борозну орного хліборобства. Отже, це відповідає характеру ведення господарства у трипільців-оріїв. Культ плуга був поширений в Україні до середини XX ст. На зимові святки волом і плугом оборювали навколо села, а на Щедрий вечір і досі водять Маланку – колишній віл Білан-Балан – та вершать з нею символічну оранку «золотим плугом».

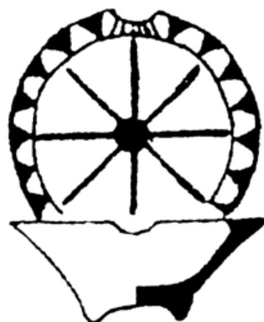
Культ Сонця – це культ вогню земного. Він такий же творящий, як і небесне світло й тепло. Його уособленням у хаті трипільців-хліборобів була піч. Неподалік від неї завжди розміщалося святилище у формі кола або хреста, орнаментоване коловими лініями. У Володимирівці розкопано комбінований жертовник: основа була кругла, а зверху на ній – широкий хрест [3]. Біля святилища знаходять статуетки, посуд, як ознаку того, що тут сім'я здійснювала певні ритуали, молитви. Оскільки знахідки на всій території розселення трипільців майже одні й ті ж, то священнодійства могли мати однаковий

Жертовник у формі хреста із Володимирівського міста. Розкопки Сильвестра Магури, 1936 р.

характер. Біля печі як джерела життя зростала сім'я. Під час розкопок житлових комплексів на Майданецькому місті печей знаходили по кілька в одній оселі. На модельках із Попудні, Сушківки, Чичиркозівки печі змодельовані як найосновніші в скульптурних композиціях. Округла моделька з Попудні цінна ще й тим, що розкривається як храм, її стіни орнаментовані знаками родючості – ромбами. Достоту такими, як і на палеолітичних статуетках із Мізина.

Наявність у житлах вівтарів-жертовників, зображення їх на модельках будинків дає підставу твердити, що кожна оселя трипільців-хліборобів була храмом для священних відправ, жертовних приношень, молитов, для відзначення свят та обрядів. Таким священним місцем в хаті українців є покуття.

Кожне поселення від раннього до пізнього етапу спалювали. Вогонь тут уже мав не творящу функцію, а був очищувальною силою, тобто виконував ритуальну дію при прощанні-переході на нове місце проживання. Таким вогонь є в українських святах на честь Сонця: Коляді, Великодні, Купайлі, Калиті [4]. Оскільки воно було основним образом в образотворчій мові трипільців-хліборобів, можна вважати, що подібні свята з ритуальними вогнищами були і в їхньому обрядовому житті.

Миска із Тальянківського міста з восьмипроменевим Сонцем – знаком досконалості Світу

Вівтар у вигляді круга. Володимирівка

Спалювали не лише селища, житла, а й окремі місця праці. Під час розкопок у Веселому Куті виявлено гончарну майстерню з двома печами. В одній був посуд місцевого та імпортного виробництва. Останні могли бути зразками для виготовлення, і їх, коли залишали житло, сховали в піч. Біля другого горна на жертовнику стояла біноклеподібна посудина і закальциновані кістки. На семи селищах культури Кукутені–Трипілля під час розкопок гончарних печей також знаходили залишений посуд. В. Бікбаєв (Молдова) вважає, що існував певний ритуал прощання гончаря зі своєю майстернею [5]. Гончар – чарівник горна, виробник духовно і побутово значущих творів, котрі застосовувалися у різноманітних культах. Виготовлення їх пов'зане з вогнем. Як з допомогою останнього люди прощалися із житлами та селищами при переході на нове місце, так і гончар прощався зі своєю творящою піччю.

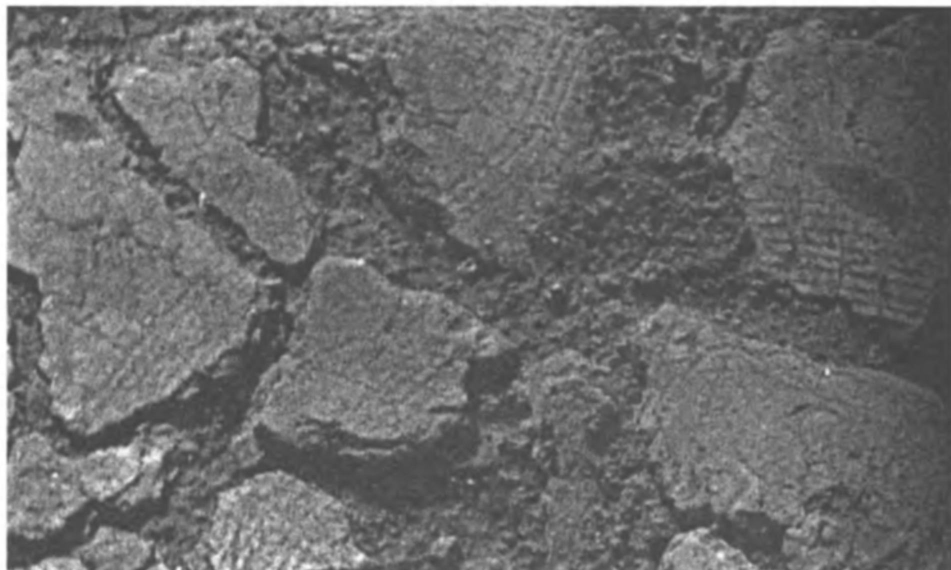
Другим основним культом була вода. Її зображували в орнаментальних композиціях хвилястими, навскісними лініями як образ дощу. Часто дощ чергується зі знаками Сонця, з проростаючими рослинами. Академік Борис

Модель із селища Кирилівка, Одещина. Розкопки Л. Поліщук. ОАМ

Святилище, орнаментоване колами. Майданецьке місто. Розкопки М. Шмаглія

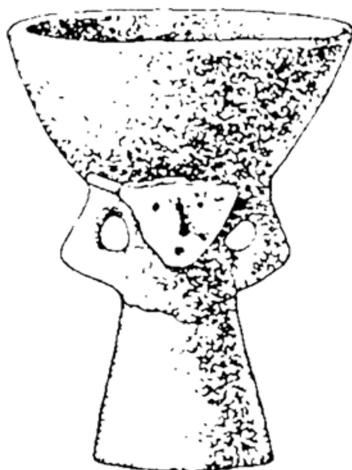

Бітрикутні Богині в ритуальних позах. За В. Маркевичем

Рибаков триярусні композиції на двоконічних горщиках розшифровує так. Нижній ярус вважається за землю із зерном, проростом; середній – то небо із кругорухом сонця, потоками дощу, живою природою: рослинами, тваринами. Верхній ярус має запаси небесної води [6].

У композиціях із рухом сонця не завжди можна погодитися з дослідником, що вертикальні лінії відтворюють тільки дощ. Швидше за все – це енергетична чи рухова потуга основного світила, яке мало іпостась Бога, відтворена у товщих і тонших лініях-променях. Подібними ж лініями, як і за колом, буває заштриховане сонце всередині. Їх можна вважати і світловими потоками, і дощем. Вода і Вогонь – узагальнений образ двох космотворчих сил, які є джерелом життя, хоч на побутовому рівні вони взаємопоборювані. Очевидно, в таких композиціях зображено певну фазу сонця, і свято на його честь вимагало культового застосування такої посудини.

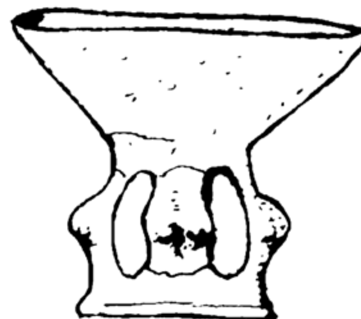
Чашок для здійснення ритуалів з водою археологи знаходять предостатньо. Так, під час розкопок селища у Незвиську знайдено жіночу статуетку, мініатюрні чари, черпачок до них для здійснення обряду «волхвування водою». Багато ворожінь, чарувань, замовлянь відбуваються саме з нею. На малюнку посудини із Концешт (Молдова) зображено жінок, які ритуальними танцями викликають дощ [7]. Багато віків люди вірили: коли поклонятися земній воді, то піде й небесна. У засушливі дні в селах Тальнівщини жінки виливали криниці. Часто це робили голими, підсилюючи магічність своїх дій. Вилита вода із криниці на землю притягне воду із неба.

Жінка з ритуальним посудом над головою. Лука Врубливецька (етап А). Розкопки С. Бібікова

Підняті над головою горщик, чара не завжди належать до культу води. Ритуальні дійства в духовному житті українців на Уманщині, території, де були зосереджені енеолітичні міста Трипілля, вказують на інші пошанування святостей. Так, кутю на покуття несуть у горщику, піднятому над головою. Це – страва для Сонця і небесних світил. Коли коровайниці на весіллі виробляють тісто з діжі й виліплять коровай, вони носять діжу над головою, приспівуючи на пошану її і печі. Майже так, як жінки на керамічній композиції із ранньотрипільського поселення Лука Врубливецька.

Піч наша на сохах,
А діжу носять на руках.
Пече наша, пече,
Спечи нам коровай іще [8].

Чотири жінки тримають чару-діжу над головою. Селище Лука Врубливецька, етап А

В таких культах не лише пошанування та постійне утвердження святості основних космічних сил, а й вдячність за силу для життя, за підмогу для родючості, як його необхідність. З культом родючості тісно пов'язані культи жінки-Праматері, хліба. Образ жінки як Великої Матері, як прародительки роду відомий уже з доби палеоліту. На статуетках з бивнів жінки зображені з масивними сідницями і прикрашені ромбами [9]. Ідея родючості виразно втілена на ранньотрипільських статуетках. В них також широкі сідниці – таким жінкам легко родити. На багатьох статуетках є зображення ромбу, як родючого лона. Щоб підсилити ідею материнської життєдайності, в глину додавали борошно. А перед випалюванням втикали зерна пшениці. Такий звичай у гончарів існував на всьому ранньому етапі від Дністра (Лука Врубливецька) до Дніпра (Гребенюків Яр). Подібне цьому ми бачимо в сучасних етнографічних виявах. У процесі випікання короваю у селах Черкащини до його підошви додають зерно жита, аби життя молодих було добрим. Такий звичай зберігся і на заході України: при випіканні ритуального хліба в нього додають зерно пшениці, жита чи кукурудзи [10]. Короваї в селах Черкащини печуть на зернах жита. Та найбільше в обрядовому хлібопеченні використовують мак.

Деякі дослідники вважають, що перенаселення погнало предків трипільців із Близького Сходу на Балкани, а потім і в міжріччя Дністра й Дніпра. Якби це так, то над ними б тяжіло застереження щодо народжуваності, і родючості вони б не пошановували. Одначе цього, як бачимо, не було. Трипільці фізично розросталися, утверджуючи родючість, уславляючи жінку-матір.

Піч на моделі хати із Чичиркозівського міста. Опубліковано Т. Пассек. 1941 р.

Піч у поховальній камері вождя сколотів. Великий Рижанівський курган (Черкащина). Розкопки С. Скорого, 1996 р. Фото С. Лячинського

Священну їжу несуть над головою. Скульптурка культури Гумельниця. За В. Думитреску

Розвивалася культура, зростали чисельно люди. Так, у містах і селищах міжріччя Дніпра і Південного Бугу в розвиненому Трипіллі їх уже жило по кілька сотень та тисяч. Тому настала інша потреба – краси як суспільного ідеалу. Форми у статуеток стають домірними і витонченими. Зрідка трапляються скульптурки з натуральними рисами обличчя. Здебільшого вони образно узагальнені, але не відходять від соціально-ідейного змісту: жінка трактується як родюча іпостась Землі. Стилізоване її обличчя задивлене у світ. Отвори навкруг голови, мов стозорі очі, пізнають безмежжя. Вони створюють враження ореолу, того священного німбу, який мають тільки Боги.

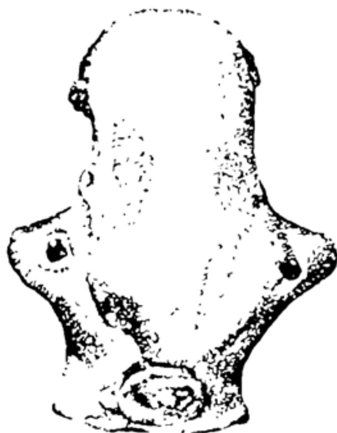
Окрім художнього узагальнення, жіночі статуетки розкривають і побутовий зміст. Жінки були модницями, любили красу. Коси свої мали до пояса. Розпускали по плечах, а на спині зав'язували у вузол. На одній зі статуеток з Уманщини коси завиті зверху на голові. Сорочки носили з напівокруглим вирізом. Вдяганки, типу накидки, прокреслювалися лініями на грудях. Цінний фрагмент статуетки знайдено під час розкопок у Майданецькому. На грудях червоною фарбою нанесено орнамент: дві поздовжні лінії перебито поперечними. Це не що інше як схематичне зображення вишитої сорочки.

Тоді знайдено уламок ще однієї статуетки, власне скульптурної групи. На майстерно зробленому постаменті у вигляді жінки розміщено сім статуеток, на жаль, відбитих, але ознаки деяких збережено. Що це: сонм Богів чи сім світил Сонячної системи, які тоді знали люди? Може, це образ творящого світу чи трипільської Великої Матері, як ведійської Адіті – багатодітної матері. Число сім є священним, і ця скульптурка, очевидно, мала культове значення [11].

Велика кількість статуеток із зображенням жінок у ритуальних дійствах дала підставу американській дослідниці Марії Гімбутас визнати трипільців-хліборобів мирним, життєлюбним етносом із культом жінки-творця. Вони були і є провідниками духовного життя, ритуальних дійств та обрядів, дотримувалися культів удома і в храмах, здійснювали ритуали, заклинання, чарування, шанували Богів, уособлених у статуетках. Власне, давали духовний лад в житті. Одним з таких дійств, зображених на посудині з Гребенів і пов'язаних з жінкою та родючістю, є ритуальний танець жниць. Зібравши збіжжя в копи, вони виражають у ньому подяку вищим силам і вдоволення здійсненим. Письменниця і дослідниця Трипілля Докія Гуменна нараховує понад десяток призначень статуеток Великої Матері. Вона є охоронницею домашнього вогнища – мати вогню; мати води; мати сонця – знак навскісного хреста у колі та на статуетці; мати-земля – поле, рослина; мати-зерно; мати – дерево життя; мати-корова як образ Всесвіту – він поїть землю, вона – дітей; мати-Берегиня – на пластинці з Більча Золотого жінка стоїть з ритуально піднесеними руками; мати-змія – обвиті лініями статуетки, посуд; мати запліднення; мати міді – в статуетці із Коломийщини II знайдено шматочок міді [12].

В яких би образах чи яку б ідею в статуетки або в посуд із жіночими зображеннями не вкладали давні художники, але в них переважає найосновніше: «Велике матріархальне божество, особливо шановане у хліборобському середовищі...» [13].

Із розвитком мальованого орнаменту в його композиції почали вводити зображення колосків. Вони є і на горщиках-зерновиках, і на двоконічних горнятах. Такий посуд міг мати ритуальне застосування. Зазвичай їх малювали разом із Сонцем як найвищою божою силою, котра силу свого світла перетворювала в енергію зерна. На мальованому посуді з трипільських міст Майданецького, Томашівки, Доброводів, Тальянок колоски зображувалися дво- і триєдиними. Їх поливав дощ у вигляді навскісних ліній, їх

Зачіска жінки на статуетці із Томашівського міста. Розкопки П. Курінного

охороняли священні тварини. На горнятку з Чичиркозівського міста древо-колосок виростає із землі-хлібини, а обіч ще два тягнуться угору, єднаючи Небо і Землю. Цей малюнок, мовби святий образ, мовби молитва. Вірогідно і застосування його було таким же.

До свого господарювання трипільці-орії ставилися побожно, і весь процес хліборобства для них був священнодійством. Воно було духовним змістом їхнього життя. Після збирання врожаю, як засвідчує прокреслений малюнок на горщику із Гребенів, жінки ритуальними співами і танцями уславляли і його в копах, і Божу благодать.

На округлій модельці житла із селища в Попудні (Монастирищенський район, Черкащина) у скульптурній композиції зображено побут хліборобів. Невід'ємність оселі – жертовник у вигляді хреста. Тут же є піч, поруч лавка, на якій поставлено три горщики-зерновики. Далі схилена статуетка жінки. Вона розтирає зерно на жорнах-зернотерці.

Обрядове життя розкриває Сабатинівське святилище (Побужжя, розкопки М. Макаревича). Воно займало площу 70 кв. м. На долівці споруджено піч на округлій основі. Поруч було велике, довжиною сім метрів, підвищення-святилище з обпаленої глини. Неподалік від нього розміщено п'ять зернотерок, піч, трон у вигляді рогів бика-Тільця. На підвищенні возсідають шістнадцять жіночих статуеток. Вони кремезні, із широкими сідницями. Одна тримає над головою змію. Голова останньої напроти голови жінки. Біля підвищення-святилища стояв великий горщик із рельєфним зображенням чотирьох жіночих грудей. Очевидно, він був призначений для води. Поблизу печі ще знайдено курильницю, горщик з бичачими кістками, рештки від вогнища. Коло п'яти зернотерок, розташованих посередині приміщення, було по жіночій статуетці. Вхід у приміщення мовби охороняла кістяна скульптурка.

Археолог Тамара Мовша дає таке розуміння сюжету. Вона вважає його за святилище, в якому вчиняли тісто і випікали ритуальний хліб. П'ять жінок розтирають зерно і місять тісто, шоста розпалює піч, а сьома проводить обряд. Шістнадцять жінок на підвищенні оспівують це священне дійство [14]. Статуетка-охоронець отримує пояснення у нинішньому звичаї випікання хліба. Коли хлібини сформовані й підходять або коли їх саджають у піч, ніхто не має права заходити в хату, стукати дверми, щоб хліб не осів. Під час цієї дії мати ставить когось із дітей, аби постеріг двері. Ритуал на Сабатинівському святилищі суголосний із випіканням короваю на українському весіллі, в якому висвітлюється

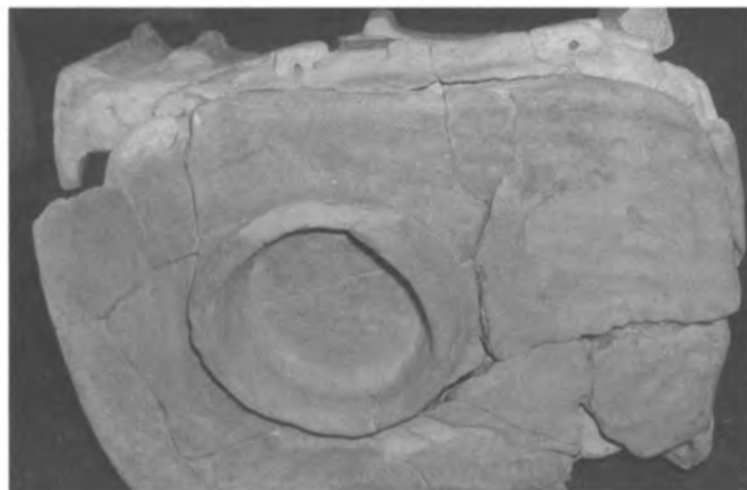

Священний хліб – коровай і нині несуть над головою. Фото 1983 р.

**Модель храму із Піщаної.
Розкопки Дмитра Чорновола, 2005 р.**

сакральне і творяще число сім. Повторюється воно в пісні тричі:

Ніхто не вгадає, що в нашому короваї?
З семи полів пшениця,
З семи криниць водиця,
З семи курок яйця...

У п'ятницю коровайниці гуртом його бгають і випікають, щедро оспівуючи піснями. Усе це дійство скеровує старша сваха-коровайниця.

Це тільки невелика частка культів з духовно багатого життя трипільців-хліборобів, які вдалося виявити. Їхнє космогонічне підґрунтя становило ідеологічну основу життя. На ній базувались і родинні обряди, про які наука знає небагато. Люди народжувалися, одружувалися, помирали, і ці життєві зміни мали певні духовні освячення. Окрім загального культу родючості, про ритуали, пов'язані з народженням, немає навіть асоціативних даних. Є лише жіночі статуетки з немовлям на руках. Доба енеоліту була порою парних шлюбів. Вони освячувалися небесами, духовним наснаженням яких вважався шлюб Місяця і Сонця. Кожен шлюб вважався священним і нерозривним. Тому й обряд супроводжувався священними дійствами. Очевидно ще з тієї пори в українських колядках в образі Сонця виступає жінка, а в образі Місяця – чоловік. Сюди можна віднести і єднання Неба та Землі.

Горщик із Гребенів з ритуальними танцями та священною дорогою. Розкопки С. Бібікова

Доктор М. Чмихов вважає, що «на рівні космічної абстракції цей обряд (шлюб сонця і місяця – В. М.) символізував відродження Всесвіту, а отже, – єдність суспільства та природи. Шлюбна пара під час виконання обряду була водночас і уособленням сонця та місяця» [15]. У вищих образах молоді були такими завжди. Досі наречених в наших селах від сватання до шлюбу називають князем та княгинею. Як сліди того космічного вірування в українських весільних піснях співається, що мати молодих «місяцем обгородила, зорею підперезала». В трипільському мистецтві священний шлюб втілений в статуетках жінок, котрі сидять на рогатих builders – символ знаку Тільця, в інших скульптурках тіло жінки обвите змієм чи драконом.

Ідея священності шлюбу підтверджується і такими даними. У «Рігведі» верхнє небо називається «Свах». Це місце небесного Володаря – бога Сварога. На українському весіллі порядкують свахи і свати. В ту давню пору вони вважалися небесними посланцями для звершення священного шлюбу. Свахи-коровайниці виготовляли для сонячно-місячної молодої пари найсвященніший хліб – коровай, який походив із самого Раю – Сонячної сторони. За народними віруваннями, коровай для людини печеться тільки раз у житті при першому одруженні. У цьому також святість шлюбу. Коровай уособлює сонце, єднання молодих сердець під його сяйвом, єднання двох родів. Свах і свахи – це уособлення у Сварогові небесного вогню, а в Сварожичах – вогню земного.

Життя і смерть людини лежать в основі усіх релігій. З вирішенням їх, особливо останньої, залежало існування людської спільноти. У трипільців вона, очевидно, розумілася як продовження життя. До цієї думки спонукають давні вірування на території нашого краю, про які йдеться у прадавній українській писемній пам'ятці «Велесовій книзі». У ній охоплено події I тис. до н. е. і I тис. н. е. Оскільки звичаї як духовна регуляція життя вважалися священними, то побутують вони тривало і незмінно.

Ритуальний танець волхва

Древо-колосок виростає
із землі. Малюнок на горняті
з Майданецького, IV тис. до н. е.

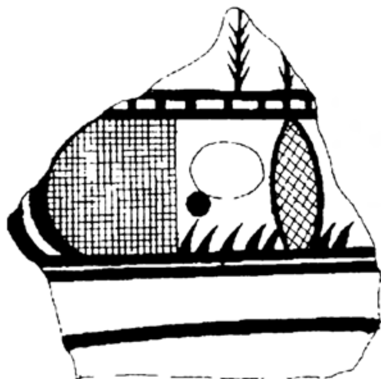
З ретроспективного погляду таке розуміння життя і смерті могло бути і в добу енеоліту. У «Велесовій книзі» стверджується, що людина на смерть ішла, мов на свято. Коли вона «умре, то до луки Сварогової іде», а там Володар небес справляє її «до тієї краси вічної», де «діди і баби твої в радощах та веселощах» (дощечка 7). А ось ще одне життєствердження: «Душі наші, які ніколи не вмирають і не завмирають за час смерті тілес наших» [16].

Дослідник давньоукраїнської віри Володимир Шаян пише, що, на відміну від багатьох світових релігій, де питання смерті є пострахом, у наших предків «стрічаємо найблискучішу перемогу над Смертю в цілій історії людства... Є Радість і Краса Життя тут і там» [17]. Те, що було відомо пращурам, тепер знову відкриває наука. Тут можна згадати праці Р. Моуді, С. Грофа. Недавно пресу обійшло повідомлення: вчені з університету Саутгемптона (Великобританія) дослідили, що «фізичною смертю існування людини не припиняється», що «існують й інші форми життя людської субстанції, які лежать поза межами звичного світу.., за межами земного життя» [18].

Гільце виростає
із хлібини.
Кінець XIX ст.

Трипільська цивілізація – це доба палеометалу, в якій володарював Бог Сварог, і подібні вірування могли бути в прадавніх хліборобів-оріїв. Поховань на ранньому і розвиненому етапах виявлено дуже мало і то здебільшого фрагментарно. Ще на початку дослідження Трипільської культури В. Хвойка біля житла у Верем'ї (нині Обухівський район на Київщині) розкопав захоронення черепа з крем'яним ножем, сокирками з міді та кременю і трьома орнаментованими посудинами. У Щербанівці, Верем'ї виявлено поховання у витягненому та скорченому стані. Покійний лежав на правому боці із сильно підігнутими ногами, головою був орієнтований на південний схід. Кістки скелета обпалени. У молдавському Прикарпатті похоронений у житлі юнак двадцяти років також лежав на правому боці й головою на схід. Кремовані поховання відомі в Середньому Подніпров'ї, на Подністров'ї (Крутобородинці І) [19]. Оскільки поховань обмаль, вчені схиляються до думки, що покійників спалювали, чим прискорювали вознесення душі на небо. Попіл могли

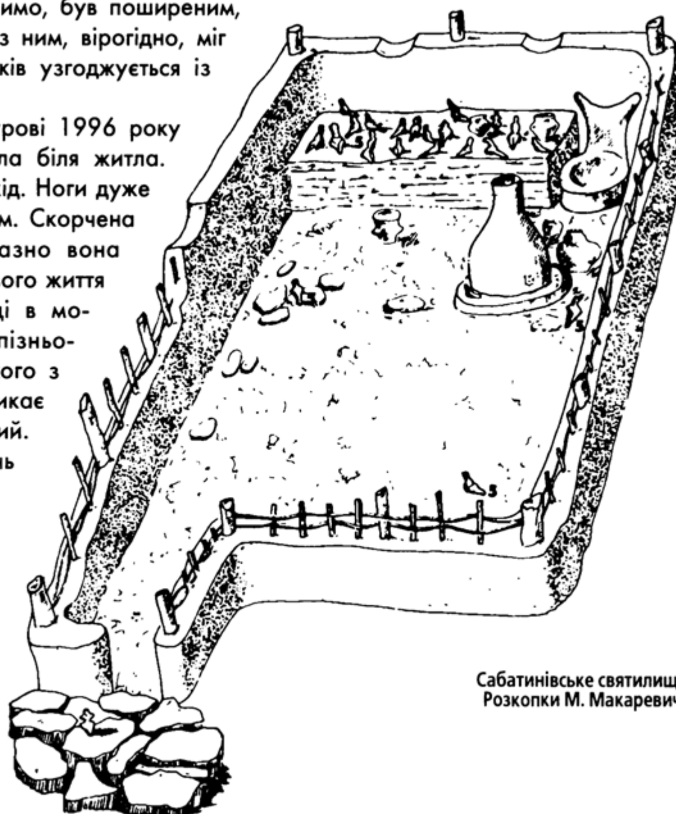

Колоски виростають
із сонячної зернини.
Майданецьке місто

розвіювати або ж пускати за водою. Культ вогню, як бачимо, був поширеним, і такий спосіб прощання небіжчика із землею та рідних із ним, вірогідно, міг побутувати у трипільському суспільстві. Спалення покійників узгоджується із культом спалення як процесом оновлення.

Під час розкопок пізньотрипільського селища в Мошурові 1996 року археологи натрапили на поховання дівчини. Могила була біля житла. Покійна лежала на лівому боці, головою орієнтована на схід. Ноги дуже підігнуті, а руки в молитовній позі складені перед обличчям. Скорчена поза характерна для поховань й епохи неоліту. Образно вона відтворює ембріональний стан людини, яка по закінченні свого життя повернулася в лоно матері-Землі. Положення покійниці в мошуровському похованні один до одного відповідає пізньотрипільським похованням Усатового, Маяків. Сумнів у декого з археологів про належність її до трипільського племені викликає мідна підвіска, але обряд поховання – пізньотрипільський. Археолог В. Петренко доводить, що орієнтування поховань головою на схід відповідає точкам сходу сонця. Якщо це траплялося зимою, то тіло покійника орієнтували ближче до півдня, а коли літом, то – на північний схід. Такий обряд поховань з орієнтуванням на точки сходу сонця виник ще в епоху палеоліту [20].

Ритуальні спалення були в основі життєдіяльності Трипільської культури в усьому періоді її існування. Селище віджило і пішло за вогнем. З ним і майстерня гончаря як чарівника вогню за його допомогою віддалилася. І людина з палким духом вогню земного піднялася до світла небесного. Вогонь очистив і возвеличив. Тут ми підходимо до найвищого вияву вогняного культу – культу самоспалення як жертви і самопожертви. У ведичному «Гімні про чоловіка» (пурушу) про жертву пишеться як про символ віри: «Жертвою жертвували боги жертву; це були перші закони віри» [21].

Сабатинівське святилище.
Розкопки М. Макаревича

Великодній калач
із навскісним хрестом і
птахами. Село Заліське
(Тальнівський р-н
на Черкащині), 1970-і рр.

Миска з навскісним
хрестом і птахами.
Кошилівці, друга пол.
IV тис. до н. е.

Жіноча статуетка
на троні з
Олександрівки.
Розкопки
Анатолія Єсипенка.
ОАМ

Мати з дитиною.
Сушківське місто.
Розкопки
В. Козловської

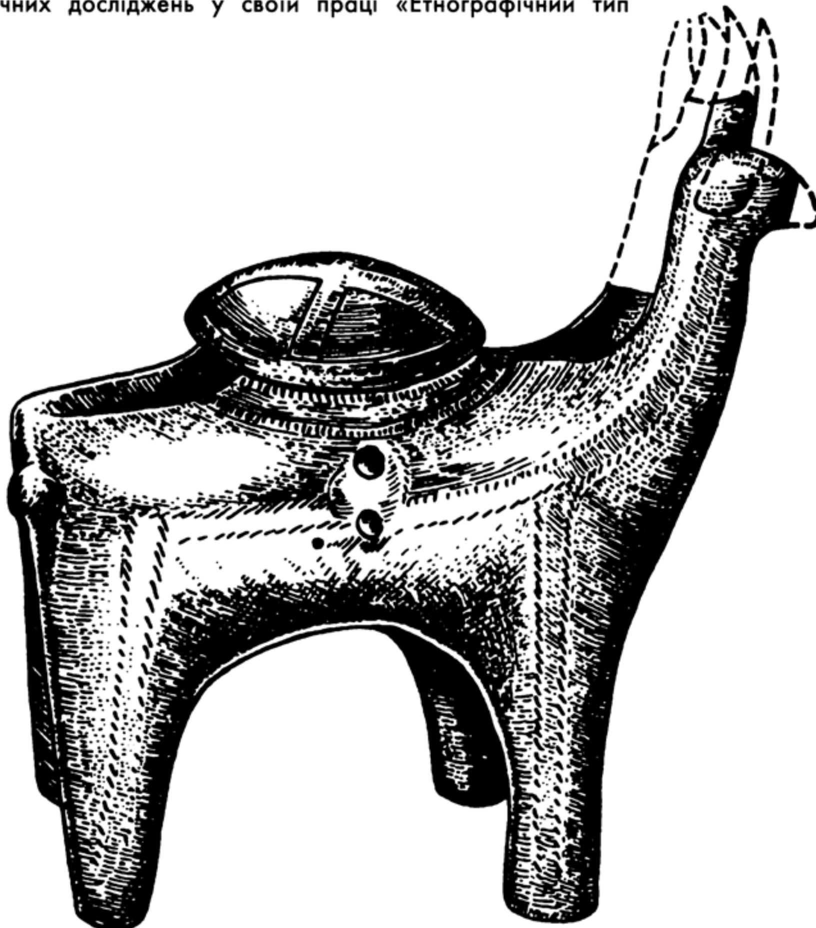
Храм із селища
в Трушештах.
Друга пол. V тис. до н. е.
За К. Черниш

Археолог Ю. Шилов доводить, що культ спалення вершили жерці і жриці. Воїни як охоронці храмів та старійшини час від часу приносили себе в жертву, даючи зразок для тих чи тих діянь у суспільстві. У священній країні хліборобів Аратти (Трипіллі) «були закладені основи притаманного індоєвропейцям інституту Спасительства, зняття основних протиріч всіх часів і народів: буття і небуття, життя і смерті. Цілком очевидно, що саме цей інститут самопожертви в ім'я спільного добра був серцевиною і авторитету, і влади «первісної інтелігенції» – жерців-володарів «Сонцеподібної країни» [22]. Як приклад, вчений наводить найбільше у світі енеолітичне місто в Тальянках (450 га). Воно має вигляд ступні бога Вишну у третьому кроці. Місто також у жертовному полум'ї звільнило місце для наступного життя. У самоспаленні проявлялися державницькі аспекти аратського інституту Спасительства [23].

Культи супроводжувалися певними дійствами із ритуальними піснями, танцями, примовляннями. Їхня духовна потуга, образна структура відчутні в українській обрядовій поезії. Знавці Трипільської культури й народної творчості вважають їх спорідненими. Археолог і мистецтвознавець Вадим Щербаківський на підставі довгорічних досліджень у своїй праці «Етнографічний тип

Солярні символи на покришці із Більча Золотого

Священна тварина із символом вогню на спині. Поселення Кошилівці-Обоз

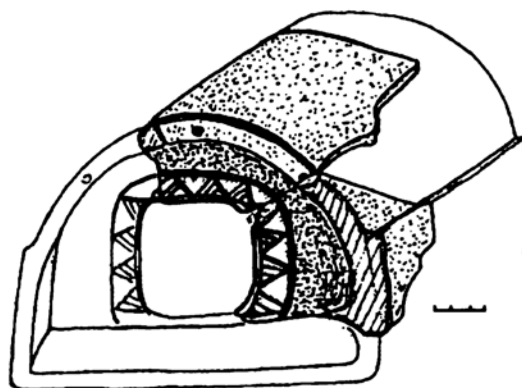
Горщик у вигляді вим'я корови з Майданецького. Розкопки М. Шмаглія

українця» писав: «Наші трипільці мусять нарешті одержати по заслугах те, чого вони варті. Вони створили тут, в Україні, першу тривалу хліборобську осілість, громадянство малоазійсько-еламського типу, матріярхального устрою і магічного (може, тотемічного) світогляду. Вони побудували ще в III тисячолітті городи-держави і оточили їх могутніми валами, деякі з городів безперервно процвітали аж до князівської доби й охороняли їх доброю зброєю. Вони, власне, склали весь фольклор, який маємо, всі народні обряди, вірування, й інше, майже всю усну словесну творчість» [23].

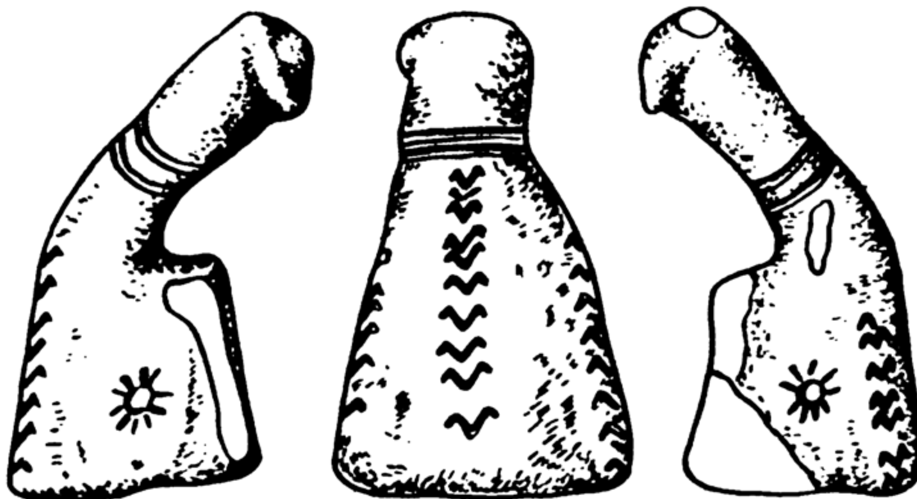
Статуетка-трон із Ворітця.
За В. Маркевичем

Орнаментований храм
із Сушківського міста.
Розкопки Олени Якубенко

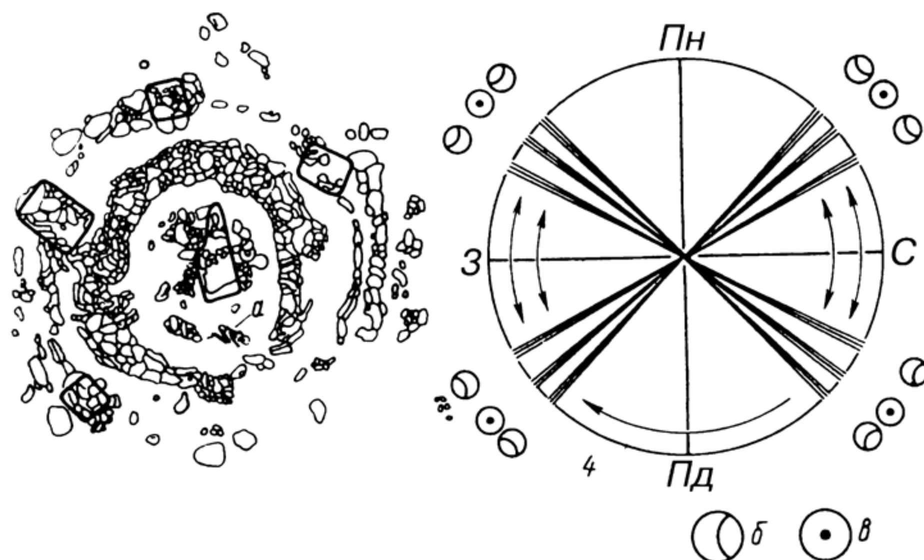
Бітрикутні Богині в ритуальних позах
на посудині із Бринзен III (Молдова).
За В. Маркевичем

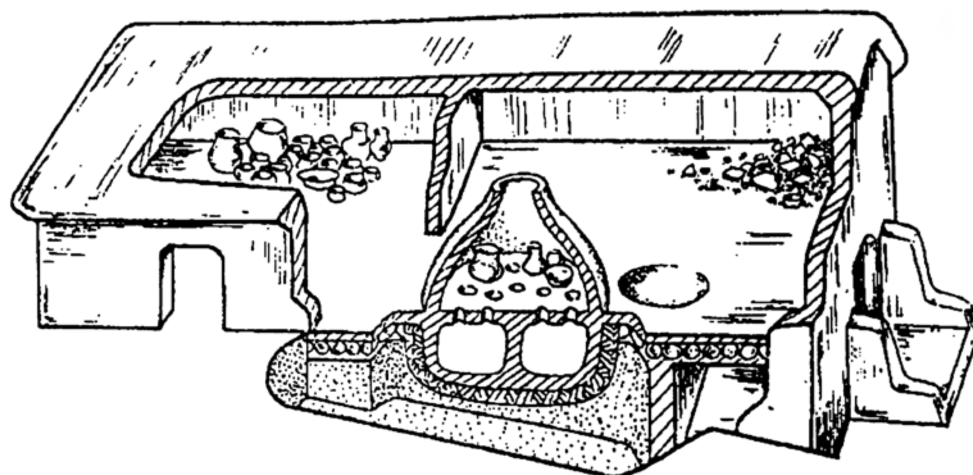
Статуетка у жалобній позі
з могильника у Маяках, Одещина.
За Е. Патоковою та В. Петренком

План кургану в Усатовому і розподіл по сторонах світу сходу та заходу Сонця й Місяця при мінімальних і максимальних кутах нахилу: б) Місяць, в) Сонце. За В. Петренком

Модель житла на помості з рогами-ключинами на даху з Ворошилівки. Розкопки І. Зайця

Гончарна піч біля житла із Веселого Кута. Розкопки Олени Цвек

Образ Тільця-Бика і бітрикутної Берегині з Більча Золотого, печера Вертеба.
Розкопки Володимира Димитракевича. Краківський археологічний музей.
Фото Михайла Відейка

ВИЩІ СИЛИ ЖИТТЄТВОРЕННЯ

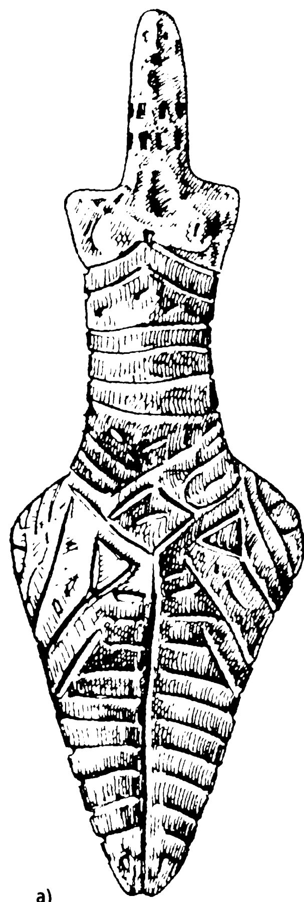
На заставці: коловоротне сонце на мисці з Гребенюкового Яру

Розглядаючи культи, ми так чи інакше повертаємося до Богів та святих Трипільської цивілізації. Адже всі священнодійства чинилися на їхню честь. Вірування є чи не найосновнішою проблемою у дослідженні Трипілля. Розв'язання її було ледь не під забороною. Існувала негласна засторога: «Ідеології не торкатися!». Чого доброго відкриється етнічне лице і духовний образ трипільців-хліборобів, що суперечило б імперській науці з її матеріалістичними підходами. До того ж, ця тема була монополізована «головним археологом СРСР» Б. Рибаковим, що стримувало її дослідження та розв'язання. Про світогляд та вірування трипільців-хліборобів як вияв космогонічного мислення писали М. Марр, Є. Кричевський, Б. Рибаков, а в останні десятиріччя О. Знойко, О. Братко-Кутинський, М. Чмихов, Ю. Шилов. Духовність давніх суспільств вивчав В. Даниленко, але його ґрунтовна монографія «Космогония первобытного общества», хоч і була завершена 1965 року, вийшла друком аж 1999 року завдяки зусиллям археолога Ю. Шилова. Багато даних з індоєвропейського світогляду є у священному творі давньоукраїнської духовної історії «Велесовій книзі». Сутності описаних тут богів відповідають космологічно-ритуальні образи, виведені на трипільській кераміці. Постараємося проникнути у систему вірувань трипільців-хліборобів, в ієрархію їхніх Богів.

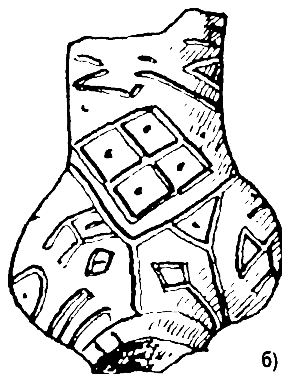
Вищою сферою було Небо, з якого йшла благодать, котра забезпечувала ріст і розвиток життя. Там були щодня народжуване Сонце і живильна Вода. Десь там був і Господар – Володар світу. За прадавнім світосприйманням, нижній світ обмивався нижніми водами, а небо і сонце – верхніми [1]. Щоб забезпечити родючість, потрібно, аби небо і земля вступили у шлюбні стосунки і земля запліднилася сонцем. Таке розуміння вищих сил життєтворення зафіксовано у багатьох пам'ятках. У ранньотрипільських статуетках основним символом є ромб – ознака родючості. Часто він має навскісний хрест. Ромб трактується як образ землі, а хрест – як сонце, вогонь. У цьому двоєдиному образі і втілено шлюб землі та неба. Птаха уособлює небесну силу – сонце, а змій – водну стихію [2]. Якщо погодитися з

Образ Великої Матері, Праматері Світу на горщику із Веселого Кута. Розкопки О. Цвек

а)

б)

Космічна Богиня в образі жінки-Рожаниці: а) із Лєнківців; б) із Бернового.

міркуваннями, що руки в статуетках модельовані на зразок крил, а спіральний орнамент відтворює змія, то маємо той же образ, що із ромбом та навскісним хрестом. Таке усвідомлення переважало у світогляді трипільців-хліборобів тривалий час, про що свідчить і «Велесова книга»:

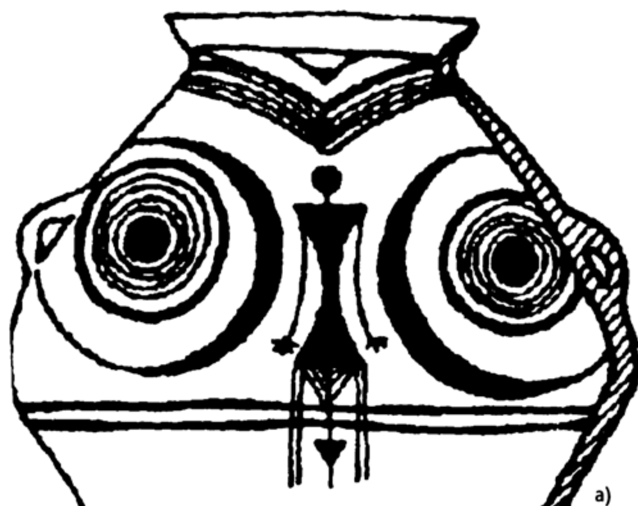
> *І се повінчаємо Небо і Землю, і справимо весілля їм,*
> *Де чоловік є Сваржень і напроти нього – жона його [3].*

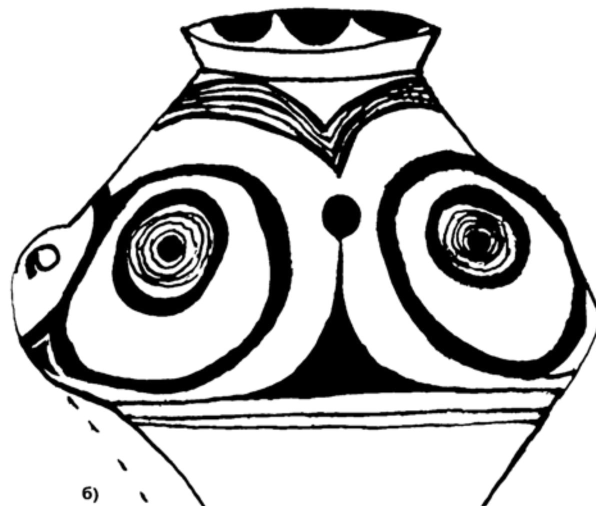
Породжений космічними силами – вогнем і водою – поставав образ Великої Матері як Прародительки світу, богів і людей. В її різноликому зображенні маємо «Універсальний образ космічної Богині в образі жінки» [4]. Він відомий ще з глибших за Трипільську цивілізацію пластів. Її образ є в наскельних зображеннях Кам'яної Могили, в палеолітичних статуетках з бивнів мамута. Якщо в останній енергетична потуга йде по вертикалі вгору і вниз, то тут маємо образне вираження ідеї єднання Неба і Землі. В модельці трипільського житла із Попудні хвилі від ромбу розпросторюються по горизонталі, тобто життя йде по всій облюбованій землі. В житлі-модельці священнодіє жінка. Для такого художнього твору слушне визначення доктора В. Даниленка, що тут «відтворено не самі богині, а їхнє антропоморфізоване житло» [5]. У ньому можна вбачати храм Матері-Прародительки, власне хліборобської Великої Богині.

В художньому оздобленні кераміки трипільців-хліборобів від раннього і до пізнього етапів відтворена система космогонічного мислення, основу якої становить земля, сонце, вищі сфери. Всі ці образи взаємопов'язані і композиційно об'єднані. В декоративній посудині персоніфіковано образ Всесвіту. Найдавнішим верховним богом був Див, який уособлював чоловіче начало світу. Він був Володарем блакитних високостей Неба. Його ще називають богом богів, їхнім Прабатьком, Прабогом (Прадідом, Пращуром), батьком Неба [6]. Такими пізніше були в індійців Діяус, у греків Зевс, у римлян Юпітер. Див має ще й іншу назву – Дій. Від їхніх назв походять слова «див-итися», «дія-ти», тобто чинити побожому. Див – це зримий світ, який був у постійному русі. Звідси друга назва його була – Дій. Його назва збереглася у давньоукраїнському сонячному святі на честь переходу зими у весну – Колодій (Коло-Дій).

Оскільки в кераміці відтворені першооснови Всесвіту, а сама вона задіювалася в різноманітних культах, пов'язаних із вшануванням сонця, води, землі, можна вважати, що саме в таких посудинах уособлювався Див. О. Братко-Кутинський стверджує, що його вшановували праорії, орії. За звучанням назва близька зі словами *диво, два*, китайським *Дао* [7]. Зображення його є на зерновику із поселення в Перегонівці (Кіровоградщина). На трипільських посудинах є зображення двох сплетених змійок. Вони мають подібність до хлібів в українському хлібопеченні – скрутня, дивня. Останній міг бути образним втіленням Дива. Цим ритуальним хлібом на весіллі молода створювала диво. Крізь отвір дивня вона дивилася на родичів молодого і бачила, хто добрий, а хто нечистий. Вірогідно, що дивень міг належати тільки Діві.

Сутності Дива (Дія) відповідає і шумерський Бог неба Ану. Деякі дослідники походження його вбачають у висловах пастухів раннього Трипіля «Ан-Ну», яке пізніше перейшло до трипільців-хліборобів і пов'язувалося із божеством небесної вологи. Коренева основа слова лежить у назві богині води Дани [8]. Великі річки України названі на її честь. Не тільки Дніпро і Дунай мають корінь «ан», а й індійський Ганг має частку тієї назви. Пізніше Ану уособлював «Небо», з яким пов'язані такі боги: Ану-аба – небесний батько, Н-Ану – бог

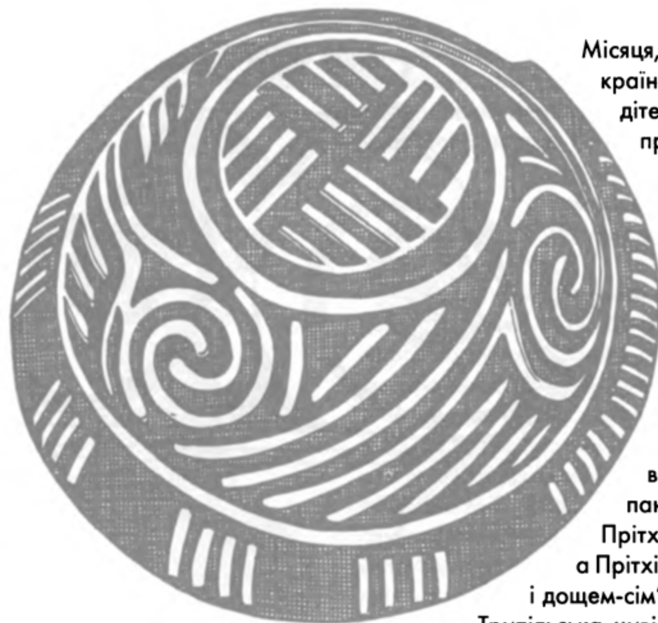

Образ Бога – Прабог, Див, Дій – на посуді:
а) із Петрен. Розкопки Е. Штерна;
б) із Бернового. Розкопки В. Збеновича

Зерновик із Перегонівки
(уроч. Сироцьке) зі знаком Дао.
Розкопки В. Круця. ТМІХ

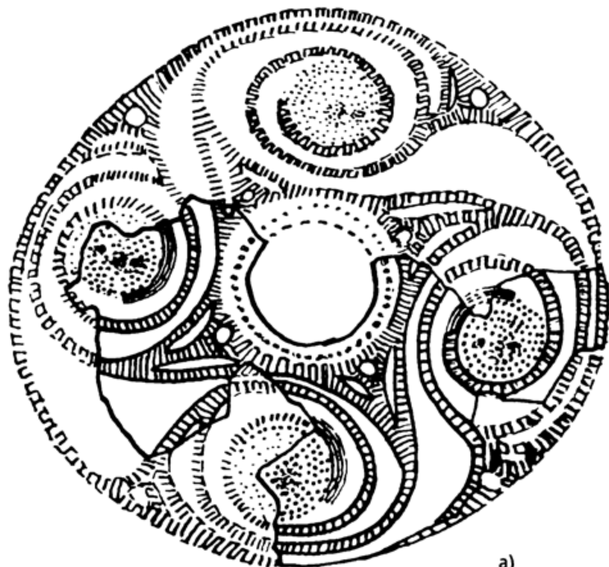

Образ косморуху та Сварги на посудині із Дрегушенів. За К. Черниш

Місяця, Ін-Ан-на – богиня кохання, одна з основних богинь священної країни Аратти. До того ж, Нана (Н-ану) означає ще й найріднішу для дітей людину – матір, ніжна назва якої в українців «Неня». В жертву приносили барана – шумерське «бар-ана-ну». Культ Ура – це також вшанування сонячного бога (за О. Братко-Кутинським), коли поклонялися не тільки небесному світилу, а й божественним знанням. Шумерські міста споруджувалися на честь Ура, а правителі були з династії Урук. Та й сьогодні культура є священними діями на вшанування духовно високого, благородного, тобто здійснюються культи Ура. Беручи до уваги етногенетичний життєобіг Аратти – Подунав'я, Придніпров'я, Месопотамія – ці святі та божі величини збігаються і за звучанням, і за священною суттю.

У Диві й Ану поєднано чоловіче й жіноче начала, адже вогонь (батько) і вода (мати) посилаються з Неба. Обоє виступають як єдине ціле – Ла-Да (Ра-Да). Вони у «Рігведі», як Дьяус і Прітхіва, утворюють подружню пару, в якій Дьяус є батьком і небом, а Прітхіва – матір'ю і землею. Інколи Дьяус уособлюється в образі Бика і дощем-сім'ям запліднює землю [9]. З попередніх розділів ми знаємо, що Трипільська цивілізація започаткувалася під сузір'ям Бика-Тільця, отже й Див (Дій) міг мати подібне уособлення, як відома пластинка із зображенням Бика з Більча Золотого.

Від Ану походить Дана. Її етимологічне значення таке: Да – вода, а На – неня, тобто мати всього сущого. Це місткий світотворчий образ, з якого постав Всесвіт. За космологічними міфами, котрі збереглися в українських колядках, про нащадка світу оповідається, що не було ні неба, ні землі – «А но лем било синоє море». Серед нього

а)

б)

був явір з голубоньками, котрі винесли з в о д и дрібний пісок, золотий камінь, розсіяли теє і постала «чорна землиця, ясне небонько, світле сонінько, ясен місячик, ясна зірниця, дрібні звіздочки» [10].

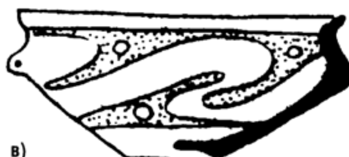

Знаки Сварги, води та безкінечника на посудині із Серата-Монтеору (Румунія). За К. Черниш

Найдавнішим ім'ям сонячного Бога було Коло [11]. Таким первісним, але найзримішим є оце просте і змістовне його означення. Хрест у Колі вважається схематичним зображенням Світобудови. Цей символ є основним не тільки в орнаменті Трипільської цивілізації, а й в усіх наступних історичних формаціях, в тому числі у багатьох жанрах українського народного мистецтва. Сонце у трипільців-хліборобів зображується у вигляді кола, круга, а суть його відтворюється у прямому чи навскісному хресті. У Трипільській культурі усе творилося і будувалося по колу, тому священність Кола не підлягає сумніву. Від уявлення про сонце від початків хліборобства назва хліба поєднувалася саме із ним. Адже в плані хліб відтворює коло, а в профіль – це горбочок землі. Навіть сама солома є священною і має корінь «оло», той, що й у слові «коло». Деякі культи, як засвідчує «Рігведа», чинилися на с-оло-мі, а ск-оло-ти священні дари приносили також в с-оло-мі. Оскільки хліб є сином сонця й таким святим, як і воно, то ритуальні хліби печуться із хрестами. Сакральні величини в українській народній культурі походять від «Кола». Це назви свят на честь Сонця: Коляда, Колодій, Калита; обрядова каша на поминки – коливо, та самих хлібів: колосок, колобок, калач, калита, коровай, сонячне дерево – калина. Відомий мовознавець і лінгвіст Олександр Потебня відносить хліб до «числа символів сонячного Бога».

Із хліборобством, за визначенням О. Братка-Кутинського, пов'язаний і бог Вогню, сонячний бог трипільців Пал [12]. Від нього походять слова «паламар» – служитель культу, а також поле – місце праці хлібороба, палити – піддавати священному вогню, паляниця – кругла хлібина на честь Пала. З його діями співвідносний і Полель – бог

в)

г)

Символи Сварога – Сварги:
а) на горщику із Гренівки (етап А);
б) на коровайницькій шишці з Павлівки II (Тальнівщина), 1980-і рр.;
в) на мисці із Гребенюкового Яру (етап А);
г) на мисці із Гнильця, автор Д. Косяченко (Звенигородщина), 1970-і рр.

Навскісний хрест
на посудині із Раковця

Сонця і космічного Вогню. Обидва пов'язані з процесом достигання злаків у першій половині літа, на що вказують слова «паленіти» та «половіти». У цих словах уловлюється співзвучність із назвою і великої богині Лади. Вона уособлює водне начало і світовий лад. Лада (Рада) є втіленням Сонця й дощу, тобто вогню й води [13]. Ці дві життєтворчі сили були її дітьми. Леля втілювала в себе воду, а Полель – вогонь. Образом цього двоєдиного втілення у мистецтві трипільців є сонце із лініями всередині. О. Братко-Кутинський дає триєдине трактування образу Лади: перше дитя – це Сонце (Ко-Ла, Коло), друге – Місяць (Ко-Лада, Коляда), а третє – Дана (Ла-Да, воДа). Вона ж є і Лелею, а Коло – це Полель. З ними співзвучні шумерські Інліль та Інанна. Дослідник зазначає: «Наявна інформація дозволяє визначити, що носіями так званої Трипільської культури були арійські племена шанувальників культу Лади, тобто культу астральної води і вогню. Оскільки воду уособлювала Леля (Дана), а вогонь Полель, то шанувальники цього культу звалися за іменами цих богів-близнят – лелегами (лелеками) і пелазгами» [14]. Лада в українців опікувалася весіллям, спів цих обрядових пісень називається ладканням. Саме подружжя одне до одного зверталося на ім'я «Ладо». Дітей у нас матері і досі називають «сонечком», «зірочкою». Їх із небес приносив Лелека – посланець Лелі.

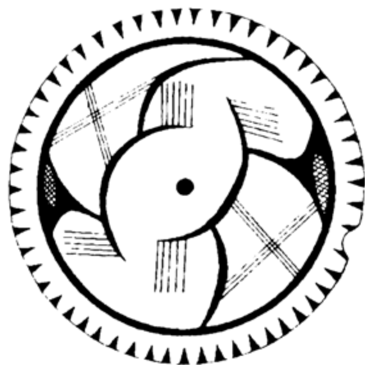
Провідним богом у трипільському хліборобському суспільстві був Велес – він же Волос, Тілець, Бик, Тур, який володарював у зодіаку і під сузір'ям якого життєдіяла орійська культура. Воли були основним тяглом у веденні хліборобства. Образів його є предостатньо у трипільському мистецтві. Насамперед – це статуетки бичків, особливо на розвиненому етапі, скульптурні зображення на посуді, трони у вигляді рогів. Тож і символом його є двозуб (роги). Найвиразніший образ Велеса на пластинці з Більча Золотого (Тернопілля) – голова вола з розкішними рогами. На ній же накреслено і богиню з піднятими руками. Ця поза відповідає іпостасі богині Берегині. Тут поєднано давніше й пізніше образотворче мислення, оскільки в зображенні вбачаються два значення однієї іпостасі. Про первісність Оранти-Берегині доктор В. Даниленко пише: «Прадавній антропоморфний образ самої Землі, яка закликає до себе для запліднення добротворні небесні сили, в той час як голова корови виявляє її ж зооморфну іпостась» [15].

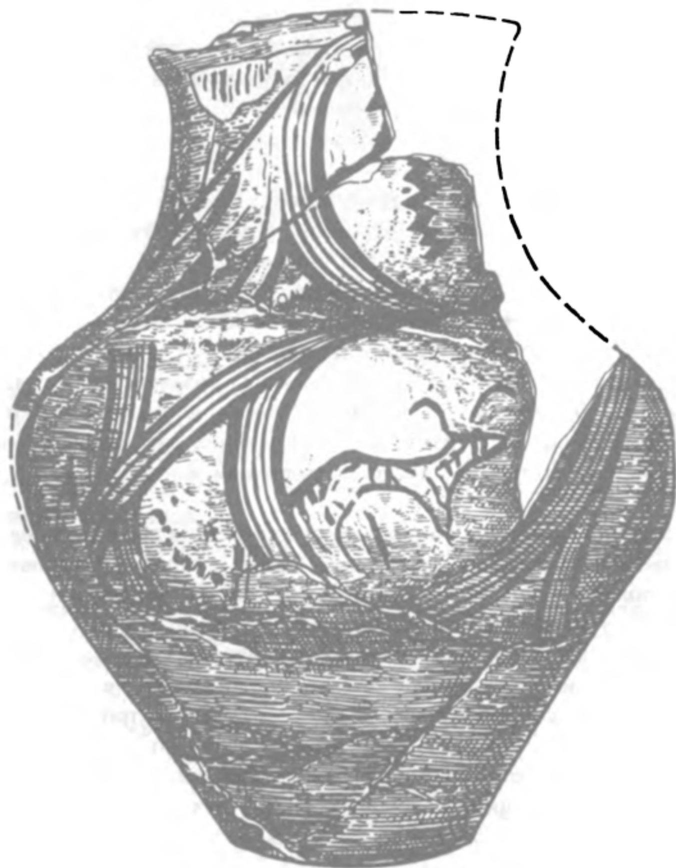
Великодній калач із Кобринового
(Тальнівщина), 1960-і рр.

Іпостась жіночої Богині, можливо Берегині, постає у бітрикутній подобі. Образ її був основним, оскільки зображення є на пам'ятниках усіх етапів і по всій території розселення в Румунії, Молдові, Україні.

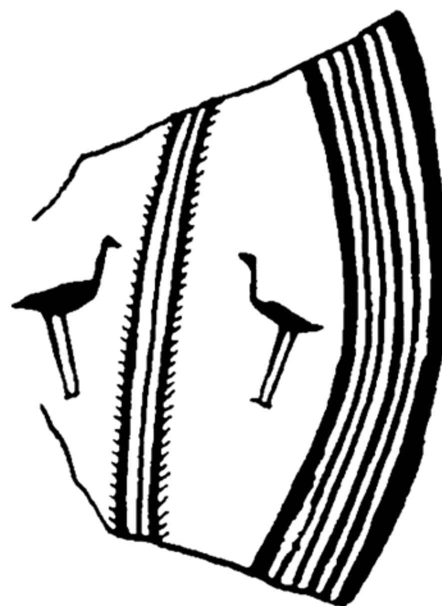
Композиційно він однаковий, усталений, хоч виконаний в різних техніках – прокреслений, мальований на посудинах, вигравіюваний на пластині, вибитий на камені. Дії зображень різні. Так, Богині з Траян єднають ромбічну сферу, з Бринзен – в танцювальних позах, із Костешт – в поєднанні з козами, але кожний у своєму овалі. Оскільки на посуді та на стелі з Усатового Богиня зображена біля тварин, то, можливо, вона ними й опікувалася. Малюнок із Жванця своєрідніший. Навколо Богині є тварини, птаха, а вона тримає якийсь предмет, може, дарунок. Т. Мовша вважає, що це лук і лучниця займається полюванням. З подібним трактуванням погодитися не можна, бо вона так його держить, що стріляти з нього технічно неможливо. Два овали на голові, укладені як коси, вказують, що це дівчина. Лучниками переважно були чоловіки. До того ж, усі істоти зображені в окремих овалах, тобто мають свою захисну сферу. Трипалі руки дівчини дають підставу говорити про її священний образ чи дію.

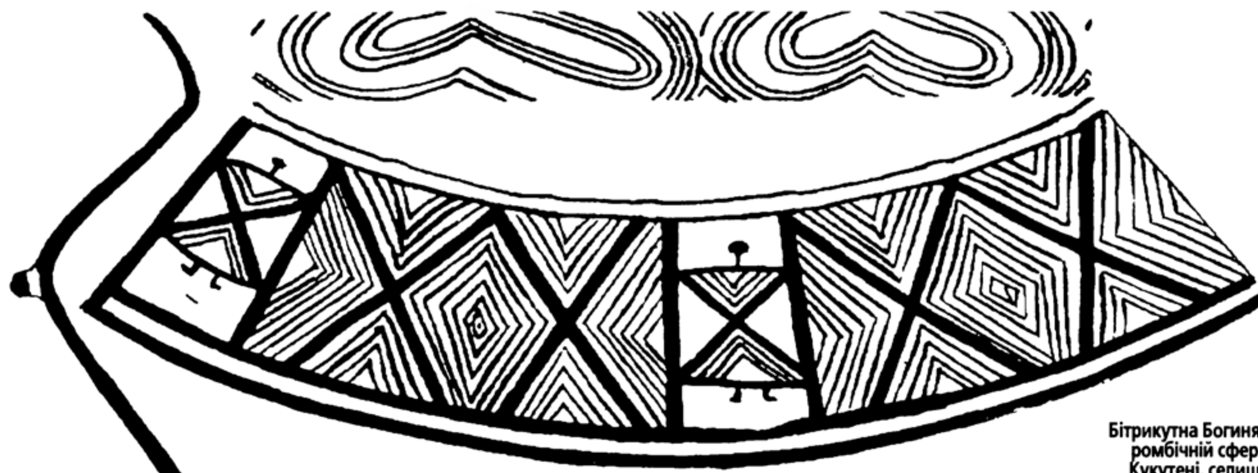
Зустріч двох сил-енергій.
Мал. на мисці із Майданецького

Зображення
Тільця-Бика на глечику
із Більча Золотого

Лелеки на фрагменті посудини
зі Жванця.
Розкопки Т. Мовші

Бітрикутна Богиня у родючій
ромбічній сфері. Культура
Кукутені, селище Гелієшти

Найзриміший образ Берегині виведено на кістяній пластинці з печери Вертеба. Вона – це образ голови бика, можливо Тільця чи Велеса. На ній крапчасто вигравіювано жіночий образ із піднятими руками, як у давньоукраїнської Берегині. Вона є втіленням життєтворчої сили: нижче живота чітко зображено трикутник – образ родючого лона, а руки піднесені до неба для захисту, для оберігання. Враховуючи, що Трипільська культура розвивалася під знаком Тільця, цей образ мав священну сутність. Зображення також мало спільність із тваринами.

Названі образи створені поєднанням двох трикутників. Один іде згори, а другий – знизу, несучи всеплодючу силу Неба і Землі. Трикутник, ромб трактуються як символи родючого лона. Трикутники, зображені на жіночих статуетках, символізують жінку як матір. Вища сфера на мальованому посуді з Крутобородинець, Петрен, Майданецького, Тальянок зображена у вигляді ромба. Отже, звідти посилалися сили для життя, які підсилювалися силами земними – поєднання двох трикутників. Тут знову згадаємо, що силовий каркас Землі створений із трикутників, у центрі яких і розвивається життя. Крім того, більшість бітрикутних зображень від Траян-Дялул (Румунія) до Усатового (Україна) мають трипалі руки. Такий образ відтворює одну зі священних сил життєтворення – триєдиність. Отже, бітрикутна Богиня пов'язана із творенням життя на Землі і його збереженням.

Світ є триєдиним і тому життєдіяльним. Його розвитку сприяють не лище вищі сили, а й ті, що відповідають за певні його прояви у сущому світі. Одним із творчих уособлень цих священних сил і є трипалість, як ознака тих іпостасей. Трипалі зображення людей, тварин, птахів є в основному архіві Трипільської культури – кераміці. Постать людини на фрагменті кераміки із Жуківців є образом посередника між Небом і Землею. Вона рухається дорогою, змальованою п'ятьма звивистими лініями. Нижче неї росте древо життя. Сама ж дорога йде до високостей. Небесна сфера зображена триєдино. Туди ж спрямована і людина, священною ознакою якої є трипалі руки. Бітрикутна Богиня із Траян-Дялул Финтинілор, зображена у родючій ромбічній сфері, також має трипалі руки. Графічно виписана людина на горщику із Гребенів. Ноги і руки виображені трьома лініями. Трьома колами витворено і сонцеподібну голову. В духовно-енергетичних лініях овалу зображено трипалі постаті на фрагментах посуду зі Ржищева.

а)

б)

в)

Бітрикутні зображення: а) статуетка із Троянова. Розкопки М. Шмаглія;
б) на фрагменті кераміки зі Жванця;
в) на двоконічному горщику зі Жванця. Розкопки Т. Мовші

а)

б)

в)

г)

Бітрикутні Богині з трипалими руками:
а) Траян–Дялул Финтинілор (Румунія);
б) з Усатового (етап СII, Одещина);
в) трипала нога від статуетки із Бернашівки;
г) трипала рука із Луки Врублівецької

Трипалість засвідчена ще в ранньому Трипіллі – рельєфне зображення руки на черепку із Луки Врубливецької. Є вона образотворчим елементом на розвиненому етапі Трипільської культури. Трипалою зображено і бітрикутну Богиню на кам'яній стелі з пізньотрипільського поселення в Усатовому. Отже, трипалість є образним відтворенням триєдиної життєдайної сили як священного вияву на всіх етапах Трипільської цивілізації.

Трипалі тварини відповідають за розвиток і життя свого виду. Священні собаки мають трипалі лапи (Майданецьке в Україні, Варварівка в Молдові). Деякі з них (Майданецьке) також скачуть по небесній дорозі. Ноги у запряжених волів з поселення Трифауц-села зображено трипалими. Такими – з трьома кігтями – намальовані курка, гуска, фантастична птаха з Трипільських поселень у Молдові. Здебільшого вони зображені в овальній захисній сфері і оберігають себе та свій вид.

Відповідно до «Велесової книги», яка присвячена саме цьому Богові і якого вважають отцем, бо він «учив праотців наших землю раяти і зерно сіяти» та всякого ремесла, у ньому «є пристанище сила». Йому молилися і пісні співали, в яких «Велеса славили і храмину ту, яка блищить огнями многими». Серед сонму богів цієї прадавньої пам'ятки Велес посідає сьоме місце [16]. Він є богом розсвітлення, бо приносить світло від Сварога [17]. Як ознака цього, між його рогами у Трипільському мистецтві інколи зображується сонце.

До найдавніших сонячних Богів належить і бог Ра. Він добре відомий у Давньому Єгипті у III тисячолітті до нашої ери [18]. Оскільки водночас існувала культура Кукутені–Трипілля, то сонячний Ра осяває і духовне життя хліборобів-оріїв. Основне їхнє знаряддя обробітку ґрунту називалося рало, яке відтворювало життєдайну основу проміння самого Ра. Сонце у трипільській кераміці зображувалося на чотири сторони світу. Таким же чотирибічним був храм бога Ра у давніх єгиптян. Скульптура давньоукраїнського бога Світовида є також чотиривидою. Отже, чотири сонця трипільців – це той же чотириликий Ра. Посланцем Бога денного Сонця-Ра є птаха, назва якої збереглася в українській мові, – Рарог, тобто сокіл. Орел, сокіл у первісному світогляді втілюють сонце, оскільки літали у самому піднебесі [19]. Хоробру людину в давніх українських піснях порівнюють із цими птахами. Крім цього, сокіл є ще й вісником. Коли свахи на весіллі йдуть від шлюбу, то саме через нього посилають вістку: «Лети, соколоньку, попереду нас...». Друга половина слова «Рарог» вказує на зв'язок зі Сварогом. Отже, він є і його вістуном. Сам же Сварог (за «Велесовою книгою») має у собі велику таємницю, бо втілює Світовида і Перуна разом.

В українській мові є багато слів із коренем «Ра», особливо в тих, що мають сакральне значення. Назвемо деякі. ПоРа, коли сходить сонце, це – Ранок. Воно проходить крізь небесну бРаму і в людей починається Робота і Радість. Рада дає їм лад у житті, а Рало допомогає у пРаці. ВіРа сповідується у хРамі. Райдуга єднає небо і землю. Сторона, де живуть Боги і боже світило, називається Рай, а де живуть люди – кРай. Історична кРаїна трипільців-хліборобів (за Ю. Шиловим) відома як А-Ра-тта, а наша сонячна держава – УкРаїна.

Найосновнішим Богом трипільців-хліборобів був Сварог. При ньому утвердився парний шлюб, хліборобство, металовиробництво. Саме він подарував людям плуг – рало. Його сутність відповідає тенденції розвитку трипільського хліборобського суспільства. У Свароговій ері стали виплавляти не лише знаряддя з міді – сокирки, шила, а й прикраси: підвіски, браслети, пластини. Культ вогню, в тому числі й небесного, пов'язують зі Сварогом, який виник на Правобережній Україні у мідному віці. Це підтверджують не лише археологічні дані, а й загальні закономірності давнього світогляду [20]. Колообіг сонця в орнаменті раннього і розвиненого Трипілля є ні чим іншим, як знаком Сварги. Сварог є Богом верхнього неба. В декоративних композиціях посуду трипільців воно займає верхній ярус [21]. У віданнях Рога (Рігведа) верхнє небо назване по імені свого Господаря – Свах. О. Братко-Кутинський подає таку етимологію слова Сварог: Ва – вода, мати, а Ра – вогонь, батько. Отже, Вара, Свара – це той же образ єдності двох життєтворчих сил. «Цим ім'ям позначалася третя складова триєдиної сили світобудови – організований простір Всесвіту, сузір'я зодіаку, Світове Дерево, коротше – проявлений світ» [22].

Сонце вважається лише сином Сварога. У чеському літописі О. Знойко виявив, що Сварог є Зодіакус, в якому Сварга народжує святу Трійцю – Сонце, Місяць, Зорю. Дослідник подає таку астрономічну схему. Щорічно Сонце 24 грудня входить в зодіакальне сузір'я Стрільця-Перуна і це вважається за його народження. Дальше проходження центральних зірок сузір'я Перуна дає народження Місяця [1.01]. Коли Сонце покидає останні зорі сузір'я, народжується Дана, втілена Вода [6.01]. Отже, Сонце, Місяць, Зоря є дітьми Сварога-зодіаку, народжених у сузір'ї прабога Перуна (Стрільця) [23]. Названі астральні величини з'являються в українській землі, як співається в колядках, у вигляді трьох гостей і втілюються у три свята – Коляди, Щедрого вечора-посівання, Ордани (Ор – світло, Дана – вода):

Ой що першим гостьом – то красноє сонце,
Ой що другим гостьом – то ясненький місяць,
Ой що третім гостьом – то дрібненькі зірки (дощик).

Образ Сварога – це образ організованого Всесвіту, час усвідомлення людиною «світу білого» і себе в ньому. Тоді й сформувалась у мистецтві сакральна символіка і сфери світового буття стали духовно наповненими й оспіваними. Віра у Сварога є однією з найдавніших – з епохи протонеоліту, тієї пори, коли усвідомлення небесної сили породило у духовному житті «астрально-космічні символи» [24]. Сварогову еру і її вияв в Трипільській культурі обґрунтував М. Чмихов [25]. О. Знойко також вважає, що й образ Світовида виник в епоху неоліту. На основі даних астроархеології дослідник

а)

б)

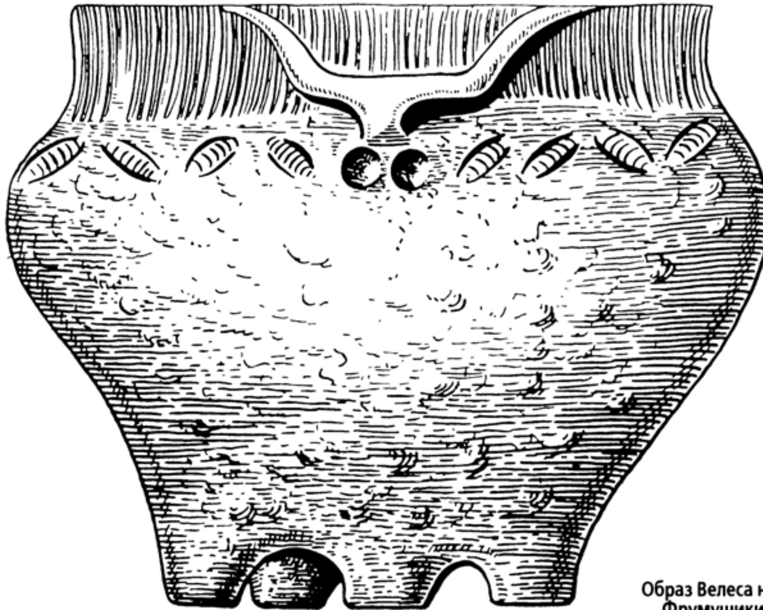

в)

г)

д)

Трипалі зображення на посуді: а) птахи із Бринзен IV (Молдова);
б) людини зі Ржищева;
в) людини із Траян-Дялул (Румунія);
г) собаки з Майданецького,
д) пса з Петрен;
е) волів із Трифауц-села.
За В. Маркевичем

е)

Образ Велеса на посудині з Фрумушики (Румунія)

Бик у захисній родючій сфері зі Старих Бадражів. За В. Маркевичем

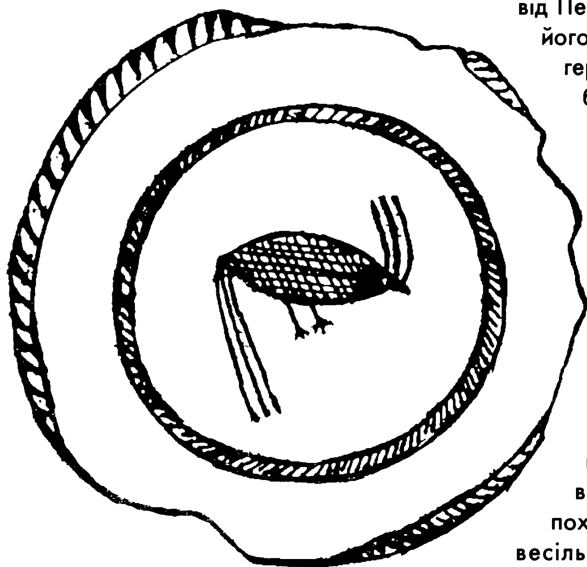
Скульптурки бичків з експозиції археологічного музею Інституту археології НАН України

доводить: «Астральні боги і атрибути богів Русі мали й мають в Україні найстародавніші доіндоєвропейські назви» [26]. Чотири сонця в орнаменті трипільського посуду означають сутність Світовида, який є світотворчою часткою бога Сварога, чотирма сторонами світу. Тому й такий «світ міцний».

І богові Світовиду славу
проголошуємо –
Се бог Прави і Яви,
і йому співаємо пісні,
яко свят є.

Тільки світ проявлений є істинним й існує він завдяки Світовиду і «пребуде віки вічні біля Світовида» [27]. Він – це дві частки Сварога, бо той, опріч Права і Яви, опікується ще й Навою – світом потойбічного життя предків. Одним із виявів Сварога був Перун, в якому втілювалися життєдайні сили Неба. Адже від блиску і грому Перуна дощі йшли і запліднювалася земля. У «Рігведі» він виступав в образі бика. Небо давало «води живої

Птаха Рарог
із Сушківського міста

від Перунця». Орії з «Велесової книги» вважали себе синами Перуна, а його відповідно називали «отцьом» і був він частиною світу. Загиблого героя Перун «веде до благ своїх» і вселяє душу в «тіло нове». Рух життя був у ньому.

І богові Перуну, громовержцю
і богові прі і боріння скажемо
Не переставати живих явищ кола крутити [28].

Символом Сварога в обрядах, мистецтві є сварга, свастя, свастика. Вони символізують світло, щастя, добро [29]. Образ Сварога на посудині з поселення в Липчанах (Подністров'я) є чи не наймісткішим з усіх зображень в різних пам'ятках Трипілля усіх трьох періодів. Чотири сонця у руховій круговерті створюють графічно виразний образ Сварги. Потужною сув'яззю вона поєднана з вищою субстанцією, реально існуючою, але менше видимою, тому її зображення на покришці дрібніше. Від свастя походить українське слово «щастя», а назва «Свах» збереглась у весільних чинах – свахи, свати, світилки. В трипільську давнину вони вчиняли волю божу, шлюбуючи хлопця з дівчиною як Небо і Землю, і сім'я ставала осередком родючості. Вищі знання від Сварога – відання (веди) Рога – орії з Подніпров'я понесли в П'ятиріччя Індії. Звідтіль «Рігведа» на увесь світ повідала про священні знання хліборобів. Символи Сварога, Сварги збереглися в українському хлібопеченні. Так, великодні хліби печуться з хрестом та квітами-шишками, достоту подібні на малюнок трипільського горщика з Липчанів. Це та ж чотиричастинна композиція із сонцями в образі квітів. У коровайницькій шишці, в гостинцях для колядників основним зображенням є Сварга. Пироги пеклися не тільки на пири (бенкети), а більше всього на честь бога Сварога – корінь слова «Рог» їх споріднює. Гостинці, якими обдаровують дітей на свята, називаються рогаликами. Крім того, є ще в духовному житті українців святкове вбрання: плахта-рогатка, семирога плахта, вид вишивки – рогачик, веснянки з ритуальними іграми, піснями, рухами – рогульки. Вони хоч і віддалено, але споріднені з трипільськими статуетками із Гренівки, Луки Врублівецької, з букраніями, які «беззаперечно пов'язані із самим сонцем» та із зображенням рогоносної богині з пізньотрипільської стели [30].

Про давність Сварога і його божої сили маємо розповіді «Велесової книги». Тут він виступає як «перший пращур», «роду Божого начало», Творець, володар, проводир. Сварог сотворив світло: «Це бог світла, Прави, Яви і Нави». З ним люди добиваються істини, яка «переборює сили темряви і до блага веде». Він є могутнім і основним, над нього нічого вищого нема: «А крім Сварога, не маємо нічого, лише смерть». Він подає людям силу життя і піклується за їхнє потойбіччя:

Хвалимо Сварога, діда Божого,
Який тому роду божеську є началом
І всенькому роду криниця віща...
А тієї води живущої п'ючи, живемо,
Допоки не прийдемо до нього як свої,
Прибудемо до лук його райських.

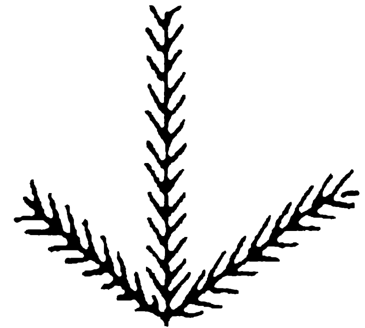
Косморух світил як образ Сварога.
Селище Липчани (Подністров'я)

На основі образотворчо-космогонічного мислення досліджено, що трипільці-хлібороби

вбачали у вищому небі запаси води, конче необхідної для життя. Цьому підтвердження є у «Велесовій книзі», де вода розуміється джерельною основою світового Буття:

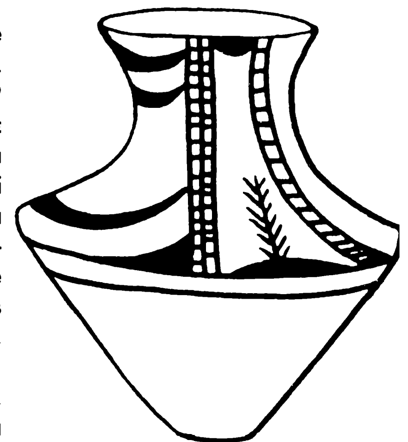
І тече вода жива до нас, і пиймо тую,
Бо все од Сварга до нас життям тече.
І ту пиймо як стікання життя божого на землі [31].

Сонце має кілька божественних назв. Очевидно, це залежить від кожної пори його сяяння. О. Знойко вважає, що його основна назва – Дажбог – постала ще з дотрипільської епохи. Одначе давні літописи, хроніки, окремі дослідники пишуть, що богом сонця вважався Даждьбог, але він був «син Сварогів, син Неба», що царствував він після Сварога [32]. Чимало згадується про поклоніння Дажбогу у «Велесовій книзі». Одначе є тут підтвердження, що Дажбог володарював після батька. Передаючи володарювання синові, Сварог із заповіддю божою звертається до вірних: «І будете як діти мої, і Дажбо буде отець ваш. Того мусите слухатися... І як мовить, так і творіть» [33]. Хоч і Ю. Мосенкіс доводить, що Дажбогу поклонялися ще в доіндоєвропейську пору [34].

Древо життя на горняті з Томашівського міста

Помічними у проявленні Божої благодаті здебільшого виступають птахи. Ми вже згадували про лелеку, орла, рарога. У давніх індійців був Гаруда, на якому літав Вишна. Під час розкопок найбільшого у світі поселення Трипільської цивілізації у Тальянках 1989 року знайдено уламки великого двоконічного горщика. На його чотирьох боках є зображення незвичної птахи. Політ її вгору стрімкий, мов політ стріли. По три лінії на кожному крилі відтворюють ту швидкість. Зверху й знизу над обома крилами якісь летючі створіння врівноважують цей політ. У верхньому ярусі вони вже наближаються до птахи і своїми лініями-дзьобами ніби хочуть поєднатися. Такий малюнок за всю історію дослідження Трипільської цивілізації виявлено вперше. Зрозуміти суть образу знову допоможе прадавня книжка на дощечках, названа на честь бога Велеса. Тут птаха виведена в образі Матер-Слави (Матер-Сва-Слава). Ця священна птиця літає межи небом і землею, єднаючи богів та людей. Походить вона від «Інтри, а Інтра був і пребуде до віку».

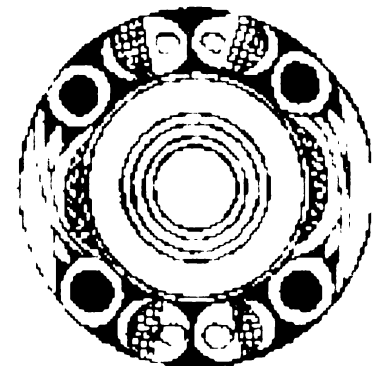

Основна мова Матер-Слави – пісня. Вона співає про подвиги ратні, про славу і хвалу, кличе ставати під рідні знамена – «стяги Ясуна». Тривожиться вона і про майбутнє, коли настануть «трудні часи». Здобуті перемоги вічні, бо стікаються до Матер-Сва-Слави, і та їх береже й перебувають вони з нею «до кінця кінців земних та інших життів». Найважливіша її ритуальна дія – побивання «крилами обаполи». За велінням богів принесла вона людям вогонь на помноження життя і родів. Усі барви світу були в ній і сяяла вона як сонце до хмар і була, мов сама зоря.

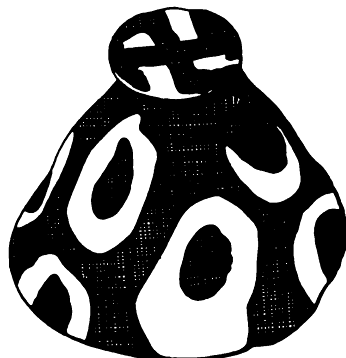
А мати била крилами о боки свої,
З обох сторін її огінь сяє світлом до нас,
І всяке перо інше, красиве – червоне, синє, блакитне,
жовте і срібне, золоте і біле,
І та сяє як сонце саруме, і колами йде по сонцю...
Та світилася сімома красотами,
Як заповідано од богів наших [35].

У цьому сяйві вона виступає усобленням світу білого, який є ясно-красним.

Сама Матер-Слава вибрала людей у краї живущих і навчила їх співати. Для них пісня стала вірою «про Птицю Вишню, що в небесну порость летіла од нас». Яка ж тая Жар-Птиця на вигляд? Майже така, як і на малюнку трипільського горщика із Тальянок:

Фази Сонця і Місяця на горщику із Майданецького

Сварга (свастя)
із селища Фрумушика
(культура Кукутені)

Крила обаполи розпростерті і тіло посередині,
а голова Ясуна на раменах його.

Ось такий образ птахи Матері, з якою люди – її діти – мають бути «до кінця з нею». Подібний образ є і в давньоіндійській літературі. Це – Матарішван, який у «Рігведі» згадується 27 раз. У ньому втаємничено ім'я бога вогню Агні. Хоч Матарішван є посланцем бога Сонця Вівасвата. Він як втілення духу вітру за велінням божим приніс з небес на землю вогонь і дарував людям. Перший здійснив жертвоприношення. Матарішван означає «ростучий у матері». У цьому, а також у походженні він споріднений з Матір-Славою. Матарішван є сином священного птаха Гаруди, а той є сином бога Вишну [36]. У «Велесовій книзі» птаха Матер-Слава названа Вишньою, а

Перун в дії.
Малюнок на мисці
із Майданецького

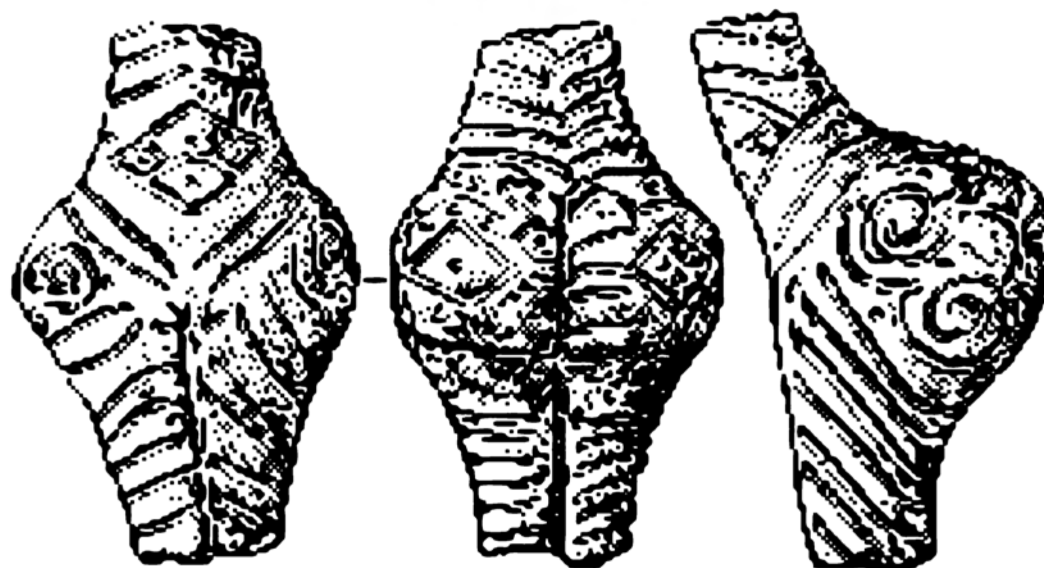

а)

б)

а) Вертути для обдаровування колядників у формі Сварги, с. Вишнопіль (Тальнівщина), 1967 р.;
б) Сварги на горщику з Майданецького міста (етап CI);
в) Статуетка із селища Лука Врубливецька (етап А) зі знаками родючого лона

в)

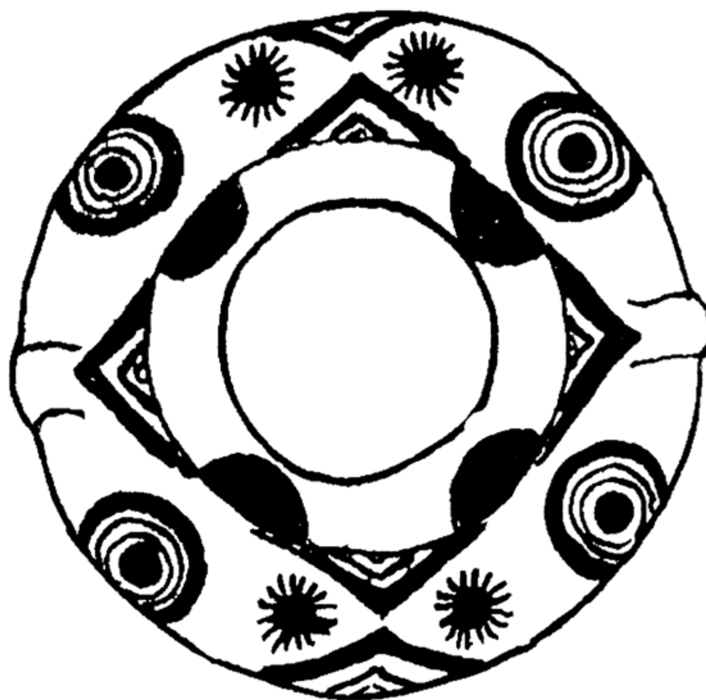

Знаки Сварги
у триєдиній композиції
із селища в Усатовому
(етап γII)

Бітрикутні Богині в енергетичних овалах. Бринзени III. За В. Маркевичем

Дажбог в образі Сонця, Місяця і Зорі
на горщику з міста Стіна IV
(Вінниччина).
Розкопки М. Макаревича

Писанка з чотиричастинною композицією.
Майстриня Ялина Ратушняк
із Кобринового (Тальнівщина), 1970-і рр.

сам Вишень, як і священна птаха, ходить по хмарах і промовляє до людей про їхні потреби. Як уже згадувалося, найбільше у світі поселення епохи енеоліту у Тальянках має подобу ступні Вишну. Пісня священної Матері-Сва-Слави не затихає, бо в ній сподівання на майбутнє:

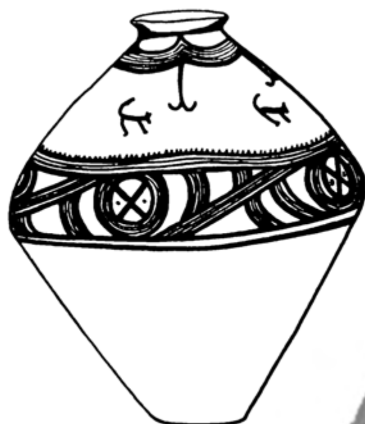
Се бо Мати-птиця співає про дні ті і чекаємо на часи ці,
в які крутиться стануть кола Сварожі [37].

В основі Трипільської цивілізації, як бачимо, стоїть розвинений космогонічний світогляд. Релігія, міфи, весь уклад життя хліборобів-оріїв пов'язаний з космічними ритмами, з колообігом як основою функціонування Сонячної системи. Їм були підвладними вищі сили життєтворення – Небо і Сонце, Вогонь і Вода, Земля і все суще на ній. Вони є джерелом життя і становлять його образно-ритуальну, міфопоетичну основу, усю систему космологічного мислення. В кожну пору вони по-різному впливали на життя і діяльність хліборобів, тому й мали відповідні назви. Та хоч у яких би образах вони були, суть і дія їх залишалися сталими. Життя під Сонцем вічне і незмінне.

Символ Місяця на мисці із Тального І . Розкопки М. Шмаглія, 1981 р.

Зерновик із кругорухом Сонця. Середнє Подніпров'я. Розкопки В. Хвойки

Птаха Матер-Слава на уламку горщика із Тальянківського міста. Розкопки В. Круця. ТМІХ

Горщик із космогонічним орнаментом як образ Володаря Світу із селища в Кліщові (Вінниччина). Розкопки І. Зайця

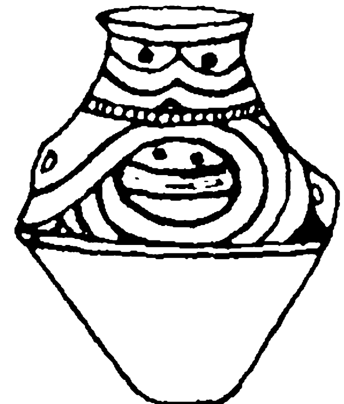
ЗА ЗАКОНОМ СВІТОВОГО ЛАДУ

На заставці: миска з парними зображеннями з селища в Кривих Колінах (Тальнівщина). Розкопки М. Шмаглія

Світ сповнений руху. Це основа його Буття. У ньому все впорядковане, домірне, взаємопов'язане. Колообіг планет, галактик, в даному разі Сонячної системи, здійснюється за відведеними траєкторіями, напрямками обертання, зі сталою швидкістю, взаємними підсиленнями, ритмічним зростанням. Усе це відбувається за універсальним законом світового колообігу, усталеного ладу. Косморух в обширах Сонячної системи визначає природні, біологічні та етнічні ритми на Землі. Він сталий, невпинний і все йому підпорядковано як тисячі років тому, так і нині. Завдяки його дії відбуваються й життєві процеси. Народ, який усвідомив себе сущим у Світі білому, життєдіє за цим же законом космоладу, його основними чинниками та мірностями. Досліджуючи його вияви у Трипільській цивілізації, ми в котрий раз звертаємося до її священного ремесла – гончарства. Адже саме гончарі, опріч волхвів, жерців, відунів, віщунів, були творцями і носіями того духовно високого світогляду, заснованого на знаннях космічного і земного життя, як для своєї людності, так і для майбутніх поколінь. Оздоблення трипільського посуду є переконливим свідченням цього. Тільки в ранньому Трипіллі декоративні композиції на керамічних виробах творилися від дна і зростали вгору, а в розвиненому – від середини і до вінця. І хоч образи, їх стиль, спосіб нанесення були різними, але це не змінює космогонічної суті декоративного мистецтва трипільців-хліборобів. Воно сповнене сакральних символів, динаміки, космічної енергетики, світового розвитку і буяння. У ньому зафіксовано ті мірності, або ж закономірності, без яких творити життя неможливо. Саме завдяки цим закономірностям воно й проявляється. Це єдиність, парність, триєдиність, чотиричастинність, семичинність.

Світ білий цілісний у своїй різноманітності. Цю єдиність уособлюють окремі посудини з багатьох поселень трипільців-оріїв. У декоративних композиціях гончарних виробів втілено його множинність у символах сонця, знаках землі, родючості, в потоках води-дощу, в зростанні, яке зображене у трьох ярусах, у руховій невпинності, змальованій графічними лініями-образами – навскісними, заокругленими, обертальними. Картину руху-розвитку найістотніше зображено в найуніверсальнішому образі білого Світу: сонце в русі. Воно єдине, але проявляється у чотирьох фазах. Цей образ постійний у декоративному оздобленні кераміки від раннього до найпізнішого етапів Трипільської

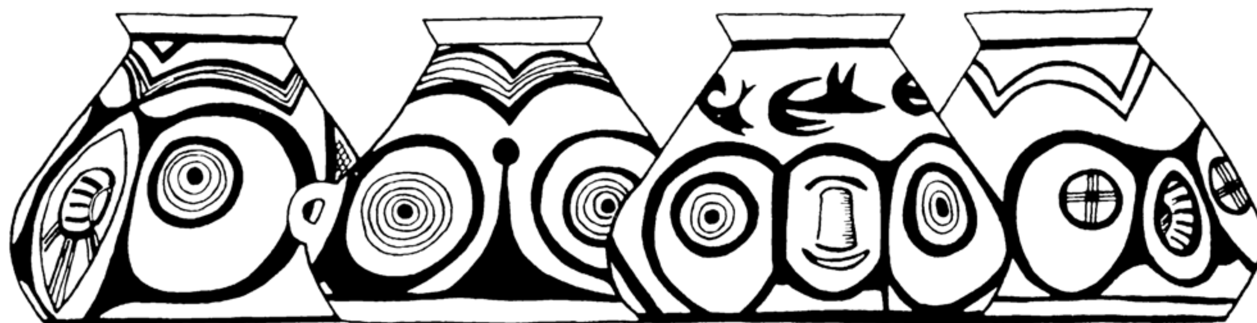
Уособлення Всесвіту на зерновику з Томашівського міста. Розкопки П. Курінного

культури. Всесвіт в українській народній творчості має назву «Світ білий». Він вважається його Першоосновою і відкритий для Життя.

Посуд і орнамент на ньому – це єдине ціле. Частину орнаментованих горщиків можна сприймати як образ Всесвіту. Так, археолог з Молдови Всеволод Маркевич грушоподібні горщики із чотиричастинною композицією вважає за дві пари жіночих грудей і за цією ознакою відносить вироби до антропоморфних. Посуд у розвиненому Трипіллі в основному має триярусні композиції. Космогонічні образи в них дають підставу віднести їх до графічного зображення Всесвіту. Крім цього, над трьома ярусами як тричленному поділу світу стоїть верховна іпостась – Володар Світу. Власне цим образом є сама посудина [1]. За таким принципом створено й українські колядки, в яких над трьома силами чи діями стоїть четверта – володарююча. Як ось у цій колядці з Уманщини:

Антропоморфне зображення на фруктовниці з Гренівки. Розкопки М. Макаревича

Пане господарю, вставай з постелі,
Вставай з постелі, застеляй столи,
Застеляй столи, клади калачі...

Образ Всесвіту в розписах трипільського посуду. За Б. Рибаковим

У мальованій кераміці часто два сонця зображуються поруч. Прикладом може бути горщик із Петрен. Академік Борис Рибаков у ньому вбачає антропоморфний образ Всесвіту [2]. Сонце – це його очі. В такому образі могли персоніфікувати бога Дива-Дія. У високому двоконічному горщику із Варварівки-VIII, якщо підійти спрощено до зображуваного, то два сонця можна сприйняти за очі, небозвід – за брови, а розгалуження посередині нагадує ніс [3].

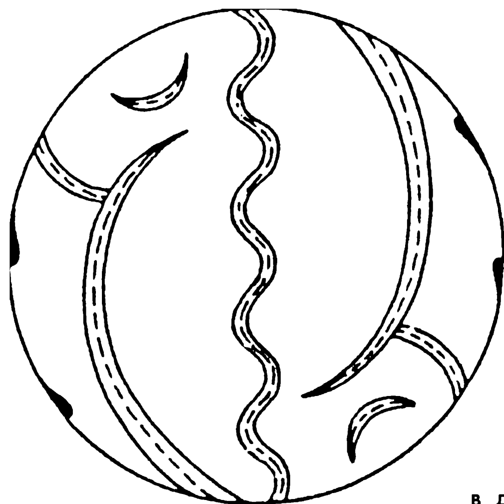
Необхідною умовою народження життя у земному світі є парність, цебто єдність протилежних начал. У світогляді трипільців-оріїв вона найперше втілюється в образах Неба і Землі. Вони змальовані на посудині з Майданецького міста. Небо і Земля тут поєднуються високим овальним зображенням у вигляді зернини. Таке сприйняття зафіксоване в українських переказах, в яких йдеться про те, що небо на землі підпирається стовпами. Парність втілена в таких сакральних і життєдайних величинах, як Вогонь і Вода, в ідеї священного шлюбу, що був проявом високодуховного суспільства. Шлюбну пару на космічному рівні символізують Сонце і Місяць. В низці трипільських горщиків поруч із сонцем зображуються і фази місяця. У житті – це чоловік і жінка. Саме в таких образах вони виведені в українських колядках: «Ясен місяць – пан господар, красне сонце – жона його». На весіллі парність уособлена у молодому і молодій, як князеві й княгині, а все, що стосується їх, має парну кількість. В народних піснях вони оспівані, як голуб і голубка, лебідь і лебідка. Особливо багаті на подібні порівняння такі підготовчі до шлюбу пісні, як веснянки, купальські. Якщо у весняних іграх на честь Володаря Вір'ян ще має вибирати собі пару, то влітку хлопець із дівчиною уже оспівані, як місяць із зорею, чим наближуються до священного шлюбу:

По зеленому гаю
Собі пари не маю.
По зеленім барвінку
Вибирай собі дівку.

Веснянка із Вишнополя.

Статуетка зі Сушківського міста – образ Великої Матері. Розкопки В. Козловської

Зображення небесних драконів та місяців-серпанків на мисці з Більча Золотого (етап СІ). За Т. Ткачуком

Сяяла зіронька, сяяла,
З ким же ти, Олесю, стояла?
З тобою, Васильку, з тобою,
Як ясен місяць з зорьою.

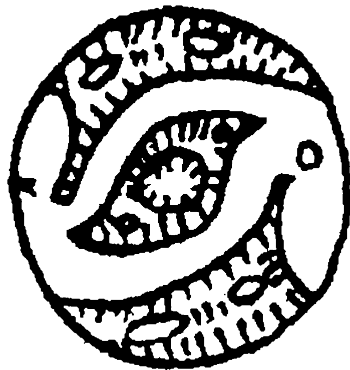
Купальська із Романівки.

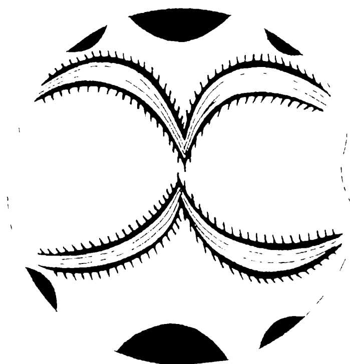
Священність шлюбу втілена у парність як основу буття і космічного мислення, збереглася і в українській магічній поезії, передовсім у замовляннях. Враховуючи, що ними займалися тільки посвячені у магію люди, цебто ті, котрим дано, вони успадкували прадавні розуміння, таємні знання і магічні дії.

Цариця небесна усім пару посилає,
Чоловік і жінка без пари не буває [4].

Отже, пара дається вищими небесними силами – «посилається Богом», в даному разі тут «Царицею небесною», яка давніша називалася Великою Матір'ю, Володаркою світу і життя в ньому. Хоч замовляння записане у 1960 роках, але тут основною є жіноча іпостась Бога, а не чоловіча, що вказує на глибоку архаїчність образу.

В багатьох прокреслених та мальованих оздобах трипільської кераміки сонце зображене із фазами місяця. За індоєвропейським світоглядом, шлюб між ними відбувався на початку весни, коли сповна виявляв свою дію універсальний закон косморуху [5].

Парні зображення на покришці з Гребенюкового Яру (етап А) та на мисці з Тальянківського міста (етап СІ). ЧОКМ

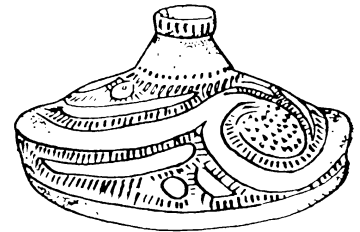
Парність як одна з основних засад світового Буття переважає в декоративних композиціях ранньотрипільського посуду. На орнаментованому горняті із Гребенюкового Яру вона вже утверджується як першооснова. Навколо дна як кола прокреслено по дві лінії з обох боків. Вони обведені хвилястими лініями і в плані утворюють знак напівсварги. Зображення по всій окружності горняти обрамлено двома лініями. Вони, як і знаки, – це не просто позначки, а вмотивовані символи, відтворення певних ідей та закономірностей. На фруктовниці з-під низу наліплено парні рогульки з чотирьох сторін. За подібністю їх вважають образом жіночих грудей. Одначе вони – це той же символ парності, завдяки якій народжується і розвивається життя. Два сонця із прокресленої та крапчастої ліній є центральним у декоративній композиції великої ринки.

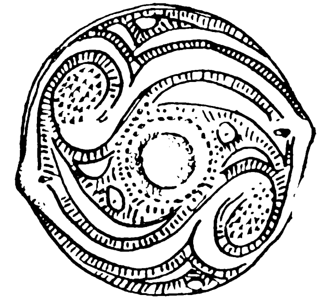
Доволі місткі зображення на покришках. Їхня краса мала відповідати вмісту посудини, яку вони прикривають. Покришки виразно і змістовно декоровані. Вони вивершують загальну композицію орнаменту посудини. Парні напівкола, два овали, зображення двох зернин розміщуються симетрично. Завершується композиція на головці-ручці. У ній також втілено цю життєворчу мірність. Дві перехрещені лінії утворюють хрест – знак вогню як вияв однієї з найбільших космічних енергетичних сил. Його краї в іншій покришці можуть бути загнуті – це символ свастики, що символізує рух цієї творящої сили. На покришках із Гребенюкового Яру хрести прямі, створені з двох-трьох ліній. У навскісному хресті, в двох його радіусах, прокреслено три і чотири риски. В іншій покришці дві лінії мовби імітують перехрещення, але в симетричних радіусах є парні риски.

Подібні парні зображення рясніють і на кераміці ранньотрипільських селищ так

званої олександрівської групи (Південне Поділля). Парні кола, овали зображено на мисці із самої Олександрівки. Подібна до неї за символами покришка з Тимкового. Прокреслений зигзагоподібний орнамент часто відносять до зображення змія, який може символізувати родючість чи сонце. Одначе це не завжди вмотивовано. Зображення двох ліній є образом взаємодії двох енергій, як вісь вогню й води, позитивної й негативної, чоловічої й жіночої, від яких народжується життя у Всесвіті і конкретно у кожній родині. На ринці із Олександрівки ці дві лінії-потуги відходять одна від однієї кожна у свій бік, але йдуть угору, зростають. Натомість на горщику з піддоном із Тимкового ці енергетичні величини наблизилися і мають поєднатися. На горщику зі Слобідки Західної композиція ще змістовніша: дві різнорідні лінії, орнаментовані штриховими лініями, у своєму наближенні майже утворюють коло, в якому від кожної відходить по кружечку. В подібних парних зображеннях зародження життя уже втілено.

Доволі змістовний образ, котрий утверджує парність як життєтворчу космогонічну величину, зображено на великій керамічній посудині зі Слобідки Західної. Дві звивисті величини із чотирьох прокреслених ліній поєднуються одна з одною. По краях однієї зображено по три триєдиних росточки-квіточки. На другій їх немає, та після поєднання вони з'являються у внутрішній частині, і після цього від цієї величини відходить хвиля ліній розвитку. Обабіч цього єднання стоять обереги з ромбами на чолі як ознаками родючості, від яких також відходять по дві хвильки. По два неповних

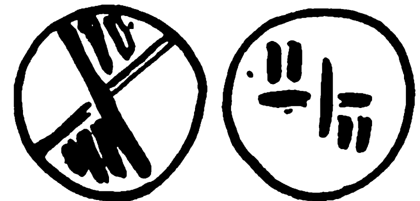

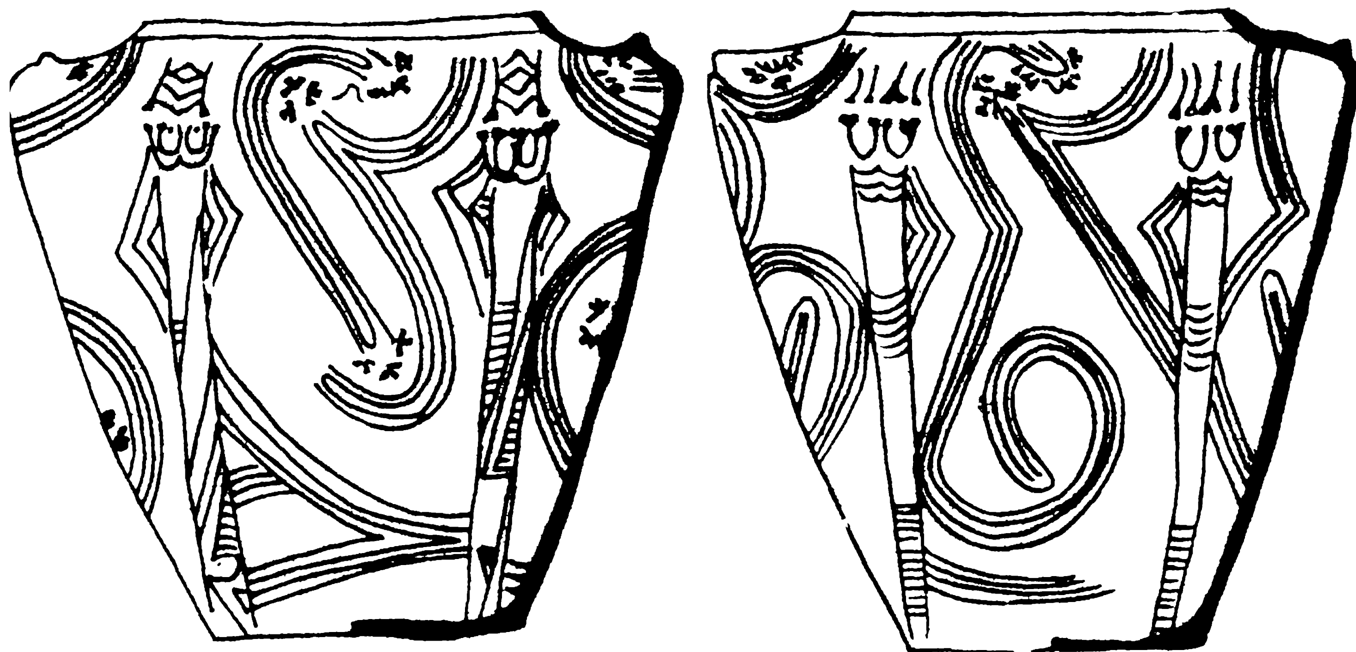
Покришка із зображенням парної Сварги. Селище Гренівка. Розкопки М. Макаревича

Зустріч чоловічого і жіночого начал на оздобленні горщика з Гребенюкового Яру (етап А)

Ручки покришок із Гребенюкового Яру зі знаками парності

Втілення парності на оздобленні посуду зі Слобідки Західної та Тимкового. Розкопки Наталки Бурдо

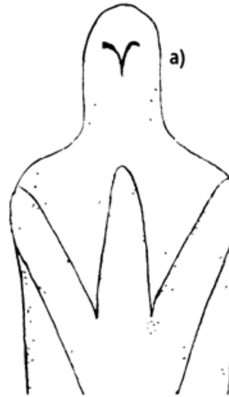
овали створюють образ облич. Тільки на одному є крапки – очі, а на другому, до якого пішли лінії розвитку, їх немає. Ці два орнаментовані обереги стоять обабіч на всю висоту посудини. Судячи з прокресленого зображення на подібній посудині з Тимкового, до яких дотичні лінії цих енергетичних потуг, обереги причетні до зародження і розвитку життя [6].

На голові трипалої статуетки з Олександрівки зображено знак двозуба. Він уособлював образ Тільця-Велеса, хоч і символізує парність. Пізніше образ найшов розвиток у мальованій кераміці розвиненого Трипілля. Його зображували на прямій чи хвилястій ніжці, у поєднанні з ромбами, що прямо вказує на його родючу сутність. Дугоподібні зображення двозуба є також на мисках з трипільських міст. Так, на мисці з Тальянок усе в композиції парне: дві лінії самого двозуба, два видовжені заштриховані овали, дві хвилясті лінії, які йдуть від вінця миски до основи двозуба. На мисці з Майданецького два симетрично розміщені двозуби займають усю внутрішню площину посудини. Вони направлені до вищої сфери, яка схематично зображена в образі сонця та двох зірок. В нашій добі знак двозуба у вигляді двох пір'їн увінчував шапки гетьманів як творців держави, був у гербах козацької старшини. Жінки свої хустки зав'язували на лобі так, щоб два кінчики стриміли вгору, означаючи цим свою причетність до родючої космічної сили.

Не лише композиції в кераміці, а й в ритуалах відтворюють парність. Коло святилищ у Липканах, Трушештах було виявлено по дві богині. Цей парний символ втілює двох небесних дарувальниць добра, тих богинь, які сприяють урожаю [7].

Виражальні засоби у розвиненому Трипіллі надають мистецтву більшої насиченості і в кольорах, і в образах. Тому й парність як мірність космічна набуває більшого поширення. З'являються парні посудини, особливо біноклеподібні. Частіше почали виготовляти

посудинки у вигляді санчат. На них виліплювали дві голови волів, а два полози так змодельовані, ніби це їхні ноги. Побільшало і символів у мальованому орнаменті. Вже з'являються парні сонця, парні листки-дуги Сварги, парні отвори, знаки напівсварги стають ростучими й обертальними. В орнаменті зображуються два колоски, такі ж деревця, дві тварини – кози чи собаки. Два отвори ручки горщика мають не тільки функціональне призначення, а й є елементом декору. Ті дві енергетичні сили, які зображували зовні на горщиках у ранньому Триліллі, тепер у розвиненому періоді малюють на мисках, але всередині. З обох країв вінця лінії енергетичних потуг наближаються до центру миски. Тут зображене кружальце, котре було ціллю того поєднання. Із двох сил народиться третя як необхідна умова розвитку життя. В деяких малюнках вони зображені двома лініями, а вид спереду має вигляд дуги з рисочками по краях. Всередині миски намальовано то одну, то дві окружки. На одній мисці з Майданецького ці дві енергетичні потуги мають навскісний хрест, що вказує на їхню вогняну сутність.

Найзмістовнішим є малюнок на горщику з Майданецького. Листок росту як частинка знаку Сварги відходить від вінця. Такий же листок, але вже від меншої сили, йде від ребра двоконічного горщика. Вони рухаються один супроти одного і не просто поєднуються, а взаємопроникають. Енергія небес і енергія землі об'єднуються в одну рухому силу, яка росте.

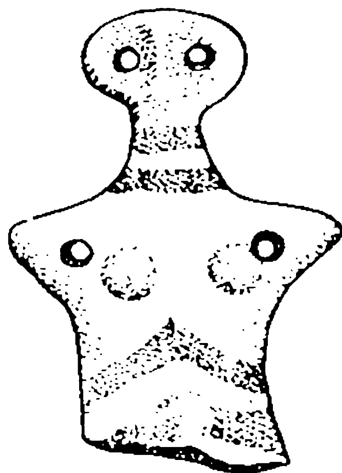
Єдність протилежних начал, образно втілених у парність, має священне походження, оскільки від цього народжується і розвивається життя. Парність як

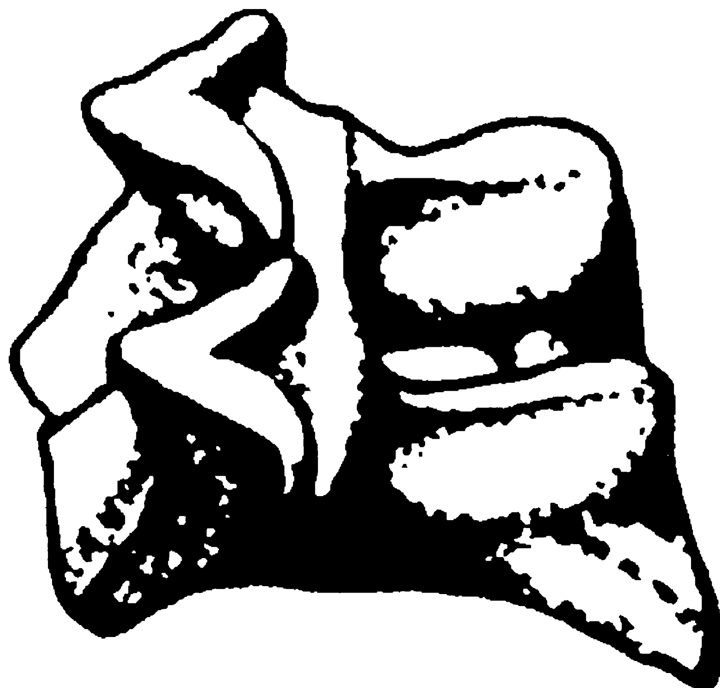

Символи Двозубу як образу парності: а) на голові статуетки з Олександрівки (етап А); б) на голові бітрикутної Богині зі Жванця (етап СІ); в) із Костешт IV (Молдова); г) на голові Богині з кам'яної стели в Усатовому (γII); д) на шапці гетьмана Богдана Хмельницького та його пір'їни з перлів; е) на хустці жінки з Полтавщини, фото 1982 р.

Парні оздоби на статуетці з Гарбузина

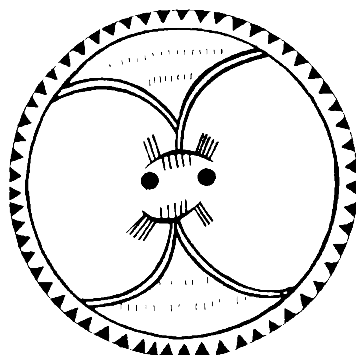

Парні статуетки волів із селища Крижениць-Яр. За В. Маркевичем

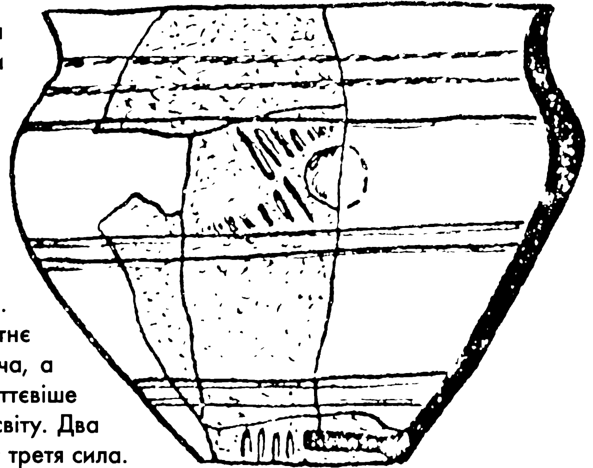
духовна основа, проявлена у мистецтві раннього Трипілля, а потім образно і духовно збагачена на його розвиненому етапі, свідчить про усталений космогонічний світогляд. Хлібороби не тільки усвідомлювали цінність вищих космічних сил, а й ті закономірності, на основі яких розвивається життя на землі і в світі.

Парність існує не сама по собі. Вона є виявом вищої божественної мірності: триединості світу, його Трисутності або ж святої Трійці. Це свідчення досконалого знання основ Всесвіту і закономірностей його існування та образного відтворення у духовному житті, мистецтві. В Україні в епоху мезоліту люди вже вірували в астральні триєдині величини: сонце, місяць, воду. У Трипільській цивілізації триєдиність стала світоглядно і творчо усвідомленою. Триярусність світу як його тричленний поділ у кераміці раннього Трипілля вже була образно втіленою. На сферичній поверхні горщика з Гребенюкового Яру ці три яруси зображено як парні прокреслені лінії. Канелюрних ліній на піддонах ринок, фруктовниць, на покришках зображено по три. У розвиненому Трипіллі ці яруси відтворювали їхній вміст. На нижньому зображена земля, інколи із зерном, прорість. Середній є найосновнішим, бо у ньому змальовано коловорот сонця, дощ, природа: рослини, тварини. У верхньому ярусі зображено запаси небесної води [8]. Отже, створено мистецький образ Всесвіту. До того ж, поєднання води ВА і сонця РА є ВАРА, яке згодом стало звучати як Свара, Сварог.

Символами триєдності в орнаменті раннього Трипілля є трикветр, трихрест, три

Зближення двох сил на мисці з Майданецького міста

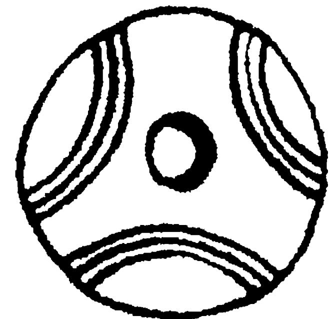
Триярусне оздоблення горщика з Гребенюкового Яру (етап А)

лінії, як три промінчики (Олександрівка), три канелюрні розводи на покришках, три риски чи три цятки на статуетках (Гребенюків Яр), три колові пружки, означені лініями на піддоні чи горловині посудин (Бернашівка, Окопи). Найосновніше, що сонце на посуді з усіх селищ цієї пори зображено трьома колами. В його образ закладено знання, що мірність в центрі Сонячної системи становить 3,001 як заданої сталої для Буття і Руху. Подібне знання постало не лише з духовно розвиненого космічного світогляду, а й з досконалого знання астрономії.

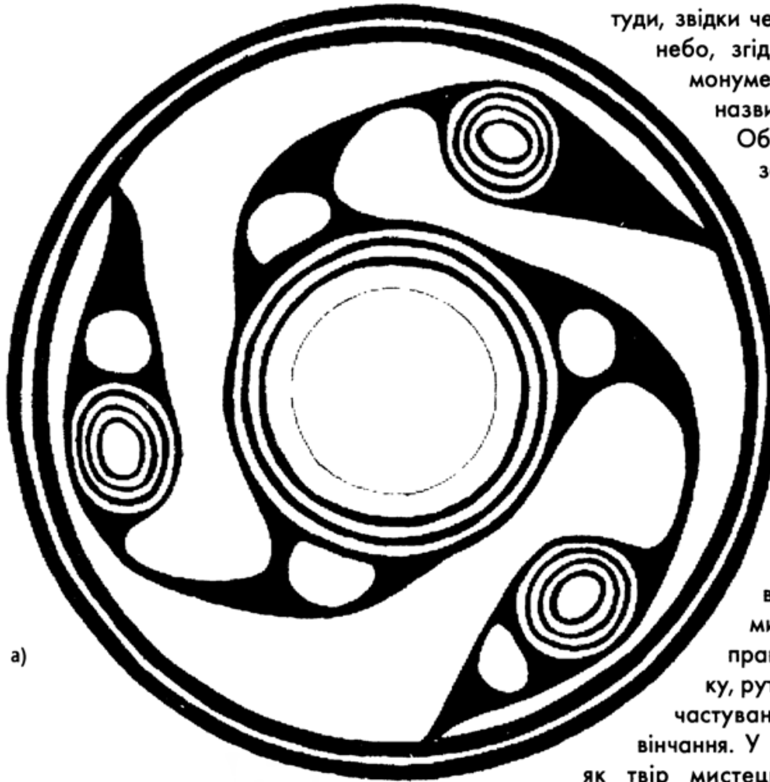
Божественним втіленням триєдиності є статуетка з Олександрівки. На її чолі – символ двозуба, а на всю ширину грудей – могутнє зображення тризуба. Два краї його йдуть до правого й лівого плеча, а центральний – посередині аж до голови. Це чи не найдавніший і найсуттєвіше створений узагальнений образ Трійці-Тризуба як вияву триєдиності світу. Два його крайні відгалуження є первісним знаком Двозуба, з якого постає третя сила. Таким є образ зображення на посудині з Кормані (А). Над розкриленим знаком Двозуба, мов з долонь чи пелюсток, вийшло і сяє сонце: хвилі його енергії зображено чотирма лініями ліворуч і десятьма праворуч. На мисці з Тальянківського міста (СІ) цей образ ще місткіший. Усе в малюнку парне, але повторюється тричі: дві лінії Двозуба, два видовжені овали, дві хвилясті лінії, які йдуть від кола – вінця миски – до основи Двозуба. Над ним вивершується родюча небесна сфера світу у вигляді ромба, з якого сяє основне джерело життя – сонце. Тобто парність переходить у триєдиність і вона є вже самодостатньою силою. Одначе триєдиність – це не лише зростання, а й рух. Прикладом цього може бути прокреслений орнамент на покришці з поселення Окопи (А). Дві потужні сили, які виходять з однієї основи, своєю потугою розкручують третю – напівсваргу. У них своя дія, але вони спільні: кожна має по краях п'ятипромінне закінчення і одна одну взаємно підсилюють. В такому русі і йде зростання. Зміст образу – у трипроявній єдності. Цю спільність стверджує філософ О. Братко-Кутинський: «Вогонь, Вода й Життя, або Янь, Інь і Ці означають не як початковий процес породження третьої сили двома первинними, а вже як другу стадію цього процесу, тобто як дію трьох рівноправних сил, що виходять з єдиного, спільного для всіх джерел – Абсолюту (Вакууму, Дао)» [9].

Отже, суть парності не тільки у родючості світу, а й у вияві триєдиності. Далі на малюнку тальянківської миски за ромбоподібною сонячною сферою зображено два напівовали. Вони ще невизначені, невідомі, але лінії, котрі тягнуться вдалеч, утверджують, що за сонячним світом білим також іде розвиток. Ось такий монументальний образ Світового дерева вимальовано на звичайній мисці. І тут, і в зростанні трьох ярусів, і в древцях життя у вигляді трьох колосків чи зображень раїн (пірамідальна тополя) утверджуються і безкінечність життя у світі, і його триєдина основа.

Образом триєдиності, так необхідної для хлібороба, є зображення трьох колосків у мальованому орнаменті Трипілля. Якщо вони у ряді композицій бувають тільки художніми деталями орнаменту, то на горняті з Чичиркозівського міста колоски створюють цілу космогонічну картину. Основний виростає з горбочка землі і його захищають небесні драбини. Паралельно з ним до безмежжя тягнуться ще два колоски. Вони також мають зовнішній захист. Тяга їх увись нестримна. Вони йдуть

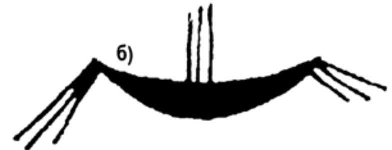
Трикветр на посудині з Олександрівки (етап А, Одещина)

туди, звідки черпають енергію. Цими триєдиними колосками на все небо, згідно з переказами, і були нагодовані люди. Таким монументальним зображенням вони підтверджують зміст своєї назви: коло – небесна сила, а сок – живильність землі. Образ Древа Життя, хоч у якому б вигляді він був, завжди зображується триєдиним від Трипілля і до сьогодні. В українських колядках воно є тільки таким:

Ой плине, плине, райськоє древце,
Райськоє древце з трома вершеньки.

Триєдиність у цих предковічних піснях, як і в мистецтві Трипілля, є основною світоглядною рисою. Три птахи займаються світотворенням. Храм зводять у три верхи. Волоньки орють у три плуги. До господаря з небес приходять троє гостей: сонце, місяць, зоря чи дощ, а в їхні образи втілено чоловіка, жінку, дітей. Їм посилаються три дари: жито, пшениця, всяка пашниця. Юнакові одна дівчина дає коня, друга – дудочку, третя навчає пісень. Йому випадає три основні дороги: до батечка, до матінки, до милої. Дівчині – гречній панні – даються «три ключі у правій руці», а вона бажає три речі: золоту чарочку, тарілочку, рутв'яний віночок для частування, дарування та вінчання. У весільний коровай як твір мистецький вкладається одухотворене прагнення росту й розвитку:

Рости, короваю,
Ширший од Дунаю,
А вищий від плота,
А кращий від злота.

Триєдиність як основа Буття у світі:
а) трираменна Сварга на горщику
із Коновки (Подністров'я, розкопки М. Шмаглія);
б) зображення на мисці
з Майданецького;
в) головний убір молодої українки
на три роги, XVIII ст. За О. Рігельманом;
г) знак Трисуття на статуетці з Олександрівки
(етап А);
на статуетці із селища Фрумушика (Румунія).
За К. Черниш;
на плитці з Київської Русі;
малий герб
Української держави 1918 р.

Триєдиність – це вияв святої Трійці. У божественних величинах вона була уособлена в образах Бога у трьох лицях: Триглав (Сварог, Перун, Світовид), пізніше Троян, в індоаріїв Тримурті (буквально тримордий). Їхнє втілення – Тризуб як вияв трисутності світу, його енергії і постійного зростання, а також як засіб сприйняття космічної інформації його носіями. Це – найосновніший символ світового Буття. Люди прикликали собі в поміч Бога, а оскільки він був і є в трьох іпостасях (вони збереглися і в християнській вірі: бог – отець, бог – син і бог – дух святий), то звертання йшло до триєдиних сил, до трисутньої космогенної сили. Саме вона посилала світло й тепло на життєву поміч й ім'я її – космічний Вогонь. Його носіями на астральному рівні вважаються Сонце, Місяць, Зоря. Саме вони, за визначенням О. Братка-Кутинського, втілювали давню арійську Трійцю [10]. Класичним зразком цього образу є розпис двоконічного горщика з

Майданецького міста. У його композиції зображено фази сонця, місяця і зорі. Образ триєдиного Всесвіту – це образ Бога. У колядці він має такий вигляд:

То праве личко – світле сонечко,
А ліве личко – ясний місяцю,
А в грутнях єго зоречка сяє [11].

Іншим образом триєдиного світу є мальоване зображення на двоконічному горщику з Петрен. На весь земно-небесний простір намальований велет у три яруси і з чотирма руками. Поруч із ним навскіс йдуть три полоси з трьома лініями всередині. Всі вони з'єднані однією осьовою, яка дотична до сонця, зображеного у вигляді кола з прямим хрестом. В літературі велета з Петрен співвідносять із індоарійським Пурушею (той, що розпорошує, зрушує життя, рушій світу). У 90 гімні десятої книги кругу «Рігведи» в «Гімні про Чоловіка» (Пурушу) про його сутність читаємо:

... Усе сотворене є його четвертиною;
а три його четвертини – це безсмертність у небі.
Трьома четвертинами виріс він угору (в небеса),
А одна четвертина постала тут же, як буття знову.

Переклад Володимира Шаяна.

Отже, велет Пуруша, як і велет з Петрен, є триєдиним, як і Всесвіт. Про це в гімні на початку так і сказано: «Чоловік – це цілий Всесвіт». Тому він, за висновками В. Шаяна, є і трояким, і тисячовидим. Від нього множиться життя у світі. Він є його Пратворцем і Прасутністю. В його образі виведено найістотніший вияв світу. Три частини-четвертини сутності Бога – це правдива божественність і безсмертність [12]. В трипільському орнаменті даний образ змальовано в трьох частинах-ярусах, які зростають, возвишаються, а четверта височіє над ними.

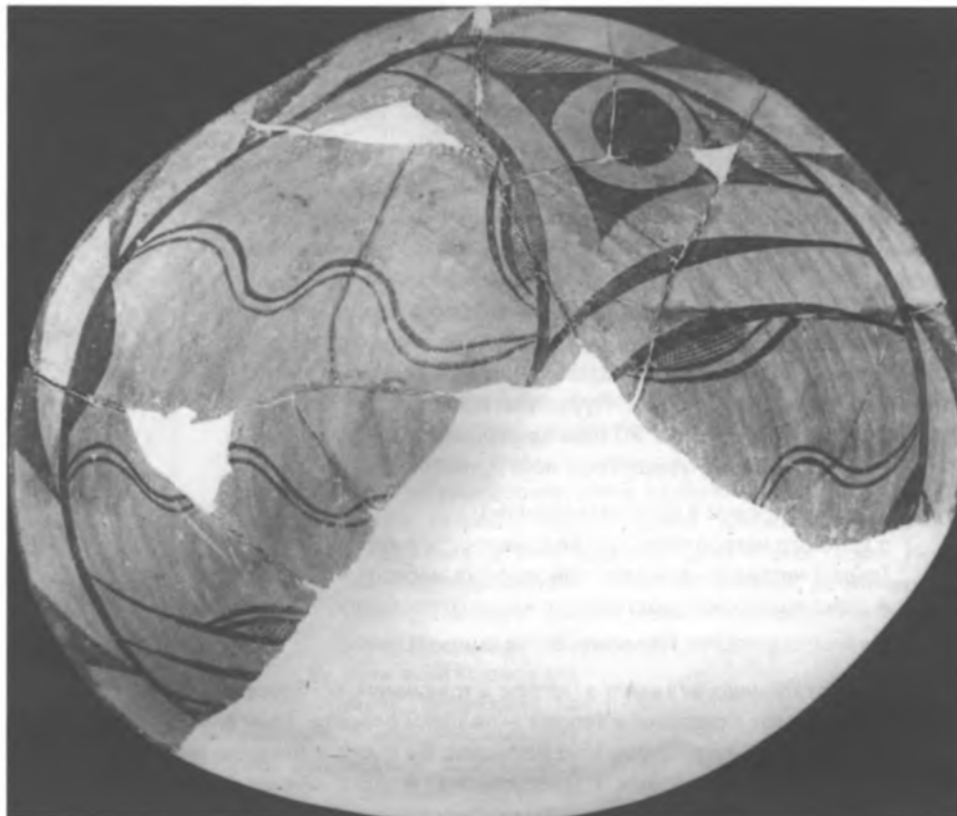
г)

Триєдиність як найпроявнішу світотворчу і духовну величину донесло до нас гончарне мистецтво трипільців-оріїв. Знання про тримірність світу успадкували наступні цивілізації на землях України. Вони стали духовною віссю етногенетичного єднання і розвитку. Хоч реальні знання були в основному на інтуїтивному рівні, але триєдиність постійно обумовлює життєві процеси. Нині теорію триєдиності активно розробляє український вчений Петро Харченко. Виявляється, що все видиме і невидиме у світі є тримірним. Буття й мислення струмують у триєдиному ритмі. Живі істоти існують у тристатевому стані. Інформативний біологічний код є триплетним. В основі земної речовини закладено три найменіатюрніші «цеглинки»: електрон, протон, нейтрон [13].

Вірогідно, триєдиність була визначальною у побуті та ритуалах трипільців-оріїв. Єднання зі співмірністю світу стало необхідною життєвою потребою. Оскільки триєдиність ви-

Око Світу та парні зображення на мисці з Тальянківського міста. Розкопки В. Круця. ЧОКМ

творювалася у мистецтві та обрядах наступних історичних культур, а потім і в духовному житті українського народу, наведемо низку етнографічних даних. Наші предки вважали, що людина тричі дивною буває: коли народжується, одружується і помирає. Звідси і три найосновніші обряди: родини, весілля, похорони. Новонароджену дитину тричі піднімають вгору на многая літа. Кожне з весільних дійств повторюють тричі, як ось: запрошують, благословляють. Коли покійного виносять з хати, тричі стукають домовиною об одвірки. Поминальних обідів три і один з них має назву тризна. Віддаючи шану іменинннику чи господарям на входинах у нову хату, їх тричі піднімають на стільці вгору. Новобранця, який вирушає з дому, тричі завертають до хати. Усі народні свята святкують три дні. А ще – тричі кланяються, тричі обіймаються, тричі цілуються, тричі благословляють... Отже, дотримання звичаю – це життя у суголоссі з Всесвітом, з його святими мірностями. Так, як це було у предків і пращурів.

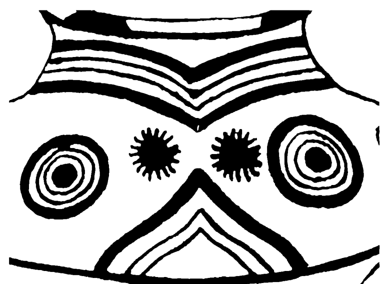
Образотворча система зберегла тримірність композиційних засад. Богиня на вже згадуваній пластинці з Більча Золотого зображена з піднесеними руками. Такою витворювали і давню українську Берегиню в різних жанрах мистецтва: ткацтві, вишиванні, різьбленні. Образ Древа Життя також залишився одним з найпромовистіших не тільки у мистецтві, а й у святах та обрядах. На весіллі – це гильце, на обжинках –

квітка з колосків, на Коляду – дідух, на Купайла – купайлиця. В одній з пісень її образ так і подано: «Наше купайло в три гиляки...». Образ трипільського колоска-древа зберігся і в українському обрядовому хлібопеченні. Там колосок виростає з горбочка землі, а тут деревце виходить із середини хлібини.

Триєдиність у хліборобському суспільстві трипільців була загальновідомою, повсюдно проявною і являлась організуючим чинником життя. Від раннього і до пізнього етапів вона мала різноманітні зображення: від найменших цяточок і рисочок до галактичних образів, як велет з Петрен чи триярусність світу в орнаментальних композиціях. Однак це світоглядне розуміння витворилося в чітко окреслений символ, яким згодом став Тризуб. Натомість чотиричастинність зображували як узагальнений і усталений символ із найраннішого етапу Трипілля: чотири сонця як чотири сторони світу. Окрім нього, виявом чотиричастинності є чотирираменний хрест, знаки Сварги, свастики, орнаментальні композиції на чотири сторони. На горщиках з Гребенюкового Яру чотири сонця зображено в коловоротному русі. Вони пов'язані між собою трьома навскісними лініями. Зовнішня поверхня миски орнаментована чотирма напівколами з трьох ліній. Їх можна сприймати як чотири сторони світу або чотири пори року з трьома місяцями в кожній. Ринка має зображення Сварги, утвореної лініями енергетичних потуг. Подібні образи є і на керамічних витворах із селищ Буго-Дністровського міжріччя. Так, на мисці з Тимкового (АІ) подано класичний знак Сварги. Як у середині неї, так і в проміжках по краях нанесено по чотири кола. Сама Сварга зображена у вигляді безкінечника, який утверджує, що рух у світі невпинний і вічний. Зовні

Триєдиний Пуруша з чотирма руками.
За Б. Рибаковим

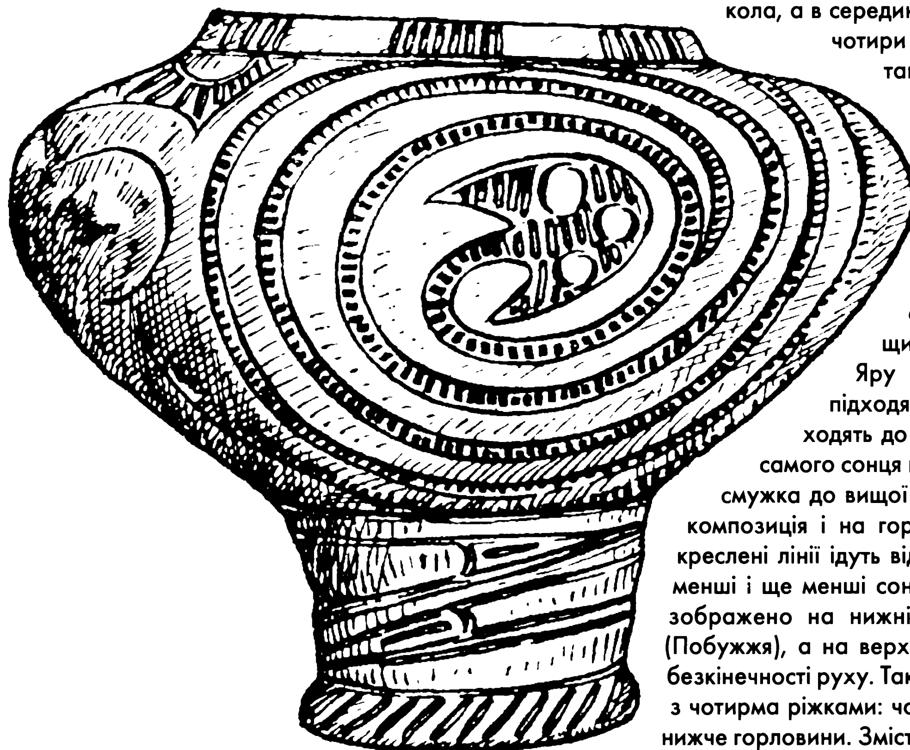

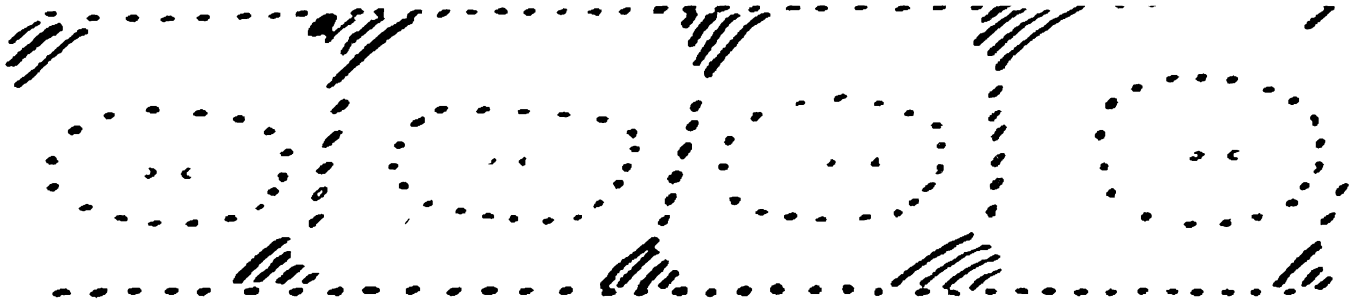
Солярні знаки на горщику з праміста Стіна IV

на мисці зі Слобідки-Західної прокреслено коловоротні орнаментальні лінії, які відходять від кола-сонця. Їх чотири, але вони в такій динаміці обертання, що їх, здається, безліч. Символ Сварги багатозмістовний. У трипільському мистецтві ним позначався і сонячний рух, і вогняне обертання, і рух Всесвіту. В розвиненому Трипіллі, завдяки побутуванню декоративного живопису, образи Сварги стали багатоманітними і різностильовими. Так, у Майданецькому місті їх чимало зображено на двоконічних горщиках. На одному вона подібна до образу на мисці з Тимкового, але взаємодіє з чотирма іншими силами. На іншому біля горловини намальовано дві напівсварги, а коло ребра сферичної поверхні їх також дві, але завдяки більшій площі вони об'ємніші. Всі чотири задіяні у стрімкому русі. Деякі зображено у вигляді листків-енергій: на одній посудині вони обертаються, а на іншій, поєднавшись із меншими в кругорусі, але в протиборстві одна з другою. На грушоподібному горщику з Гренівки (басейн Південного Бугу, А) від горловини відходять по три заштриховані лінії, що зливаються в одну і закручуються в триєдину спіраль. Чотири з них утворюють знак Сварги, котра обертається за сонцем. Багатозмістовна класична Сварга намальована на двоконічному горщику з Липчанів (Подністров'я, СІ). Від ромбічної сфери верхнього неба, що по вертикалі має три дужки, а по горизонталі – чотири, відходить напівдуга і поєднується із Сонцем. Від Сонця відходить друга звивиста лінія і при наближенні до наступного Сонця розширюється. Своїми краями вона мовби обіймає його. В місці з'єднання від нього відходять чотири дуги-хвилі. В колі Сонця прокреслено три кола, а в середині його – два паралельні кружечки. Усі чотири Сонця перебувають у стрімкому обертанні. До горловини вони наближуються двома колами. Третє – зубчасте – на покришці. На самій сфері у двох колах прокреслено три лінії, а в самому центрі її дві паралельні лінії обіймають коло з прямим хрестом – світило вищої сфери.

Триокий змій-дракон на горщику із Олександрівки. Розкопки А. Єсипенка

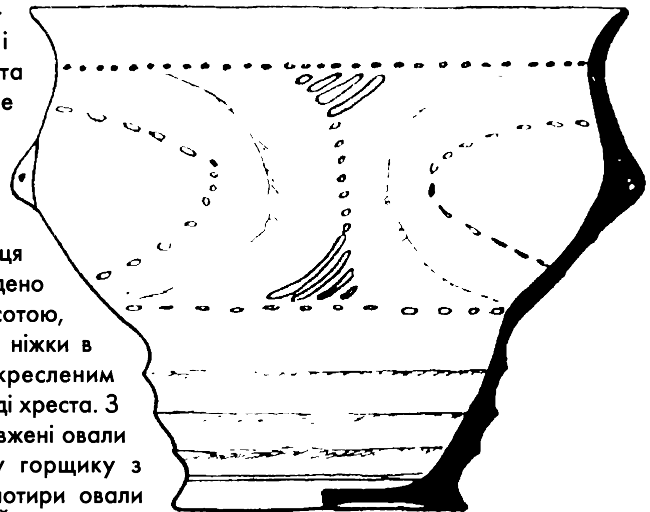
Сонце в русі зображується в основному на сферичній поверхні горщиків. Так, на посудині з Гребенюкового Яру (басейн Південного Бугу) дві полоси підходять до сонця, закручують його і відходять до наступного для тієї ж дії. Від них і від самого сонця йде по діагоналі вверх орнаментована смужка до вищої зорі з двох кружечків. Дещо подібна композиція і на горщику зі Слобідки Західної: дві прокреслені лінії ідуть від чотириколового сонця, а під ними є менші і ще менші сонечка з двох кружечків. Чотири сонця зображено на нижній частині глечика із Сабатинівки-ІІ (Побужжя), а на верхній – витворено знак Сварги як вияв безкінечності руху. Така ж подвійна композиція є і на глечику з чотирма ріжками: чотири сонця в русі створені вище дна і нижче горловини. Змістовніший образ виведено на горщику з

Чотири сонця на ринці з Гребенюкового Яру – образ безкінечного руху

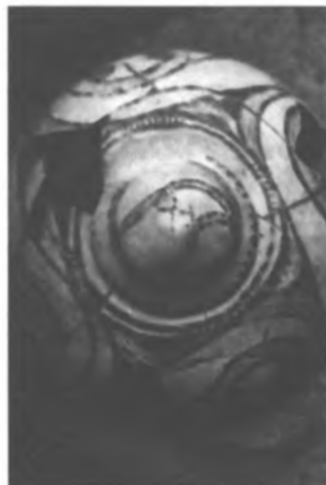
Вороновиці (басейн Дністра). На опуклій поверхні наліплено чотири ріжки з наскрізними отворами [14]. Через них виливали рідину під час певних ритуалів. Кожен з них обведений двома штриховими колами, трьома канелюрними і чотирма пунктирними. Отже, у сфері світобудови мають прояв усі мірності – парність, триєдиність і чотиричастинність.

У мальованій кераміці чотири сонця доповнюються й іншими чотиричастинними зображеннями. Це бувають прямі і навскісні хрести, фази місяця, парні листки росту. Замальовані фарбою, заштриховані лініями ці образи створюють картини повноти світу і безкінечності життя в ньому. За яскравістю малюнка та образотворчою змістовністю, тобто символікою, вони не мають собі рівних в енеолітичних культурах того часу.

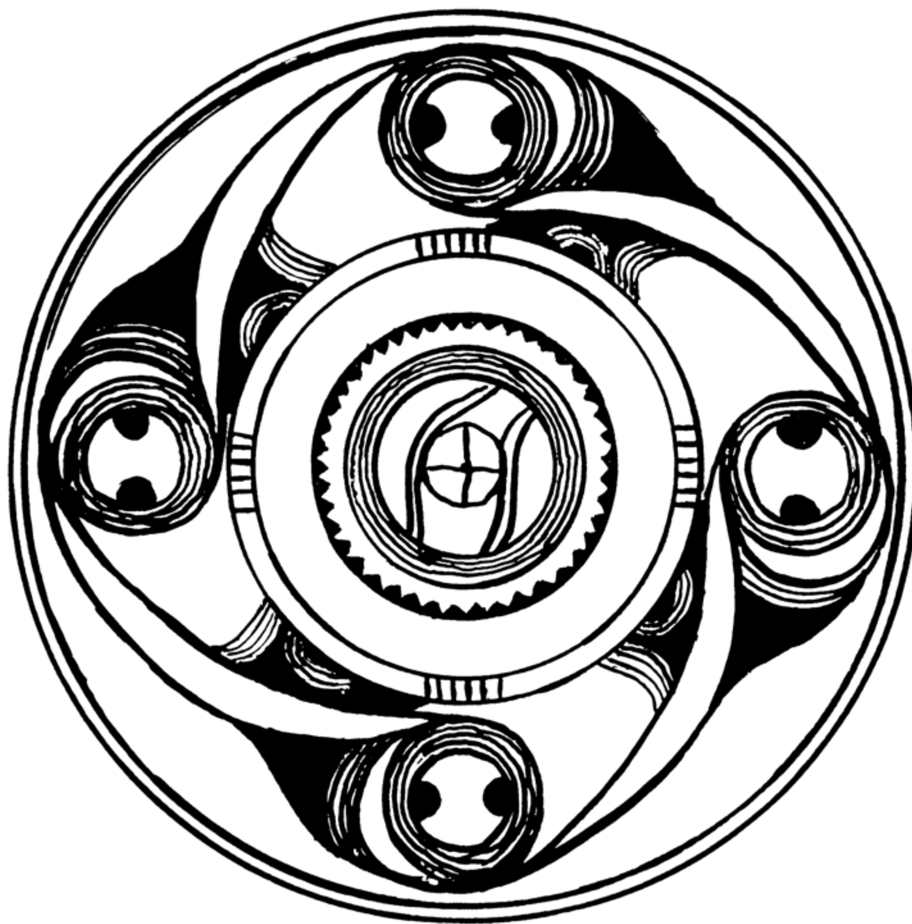

Чотиричастинну сферу створює не тільки Сонце як основний рушій життя в Галактиці. На покришці з Гребенюкового Яру напівдуги канелюрних розводів утворюють ромбічну небесну сферу, в якій образ сонця втілено у самій ручці-голівці. В Окопах (Подністров'я) знайдено жертовник, подібний до будиночка: 20 сантиметрів висотою, стільки ж довжиною та 18 сантиметрів шириною. Чотири ніжки в нього були тригранними. Уся модель оздоблена прокресленим орнаментом. Загладжене дно заштриховано лініями у вигляді хреста. З кожного кута жертовника до центру відходять чотири подовжені овали [15]. Зображення обох узагальнені в грушоподібному горщику з Миропільського міста (Подніпров'я). У ромбічній сфері чотири овали своїми носиками спрямовані в напрямку руху за Сонцем. Його образ у центрі створено з трьох кіл. Сама ж сфера прокреслена трьома лініями напівдуг. Отже, образ Всесвіту поданий в основних символах та мірностях.

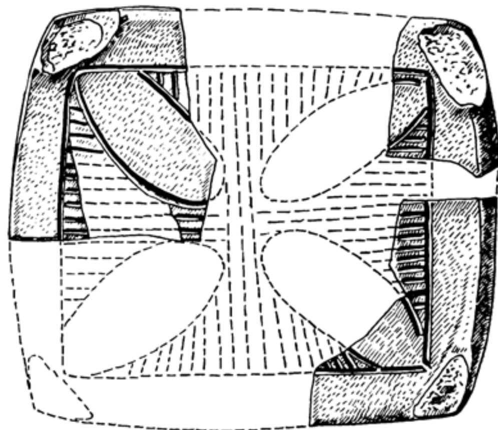
Чотиричастинність проявляється і в інших виявах. Зокрема, це чотиристінні хати, хрестоподібні святилища. Чотиричастинною зображувалася небесна сфера, чотири сонця в ній. Окремі посудини були на чотирьох ніжках, деякі мали чотири рогульки по боках. Опріч розписів на кераміці, чотиричастинними були композиції і на статуетках раннього Трипілля. Образ родючості втілювався в чотирибічному ромбові, який ще й перехрещувався навскісним хрестом. Таким чином вони утворювали ще чотири ромбики, як на статуетці з Бернового, чи ромбики з цятками, як на статуетках із Луки Врубливецької, Ленківців. На іншій статуетці з ленківського

Чотирибічна Сварга
на горщику з Липчан

Жертовник із селища в Окопах (етап А)

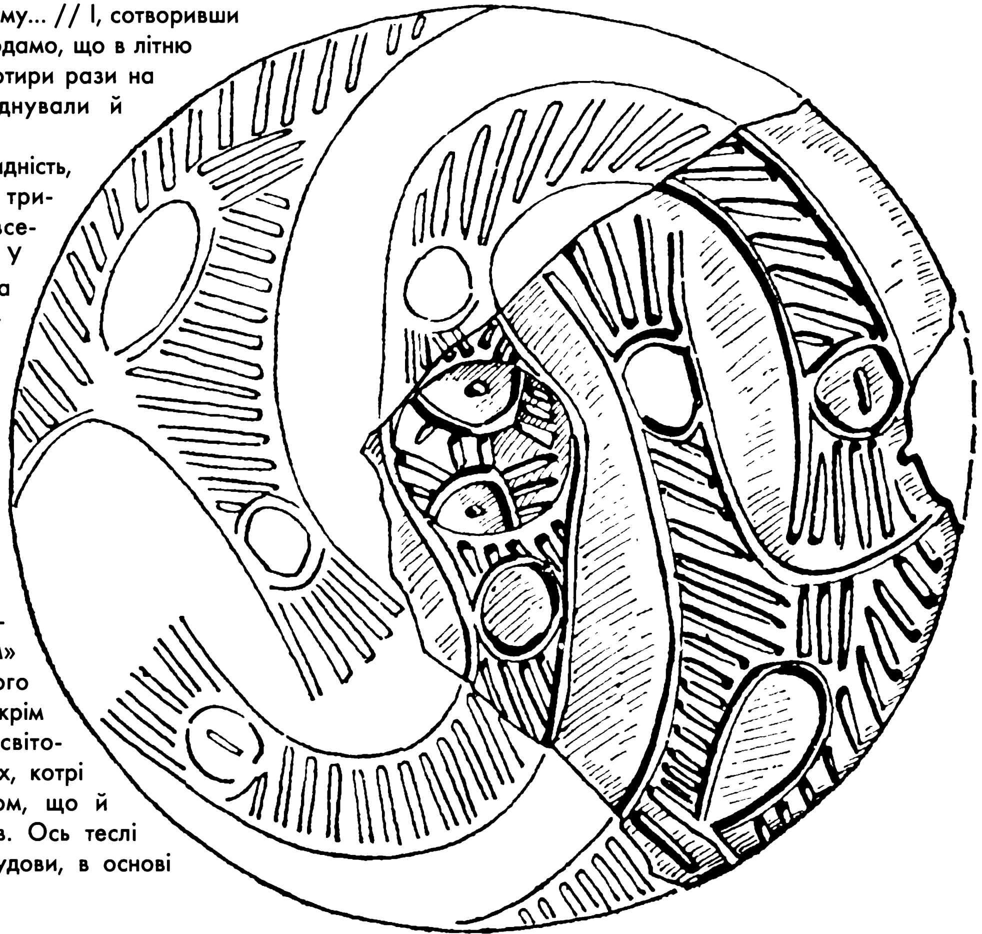
селища образ чотиричастинності має подібну, але змістовнішу композицію. У кожному секторі поділу прокреслено чотири підковоподібні зображення з цятками посередині. Горизонтальна лінія поділу закінчується зображеннями ромбів на обох краях. Цей образ розвинений і на іншій статуетці. В центрі композиції зображено ромб. Від нього на чотири сторони йдуть прокреслені лінії, а в кожному з чотирьох секторів підкови-дуги своїми краями спрямовуються назовні. Отже, життя розвивається, розпросторюється на чотири сторони світу.

Чотиричастинністю, або ж світовидністю, очевидно, були наповнені й побут та духовне життя. Бо ж, як сказано у гімні про Пурушу, він складався з чотирьох четвертин: три виросли у небо, а одна осталася на землі. В останню

вкладалося те, що було в небесах. Творене ним також було чотиричастинне: «Із його омфалу постав простір, з його голови розвинулося небо, з ніг – земля, зі слуху – чотири частини світу» [16]. Тобто вплив був всебічний і повсякчасний. Про побутовий вияв чотиричастинності дещо пізніше розповідає «Велесова книга», хоч світобачення і космовідчування були такими ж. Люди чотири рази вдень молилися. Вранці: «Поки зорі сяють, співаємо хвалу богам і вогнищу Перуна, // І проголошуємо велику славу отцям нашим і дідам, які суть в небі». На пасовиську: «І знову богам хвалу возносимо, славу співаємо». В полудень: «Проголошуємо славу велику Хорсові, що крутить золоторунні кола». Увечері при вогнищі: «Славу вечірню заспіваємо Дажбу нашому... // І, сотворивши молитву, йдемо ко сну» [17]. Додамо, що в літню пору наші люди харчувалися чотири рази на день: снідали, обідали, полуднували й вечеряли.

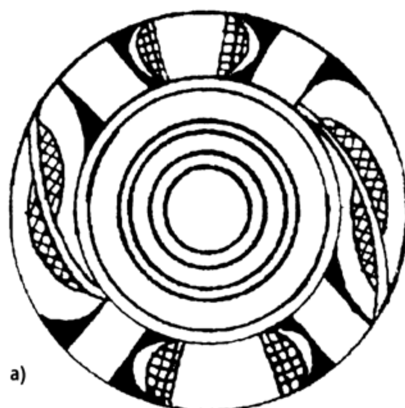
Чотиричастинність, або вітовидність, становила основу світогляду трипільців-хліборобів і була всеоб'ємним образом повноти світу. У духовному житті вона стала провідною стильово-композиційною рисою. Адже все зображувалося і ділялося на чотири сторони. Це і чотири фази сонця, і чотири пори року, і чотири сторони світу. Згодом таке сприйняття світу стали називати світовидністю. Оскільки в образній системі переважав символ сонця, то його рух в колі Зодіаку, за визначенням М. Чмихова, став «ядром» універсального закону світового колообігу та космічного ладу. Окрім археологічних матеріалів, світовидність засвідчена і в колядках, котрі створені за тим же принципом, що й розписи на кераміці трипільців. Ось теслі зводять храм, той храм світобудови, в основі якого сяє сонце:

В одно віконце – ісходе сонце,
В друге віконце – в обіди сонце,
В третє віконце – в полудни сонце,
А й у четверте віконце заходе сонце.

Творення світу також відбувалося за принципом чотиричастинності. Три голуби виносили пісок із синіх морів і розсівали його на «штири часточки»:

Чотиричастинна композиція з двох парних сил на покришці з Окопів

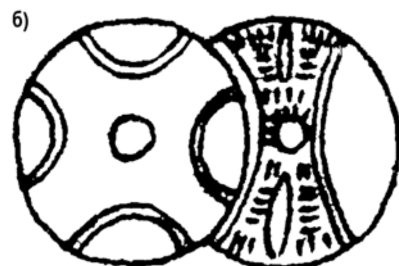
а)

Першая часточка – світанєчко раннє,
Другая часточка – сонце правидненьке,
Третяя часточка – ясен місяченько,
Четвертая часточка – дробен дощик сіє [18].

За принципом чотиричасності й чотиричастинності створюються композиції в українському народному мистецтві, будуються оселі. Хлібороб, перш ніж сіяти, посеред ниви клав хліб-сіль на рушник, кланявся на чотири сторони світу і хрестився по три рази. Навіть кілок затісують з чотирьох боків. Людина, як і світ, має чотири сторони: справа-зліва-спереду-ззаду. Саме серце також є чотирикамерним.

Триєдиність і чотиричастинність існують в обопільній єдності. Так, у загальній триярусній композиції орнаменту образ «сонця в русі», тобто в чотирьох фазах, зображували в основному – середньому – ярусі. Переважно сонце в основі мало три кола. Біля нього часто наносили три риски. З трьох ліній утворювалася чотирибічна небесна сфера – зображення на покришці з Гребенюкового Яру (AI), горщику з Миропілля (BII), небозвід на зерновику з Петрен (CI). На голівці тієї ж покришки три верхніх крапчастих лінії і чотири нижніх утворюють хрест. Найповніше триєдиність у чотиричасності зображена на горщику з трипільського селища в Тальному. На тлі кола намальовано широкий хрест, а на кожній стороні його прокреслено по три лінії. Така ідеограма може втілювати чотири пори року, кожна з яких має по три місяці. Той же велет на петренському горщику має три яруси по вертикалі і чотири руки з боків – по горизонталі. Цей образ підтверджується словами з «Рігведи»: «Усе створене є його четвертиною, а три його четвертини – це безсмертність у небі».

б)

Чотиричастинні композиції: а) на горщику з Майданецького; б) на покришці з Олександрівки; в) хрест в основі Сонця (прамісто Стіна в Подністров'ї), IV тис. до н. е. ; г) Ялина Ратушняк. Сонце на писанці з Кобринового (Тальнівщина), 1970-і рр.

Триєдиність в орнаменті зображується, в основному, вертикально, що символізує ріст, зростання. Чотиричастинність йде по горизонталі, утверджуючи розвиток, розростання. Поєднання триєдиності у чотиричастинності створює багатозмістовний образ життя у світі. Утвердження росту й розвитку є характерною рисою не тільки у Трипільському декоративному мистецтві, а й в багатьох жанрах українського народного мистецтва.

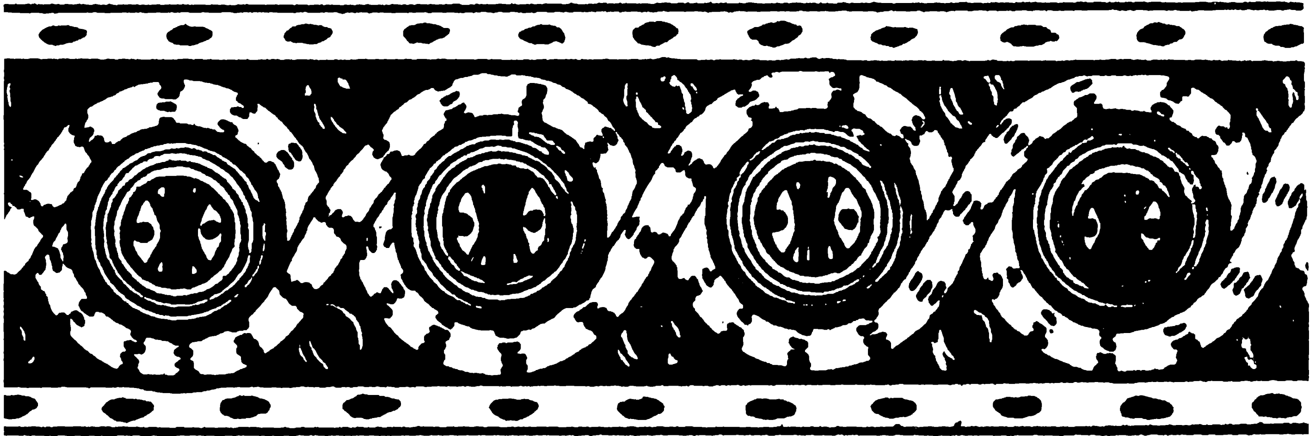
Пізнання співмірності світу – триєдиність у чотиричасності – було свого часу геніальним відкриттям основ Світобудови. Воно стало не тільки художнім утвердженням життя, а й дало поштовх для піднесеного розвитку хліборобства, мистецтва, архітектури. Ці світовидні засади є визначальними в усіх наступних історичних формаціях. Прикладом цього образного усоблення є скульптура Світовида часів Київської Русі. Вона чотирибічна, а по вертикалі – триярусна. Світовид – це і образ історичного зростання та розвитку народу, єдність його минулих, сущих та майбутніх поколінь, і основа світогляду, в якому світ сприймається в цілісності. В українського народу є свята сонця на кожну пору року: Коляда, Великдень, Купайло, Калита і три присвятки при переході однієї пори в іншу – Колодій, Трійця (Зелена Неділя), Весілля Свічки. Світовидною є і колядка «Добрий вечір

в)

г)

Колорух Сонця на посудині з Піщаної, IV тис. до н. е.

тобі, пане господарю», в чотирьох рядках якої діють три сили з четвертою володарюючою. Ця світотворча риса у колядках виявляється сповна.

Церков мурують с штирма углами,
З штирма углами, з трома верхами.

Господар як хлібороб працює у чотиричастинності та триєдиності:

Шарує волоньки на три плуженьки,
А чабанисті бай на чотири.
...
Кладе стоженьки у три шароньки,
Кладе копоньки та у чотири.
...
Міряє жито у три переруби,
Яру пшеницю та у чотири [19].

Енергія Всесвіту проявляється у семи чинниках. Вони є духовнотворящими величинами. Адже сім днів (галактичних) творився світ. Сім днів тривають присвятки – твориться в перехідний час наступна пора. Сім і самих свят на честь Сонця. Сім днів триває народне весілля, як і світ, стільки ж створюється нова сім'я. Барви світу сяють у семи кольорах, а його звучання – у семи нотах. Семичинність проявляється у періодичній системі Менделєєва, у семиденному тижні. Сьоме небо – це не тільки вершина блаженства, а й місце перебування богів. Знати рідню до сьомого коліна – це поєднуватися з ними кревно і духовно. Таємниця священної сімки як магічної сили світотворення лежить у злитті триєдиності та чотиричастинності.

Семичинність була духовно усвідомлена ще в палеоліті. Число сім простежується у мистецтві та міфології [20]. Воно зафіксоване у творах із Мізинської, Межиріцької стоянок. На стелі з пісковика Кукрецької культури часів протонеоліту з Кам'яної Могили зображено

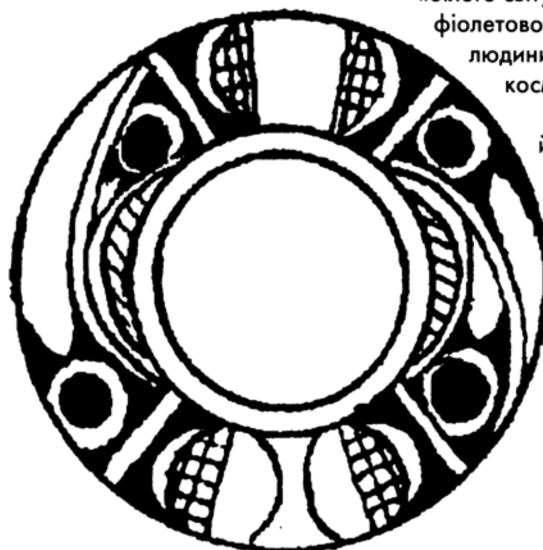
Чотири лінії декору на статуетці з Володимирівки та головний убір на чотири роги статечної українки, XVIII ст. За О. Рігельманом

бика і носорога. На тілі першого є сім ямок, котрі відповідають семи зорям сузір'я Тільця [21]. Семичинність як космогенна сила образно відтворюється і в мистецтві трипільців ще з ранньої пори. Від сонця, зображеного в три пруги на ринці з Окопів, на обидва боки відходять по сім ліній. Посудина з Луки-Врубливецької поділена на радіуси. В кожному з них є по сім прокреслених ліній-пружків. В розвиненому Триппіллі навколо сонця також буває по сім енергетичних хвиль. На мисці з Майданецького міста два двозуби своїми ростовими лініями спрямовані до сонця і двох зір. Цих утворень сім. Сім зображень на зразок великих зернин є на іншій мисці з цього праміста. Семираменна зоря намальована на посудині з Молдови. Ліній в овалах танцюючих жінок із Бринзен також по сім.

Яскравий зразок семичинності має малюнок на зерновику з Тальянківського міста. Композиція орнаменту чотиричастинна: поверхня горщика розділена чотирма лініями. На них є по три драбинки з'єднань, від яких відходять сім ярусів дуг-ліній. Із трьох мірностей – чотиричастинності, триєдиності, семичинності – створюється найсуттєвіший образ проявності світу.

Малюнок сонця на одному з горщиків має в середині сім заокруглених зображень. Як відомо, світло сонця має семикольоровий спектр: червоний, оранжевий, жовтий, зелений, голубий, синій, фіолетовий. Отже, білий світ – це образ його різнобарв'я та різноманітності. На тілі людини є сім енергетичних центрів – чакр. Вони частково зображені на ранньотрипільських статуетках, зокрема зі згадуваного вже поселення Сокільці-Поліжок. Біополе людини сприймає світло з «білого світу», яке розподіляється в організмі по центрах-чакрах від червоного до фіолетового. Енергія кольорів перетворюється в моторну та розумову діяльність людини. Отже, і окрема особа, і весь етнос мають безпосередній зв'язок із космічною енергією.

Чотири Сонця, чотири Місяці на горщику з Майданецького

Етнокультурна спадщина прадавніх хліборобів стала визначальною й у духовній творчості українців. Так, птаха Матер-Слава у «Велесовій книзі» «сімома красотами сяє» і в тому сяйві – весь спектр кольорів. Низка писанок Київської Русі від денця до торця має по сім колових ліній. Заплітаючи Шума, дівчата веснянками оспівують сім дій чи справ. В ритуальній пісні на Трійцю, свято, яке відзначається сім днів, дівчині-семилітці сім загадок загадується і вона кмітливо проходить випробування відповідями:

Скрипка грає – голос має,
Сокіл плаче – сліз не має,
Вода біжить без прогону,
Місяць світить в ясну пору,
А хміль в'ється круг деревця,
Камінь росте без коріння,
Сонце горить без полум'я.

Чотирибічна сфера світу, обмежована трьома лініями на горщику з Миропілля

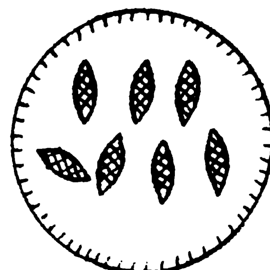

Сонце в чотири кола
і чотирма Місяцями.
Розпис на горщику із Тального,
IV тис. до н. е. Розкопки М. Шмаглія

На весіллі найсвятіший хліб – коровай – печеться з сімох чинників. Традиційне українське весілля триває сім днів:

Ой п'ятниця – починальниця,
А субота – коровайниця,
А неділя – весілля,
Понеділок – родина,
Вівторок – пропий дочку,
А в середу – переверни бочку,
А в четвер візьмем черепочки
Та сядемо коло бочки,
Та будемо сидіти:
Чи не буде капотіти.

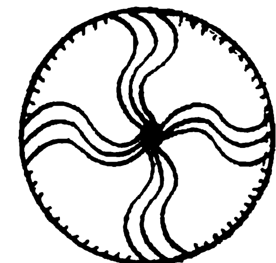
Весільна пісня з Вишнополя.

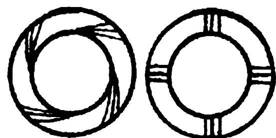

Миска з сімома зернинами.
Майданецьке

Світотворчість виявляється семичинно і в колядках. Майстри споруджують світлицю з усім необхідним для життя людей:

Із трьома верхами, із трьома столами,
Ой на трьох столоньках три хліби разові,
Ой на тих же хлібовах три кіліхи золоті:
Ой у першім кіліху солодкий медок,
А в другім кіліху студененьке вино,
А в третім кіліху свяченая водиця [22].

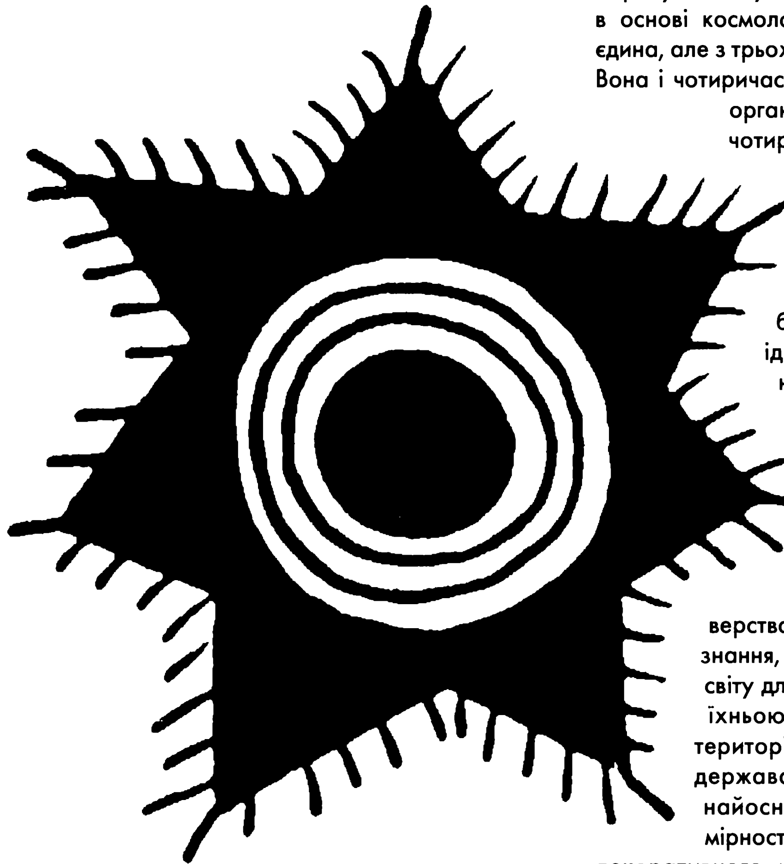

Триєдиність в чотиричастинності на посуді з Майданецького

Мірності, опріч парності, зафіксовані у «Гімні про Чоловіка» (Пурушу). Про триєдиність і чотиричастинність уже була мова. Закінчується він семичинністю: «Було сім зелених полін, що оточили вогонь жертовний, три рази сім в'язанок дров зроблено...» тобто приношення жертви було священним і творився ритуал, як і світ, із сімома необхідними чинниками. Сама людина є прообразом світу, або, як давніше казали, «створена по

Горщик з розписом у сім ярусів, з'єднаних сімома штриховими лініями. Тальянківське місто. Розкопки В. Круця

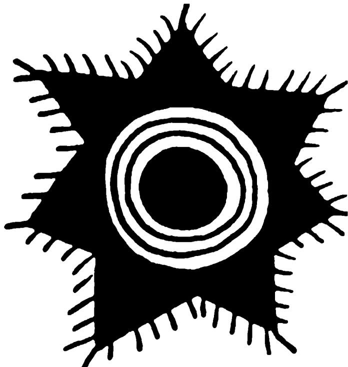

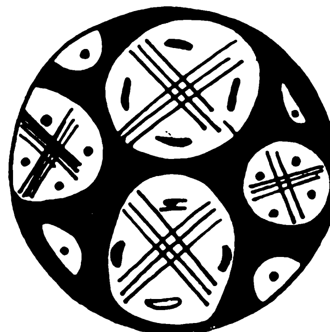
образу Божому». Її будова відповідає названим мірностям, котрі були в основі космологічних знань трипільців-хліборобів. Людина однаєдина, але з трьох частин – ноги, тулуб, голова, як низ, середина, верх. Вона і чотиричастинна: спереду-праворуч-ззаду-ліворуч; має чотири органи чуття – зір, слух, нюх, смак. Серце людське і те є чотирикамерним. На тілі людини, як ми вже говорили, є сім енергетичних центрів, а в голові – сім отворів для важливих органів спілкування зі світом: очі, вуха, ніс, рот. Майже усе в ній по парі: по дві руки і ноги, по двоє очей, вух, ніздрів. Отже, ця священна мікромодель світу повинна жити і чинити побожому. Таке усвідомлення, очевидно, й було в основі ідеології життя трипільців-хліборобів, без якого неможливо створити духовно розвинене суспільство.

На основі цих світотворчих закономірностей йшло піднесення духовного життя трипільців-оріїв, про яке академік Б. Рибаков писав, що відбувся: «Найвищий сплеск первісного хліборобського мистецтва, багатого космічним і навіть міфологічним змістом» [23].

Цілком ймовірно, що волхви як інтелектуальна верства Трипільського суспільства не тільки мали священні знання, а й вміли виходити на польовий рівень матеріального світу для отримання інформації з небесного середовища. За їхньою поміччю суспільство прадавніх хліборобів на території України (Трипільська культура, за В. Хвойкою, держава Аратта, за Ю. Шиловим) дотримувалося найосновніших світотворчих, а отже, й життєдайних мірностей, закону світового ладу. Вони лежали в основі декоративного мистецтва, а кераміка з цими образами була у щоденному вжитку і творчо наснажувала людей. Мірності як божественні величини освячувалися волхвами через цілу систему обрядів, культів, звичаїв, підтримувалися міфами, піснями, танцями і ставали

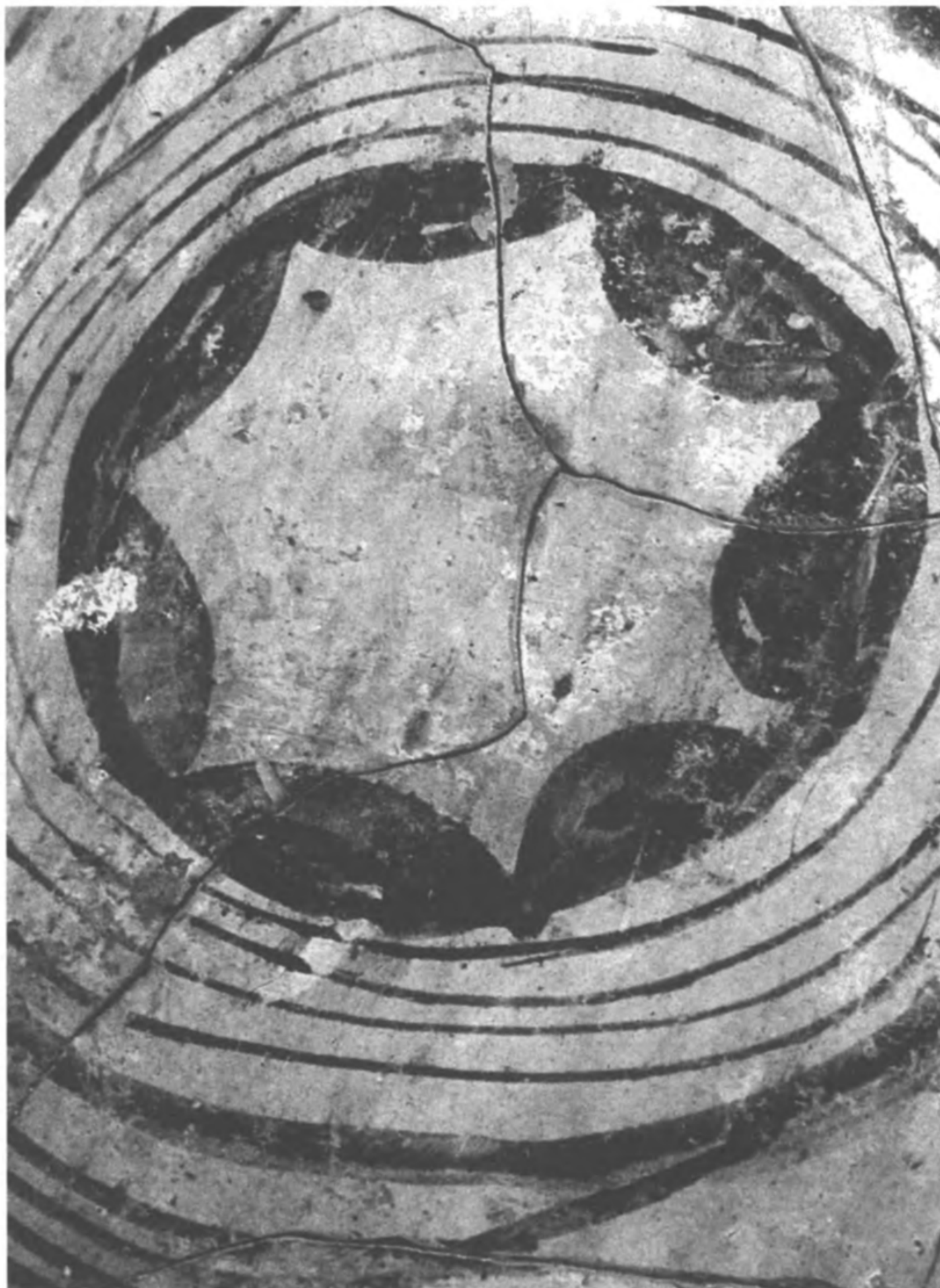
Семираменна зоря.
За В. Маркевичем

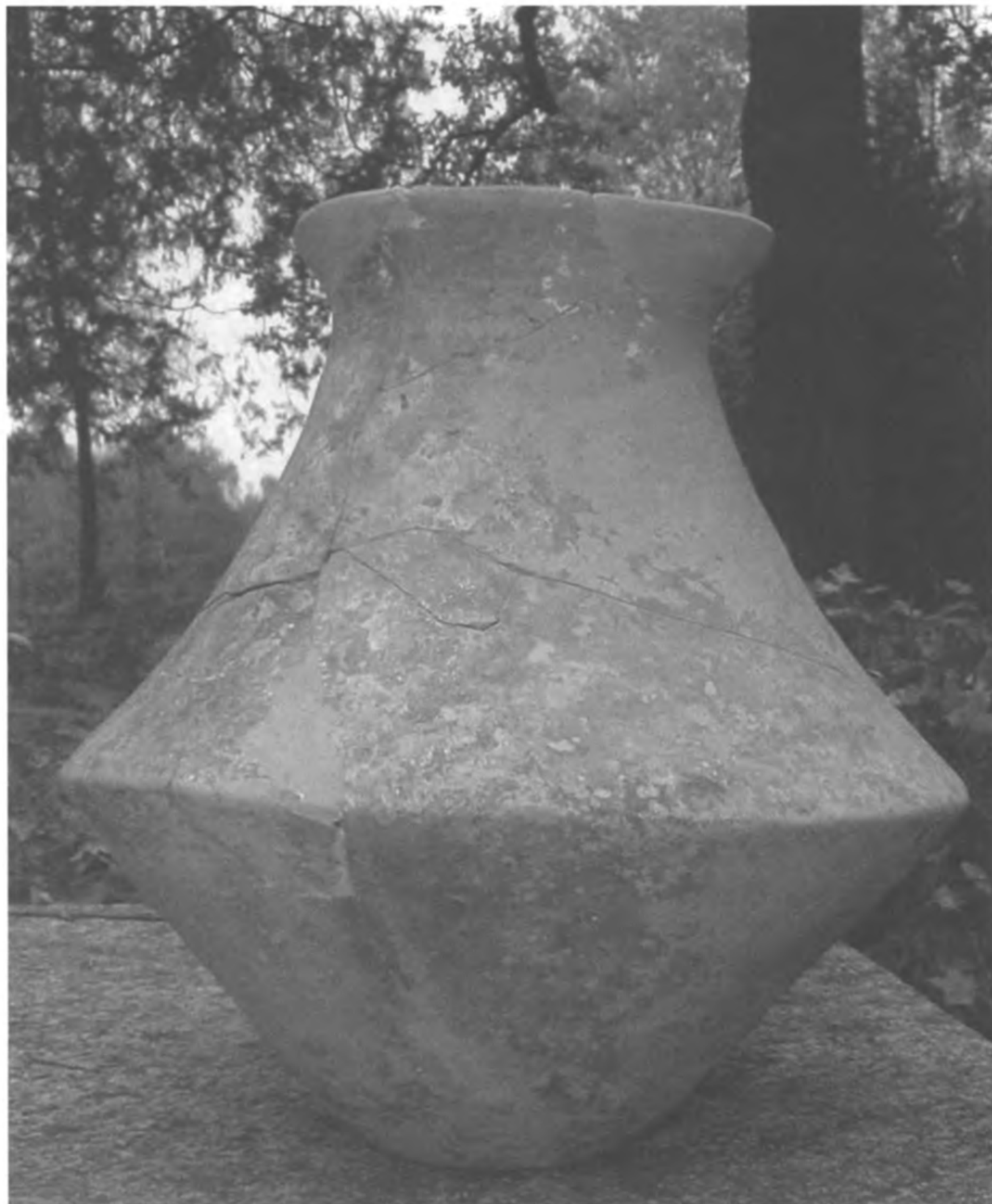

Сфера з чотирма Сонцями та навскісними хрестами.
Селище в Раковці. За К. Черниш

сутністю життя трипільців-хліборобів. Вони хоч і не зафіксовані в пам'ятках свого часу через неуречевлені форми, але успадковані наступними історичними культурами, в тому числі і українською народною, через які їх можна відтворити. Вони змодельовані на одних і тих світотворчих, етногенетичних та образних композиційно-стильових засадах. Знання мірностей світового ладу стало запорукою величного духовного розвитку Трипільської цивілізації, високих здобутків у багатьох галузях господарювання та загалом у всій суспільній організації.

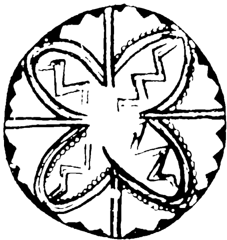

Сонце з семираменною зорею із Липчан. Розкопки В. Шумової, С. Рижова, Т. Ткачука

**Глек
із Вільхівецького міста
(етап CII),
IV тис. до н. е.
Зібрання В. Мицика.
ТМІХ**

ДОЛЯ ТРИПІЛЛЯ

На заставці: миска з чотиричастинною композицією із Вихватинського могильника

Впродовж 2500-літнього існування й розвитку Трипільська цивілізація зробила відчутний внесок у життя й поступ людства. Означимо його.

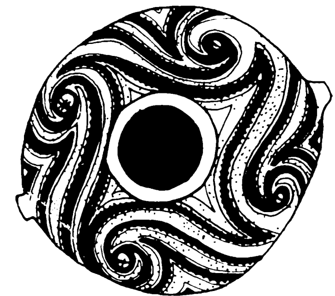
Перше. Трипільці розвинули і передали у спадок наступним поколінням нову технологію життя, звану божественним ремеслом, – хліборобство.

Друге. В архітектурі вони розробили систему забудови міст за колорадіальним, власне сонячним, принципом. За ним міста споруджуються до цього часу. Архітектори Трипілля започаткували вертикальний розвиток будівель.

Третє. Витворили космогонічний світогляд, на якому базувалися віра, культура, творчість, особливо гончарство з прокресленими та мальованими оздобами на виробах.

Несучи нову технологію життя для людства, трипільці-орії обживали придатні для хліборобства землі. Це їхня священна місія.

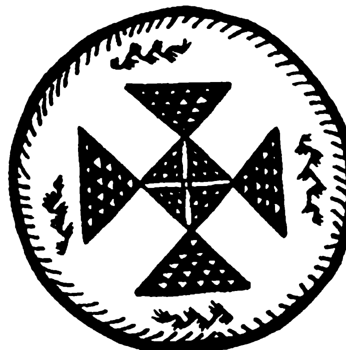
Цивілізація була настільки потужною, що її впливи відчутні на суміжних і віддалених територіях. Найперше – культури Дунаю і Балкан, а далі – Кавказу і Малої Азії. Професор Сорбонського університету (Франція) Ярослава Йосипишина простежила зримий вплив Трипілля: на схід – до Японії, на захід – до Парижа, на південь – до острова Борнео. В Китаї кераміка культури Яншао, Цинляньган за формою і оздобами, особливо

а)

Культура Яншао (Китай):
а) комплекс Баньшань,
б) Цинляньган

Шумер (Месопотамія), комплекс Самарра

б)

Горщик із Літок (етап CII)

біконічний посуд і спіралевий орнамент, висвітлюють беззаперечні риси Трипільської культури [1]. Жіночі статуетки культури Дзьомон (Японія) мають подібне пластичне вирішення, як і скульптурки Трипілля.

Дослідник поселень на Уманщині, зокрема праміст у Сушківці й Томашівці, професор Українського Вільного Університету у Мюнхені Петро Курінний доводив, що Трипільська культура впливала на навколишні території, на зародження античного мистецтва: «Найстарші фази поширені на Наддніпрянщині, а пізніші мають сполучення з культурами Дунаю, Балканів, Малої Азії та Кавказу, показуючи тим напрям ширення впливу цієї культури з півночі – з України – на південь...» [2].

Така культура зникнути безслідно не могла. Спочатку вчені твердили, що її потіснили і понищили племена ямної культури, які напали зі Степу. Дослідник Тальянківського праміста В. Круць і нині вважає, що це так: «У середині III тисячоліття до н. е. (близько 4500 років тому) Трипільська культура зникає з історичної арени у

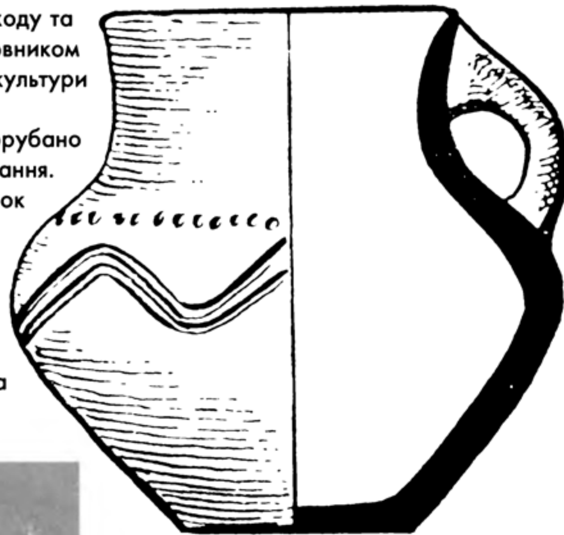

а) Кам'яні сокири-молоти;
б) стріли та ножі з Краснохутірського могильника Софіївського типу.
Поч. III тис. до н. е. , етап CII. Розкопки В. Даниленка, М. Макаревича

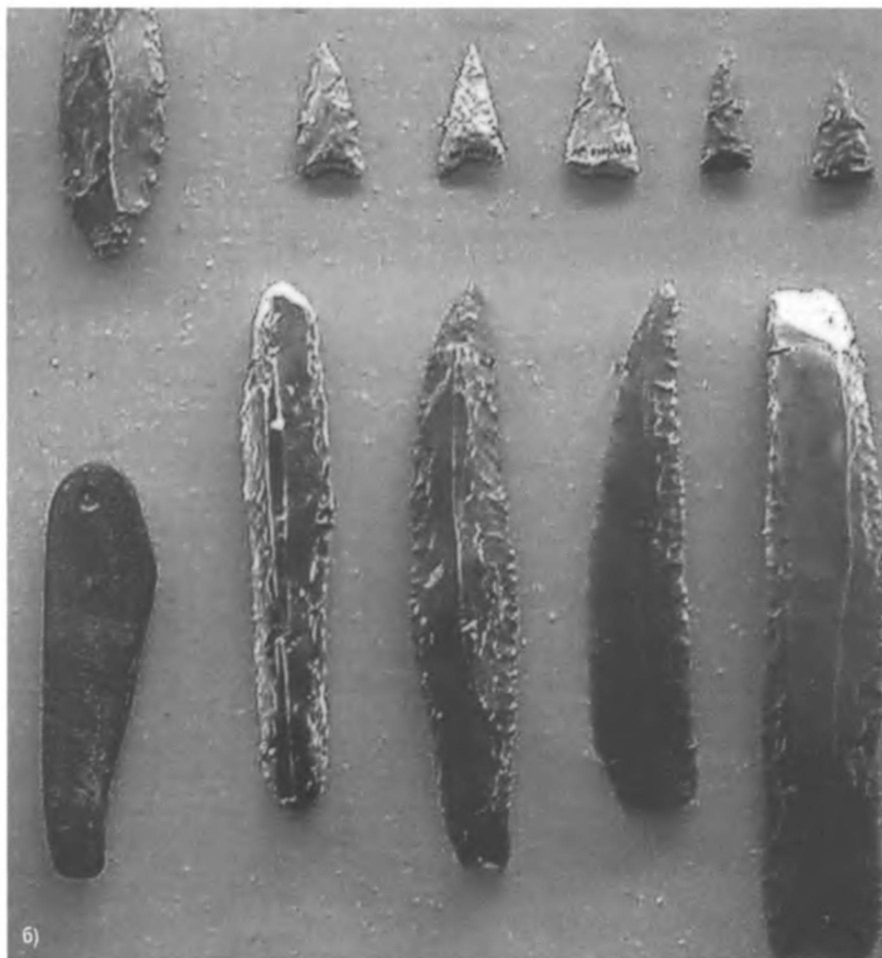
зв'язку з приходом населення культури кулястих амфор з північного заходу та ямної культури з південного сходу» [3]. У дослідженні праміст він є послідовником М. Шмаглія, але не враховує результатів його досліджень курганів ямної культури в Майданецькому прамісті.

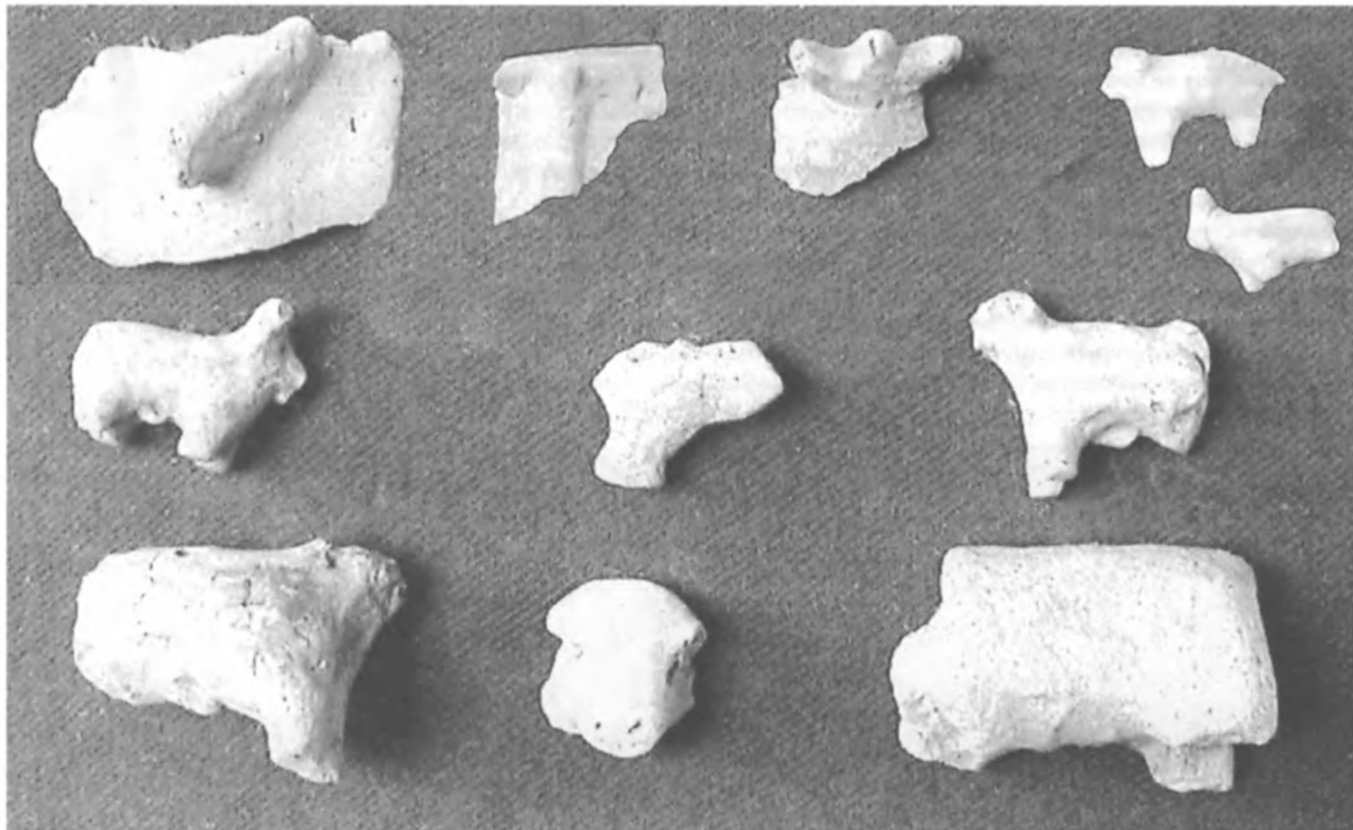
Поховання ямників були вже після зруйнування поселення – ями прорубано через рештки будинків – і відходу трипільців-хліборобів з місця проживання. Проміжок між ними в часі становив 200–400 років. Результати розкопок дослідника спростовують давніші безпідставні твердження: «Даних, які б стверджували, що зникнення трипільських поселень, пов'язаних із міграцією племен ямної культури, немає» [4].

Господарські зміни, як доводить археолог і етнограф В. Петров, були основними. На поселенні пізнього етапу у Городську уже переважає не хліборобство, а скотарство, особливо конярство. Від цього зросла

Глек із Лукашів (етап СІІ)

Череда з Майданецького міста.
Зібрання В. Мицика. ТМІХ

мобільність населення, стали більше й далі пересуватися, розширилися контакти. Чоловік-воїн почав переважати. Жіноча праця, гончарство, а також духовність підупали. Подібні процеси відбувалися і на півдні – поселення Усатове. Географічні контакти розширюються. Вони йдуть не лише на Дунай і Балкани, а й у Балтію і Центральну Європу, на Захід і Північ. Зміни в географічних контактах викликають і культурно-типологічні, тобто культура видозмінюється [5].

Діяльність трипільців-хліборобів, вважає К. Черниш, довела їх до занепаду. Екстенсивне ведення хліборобства виснажувало ґрунти, і люди часто змінювали місце проживання. На будівництво нових жител і поселень витрачалося забагато дерева. Ґрунти збіднювались, а ліси знищувалися. Кількість населення збільшувалась. Сутички зі степовиками ставали частішими. Назріла екологічна криза. Все це призвело до занепаду Трипільської культури [6]. Такий погляд в археологічній науці став домінуючим. В. Круць навіть підрахував, скільки було вирубано лісу і занедбано земель.

Головними причинами зникнення протоміст М. Шмаглій, М. Відейко вважають процеси, пов'язані з освоєнням нових територій і конфліктами між трипільськими переселенцями. Екстенсивне ведення хліборобства, переходи на нові поселення могли вичерпати резерв вільних земель. Це у свою чергу змінило систему розселення і тип господарювання, отже, й характер самої культури [7].

Висновки провідних археологів занадто перебільшено розвинули К. Бунтян, В. Мурзін, О. Симоненко. Вони твердять, що екстенсивний спосіб рільництва вижив себе, а знаряддя виробництва, тяглова сила не вдосконалювалися, про родючість не піклувалися. Хліборобство велося примітивно: без сівозмін, добрив, селекції, з переважанням перелогової системи, що призводило до низьких урожаїв. Тому причини занепаду Трипільської культури вони вбачають у непродуктивному веденні господарства, а погіршення клімату тільки прискорило цей процес [8]. Бездоказовими видаються подібні висновки. Адже вирощуючи десять злакових культур впродовж двох з половиною тисячоліть, трипільці-хлібороби могли мати вироблену агротехніку, сівозміну. Інакше б хліборобська цивілізація такий довгий час не проіснувала.

Відтяжки від ткацького верстата. Селище Кобринове (Тальнівщина, етап CII). Зібрання В. Мицика. ТМІХ

Твердження про екстенсивний спосіб хліборобства є сумнівними, оскільки при цьому не враховується супутна хліборобству галузь – тваринництво. Чимало археологів пишуть тільки про її харчову цінність для людей – м'ясо, молоко і майже ніхто навіть не згадує про його важливу роль у рільництві. Г. Коробкова (Москва) визначила типи господарювання трипільців. Із п'яти назвемо два основних – рільничо-скотарський та скотарсько-рільничий. При певних їх умовностях вартісною тут є збалансованість галузей. Чисельність худоби має відповідати кількості оброблюваної землі. Хліборобство розвивається тільки тоді, коли є достатньо худоби, бо це, насамперед, гній як найуніверсальніше і найповніше добриво в усі часи. Обґрунтовуючи вартісність нової технології у житті людства, видатний мислитель XX століття Володимир Вернадський писав: «Хліборобство могло проявитись як геологічна сила і змінити оточення природи тільки тоді, коли одночасно з ним появилось і скотарство, тобто коли одночасно з вибором і розведенням рослин, потрібних їй для життя, людина вибрала і стала розводити потрібні їй тварини... Від робочих тварин вона отримувала нову для неї енергію, яка дозволяла прогодувати велику кількість населення, створювати великі поселення, міську культуру, звільнитися від загрози голоду, як неминучого явища» [9]. Висновок повністю відповідає тенденції розвитку хліборобського суспільства трипільців. Тварин у трипільців було вдосталь. На всіх етапах і по території розселення у Побужжі та Подністров'ї переважала велика рогата худоба, свині, кози, вівці та коні [10]. Отже, гною трипільці мали предостатньо.

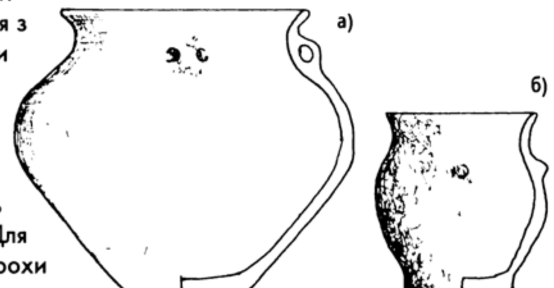

Бик-тур з Майданецького. Зібрання В. Мицика. ТМІХ

Українські ґрунтознавці доводять, що гній для удобрення ґрунту використовували з прадавнього часу, щойно люди перейшли на осідлий спосіб життя. Саме він найкраще сприяє нагромадженню гумусу в ґрунті: на Поліссі – 42, в Лісостепу – 54, в Степу – 59 кілограмів на гектар [11].

Проведемо невеликі розрахунки. Відомо, що в рік природним способом корова чи бик дають до 10 тонн гною, коза або вівця – 0,5, свиння – 1–1,5 тонни, кінь – 7 тонн [12]. Для прикладу візьмемо Майданецьке прамісто. За розрахунками В. Круця в ньому жило 8267 людей. Кожна сім'я, як мінімум, складалася з шести осіб. Таким чином, в поселенні мешкало 1377 сімей. Вони використовували під посіви 2480 гектарів землі. Сім'я мала щонайменше три голови великої рогатої худоби (корови, бики, телята), десяток овець та кіз, свиню, можливо, й коня. Помноживши вихід гною на названу кількість тварин, матимемо 45441 тонну добрива. З такою кількістю відходів у поселенні потрібно було щось робити не тільки при веденні хліборобства, а й в цілях санітарії. Для нормального врожаю вистачило б і 10 тонн гною на гектар, тобто трохи більше половини від мінімально розрахованої кількості, а для високого –

а) Горщик із селища Гордашівка II (етап CII). Розкопки В. Шумової. б) Горня із селища Мошурів III (етап CII). Розкопки С. Рижова, І. Чернякова

20–30 тонн. Обов'язково врахуємо, що худоба у ході випасу половину з'їденого повертає на ґрунт у вигляді природного добрива. Додатково земля удобрюється ще рослинними рештками. Отже, ґрунт при господарюванні трипільців-хліборобів не виснажувався так занадто, як це припускають сьогочасні дослідники. Трипільці творчо жили і творчо господарювали.

Пізніше М. Шмаглій відійшов від гіпотези «екстенсивного ведення господарства». Причини занепаду Трипільської цивілізації і, зокрема, протоміс, були глобальнішими: «Час поступового занепаду Трипілля відноситься до кінця атлантичного періоду голоцену, який був ознаменований хвилями похолодання, що протягом трьохсот років врешті-решт порушували зональну структуру ландшафтів атлантичного періоду та призвели до часткової деградації широколистих лісів Східної Європи» [13].

Згідно з теорією зодіакального розвитку історичних культур (за М. Чмиховим), колорух у Сонячній системі викликає багато змін на Землі. Особливо це відчутно на рубежах епох, викликаних переходом з одного зодіакального циклу в інший. Він супроводжується змінами в кліматі, руйнуванням старих відносин у суспільстві й організації життя на нових засадах. За дослідженням М. Чмихова, на зламі неоліту і бронзи стався екологічний катаклізм: «Відбулися масові міграції, справжні війни, збільшилось число полонених, у суспільстві посилилося соціальне

Загальний вид решток житла, селище Тальне II. Розкопки Н. Бурдо, М. Відейко

Миска в завалах житлового будинку. Розкопки Н. Бурдо, М. Відейко

розшарування, були зруйновані старі соціально-економічні структури, змінилася економічна ситуація» [14]. Під цей перелам і потрапила Трипільська цивілізація. Пізній її період, тобто перехідний, характерний упадком в усіх сферах життя: господарство, поселення, житла, форма і оздоблення кераміки. Новий вік – вік бронзи давав новий матеріал для виробництва, нову технологію і заводив іншу організацію життя.

Археологи доводять, що Трипільська цивілізація зійшла з історичної арени в 2400–2350 роках до н. е. Дослідниця Н. Денисюк вважає, що на це вплинув природний катаклізм – великий потоп, зафіксований у низці джерел, і подає такі аргументи. «Всесвітній потоп» у Малій Азії «має дві дати: вавілонську, за книгою «Енума еліш» – 2379 рік до н. е. , та єврейську, за біблійною «Книгою буття» – 2355 рік до н. е. » (за Л. Гумильовим). «Потоп, що приголомшив Грецію», датують 2240–2200 роками до н. е. (за Ю. Шиловим). Далі Н. Денисюк наводить цікаве повідомлення британських вчених. Вони припускають, що «2350 року до н. е. Земля потрапила під потужну метеоритну зливу, яка викликала потопи й пожежі». Ці катастрофи докорінно змінили ландшафт, зникли водні шляхи сполучення. Натомість прокладалися кінні. Після спаду вод стали доступними копалини. Люди селилися ближче до води. Через брак лісу, каміння оселі їхні змаліли і збідніли. Та основне, твердить дослідниця, що змінилися єдина «матріархальна релігія й організація суспільства».

Горщик та орнамент на ньому з Вільхівецького міста (етап СІІ). Розкопки Н. Бурдо, М. Відейка, 1993 р.

Банька з Красного Хутора.
Розкопки В. Даниленка, М. Макаревича

Перехід зодіакального циклу Тільця в цикл Овна збігається з датою названої катастрофи. Для Тільця (за Жировим) він завершився 2350 року до н. е.

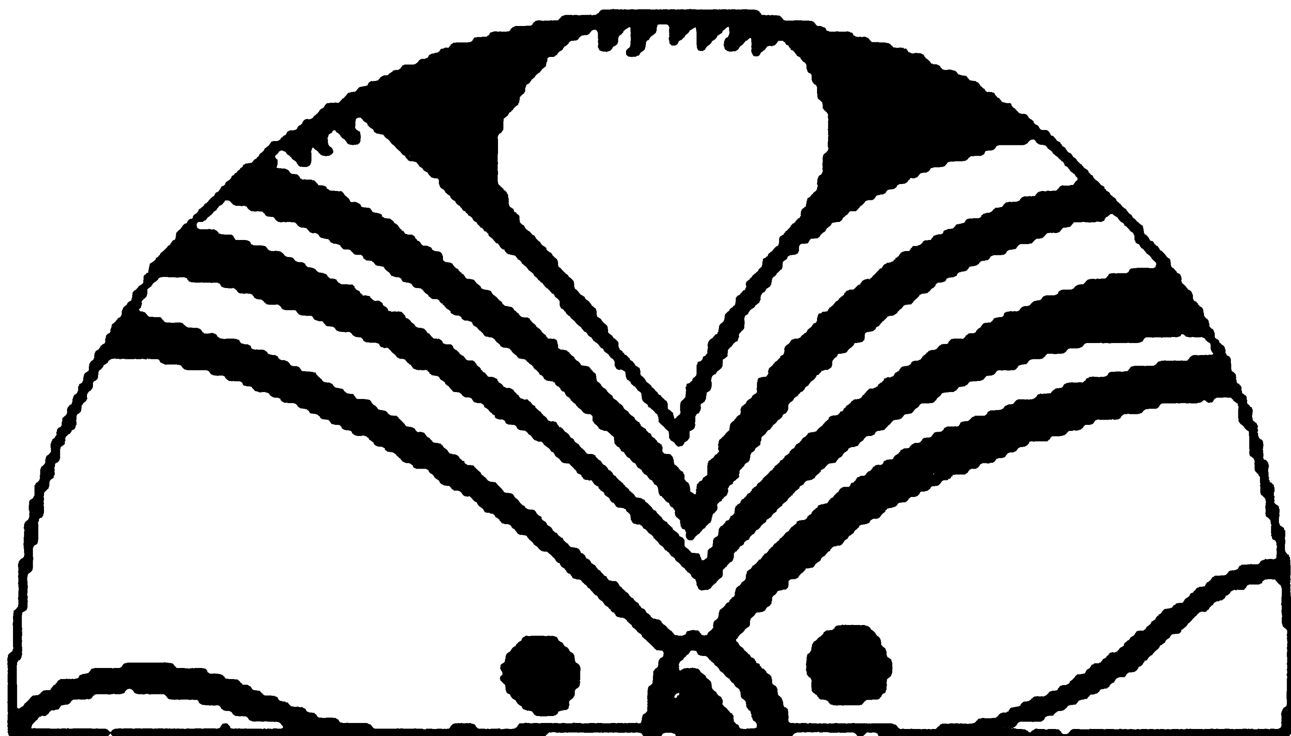
Н. Денисюк наводить ще один цикл, який обґрунтувала О. Блаватська, – цикл Даго. Він суто історичний і глибоко окультний (лік ведеться за місячним календарем). «Коли верховина рівнодії 1906 року вплелася в сузір'я Водолія, психологи отримали нову роботу і психічні властивості людства зазнали значних змін» [15]. Цікаво, що зі зміною циклу Даго змінились і релігії в Європі.

Так чи інакше, а на існування Трипільської цивілізації вплинули причини глобального, космічного порядку, змінивши суспільний уклад, світогляд і психологію людності.

В процесі кардинальних змін культура не гине, а переходить в іншу чинність, продовжуючи супільний поступ в нових умовах. Ці процеси обґрунтовує у своїй теорії доктор Михайло Брайчевський. Він доводить, що формування українського народу має чотири періоди, які складаються з етапів соціальної статики і динаміки. На етапі динаміки попереднє суспільство гине. Поступово формується нове статичне суспільство. Так, Трипільська культура змінилася тривалим періодом динаміки, що призвело до утворення скіфського суспільства, яке у свою чергу перестало існувати. В надрах кількасотлітнього динамічного розвитку виникла черняхівська культура, перервана і знищена великим переселенням народів. А далі розвивалася Русь (Україна-Русь), також перервана татаро-монгольською агресією. Свою оригінальну концепцію М. Брайчевський підсумовує: «Існуючі на нашій землі суспільства (культури) насправді не знищувалися, а ніби пірнали вглиб часового виру. Українці як нація в сучасному розумінні формувалися впродовж трьох-чотирьох тисяч років» [16].

Вироблені у Трипільській цивілізації основні засадові розвитку життя і духовності в тому чи тому вигляді передалися сусіднім суспільствам і наступним поколінням інших формацій.

Миска з Тальянківського міста.
Розкопки В. Круця

**Керамічний хрест
зі Щербанівки.
Розкопки В. Хвойки**

ЗНАХІДКА СТВОРИТЬ ЕПОХУ

У Києві на Подолі встановлено меморіальну дошку на честь славетного археолога Вікентія В'ячеславовича Хвойки. На ній висічено двоконічний трипільський горщик і український плуг. Саме за допомогою цього хліборобського знаряддя було відкрито найунікальнішу хліборобську культуру межи селами: Трипілля, Верем'я, Жуківці. Під час XI археологічного з'їзду відбулася презентація нововідкритої археологічної культури. Було влаштовано виставку кераміки, знарядь праці. Автор відкриття Вікентій Хвойка виголосив доповідь. За підсумками з'їзду часопис «Киевская старина» (1899, кн. 64) повідомив, що знайдено вдосталь цілих та розбитих посудин із розписаним, прокресленим орнаментом, статуетки людей і тварин, крем'яне та поліроване кам'яне знаряддя, вироби з міді. Публікація закінчувалася пророчими словами: «Безперечно, знахідка створить епоху в археології України».

Вікентій В'ячеславович Хвойка, Київ, 1900-ті рр.

Вікентій В'ячеславович народився 1850 року в селі Семині (Чехія). Освіту здобув у комерційному училищі. З 1864 року він живе в Празі, де у вільний час вивчає і колекціонує старожитності. За якимось невимовним покликом 1876 року залишає Прагу і перебирається до Києва. Спочатку викладає німецьку мову і малювання, а згодом переключається на сільське господарство. Добивається в цій галузі відзнак на виставках у Ромнах, Харкові, Парижі. Одначе зацікавлення давньою історією захоплює його сповна, і він відходить від виробничої діяльності. В. Хвойка прилучається до роботи Київського товариства старожитностей та історії і невдовзі починає завідувати його музеєм, який згодом переріс у музей міста. Захоплено вивчає історію давнього Києва і починає грунтовно займатися археологією.

Рік 1893-й для Вікентія В'ячеславовича був напрочуд плідним. Оглядаючи земляні роботи на Кирилівській вулиці, він виявив ще не бачену кераміку, знаряддя праці, будівельні рештки. Перше здивування минуло, коли глибше він побачив рештки палеоліту. Так було покладено початок відкриття нині добре знаної у світовій історії палеолітичної Кирилівської стоянки. До цього в Україні були відомі тільки дві палеолітичні стоянки – в Гінцях на Полтавщині та в Студениці поблизу Кам'янець-Подільського. На основі відкритої палеолітичної пам'ятки Вікентій В'ячеславович написав ґрунтовні статті «Кам'яний вік Середнього Придніпров'я» та «Кирилівська палеолітична стоянка і культура епохи

**На заставці:
обличчя
на посудині з Верем'я**

Посуд із Кирилівських висот, м. Київ. Розкопки 1893 р.

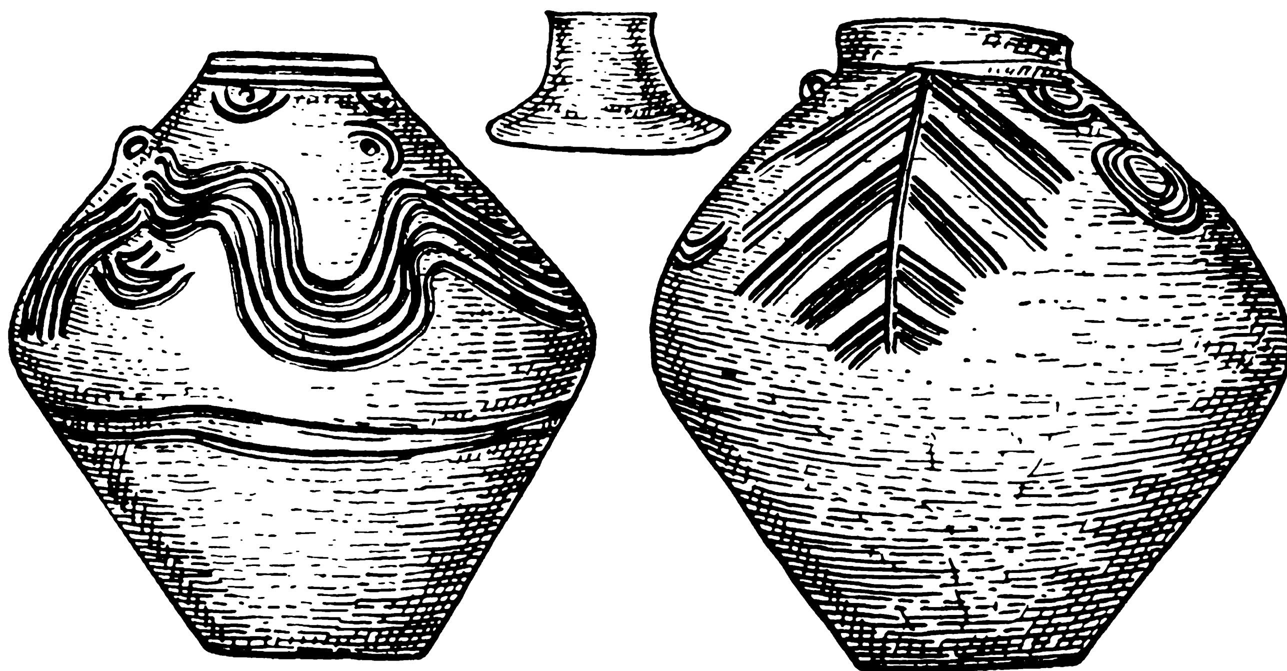
Замальовки В. Хвойкою трипільського житла та запис у щоденнику

Мадлен». У 1901 році він відкриває стоянку палеоліту у селі Селище коло Канева, а через два роки знаходить такі ж стоянки, але, на жаль, зруйновані, на Батиєвій горі та на річці Либідь у Києві. Іскоростенську стоянку В. Хвойка відкрив у 1911 році. Завдяки статтям Федора Вовка у французьких наукових виданнях відкриті В. Хвойкою палеолітичні пам'ятки стали відомі у світі.

У вересні 1893 року, розкопуючи Кирилівську стоянку, він зробив ще одне відкриття. Тут, на верхів'ї гори між 59-м та 61-м будинками, виявлено «кирилівські землянки» з декорованою керамікою, кістками тварин, обпаленою глиною та стулками черепашок. Ця невідома культура викликала жваве зацікавлення. Коли до нього надійшли виорані на полі поблизу села Трипілля, що неподалік Києва, черепки від посуду, знаряддя, В. Хвойка не забарився виїхати туди. Настав час відкриття поселень прадавніх хліборобів. Розкопки тут та на полях сусідніх сіл Верем'я, Халеп'я, Жуківці підтвердили, що в Україні відкрито «нову неолітичну культуру». Через рік В. Хвойка зібрав доволі пристойну колекцію кераміки та знарядь хліборобів. Саме під Трипіллям для вченого відкрилася велич їхньої культури. Він її дослідив, інтерпретував і завів на історичні скрижалі. На них від часу проведення XI археологічного з'їзду 1899 року вона записана Трипільською.

З доповідями про новувідкриту культуру Хвойка виступав також на XIII, XIV археологічних з'їздах. Його лекції читалися на XII Міжнародному з'їзді доісторичної антропології і археології, який відбувся у Парижі, та на конгресі у Флоренції (Італія). В секції Паризького антропологічного товариства 1900 року Ф. Вовк організував етнографічну й археологічну виставки. На ній були представлені посуд та знаряддя Трипільської культури, знайдені В. Хвойкою. Після доповідей про культуру прадавніх хліборобів професорів Федора Вовка та Адрієна де Мортільє Трипільська

Посуд із трипільських поселень Київщини

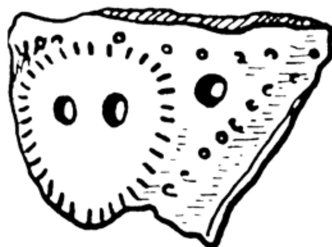

Чара з Крутобородинець

культура стала відомою не тільки в Європі. Про неї та автора її відкриття з'явилася низка публікацій у зарубіжних виданнях. Сам же Вікентій В'ячеславович продовжував розкопки поселення трипільців-хліборобів, утверджував цю духовну культуру в наукових статтях. Серед них такі: «Розкопки 1901 року в царині трипільської культури», «Розкопки в Київській губернії 1903 року», «Методи розкопок трипільських точків», «Розкопки майданчиків у Крутобородинцях». Найґрунтовнішою з них є стаття «Початок хліборобства і бронзовий вік в Середньому Подніпров'ї». У них він відстоював думку, що Трипільська культура мала праслов'янську приналежність, а її носії були осілим хліборобським населенням.

Вікентій В'ячеславович мав велику інтуїцію археолога. Він спочатку відчував, а вже потім відкривав. Так, перед науковим світом від його усвідомленої праці постали найосновніші для слов'янства, а насамперед для українства, історичні культури – окрім трипільської, ще й зарубинецька та черняхівська. Він їх відкрив у 1899–1901 роках. Спочатку назвав пам'ятки «полями поховань», а потім розмежував. Зарубинецьку культуру В. Хвойка датував рубежем нової ери, а черняхівську – першими століттями нової доби. Схемою періодизації цих культур, яка розроблена В. Хвойкою, науковці користуються і нині.

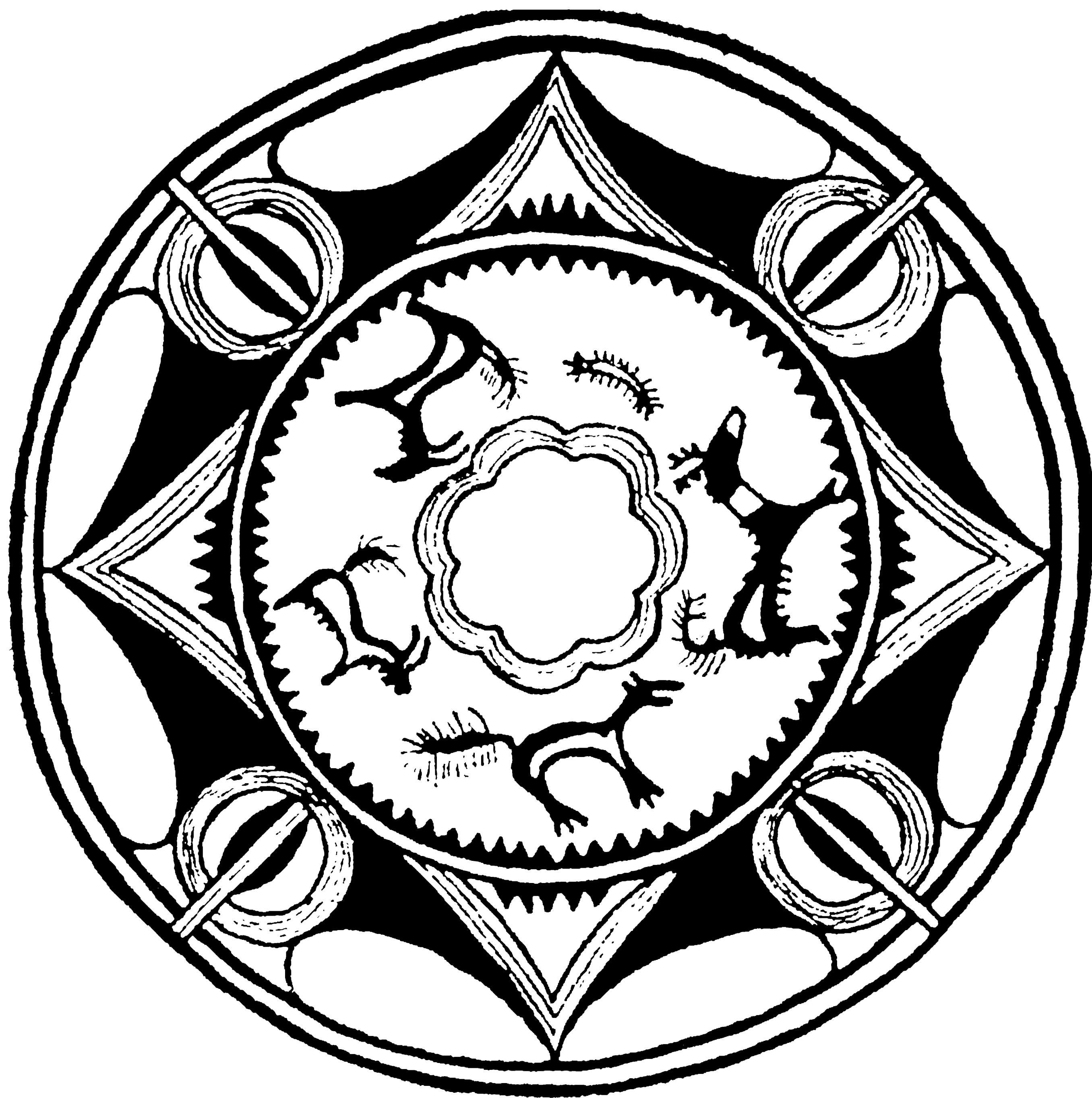
В його активі й відкрите та досліджене Пастирське городище сколотів-хліборобів. Результати дослідження він поклав в основу розділу «Залізний вік» (Скіфія) задуманої ним монографії про давню історію в Україні. Чи не найбільше дослідницької праці Вікентій В'ячеславович віддав проблемі вивчення пам'яток Київської Русі. Ще 1894 року він почав розкопувати гору Киселівку в Києві. Тут було виявлено рештки ювелірної, косторізної та металообробної майстерень. А ще розкопав курган у Витачеві, городища та могильники в селах Конончa, Шарки, Райгород. Найбільше пощастило йому на розкопках садиби Петровського у Києві, яку почав досліджувати 1907 року. Тут він виявив всі епохи і культури – від неолітичної до києворуської. Це вкотре утвердило його на думці, що населення в Подніпров'ї розвивалося безперервно, а культури, які змінювалися, доповнювали одна одну на шляху історичного поступу. Найціннішими відкриттями на садибі виявилися давньоруське капище, без якого тепер не обходиться жодне видання про духовність Русі, залишки княжих хоромів та різних майстерень.

Зображення на черепку з Верем'я

Результати розкопок зацікавили наукові кола Російської імперії. На засіданні Відділу російської і слов'янської археології Російського археологічного товариства 27 жовтня 1907 року К. Хилинський доповідав про дослідження та знахідки. Тоді ж Вікентія В'ячеславовича було обрано членом-співробітником археологічного товариства. На подальші дослідження йому виділили гроші, але по іронії долі вони дістались не йому, а Б. Фармаковському. Провідний археолог постійно був у фінансовій скруті. Для археологічних розкопок йому часто жертвував гроші відомий український колекціонер і меценат Б. Ханенко. Один раз вдалося провести таку оборудку. Для продовження археологічних досліджень В. Хвойка продає свою колекцію старожитностей Кабінету імператорського двору. Оглянувши, цар Микола II подарував її Київському музеєві старожитностей і мистецтва, який мали назвати на його честь.

Довгі роки, аж до скону свого віку, розкопував Вікентій Хвойка місто Київської Русі Білгород. Тут ним відкрито оборонні споруди та два храми XII століття. З творів мистецтва,

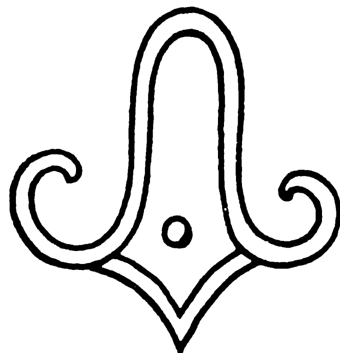
Небесна сфера на горщику із Крутобородинець

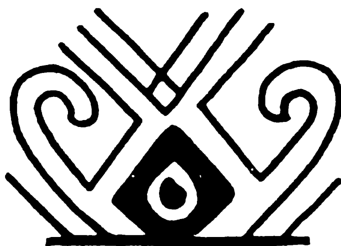
які нині широко відомі в історії культури, назвемо розписані полив'яні плитки, писанки, намистини.

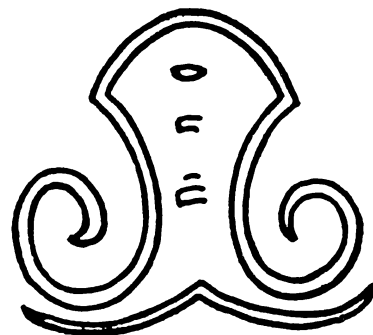
Польові розкопки, наукову діяльність В. Хвойка поєднував з музейною працею. Вони були нерозривним колом його творчого життя. Гордістю Київського міського музею став археологічний відділ. Його Вікентій В'ячеславович створив завдяки своїм цілеспрямованим і невтомним розкопкам на різночасових пам'ятках старовини. Ці експонати свідчать не лише про багату історію української землі, а й про подвижницьку наукову діяльність її люблячого сина. Зали новозбудованого музею були вологими, а вчений працював, не рахуючись із часом та обставинами. Тут він і надірвав своє здоров'я. Не раз вчений з іронією говорив, що музей він висушив своїми легенями. Це й звело його 2 листопада 1914 року дочасно в могилу.

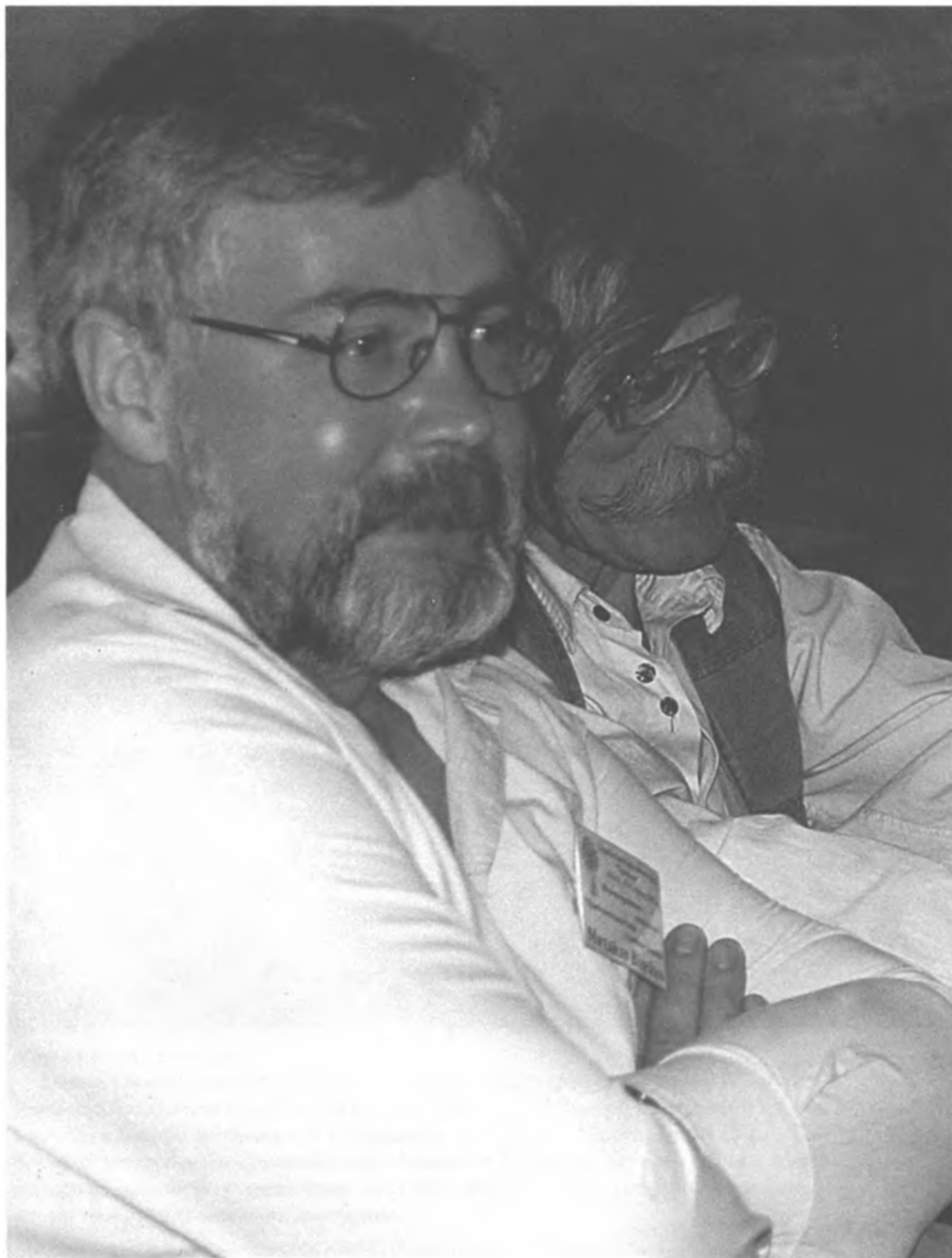
Попри наукове розмаїття, пріоритетною для вченого зоставалася Трипільська культура. Він їй віддав весь творчий запал подвижницького життя. Обстежив і дослідив до трьох десятків поселень на Київщині і теперішній Черкащині. Результати дослідів Вікентій В'ячеславович обнародував у низці праць, в яких стверджував, що ця ранньохліборобська культура є місцевою за походженням, арійського (орійського) коріння, цебто протослов'янською. Він вперше висловив думку, що оселі прадавніх пращурів могли бути двоповерховими. Нею він вивів Україну в давні й великі країни світу. У ній Вікентій Хвойка обезсмертив своє ім'я. Понад сто років працюють археологи в колі завдань та наукових проблем, поставлених видатним українським археологом Вікентієм Хвойкою, розкриваючи хліборобську епоху Трипільської цивілізації.

Образотворчі символи на кераміці Трипілля. За К. Черниш

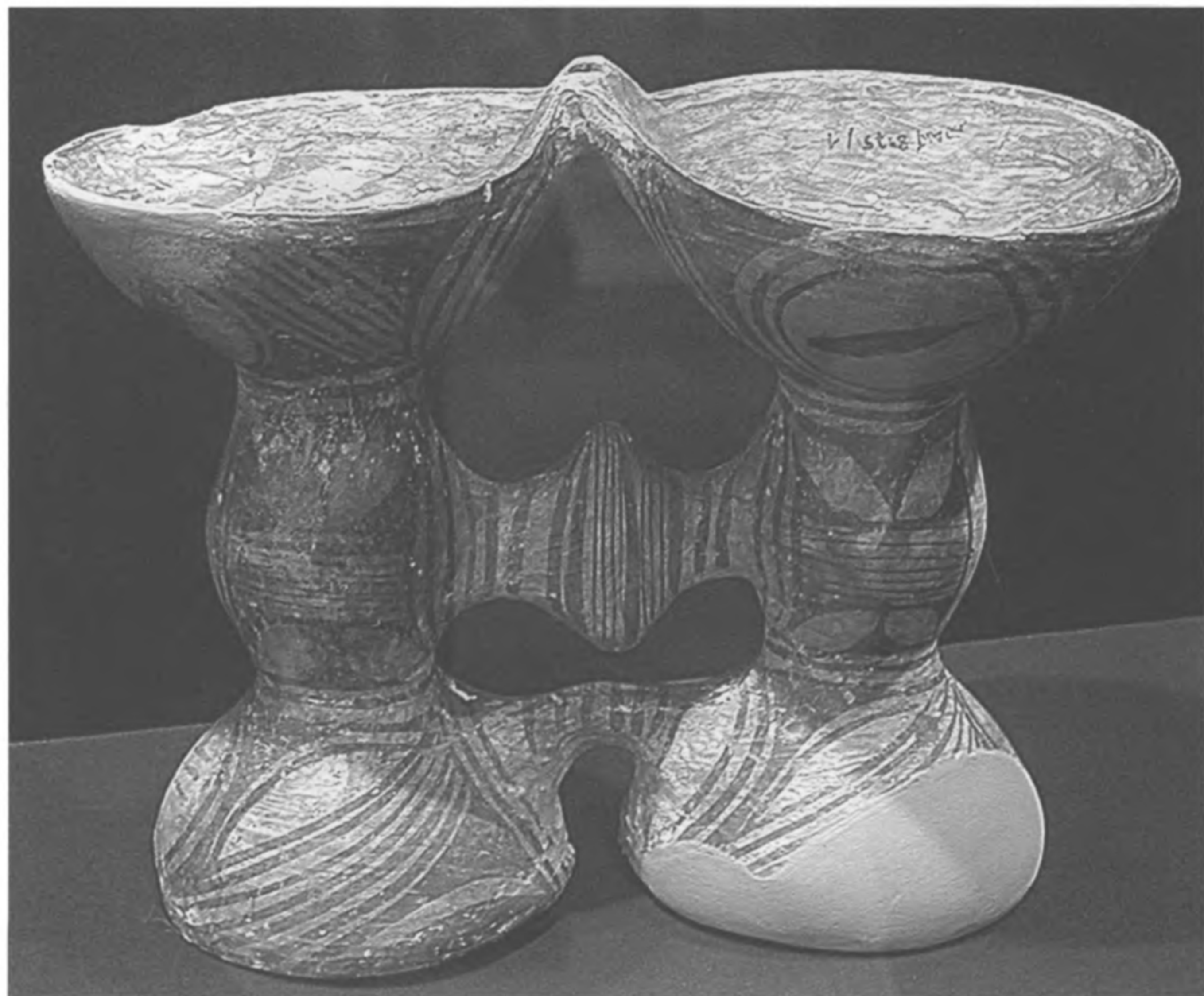

Провідні дослідники міст енеоліту кандидати історичних наук Михайло Відейко та Сергій Рижов на конференції з нагоди 110-ої річниці відкриття Трипільської цивілізації. Київ, травень 2003 року. Фото К. Федченка

Бінокль
із мальованими оздобами.
Більча Золоте.
Краківський археологічний музей.
Фото М. Відейка

АРХЕОЛОГ ОЛЕГ КАНДИБА

Після розгрому російським більшовизмом української археологічної школи дослідження Трипільської культури не припинялися ні на західному терені України, ні на еміграції, куди після повалення Української Народної Республіки виїхали провідні вчені. Потужна культура прадавніх хліборобів захоплювала їх могутністю розвитку, духовною силою, художньою і господарською вагомістю. Дослідницьку працю на еміграції спрямовувала кафедра археології, створена при Українському Вільному Університеті. Вона, за визначенням археолога Ярослава Пастернака, стала «осередком української науки». І не тільки її в цілому, а й археології зокрема. На чолі кафедри стояв знаний дослідник палеоліту й неоліту України, писанок та архітектури Вадим Щербаківський. Він у 1914 році відкрив і до 1917 року досліджував найсхідніше на Лівобережній Київщині поселення Трипільської культури в селі Лукаші (нині Баришівський район). З ним на кафедрі співпрацював дослідник палеоліту, Трипільської культури та шнурової кераміки Левко Чикаленко. На той час він вивчав орнаментику мальованої кераміки Трипілля з-над Дністра та Пруту.

З 1924 року в Українському педагогічному інституті ім. Драгоманова починає навчання Олег Кандиба. Вадим Михайлович схиляє його до вивчення «української неолітичної мальованої кераміки», як називали тоді в центрі Європи Трипільську культуру. В. Щербаківський навіть рекомендував його на ґрунтовніше навчання в Карловому університеті з «передісторичної археології та історії мистецтв». Забігаючи наперед, скажемо, що їхні праці мали тотожні назви: стаття В. Щербаківського – «Мальована неолітична кераміка на Полтавщині», курс лекцій в УВУ «Культура мальованої кераміки», а в О. Кандиби докторська дисертація – «Неолітична мальована кераміка Галичини».

Вчителі в нього були мудрі і знаючі. На історико-літературному факультеті УПІ ім. Драгоманова його, окрім Щербаківського, навчали історик Дмитро Дорошенко, історик мистецтва Дмитро Антонович, а в Карловому університеті (Прага) від 1925 р. – Любомир Нідерле, Альбін Стоцький, Антон Матейчик. Від них він почерпнув щиру любов до краю, істинність у висвітленні наукових питань, грунтовно опанував методи історичних та археологічних досліджень.

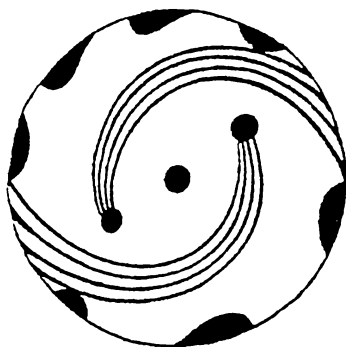

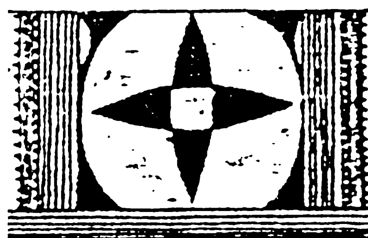
Олег Кандиба.
Фото 1937 р.

На заставці:
кістяні кинджали.
Більча Золоте

Тут і далі орнаменти з посуду Шипенецького селища

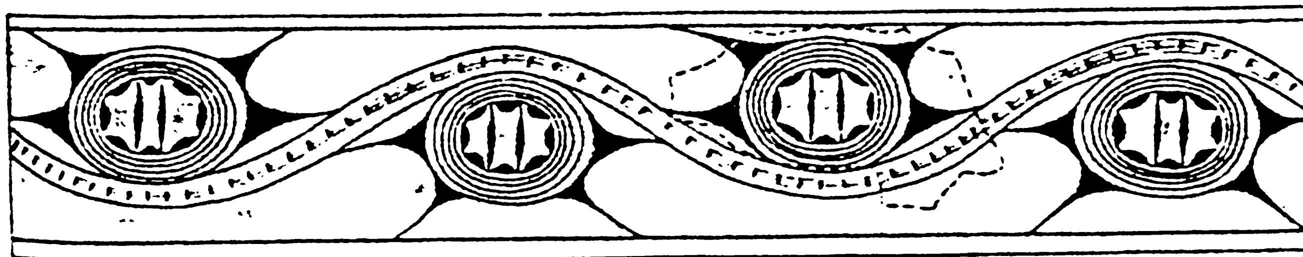

По запропонованій В. Щербаківським темі на семінари А. Стоцького здібний студент подає три розробки: «Перегляд поглядів на мальовану кераміку», «Розкопки в Галичині 1928 р.», «Галицька мальована кераміка». Для цих досліджень він здійснив кілька наукових поїздок. У Львові молодий науковець опрацьовує матеріали з трипільських поселень у музеї Наукового товариства ім. Т. Шевченка, університету Яна Казиміра та у приватних колекціях Дідушицьких і Любомирських, а також у Ягелонському університеті Кракова [1]. Їхнім працівникам, а також співробітникам музеїв Берліна, Відня та Чернівців дослідник пізніше складає подяку у вступній частині монографії «Шипенці». Особливо плідною була праця у древньому українському місті. У листі до батьків (21. X. 1928) він повідомляє, що мусить «лишитися у Львові ще на якийсь час, бо сюди мають прийти нові матеріали з розкопів професора Полянського. Роботу свою по музеях я вже скінчив. Маю єдину в своїм роді збірку кераміки з більшости селищ Галичини. Ніхто такої не має». Вона ще поповнилася, бо О. Кандиба обстежував, замальовував найнеобхідніше з «70 кг череп'я з розкопів Полянського».

Своїми знаннями, вмінням бачити витвори «великої наукової ваги» молодий дослідник справив на львівських вчених добре враження. У цьому ж листі він пише: «Взагалі, тут говориться про те, щоб я по скінченні (очевидно навчання. – *В. М.*) міг дістати посаду в музеї і міг взятися до мальованої кераміки... Тут після двох років праці і розкопів можна дати повну і тривалу схему розвитку цієї культури» [2].

За відрядженням Наукового товариства ім. Т. Шевченка Олег Кандиба виїздить на розкопки в Галичину і охоплює, як на два сезони праці, велику кількість поселень Трипільської культури. Це – Козачизна, Ланівці, Стрілківці, Більча Золоте в Борщівському, Новосілка, Костюкова, Голігради, Касперівка, Добряни в Заліщицькому повітах. Кожна пам'ятка давала щось своє, досі незнане. Так сталося і в печері Вертеба, найпершій з відкритих ще 1822 року пам'яток Трипільської культури. Пам'ятка виявилась багатошаровою. В печері над шаром більчівської кераміки залягав пласт із керамікою кошиловецького типу. А поселення на полі коло села Більча Золотого дало в додачу ще й заліщицьку.

В печері виявлено поховання, що дуже цінно, сліди вогнища, кістки людей, тварин, риб, кістяні шила і чимало уламків кераміки. «Вартість здобутого в печері Вертеба, – писав у статті «Досліди на Галицькому Поділлі в рр. 1928 та 1929» О. Кандиба, – матеріалу в тому, що усталено його стратиграфію, яка дасть змогу поділити старші знаходи щодо часу» [3]. Пізніше директор Археологічного музею НТШ, провідний

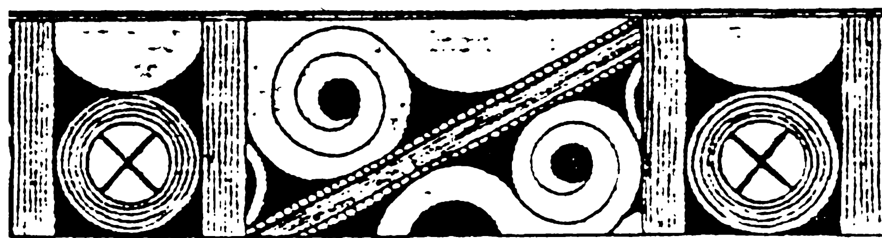

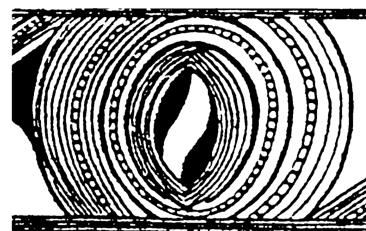
археолог в Західній Україні Ярослав Пастернак високо поцінує досліди Олега Кандиби, особливо викопані ним антропологічні матеріали. Вони, писав учений, «опрокидують колишні теорії В. Городцова і Щербаківського про короткоголовість трипільських племен і сперте на цьому «мильне» твердження про їхній прихід в Україну з Ірану через Малу Азію» [4]. Усі знахідки з розкопаних селищ О. Кандиба передав до музею Наукового товариства ім. Т. Шевченка, яке фінансувало роботу його експедиції. За матеріалами розкопок у музеї 1929 та 1931 років влаштовували археологічні виставки.

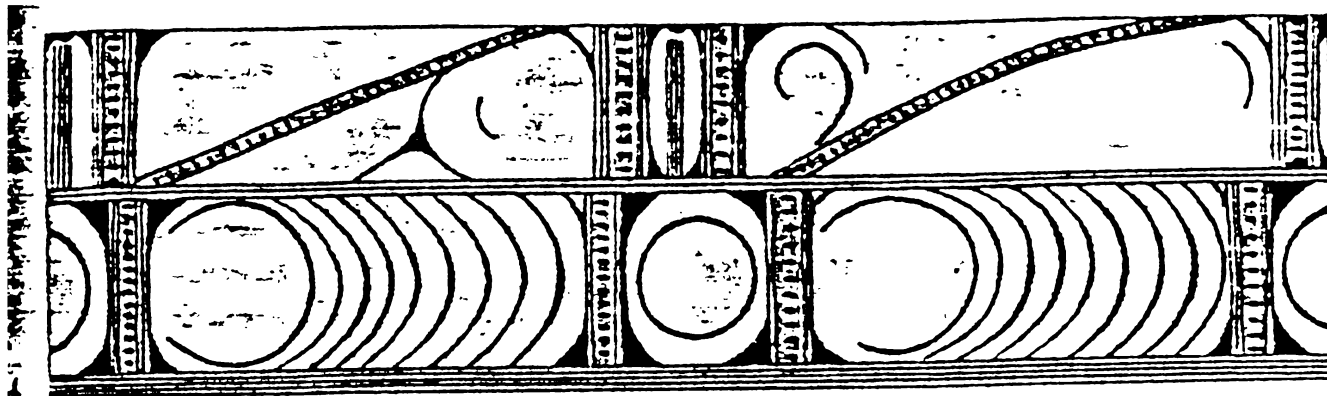
Влітку 1929 року в житті Олега Кандиби сталися значні події: він закінчує університет, підготовлює докторську дисертацію і вступає в Організацію Українських Націоналістів, створену Євгеном Коновальцем. У ній він вбачав силу, яка приведе Україну до визволення. В листі до батька, відомого поета Олександра Олеся (18. V. 1931), О. Кандиба писав: «В організацію націоналістів я твердо вірю. Єдина вона, я переконаний, зробить і може зробити щось для України».

Олег Кандиба зробив те, чого не вдавалося ще вченим і патріотам, поєднавши вивчення історії рідної землі з політичними завданнями української сучасності. Велич історії і поклик доби злилися.

Молодий науковець, опріч опрацьованих музейних матеріалів, здійснив ще шість археологічних поїздок на енеолітичні поселення «української мальованої кераміки». Ретельні дослідження археологічних матеріалів, порівняння одночасних культур, виявлення етнографічних паралелей, мистецьких вартостей (О. Кандиба мав і художній хист) дозволили йому написати монографічну працю «Неолітична кераміка Галичини». Вона мала 130 сторінок тексту та 16 ілюстрацій. Він представив її на захист докторської дисертації. Професор Альбін Стоцький в рецензії зазначав, що це було першою спробою дати «докладну типологічну й хронологічну класифікацію галицького матеріалу... Пан Кандиба перший подав

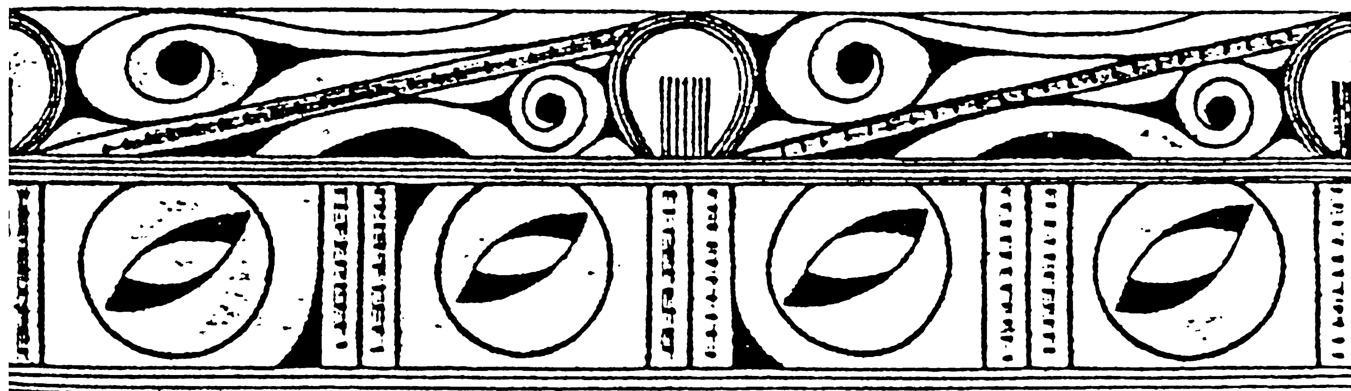

ясні типологічні ряди форм і орнаментів, що йому дало можливість знайти елементи контакту з українською мальованою керамікою і укласти принаймні в головних рисах її класифікацію». В Карловому університеті 18 жовтня 1930 року він захистив дисертацію і здобув звання доктора філософії. На той час О. Кандибі було всього 23 роки. По захисті професор В. Щербаківський рекомендував його асистентом на кафедру археології Українського Вільного Університету [5].

Археологія стала професією О. Кандиби, але не принесла йому ні життєвих гараздів, ні морального задоволення. Він бачив, як руйнуються селища прадавніх хліборобів, як у музейних колекціях заховуються сила і краса пращурів, а заможні люди не беруться до збереження та дослідження пам'яток. Байдужість сучасників до «шедеврів українського праісторичного мистецтва» (Я. Пастернак) гнітила його. Та й не у всьому його підтримували батьки. Після однієї з розмов із батьком О. Олесем він у листі до нього вияснює свої життєві спрямування і критично ставиться до свого наукового уподобання: «...без сумніву, археологія – найменш улюблена моя

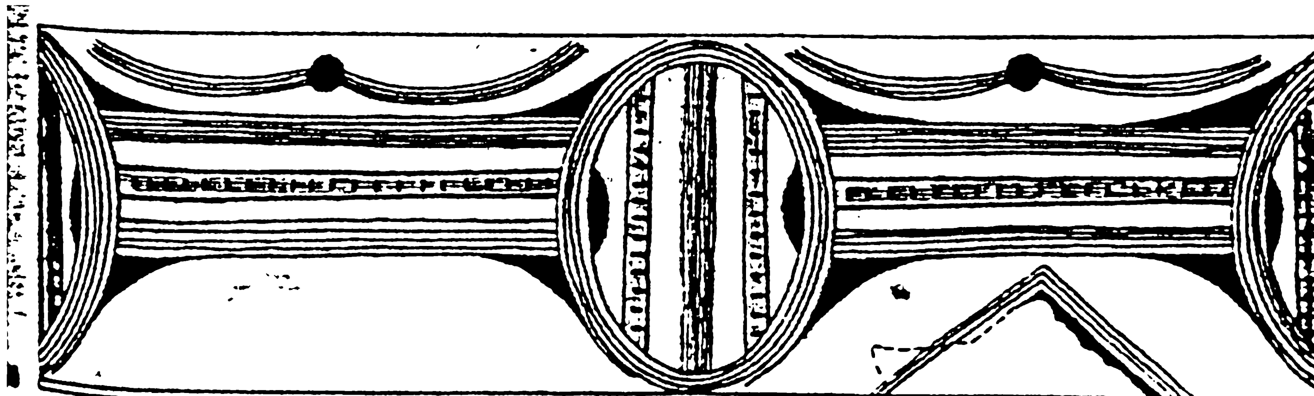

«Муза». Коли я віддав їй найкращі «почуття своєї молодості», то тільки тому, що знав її вірність. Ця не зрадить. За кожний вчинок уваги до неї вона відплатить рівною ціною і стабілізаційною валютою – золотими франками. І в старості вона мене не покине, як кидають інші музи. Я з нею плече об плече буду боротися до смерти... Здібностей до археології, я вважаю, у мене немає або мінімальні. Так як не дає вона мені божественного задоволення, так не відповідає моїй вдачі і властивостям. Взагалі наука (не тільки археологія). У мене зовсім не наукове думання і відсутність насолоди від нього, коли я його штучно викликаю. Я – тип чуттєвий, естет. Самі наслідки моєї праці в археології, звичайно, будуть великі, але все ж це така область вузька і далека від життя, що рівняти її з плодами моєї праці (коли вона буде) на полі літератури чи політики не можна. Висновок – археологія для мене – хліб і забезпечення мінімальної користи моєї особи для української культури» (18. V. 1931) [6].

Усвідомлена праця долає душевну незгоду. Олег Кандиба друкує дослідження зі слов'янської археології різними мовами, а їх він знав дев'ять. Слава молодого вченого сягає міжнародного рівня. Його запрошують у Гарвардський університет (США). У складі американської експедиції в 1932–1933 рр. він бере участь у розкопках пам'ятки Старчеве (Югославія). Досліджує пам'ятки в Моравії, Чехії, Австрії, викладає у вищих школах, бере участь у міжнародних з'їздах. У дослідженнях покладається на власні сили та висліди, діючи високим чином, як і виголосив у поезії: «Тобі-бо самому найвищих горінь // Дано осягнути вершини».

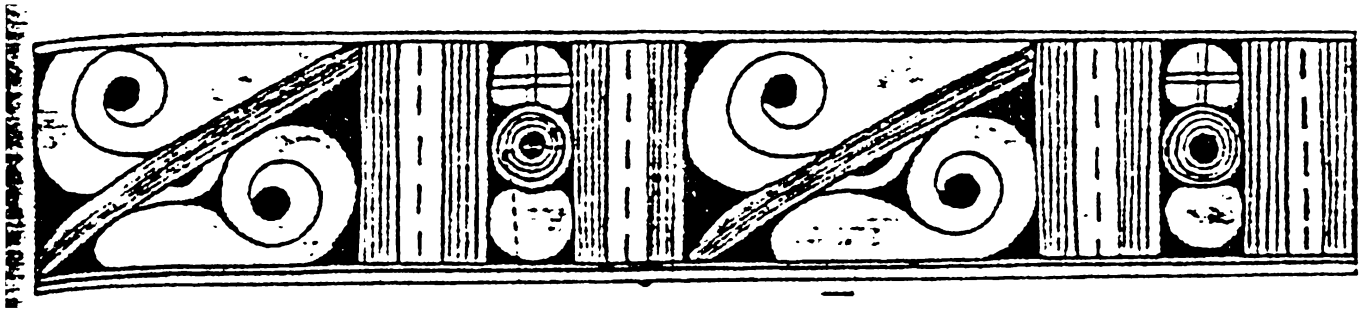

Сучасники зазначають, що, незважаючи на молодість, Олег Кандиба став одним з найавторитетніших учених у царині археології і, якби не війна, українська наука мала б фахівця високого світового рівня. Його археологічна спадщина становить тридцять праць, вісім рецензій. Серед них і найосновніша, яка принесла О. Кандибі світову славу: «Шипенці. Культура і вироби одного села» (1937, Відень-Лейпціг). Її він розпочав ще семінарською розробкою, потім розширив у докторській дисертації і, підсумовуючи дослідження попередників та свою дослідницьку працю, нарешті, вивершив. Монографія оповідала про одне з найраніше відкритих (1893 р.) селищ Трипільської культури та групу пам'яток у верхів'ї Пруто-Дністровського міжріччя. Власне, нею було повторно ознайомлено Європу з унікальною праісторичною культурою прадавніх хліборобів-оріїв на території України.

Праця його як археолога в тім часі набирає більшої ваги, коли ми поглянемо на політичну ситуацію. Саме в кінці 1920-х та на початку 1930-х років український народ винищували голодом, репресіями. Тоді ж ліквідували Археологічний комітет. Дослідження Трипільської культури припинилися, вчені зазнавали всіляких знущань. В роки археологічного «вакууму» московські політики вводять в українське Трипілля тоді ще нікому не відому Тетяну Пассек. То була і противага О. Кандибі, і всім археологам-емігрантам, і підтвердженням для світу – дослідження Трипільської культури в Радянській Україні тривають. Її представляють працею про трипільську кераміку відразу французькою мовою. Відтоді Т. Пассек надовго стає представником Москви в українському Трипіллі, висловлюючи ідеї та напрямки, вигідні кремлівському керівництву.

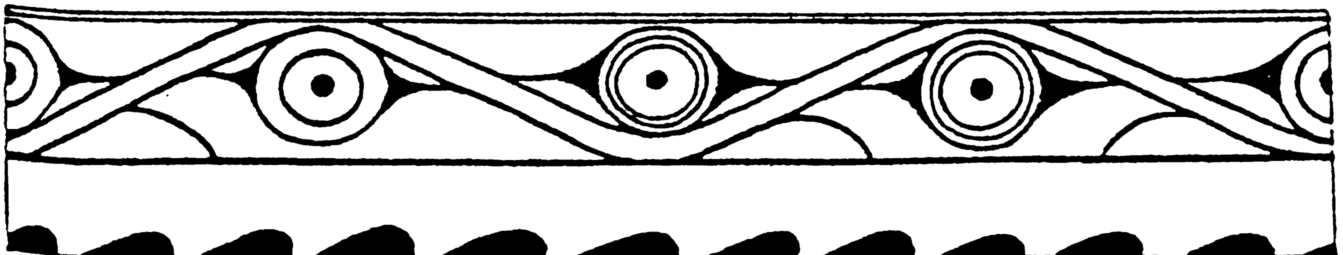
Дослідницька праця О. Кандиби ускладнювалася тим, що матеріали з Шипенців були розпорошені по п'яти музеях різних країн Європи. Річ у тому, що поміщик Еммануель Ріттер фон Костін, на землях якого розташовувалося поселення, заборонив вести наукові дослідження. Його розкопували випадкові люди, а добутий матеріал поміщик продавав у музеї та приватним збирачам. Одначе матеріал із селища було зібрано, почасти досліджено. В. Маркевич зазначає, що в монографії знахідки із Шипенців опубліковано найповніше [7]. Накопичилося чимало матеріалів з інших пам'яток Пруто-Дністровського міжріччя. Їм уже було

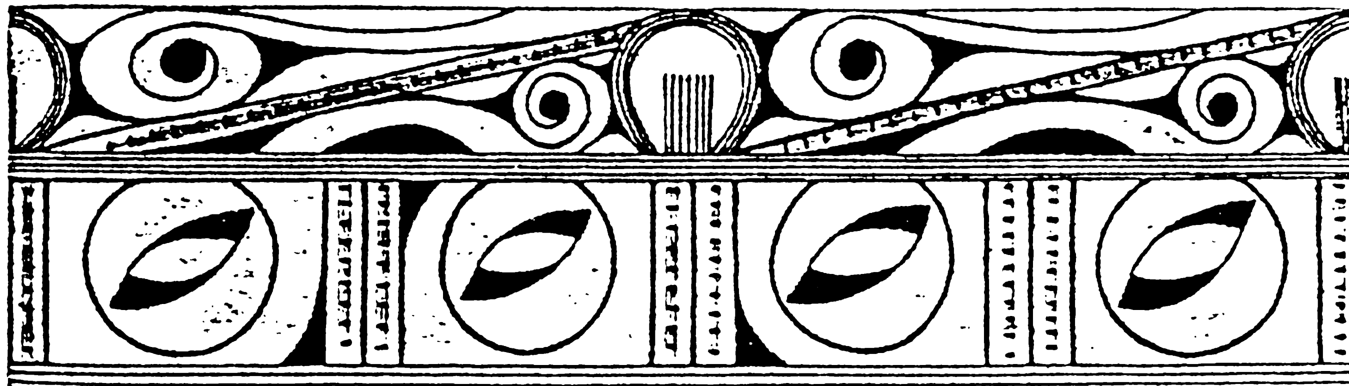

затісно в межах класифікації, яку дав польський археолог Л. Козловський (1924, 1930). Починаючи з докторської дисертації і до середини 1930-х років, О. Кандиба розробив нову періодизацію відповідно до розвитку Трипільської культури в західному регіоні України. Він установив її на основі профілів та пропорцій посуду, орнаментальних стилів, складностей декоративних мотивів і композицій.

До першої фази вчений відніс ті пам'ятки, які відповідали поселенню коло села Незвиська. Вони були суголосні фазі Кукутені А. Виведена ним друга фаза – заліщицька – відповідала фазі Кукутені А-В. Уже третя фаза була проміжною між поселеннями раннього і середнього періодів. Більчанська (четверта) і кошиловецька (п'ята) фази синхронізувалися з фазою Кукутені В [8]. Ця періодизація О. Кандиби дуже точно відтворювала еволюцію поселень Трипільської культури на Верхньому Дністрі та Пруті і витримала перевірку новими дослідженнями.

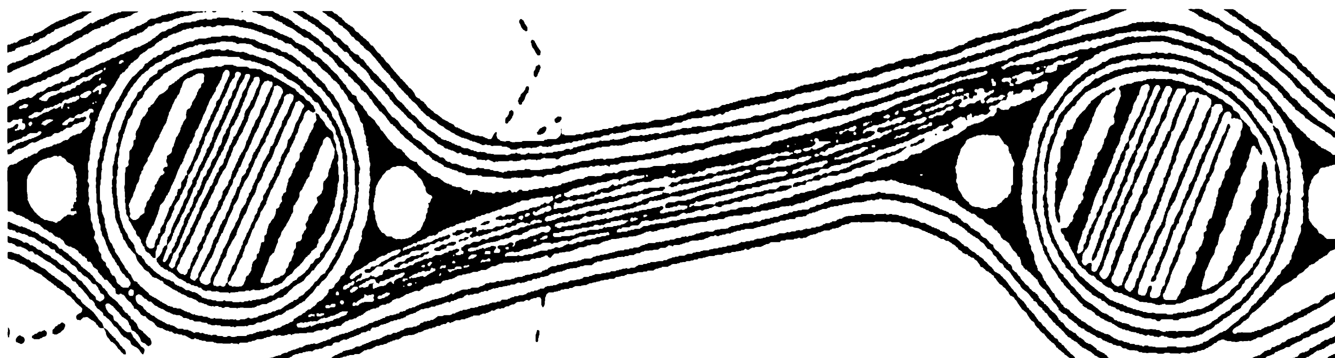
В монографії «Шипенці» подано не тільки історію дослідження пам'ятки, а й розкрито господарство, мистецтво прадавніх хліборобів на заході України, вперше висвітлено етапи Трипільської культури на довгочасовому та різнорегіональному шляху розвитку. У монографії, яка не тільки не публікувалась, а й рідко згадувалася в Україні, Олег Кандиба високо поціновує і поселення в Шипенцях, і культуру в цілому: «Шипенці – знане в наукових колах як одне з найбагатших поселень української мальованої кераміки. Культура мальованої кераміки є, безумовно, одним з найблискучіших проявів європейського неоліту. Щільні високорозвинені поселення, для господарства яких характерні хліборобство і тваринництво, удосконаленого керамічними виробами і, очевидно, диференційованою релігією, робить цю культуру форпостом могутньої цивілізації Близького Сходу» [9].

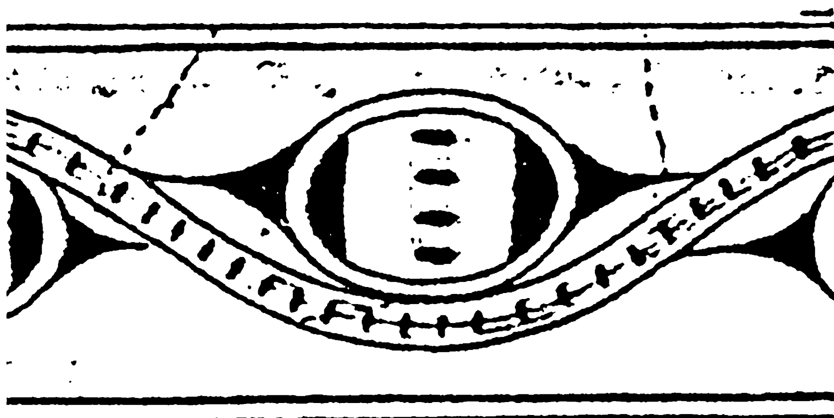

В рік виходу монографії О. Кандиба вже очолює Культурну Референтуру ОУН, піднімає борців на «висоти духової напруги» за волю рідного народу. Над Європою починає розігруватися смертельна драма. О. Кандиба розробляє стратегію боротьби і з гітлеризмом, і з більшовизмом. Сутність її виходить із духовних надр українського народу, з його традицій та непереборного прагнення до волі. Космос прадавньої культури живить силу духу, лягає на народну традицію, стає підґрунттям для розвою і боротьби. «Іншими очима дивимося тепер і на нашу фольклорну традицію, що недавно була ще предметом «етнографічного» підходу. Бачимо в ній основу національної культури, схоплюючи її могутній етичний та героїчний зміст, співзвучний нашому відчуванню...» [10].

Прадавня культура, оперта на народні традиції, стала ґрунтом для формування «нового типу українського героя». «Спираючи себе на нашій історичній культурній традиції, що про неї свідчать наші літописи, що її несе наша майже тисячолітня література, театр, музика, образотворче мистецтво, архітектура, наша науково-освітня думка і наша національна церква, новими очима сприймає теперішнє українство теж свою культуру народну, яка творить саму основу національної духовности й культури, – пише Олег Ольжич (Кандиба) в статті «Український побут» 1941 року, – ще

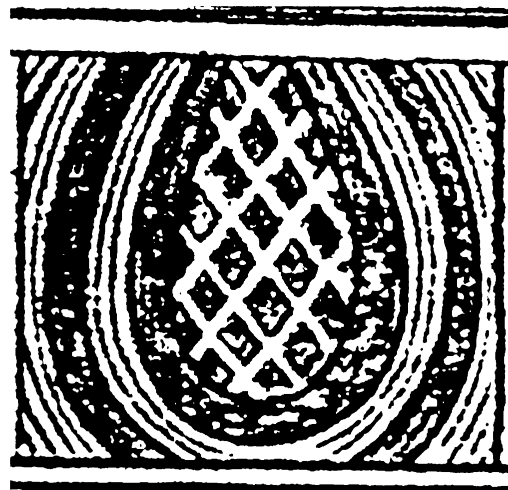
давніші доби життя нашого народу, які губляться у імлі тисячоліть» [11].

В низці статей він доводить, що наш народ є народом-автохтоном, який віддавна живе на своїй землі – «від самого зарання української історії». Як археолог паралель етногенезу українського народу він виводить через культури й племена, котрі жили на нашій землі в різних часових відтинках. На них мінялися тільки «ціхи народу, але духовність, побут, творчість – все має в собі співзвучні елементи». Цілком закономірно, що початок його історичної з'яви О. Кандиба (псевдонім Д. Кардаш, стаття «Українська культура») вбачає в Трипільській культурі, яка характеризується «знанням всіх родів пашні, ткацтва, малювання, кераміки, хову худоби. Населення зайняло правдоподібно, переходячи на Чернігівщину й Полтавщину, простір: Сула, Рось, Бог, Дністер, Дунайське гирло... Нефетицька, або передньоазійська, цивілізація це є й мати Трипільської культури. Фізичного типу того населення не знаємо, але правдоподібно під його впливом є в нас перевага динарського типу (здатність до малярства, войовничість, сильно розвинене почуття чести, високий зріст, чорнявість)» [12].

Ніякі лихоліття, суспільні катаклізми не змогли його знищити. «Хіба треба більше археологічних чи історичних доказів на те, як факт, що український нарід лишився собою, видержуючи повені кочовиків Азії і невдачників Європи продовж тисячоліть?!» [13].

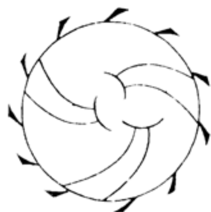
Рідний народ Олег Кандиба-Ольжич сприймав у історичній та духовній цілості. Тому й сам був на вістрі завдань часу. Літератор, науковець, політик, революціонер, але насамперед вірний син України, заради кращої долі якої він працював і віддав себе всього. Лише одного його з українських в'язнів Саксенгаузена як великого інтелектуала і дійового національного провідника німецькі фашисти замучили у камері концтабору 9 червня 1944 року. Життя і діяльність Олега Кандиби-Ольжича є прикладом, особливо для сучасних археологів, що істинний вчений має бути щирим патріотом України.

План Майданецького міста
згідно з аерофото- та геомагнітною зйомкою.
За В. Дудкіним, М. Шмаглієм

ФУНДАТОР НОВОГО НАПРЯМКУ

Микола Шмаглій був археологом за покликанням. Цю наукову спеціалізацію він вибрав ще на студентській лаві, студіюючи історію в Київському університеті, куди прибув із Якутії, де працювали батьки, хоч народився він на Чернігівщині 26 липня 1931 року. Потім було навчання в аспірантурі Інституту археології АН УРСР. Ось тоді він і зайнявся дослідженням поселень Трипільської культури на волинському Поліссі. З тих пір ця прадавня цивілізація стала науковим пріоритетом як одна з найосновніших та найвизначальніших для історії України. У 1962 році М. Шмаглій захистив кандидатську дисертацію за темою: «Пізньотрипільські племена Східної Волині». У ній він вперше став розробляти проблему планування пізньотрипільських поселень. Це стало своєрідною підготовкою до майбутніх масштабних досліджень. Частково дані кандидатської дисертації про Городсько-Волинский варіант Трипільської культури опубліковано в «Археології Української РСР» (Київ, 1971, т. 1).

Чимало зробив Микола Михайлович для врятування археологічних пам'яток давніх історичних культур у зонах новобудов. У 1961–1963 роках він розкопував поселення у зоні затоплення Канівського Подніпров'я. Десять років (1963–1973) очолював Дунайсько-Дністровську експедицію Інституту археології АН УРСР, керував роботою Дністровської трипільської експедиції (1974–1980). Найбільший внесок в українську археологію М. Шмаглій зробив, досліджуючи великі поселення (протоміста) епохи енеоліту в Тальнівському, Звенигородському, Уманському, Катеринопільському районах на Черкащині. Двадцять років – з 1971 по 1991 – віддав учений дослідженню Майданецького міста Трипільської цивілізації. Саме тут були застосовані та розвинені новий напрямок і нова методика досліджень великих поселень культури давніх хліборобів. Ця новизна в українській археології полягала у застосуванні даних аерофотозйомок, геомагнітних зйомок, магнітометрії взагалі, фотофіксації решток жител, виявленні стін будівель під час розкопування тощо. Для цього він залучив до дослідницької археологічної роботи солідні наукові кадри: військового топографа і дешифрувальника Костянтина Шишкіна, геофізика Валерія Дудкіна, спеціаліста з трипільського житлобудування Костянтина Зіньківського та ряд молодих, сповнених наукової енергії археологів.

Микола Михайлович Шмаглій.
Фото 1992 р. , м. Тальне

На заставці: миска
з Майданецького міста

План Майданецького. Розшифрування даних аерофотозйомки К. Шишкіна

Скарб намистин із Майданецького міста. Розкопки М. Шмаглія, знахідка М. Відейка

Завдяки аерофотозйомці і дешифруванню її даних вперше були виявлені поселення-гіганти, розміри яких перевершували усі відомі історичні поселення у світі. Причому площі поселень було встановлено повністю й остаточно. Так, справжня територія заселення Майданецького праміста становила не 50, а 270 гектарів. До цього вважалося, що біля сіл Чичиркозівки, Стецівки, м. Ватутіного є три поселення Трипільської культури. За даними аерофотозйомки встановлено, що це справжнісіньке місто, яке розміщалося на площі 350 гектарів. Площа Сушківського поселення, відомого ще з дореволюційних років, вважалася 27 гектарів. Завдяки аерозйомці виявилося, що поселення в дійсності розміщене на 100-гектарній площі.

В складі Майданецької трипільської комплексної експедиції в 1972–1975 роках працював геофізичний загін, очолюваний Валерієм Дудкіним. Уперше у світовій практиці магнітну зйомку проведено на 300-гектарній площі. Внаслідок цього встановлено, що поселення дійсно забудоване на чотирьох еліпсах, на яких виявлено 1575 будівель. Причому розміри будівель встановлені з точністю до 25 сантиметрів. На цій підставі зроблено палеодемографічні розрахунки, за якими в Майданецькому протомісті прадавніх хліборобів жило понад 10000 людей. Дані геомагнітної карти вказують на наявність вулиць, кварталів, площ, в'їздів та виїздів, оборонних систем. Так було відкрито структуру поселення, яка відповідала плануванню і забудові міста.

У своїх виступах на наукових конференціях, в численних статтях М. Шмаглій стверджував, що використання аерофото- та геомагнітної зйомок дало значний науковий та економічний ефект у відкритті енеолітичних міст взагалі, у розкритті соціально-господарської характеристики Майданецького і подібних йому одночасних поселень. На Майданецькому протомісті розкопано п'ятдесят житлово-господарських комплексів на площі майже 10000 квадратних метрів. Аналіз будівельних решток та знахідок на них кераміки, знарядь беззаперечно свідчив, що будівлі споруджувалися у два поверхи, а деякі мали і триповерхові надбудови. Тут вперше встановлено масштабність самих будівель, які займали площу від 50 до 300 квадратних метрів. Все це разом із вертикальним розвитком будівель забезпечувало компактне розміщення кількох приміщень в одному комплексі. Дані щодо оздоблення жител, їхнього інтер'єру, наявності предметів культу та побуту, орнаментованих святилищ, споруджених подіумів, лежанок, вимосток, поштукатурених та побілених стін переконували не тільки про об'ємні будівельні роботи на поселенні (загальна площа їх становить 150 000 кв. м.), а й про наявність цілої архітектурної служби. Це свідчило про високий злет трипільського місто- та житлобудування.

Основу економіки таких великих поселень становило хліборобство: жителі вирощували десять злакових культур, допоміжним було скотарство. Одначе, щоб назвати їх містами чи навіть протомістами, треба визначити

Відтяжки від ткацького верстата

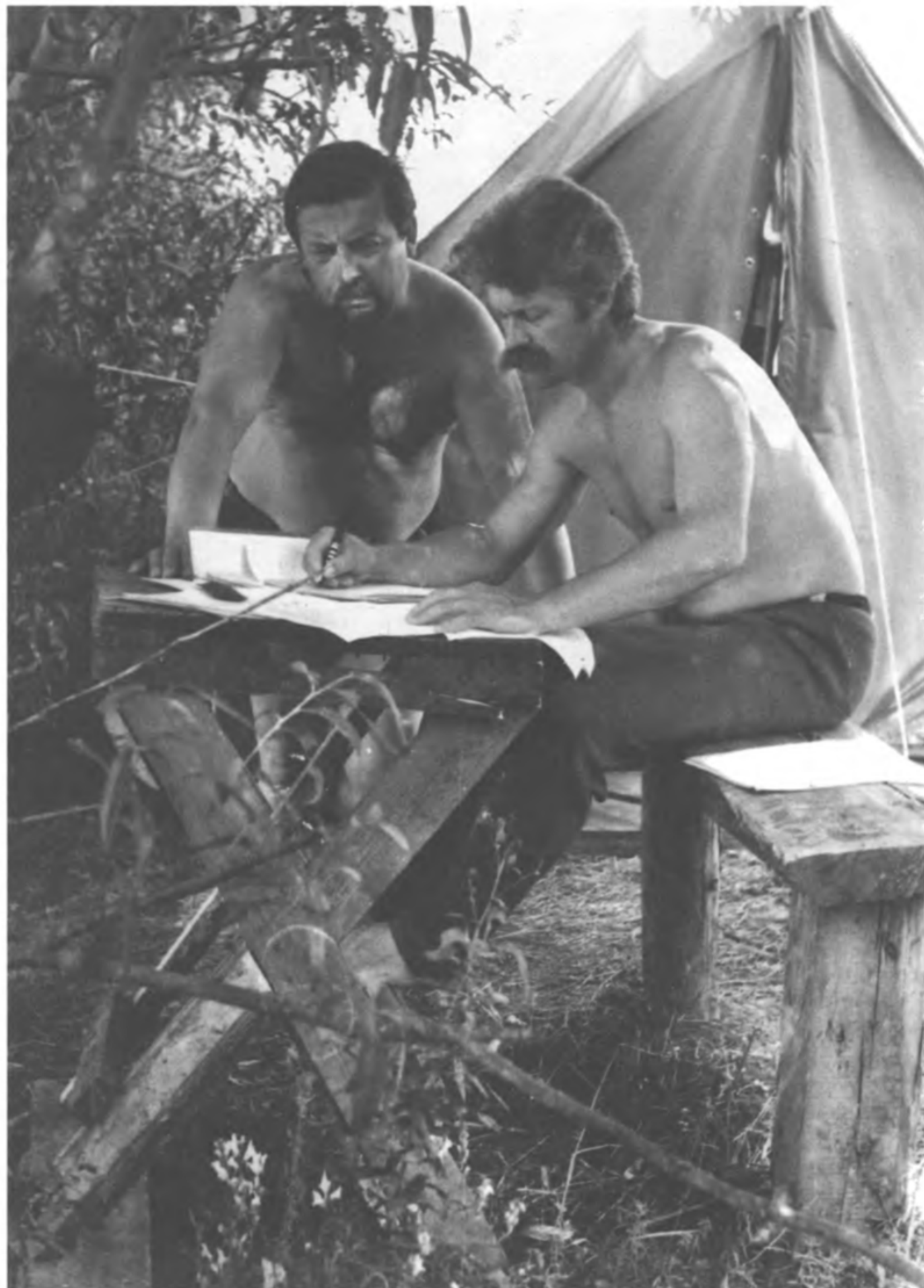
ремісничі професії, які мають належно розвиватись. Це були вже згадувані будівничі – архітектори, теслярі та мурувальники. Найпоширенішим ремеслом було гончарство. На досліджуваних комплексах знайдено близько двох тисяч цілих посудин та 70 000 фрагментів від посуду різного вжитку – всього двадцяти типів: тара для зберігання зерна, сипучих речовин, молока та води, посуд для приготування їжі, особистого її вживання, культовий посуд, моделі жител, антропоморфні та зооморфні статуетки. На кожне житло їх припадало до сотні. Різнорідність кераміки розкриває асортимент їжі, добробут жителів протоміста, а також свідчить про економічний потенціал цього ремесла і, що найосновніше, через орнаментальні композиції доносить до нас образотворчу мову, світогляд та ідеологію прадавніх хліборобів, яку розробляли та культивували волхви.

За наявності великої кількості відтяжок від ткацьких верстатів, знарядь з каменю, кременю і зрідка міді М. Шмаглій обґрунтував розвиток таких ремесел, як ткацтво та виробництво знарядь. За палеодемографічними і палеоекономічними розрахунками матеріалів із Майданецького протоміста вчений науково довів, що рівень забезпечення трипільців-хліборобів знаряддям і тяглом дозволяв їм засівати і збирати врожаї зернових на площах до чотирьох-п'яти тисяч гектарів. Це не тільки забезпечувало життя людності поселення, а й давало змогу вести натуральний обмін з іншими групами та поселеннями того часу. Про це свідчать привізний кремінь та деякі керамічні вироби.

На основі планування поселень, багатоповерхових жител, розвитку ремесел, економіки загалом М. Шмаглій розробив цільну концепцію існування великих поселень (протоміст), аграрних в основі, ще в період енеоліту. З науковими доповідями про це

Собака біля древа життя. Малюнок на посудині з Майданецького

М. Шмаглій та В. Мицик у наметовому містечку Майданецької трипільської комплексної експедиції, 1979 р.

він виступав не тільки на конференціях в Україні та в тодішньому СРСР, а й у Німеччині, Болгарії, Чехії. Всього в його науковому доробку 80 праць з археології, з них 12 статей і публікацій присвячено Майданецькому місту. Повсюдно він утверджував історичний феномен Трипільської цивілізації, розкриваючи потужний економічний та духовний потенціал її великих поселень в міжріччі Дніпра–Південного Бугу.

Безперечно, він не завжди мав підтримку та розуміння. Особливо це виявилося у другій половині 1980-х років під час реакції брежнєвської номенклатури. До керівництва Інститутом археології АН УРСР тоді приставили І. Артеменка з Москви. Точно так, як свого часу з Ленінграда в Інститут був присланий С. Бібіков. Новий директор обмежив фінансування Майданецької трипільської комплексної експедиції, а потім керівництво нею перебрав на себе. Безумовно, це згорнуло дослідження. До того ж тему про великі поселення Трипільської культури передано угоднішому фахівцеві. Незважаючи на зменшення та припинення фінансування, Микола Михайлович відкраював кошти від Дністровської новобудовної експедиції і з гуртом однодумців вів польові дослідження на Майданецькому поселенні.

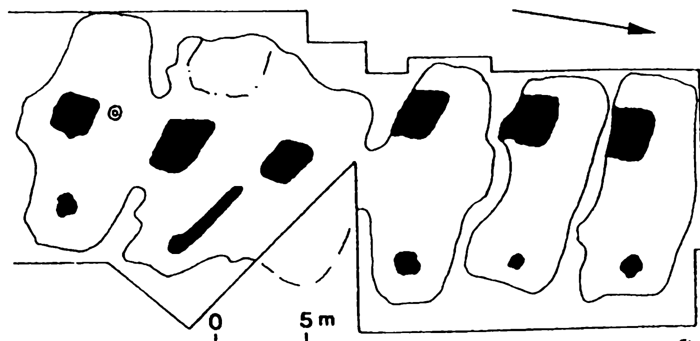
Ідея енеолітичних міст, напрямок і методика їхніх досліджень захоплювали все більшу кількість науковців. На розкопках поселень у Доброводах, Косенівці їх застосовувала Тамара Мовша. Почасти використала цю методику у процесі дослідження поселень у Веселому Куті, Онопріївці Олена Цвек. Найбільше і найпродуктивніше цим напрямком скористався Володимир Круць, котрий з 1981 року став активно досліджувати найбільше у світі Тальянківське місто, забудоване на площі 450 гектарів. За допомогою аерофото- та геомагнітної зйомок він встановив, що прамісто мало 2700 будівель, в основному двоповерхових.

Нову методику досліджень поселень Трипільської культури успішно застосували у дослідницькій практиці археологи на Поділлі, Подністров'ї та Припрутті, в Причорномор'ї, в республіці Молдова. Почався якісно новий етап дослідження, вивчення життя, духовної та матеріальної культури прадавніх хліборобів-оріїв.

На Майданецькому поселенні під керівництвом такої науково творчої особистості, як Микола Михайлович Шмаглій утверджувався не тільки новий підхід до вивчення Трипілля, не тільки відкривалися невідомі сторінки розвитку культури, а й створювалася нова школа археологів. Серед них – К. Зіньківський (Білгород-Дністровський), Н. Бурдо, Л. Поліщук (Одеса), В. Шумова, С. Рижов, М. Відейко (Київ), О. Діденко (Умань), В. Мицик (Тальне). Результати досліджень були настільки ґрунтовними і досі незнаними, що зацікавили науковців інших профілів. Архітектор Л. Гуревич на основі планування Майданецького став розробляти проблему колових, тобто сонячних в основі, поселень. Художника О. Фисуна привабила орнаментика Майданецького поселення – він зафіксував два альбоми мотивів і знаків – та її світоглядна сутність. П. Корнієнко зайнявся розрахунками трипільського житлобудування, а Т. Ткачук з успіхом став вивчати знакову систему.

Підсумовуючи двадцятиріччя археологічних розкопок та дослідження Майданецького міста Трипільської культури, Микола Михайлович писав, що за ці роки

Вулиця Майданецького міста:
а) за даними геомагнітної зйомки;
б) внаслідок розкопок. За М. Відейком

Посуд із трипільського селища Коновка (Подністров'я), 3400 р. до н. е., етап СІІ. Розкопки М. Шмаглія

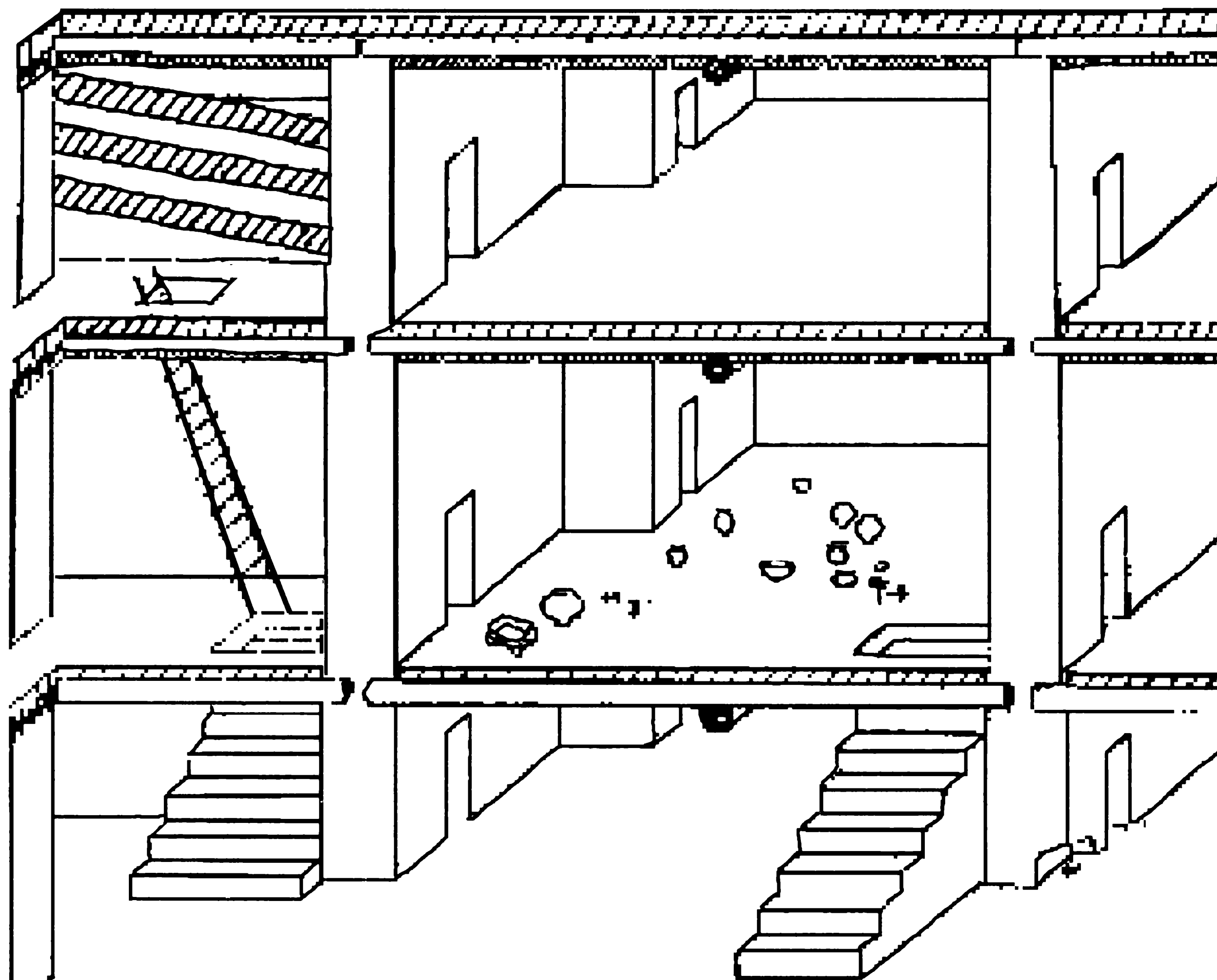
Міжнародна конференція 1991 року в с. Тальянках (Черкащина). Зліва направо: Віталій Конопля (Львів), Ян Шибор (Польща), Вадим Мицик (Тальне), Олександр Косько (Польща) на найбільшому в світі місті доби енеоліту

Учасники міжнародної конференції, присвяченої сторіччю відкриття Трипільської культури (1893–1993), оглядають рештки житла у Майданецькому місті. Розповідає керівник розкопок Михайло Відейко

виконано лише програму-мінімум, яка охопила складання плану поселення, відпрацювання методики реконструкції будівельних решток жител, вивчення керамічного комплексу, хліборобства, ремесел та проявів духовної культури його мешканців. Він розцінював Майданецьке як дуже важливий тип поселень Трипільської культури, котрий сповна розкриває суть її історичного феномену. Тому й накреслював завдання другого етапу досліджень. В основу його як великого поселення має лягти вивчення соціально-демографічної структури, архітектурно-планувальних ансамблів. Проблеми, пов'язані з матеріальною культурою, будуть мати допоміжний характер. На перший план мають вийти розкопки великих житлових ділянок, які повинні виявити не тільки зовнішній вигляд праміста, а й його соціально-економічну та демографічну структури.

Плани, одначе, не вдалося здійснити. Залишилася підготовлена його докторська дисертація, присвячена великим поселенням міського типу Трипільської цивілізації в міжріччі Дніпра та Південного Бугу. І не в тому його вина, що він не видав підготовленої монографії про це, а біда влади, яка не навертається не тільки до дослідження Трипільської культури, а й до українських справ взагалі. Раптова смерть 24 грудня 1994 року не дала йому довершити намічених і розроблюваних наукових завдань. Введений М. Шмаглієм напрямок досліджень аграрних в основі великих поселень (суперцентрів, протоміст, поселень-гігантів) Трипільської цивілізації, його наукові результати відкрили невідомі досі у світовій науці процеси урбанізації періоду енеоліту не тільки на території України, а й усієї Європи, дали можливість по-новому подивитися на прадавню історію нашого краю.

**План трипільського житла
з Олександрівки (етап А).
Реконструкція К. Зіньківського**

ДОСЛІДНИК ЖИТЛОБУДУВАННЯ

В історії є відкриття, які стали вкрай необхідними в житті людства, хоч про них зараз і не згадують. Насамперед йдеться про звичайну глину. Коли людина збагнула її таємницю, то відкрила для себе світ і поміч для життя в ньому. Сталося це в протонеоліті (докерамічному чи архаїчному неоліті) – «найдальшому початку сучасності» (В. Даниленко). Природна в'язкість глини була у стократ підсилена і укріплена, коли до неї замішали соломи. Відтоді вона стала споконвічним будівельним матеріалом. Сьогодні, як і тисячі років тому, люди в нашому краї будують хати з дерева та глини. І хоч тепер в основному споруджують цегляні, усе ж таки це – глина.

Виформована, вогнем протята, вона в людських руках витворювалася в різноманітний посуд. Саме випалювання й увіковічило її. Тисячоліттями пролежить черепок гончарного виробу в землі. У воді не розмокне, у вогні не згорить, а ще міцнішим буде. Потрапить до рук археолога – стане історичним документом і повідає про давнє-предавнє.

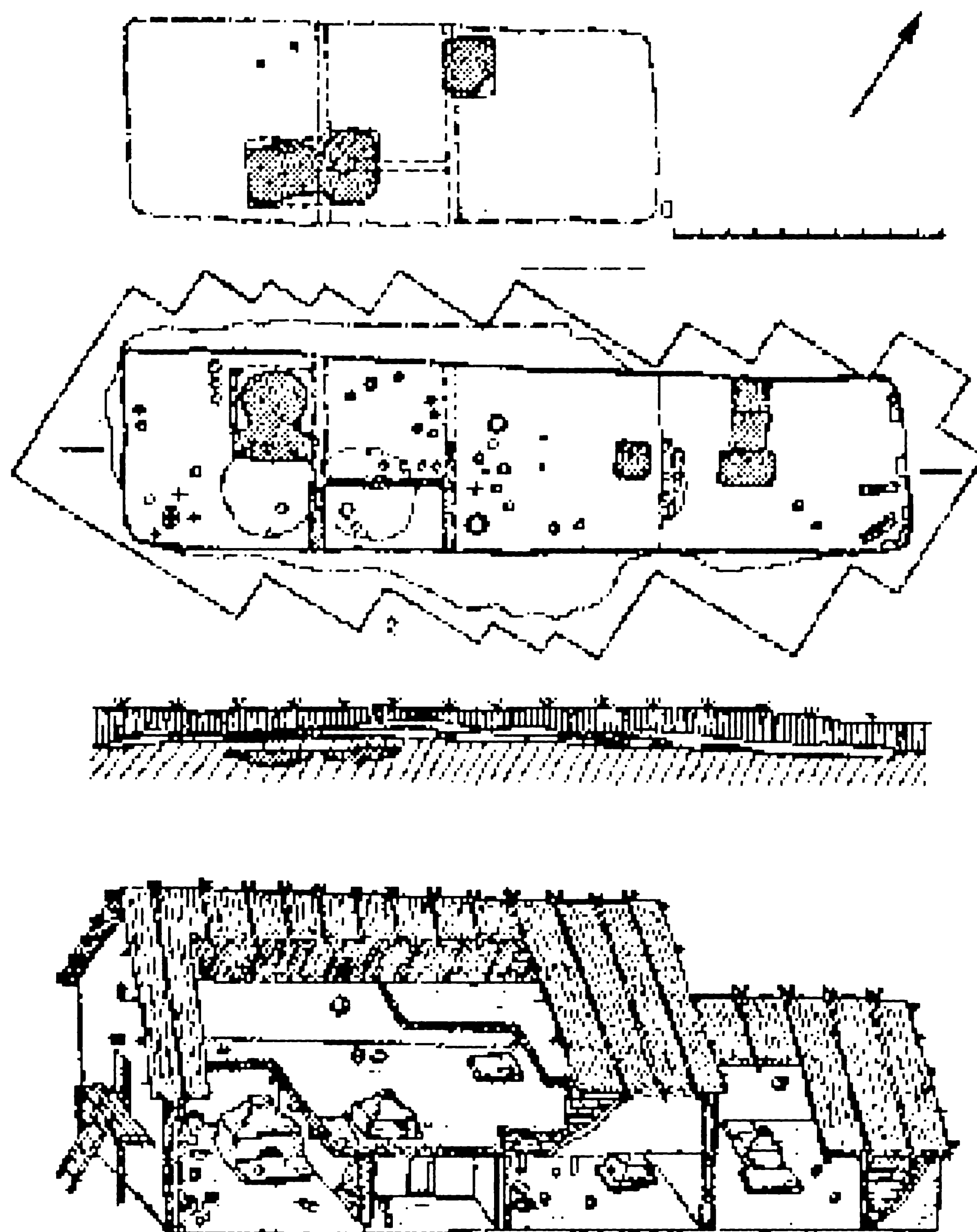
Таку сутність глини Костянтин Зіньківський зрозумів ще дванадцятирічним школярем, коли безпосередньо ознайомився з археологією. Спочатку в музеї рідного міста Білгород-Дністровського, де він народився 4 січня 1947 року, а потім тут же, на розкопках античної Тіри, згодом – на дослідженні мустьєрської стоянки. Постійне «докопування» до прикритих шарами землі і нашаруваннями віків сторінок історії привели його на археологічне відділення Ленінградського університету.

Трипільська культура. Яскрава сторінка життя людства в імлі тисячоліть. Творили її хлібороби-митці, котрі зуміли вивільнити і спрямувати енергію кожної людини на духовне і господарське життя суспільства. Творче розгортання людського генію. Духовне осягання світу. Поетизація природи і життя. Все це полонило студента і захоплення грецькою Тірою почало поступово відходити. Від 1966 року він намагається частіше бувати на розкопках поселень Трипільської культури. Щоб упевнитися в її своєрідності, прагнув пізнавати давні суміжні культури. В складі археологічних експедицій К. Зіньківський виїздив на Кавказ, в Середню Азію, на Далекий Схід. Набував польової практики, оволодівав методикою у найкращій лабораторії – на історичних пам'ятках. Вмілим, досвідченим фахівцем прибув працювати в Одеський археологічний музей. Та ще й за дипломом – археолог.

Костянтин Володимирович Зіньківський, 1978 р.

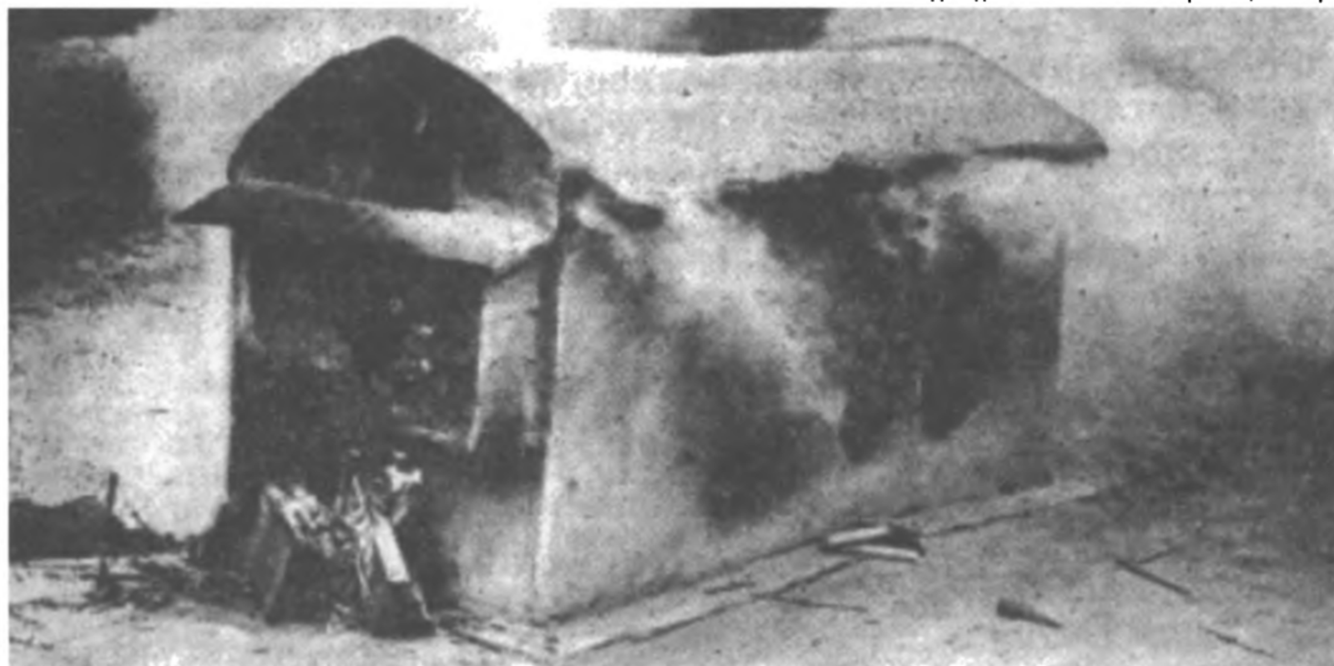
На заставці: жіноча статуетка з Олександрівки (етап А)

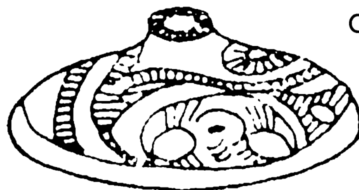

План розкопок
та реконструкція житла
із Косенівського міста,
здійснені за методикою
К. Зіньківського

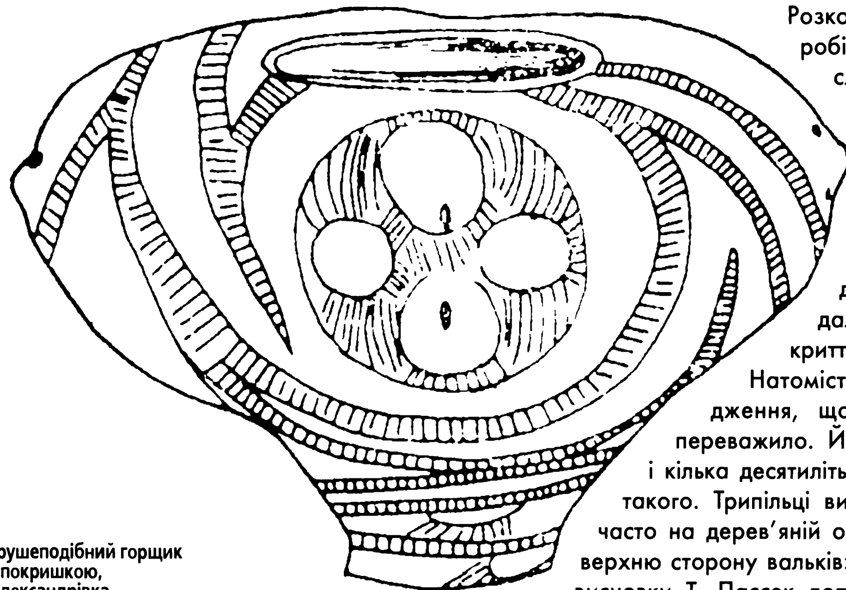

К. Зіньківський проводить експеримент 1972 р.
Дослід по спалюванню житла трипільців-хліборобів

Студентом Костянтин Володимирович обрав для себе малорозроблену тему – трипільське житлобудування. Щодо осель давніх хліборобів було чимало суджень. Зводилися вони в основному до примітивного будівництва: стовпи обплетені хмизом і обмащені глиною. Одначе це не в'язалося із загальним культурно-мистецьким розвитком. Така невідповідність і заохотила К. Зіньківського до ґрунтовних досліджень.

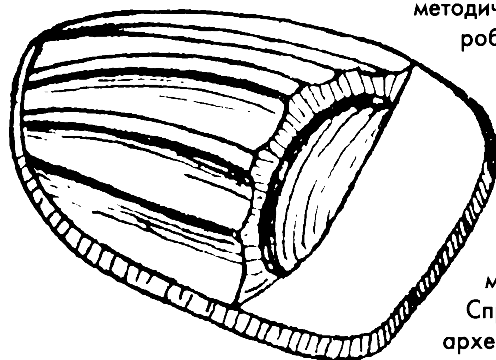

Грушеподібний горщик з покришкою, Олександрівка. Розкопки К. Зіньківського

Розкопуючи житлові майданчики прадавніх хліборобів, В. Хвойка набачив у рештках будівель сліди багатоповерховості, але відніс їх до «будинків мертвих». Е. Штерн у Петренах розкопав такі ж житла, але визначив, що дахи у них плоскі і цим подібні до єгипетських гробниць. Василь Доманицький, Микола Біляшівський, Олександр Спіцин 1898 року під час розкопок у селі Колодистому виявили на точках рештки печей і це дало змогу віднести будівлі до жител. Це відкриття не сприйнялося наступними дослідниками. Натомість висунуте пізніше М. Біляшівським твердження, що рештки будівлі є залишками долівки, переважило. Його гіпотезу взяла у свій актив Т. Пассек, і кілька десятиліть вона була основною. Суть її зводилася до такого. Трипільці вимощували основу будівлі із вальків глини, часто на дерев'яній основі, і на відкритому багатті «обпалювали верхню сторону вальків». На них потім споруджували будинок. Такі висновки Т. Пассек доповнювала даними з розкопаних жител на поселеннях, і ніхто не заперечував.

Підвердити відкриття класика української археології В. Хвойки і взявся К. Зіньківський. До того ж, ідею вертикального розвитку жител трипільців висловлювали також Л. Козловський (1930), І. Паула (1967), і це полегшувало завдання. Молодий науковець їде на розкопки трипільських поселень Варварівки та Раковця (Молдова). Досвідчений польовик Всеволод Маркевич, який досліджував ці поселення, ще в 1964 році на поселенні Варварівка доводив, що житла у трипільців були багатоповерховими. Він підтримав захоплення молодого вченого, допоміг методично. Доки розвивалася і зріла ідея, багатоповерховість осель трипільців-хліборобів підтвердила знахідка моделі двоповерхового житла на поселенні у с. Розсоховатці (Катеринопільський р-н на Черкащині).

Піч з житла в Олександрівці. Реконструкція К. Зіньківського

Розбираючи верхній обвал стелі будівлі, К. Зіньківський знайшов під ним побутові речі, столову кераміку. Під нижнім шаром обпаленої глини були господарські знаряддя. Цілком вірогідно, що ті шари глини могли бути міжповерховими перекриттями, а будинок мав вертикальний розвиток. Виходячи зі знахідок, верхній поверх був житловим, а нижній – господарським. Таке відкриття потребувало уточнення на інших пам'ятках. Тоді можна буде вести мову про архітектуру всього масиву Трипільської культури. Справа зрушилася, коли з 1971 року старший науковий співробітник Одеського археологічного музею К. Зіньківський став досліджувати цінне і перспективне для науки ранньотрипільське поселення Олександрівка. В1949–1958 роках його

К. Зіньківський та В. Мицик на розкопках в Олександрівці. 1973 р.

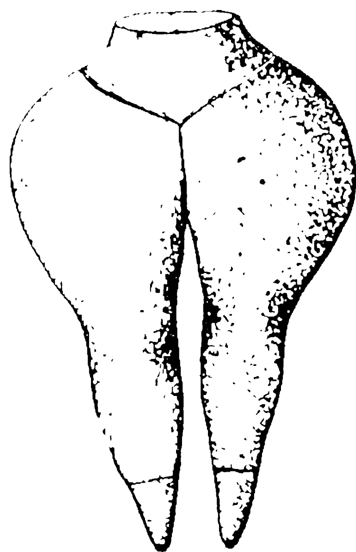
розкопував А. Єсипенко, але житлобудівництво залишилося поза увагою. В перші роки розкопок в Олександрівці підтвердилися попередні визначення. В досліджуваному житлі також простежувалися два поверхи. Перший поверх був заглибленим у землю, а верхній, судячи зі знахідок, був житловим. Відкриті прибудови мали господарське призначення.

Стовпи, обплетені хмизом, – це легке наземне житло і два поверхи воно не витримає. Ретельні розкопки, ґрунтовний аналіз матеріалів дали змогу виявити рештки стін і перестінків. На них клали балки і обмащували глиною. Отже, те, що вважалося стелею будинку, було долівкою другого поверху. Приміщення мало систему переходів, а на другий поверх вели сходи з глини. За ними К. Зіньківський визначив, що висота першого поверху була два метри.

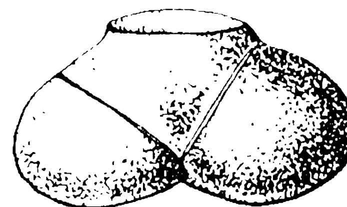
Розуміючи важливість археологічної пам'ятки і прагнучи найдетальніше дослідити її житла, Костянтин Зіньківський застосовує нову методику розкопок, а з нею й інтерпретацію архітектурних решток. Він сконструював пристрій для мікроаерофотозйомки і з нього фотоапаратом «Смена-2» зазнімав кожний розкопаний квадрат житла по етапах робіт. Це давало точний фотоплан будівлі. На знімках, а особливо на негативах, контрастно виділялися рештки стін. Обпалена глина (як пізніше встановлено, будівлі згоріли від пожежі) – той же історичний документ, що й кераміка, але її довго обминали. К. Зіньківський почав ретельно фіксувати кожен шмат глини з відбитками деревини. Такий підхід допоміг відновити дерев'яну конструкцію кожного міжповерхового перекриття. В археологічній практиці бровки робили лише у процесі розкопування землянок, ям. Молодий вчений вперше застосував їх під час дослідження житлового майданчика. По вертикальних розрізах бровок стало можливим вловлювати розмиви стін, відшуковувати їхні залишки, що дало позитивні результати. Вперше за вісімдесят років дослідження Трипільської культури на Олександрівському поселенні виявлено масивні рештки глиняних стін. Отже, контури трипільської оселі відновлено: є стіни і міжповерхові перекриття. Наслідком цього дослідження стала розгорнута стаття про житлобудування трипільців-оріїв «Нові дані до реконструкції трипільських жител», надрукована у журналі «Советская археология» (1973) і схвально зустрінута у наукових колах.

Горизонтальне планування житла Е в Майданецькому місті. За К. Зіньківським

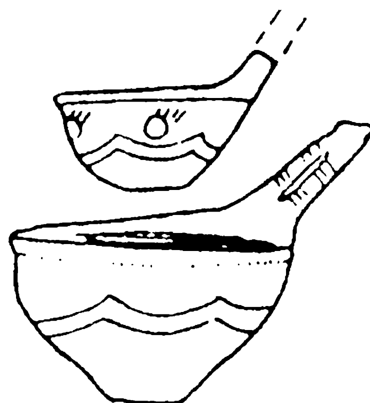

Жіноча статуетка
з Олександрівки. За Н. Бурдо

Ложки з антропоморфними ручками

Успішно застосував К. Зіньківський цю методику під час дослідження Майданецького праміста на Черкащині. Систематичні розкопки його почалися з 1971 року. Під час них було підтверджено, що великі за розміром будівлі були двоповерховими, а деякі мали і триповерхові надбудови. За допомогою вертикальних розрізів та мікроаерофотозйомки вченому вдалося також виявити залишки глиняних стін і встановити горизонтальне планування будівлі. У бровках вони вловлювалися й візуально, а на площині, навіть при ідеальному зачищуванні, не завжди проглядалися. Зате на знімках, а передусім на негативах, чітко визначалися контури основи стін. Метод дешифрування фотоплівок, вивчення фотоматеріалів дали можливість виявити горизонтальне планування не тільки в Майданецькому місті, а й на таких розкопуваних у різний час трипільських пам'ятниках, як Коломийщина I і II, Володимирівка, Поливанів Яр. Рештки стін відходили на периферію до сусідніх споруд. К. Зіньківський встановив, що «весь будівельний комплекс трипільських поселень створювався за єдиною аглюнативною системою». Пізніше під час розкопок в Майданецькому М. Відейко виявив цілий квартал будинків, які з'єднувалися один з одним. Це відкриття дало можливість трактувати подібну систему забудови на поселеннях міського типу як оборонну.

Двоповерхові житла, унікальна система горизонтального планування характерні для Олександрівки (етап А), для Майданецького (етап СІ) і для інших різночасових поселень. Тому й висновок К. Зіньківського цілком вмотивований: «Будинки з вертикальним розвитком можна вважати основним типом будівель на поселеннях Трипільської культури». Отже, архітектура трипільців-хліборобів розвивалася з поступом усієї цивілізації.

Будинки на всіх етапах культури загинули від пожежі. Це могло статися не від ворожого нашестя, не від природного катаклізму. Їх, очевидно, обумовлював спосіб життя та вірування. К. Зіньківський висуває гіпотезу: трипільці самі спалювали будівлі, додаючи в них паливо. Подібне пов'язувалося з екстенсивним веденням хліборобства. Освоєна земля поступово виснажувалася, і треба було переходити на родючі ґрунти. Вогонь у віруваннях прадавніх хліборобів вважався оновлюючою і життєворящою силою. То ж при переході на нове місце ним вони очищувалися од віджилого і таким чином захоронювали його. Тобто перехід на нове місце відбувався ритуально. Очищувальна сила культового вогню збереглася в українському святі Купайла.

Гіпотеза викликала чимало суперечок, хоч все в ній логічно виходило з господарського й ідеологічного укладу трипільців. Щоб довести вірогідність припущення і спростувати інші, К. Зіньківський зважується на ще не бувалий в археологічній науці експеримент. При першому досліді він робить настил із дерева і забутовує його глиною. Коли вона добре висохла в природних умовах, вчений розкладає на ньому вогнище і запалює. Змодельоване випалювання долівки-основи в житлі трипільців не підтвердилося. Глиняне покриття не обпалилося, не дивлячись на те, що вогонь на ньому горів впродовж двох годин. Дерев'яний настил також не згорів. Тільки краї балочок

злегка обвуглилися. Отже, створення долівки-основи для житла через обпалювання вогнем, як те припускали М. Біляшівський, Є. Кричевський, Т. Пассек, не підтвердилося.

Другий дослід був пов'язаний безпосередньо з житлом. Треба було підтвердити і свою гіпотезу, і висновок В. Хвойки про багатоповерховість будівель. За даними, отриманими під час дослідження жител, за зразками найдених модельок, з дотриманням масштабів він разом із досвідченими будівельниками споруджує у Білгород-Дністровську точну копію житла трипільців з першим, другим поверхами та горищем. На них, відповідно до розміщення речей в трипільському будинку, на першому поверсі розклали крем'яне знаряддя, кістяний та кам'яний інвентар, а на другому розмістили імітовані статуетки, посуд і ретельно зафіксували. В присутності цілої комісії археологів з Києва, Одеси, Кишинева 22 травня 1972 року в будиночок заклали паливо і запалили зсередини. Через дві години пожежа закінчилась, а через чотири – дах і міжповерхові перекриття впали. Глина на стінах злегка обпалилася, зате на перекриттях вона обпалилася до такого стану, як і на археологічних майданчиках. Розбирання завалів показали, що все на них залягало так, як і на трипільських оселях. Інвентар і кераміка після пожежі мали вигляд повторно обпалених.

Космологічні символи з розпису посудини Олександрівського селища. За Н. Бурдо

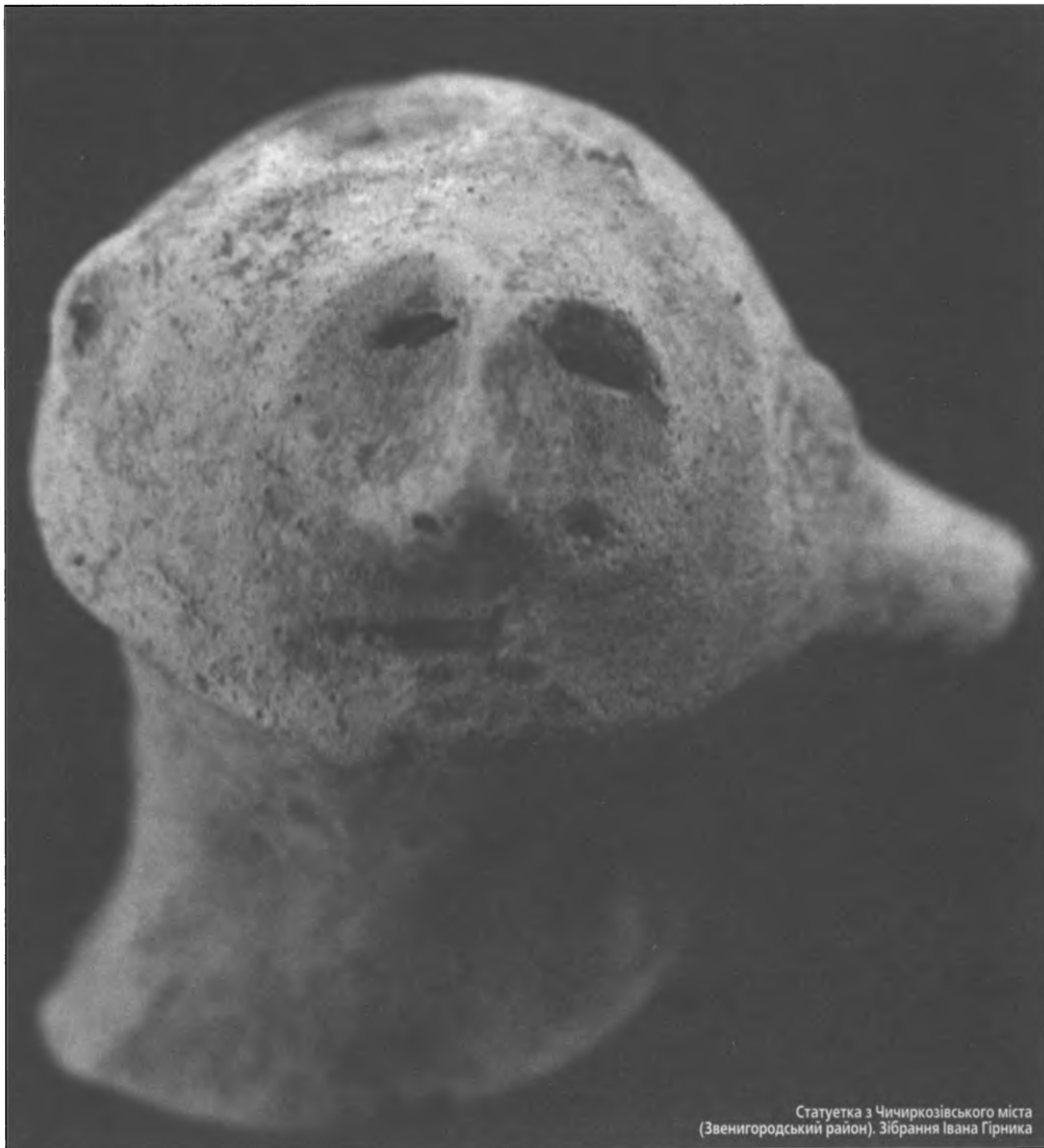
Дослідом доведено припущення В. Хвойки та інших вчених про багатоповерховість будівель, спосіб їх знищення, характер і темпи руйнування осель після пожежі та дозволило відпрацювати методи виявлення слабообпалених і необпалених решток стін будівель. Дані експериментів підтвердили і схему реконструкції жител, і запропоновану К. Зіньківським систему пояснень глиняних решток будівель, які зустрічаються під час розкопок. Вони, а також інші названі введення, склалися в сучасну методику досліджень трипільських поселень. Проблемі трипільського житлобудування та новій методиці розкопок вчений присвятив двадцять статей. Для захисту кандидатської дисертації він подав у Ленінградське відділення Інституту археології АН СРСР своє фундаментальне дослідження «Житла племен трипільської культури».

Окрім ґрунтовного вивчення житлобудівництва прадавніх хліборобів, К. Зіньківський досліджував ще й їхню етнічну приналежність за антропологічними знахідками із поховань у Маяках, Усатовому, Вихватинцях. Виявилося, що трипільська людність була східноєвропейського типу з домішкою середземноморського. Отже, ще одне твердження Т. Пассек, на цей раз про приналежність трипільців до вірменоїдів, також не підтвердилося.

Цілеспрямованість, прагнення докопатись до істинного життя людей в давні часи на Україні, мовити вагоме слово в науці – це те, що визначало К. Зіньківського як дослідника і вченого. Всі його наукові праці, в тому числі й кандидатська дисертація, присвячені трипільському житлобудуванню. Її захисту завадила хвороба, а потім і смерть, котра спостигла його 9 серпня 1991 року. Хоч він мав чисто свою наукову спеціалізацію, але відстоював комплексний підхід у вивченні трипільських поселень. Його археологічна праця розкрила злет архітектурного вміння та велич Трипільської культури в цілому. Відкриття і вивчення двоповерхових жител в епоху енеоліту – вагомий внесок Костянтина Зіньківського в науку і добрий слід в історії.

Намисто з Олександрівки. Розкопки К. Зіньківського

Статуетка з Чичиркозівського міста
(Звенигородський район). Зібрання Івана Гірника

виклад

Ціла когорта українських археологів досліджувала міста і селища Трипільської цивілізації у міжріччі Південного Бугу і Дніпра. Праця «Священна країна хліборобів» присвячена трьом з них – Миколі Шмаглію, Костянтину Шишкіну, Костянтину Зіньківському, котрі у 70-х роках XX ст. започаткували новий напрямок у дослідженні Трипілля. Автор висвітлює обшири цієї енеолітичної культури хліборобів, яка розвивалася в басейнах річок Дунаю, Пруту, Дністра, Південного Бугу, Дніпра. Поселення усіх трьох етапів – раннього (А), середнього (ВІ-ВІІ), розвиненого або пізнього (СІ-СІІ) – розміщалися на одних і тих же територіях. Цивілізація займала найродючіші чорноземи на площі 190 тис. кв. км на території теперішньої України, Молдови та 10 тис. кв. км на території Румунії (культура Кукутені). На основі території, господарства, ремесел, мистецтва, його стилю і орнаментики, ідеології автор доводить, що людність була етнічно спільною, жила за єдиним космологічним мисленням і світоглядом. Це була справді священна країна хліборобів. Проіснувала цивілізація майже 2500 років і за розвитком, стабільністю переважила інші історичні культури.

Хлібороби-орії щільно заселили землі між Південним Бугом і Дніпром. Так, тільки на території теперішньої Черкаської області (без Кіровоградської і Вінницької) нараховується 278 поселень. В Тальнівському районі на 38 населених пунктів припадає 31 селище Трипільської цивілізації. Окремий розділ присвячено поселенням раннього Трипілля: 13 з них зосереджено на Південному Бузі, а чотири найсхідніші – у межах Тальнівського району: Вишнопіль, Гребенюків Яр, Довжуків Куток, Антонівка. Унікальність міжріччя Південного Бугу–Дніпра у тому, що тут утворилися екологічно чисті міста хліборобської цивілізації. Найбільші поселення (протоміста, міста) зосереджено саме тут: Могильна-ІІІ (етап А) – 10 га, Онопріївка (етап ВІ) – 80 га, Веселий Кут (етап ВІІ) – 150 га, Тальянки (етап СІ) – 450 га. Всього 25 міст, з них три – Чечельник, Стіна, Ялтушків – відомі між Південним Бугом і Дністром. Вони є винятковими не лише у європейській, а й світовій історії.

Культура була всуціль хліборобською. Люди вирощували десять злаків. Знаряддя – мотики, серпи засвідчують, що трипільці-орії могли обробляти та збирати урожай на кількох тисячах гектарів. Хліборобство для них було священним. В розписах посуду образ колоска чи зернини набуває планетарного узагальнення: виростає з самого Сонця і зображується триєдино, єднає Небо і Землю. Такого космічно місткого образу не витворила жодна з історичних культур.

Розвитку життя сприяло і скотарство. Про наявність волів, корів, овець, кіз, свиней свідчать не тільки кістки, роги, а й керамічні статуетки, малюнки на посуді.

Хлібороби 6000–5000 років тому усвідомлювали, що розвиток іде по колу. За колорадіальним принципом будували міста, створювали мистецько-світоглядні композиції. Обертальний рух надав прискореного розвитку галузей господарства, виготовлення потрібних знарядь. Тут чи не вперше застосовано і колесо, як свідчить знахідка і його, і колісниці в Томашівському місті (Уманщина).

Усе, що відоме про писемність за всю історію вивчення Трипілля, автором висвітлено в окремому розділі. Тут і образотворча мова, через яку передавалася інформація, й відомі написи та спроби їх дешифрування. Публікуються уламки кераміки з написами, що їх відкрив В. Мицик у Майданецькому: мальовані, писані по поливі та прокреслені по сирій глині. Маючи різні способи нанесення їх, культура письма могла бути усталеною.

В останні десятиріччя, коли українська археологія не має коштів на дослідження і належно не відстоює власних наукових пріоритетів, все частіше лунають голоси політичних спекулянтів, що Трипільську культуру заснували скотарські племена семітів. На основі досліджень таких авторитетів у археології, як В. Хвойка, П. Третяков, В. Даниленко, Б. Рибаков та інших, автор доводить, що хліборобська культура формувалася тривалий час і її творцями була місцева людність.

Трипільці-хлібороби знали основи макро- та мікрокосмосу і їхні дані та енергію використовували у своєму житті. В розділі йдеться про елементи небесної механіки, ауру людини, енергетичні центри організму, зафіксовані в мистецтві. Автор на прикладах аргументує, як використання зодіакального датування, тонких енергій, астроархеології та інших нетрадиційних методів відкриває чимало таємниць трипільського суспільства.

Хліборобська цивілізація була наслідком попереднього розвитку життя. В цьому і вбачається етноісторичне коріння енеолітичної держави. Образотворча мова виробів палеоліту і енеоліту підтверджує спадковість розвитку. Автор підтримує визначення доктора М. Чмихова, що «протонеоліт і неоліт треба вважати не первісним суспільством, а періодом складання державності». Високий рівень духовного та господарського розвитку Трипільської цивілізації дає підстави говорити, що це – протослов'янська держава.

Духовними провідниками суспільства були волхви. Культові втілення базувалися на знанні світового буття, на проникненні в його глибини, на безконечності його процесів.

Найбільше шанувалися життєтворчі сили – Сонце (вогонь) і Вода, що й засвідчено в орнаменті. Ними освячувалась родючість. Щоденні пошанування та відправи здійснювалися біля домашніх святилищ. Культи супроводжувалися дійствами з ритуальними піснями, танцями, примовляннями. Життю трипільців-хліборобів сприяли вищі небесні сили. Ними могли бути і Велика Матір, і Сварог, оскільки енеоліт – це доба палеометалу, і Дана як богиня Води, і Світовид – уособлення світу в чотиричастинних композиціях. Така духовна система, її образотворча мова передалися і наступним історичним формаціям, народній творчості українців. Позиція автора аргументована численними ілюстраціями, з яких видно, що в основі Трипільської цивілізації закладено розвинений космічний світогляд. Релігія, міфи, весь уклад життя хліборобів-оріїв пов'язаний з космічними ритмами, з колообігом як основою функціонування Сонячної системи, планет і галактик.

Мистецтво хліборобів Трипілля сповнене сакральних символів, космічної енергетики, світового розвитку. У його композиціях зафіксовано закономірності, без яких життя неможливе. Це – єдиність, парність, триєдиність, чотиричастинність, семичинність. Такі мірності, вперше досліджені автором, складають основу Світового ладу. Пізнання трипільцями-хліборобами триєдиності і чотиричастинності як умови росту і розвитку було свого часу геніальним відкриттям основ Світобудови. Знання мірностей Світового ладу стало запорукою величного духовного розвитку Трипільської цивілізації, високих здобутків у багатьох галузях господарювання, в усій суспільній організації.

Духовні та економічні здобутки впливали на розвиток суміжних і віддалених територій: Дунаю і Балкан, Кавказу, Малої Азії і навіть Китаю. Культура не зникла безслідно. Причиною занепаду Трипільської цивілізації стали явища космічного порядку, які змінили суспільний уклад, світогляд і психологію людності. Це сталося в час переходу зодіакального циклу Тільця в цикл Овна. Змінився клімат, підупало господарство, ремесла. Новий вік бронзи дав новий матеріал для виробництва, нову технологію і завів іншу організацію життя.

Напрямні підвалини у дослідженні Трипільської цивілізації окреслили провідні українські археологи: Вікентій Хвойка, Олег Кандиба (Ольжич), Микола Шмаглій, Костянтин Зіньківський. Про їхню подвижницьку працю оповідається в окремих статтях.

Вироблені у Трипільській цивілізації основні засади розвитку життя і духовності в тому чи тому виді передалися наступним поколінням інших суспільних формацій. З часу відходу Трипілля чимало історичних культур змінилося на території України, але в усіх була розвинена ще в енеоліті одна спільна визначальна ознака — хліборобська культура.

Культова посудинка з головою бичка з Майданецького міста

RESUME

Die ganze Kohorte der ukrainischen Archeologen erforschte Stadte und Dorfer der Trypiler Zivilisation im Gebiet zwischen Dnipro und Pivdennyj Bug. Das Werk «Das heilige Land von Ackerbauern» ist Mykola Schmahlij, Kostjantyn Sinkiwskyj und Kostjantyn Schyschkin gewidmet. Sie haben in den 70-en Jahren des XX. Jhs. eine neue Richtung in Trypiler Forschungen gegrundet. Der Autor begrenzt die Wohnraume dieser eneolithischen Kultur der Ackerbauer, die sich im Stromgebiet Donaus, Pruts, Dnipros entwickelte.

Die Siedlungen der Entwicklungsetapen – des fruheren(a), des mittleren (BI-BII), des entwickelten oder spatin (CI-CII) – lagen auf denselben Territorien. Die Zivilisation besass die fruchtbarsten Schwarze denauf der Flache 190000 km^2 auf dem Gebiet der heutigen Ukraine, Moldowa und 10000 km^2 auf dem Gebiet des Rumaniens (Kultur Kukuteni). Aüfjoem. Grund des Territoriums, der Wirtschaft, der Handwerken, der Kunst, des Stils und der Ornamentierung, der Ideologie beweist der Autor, dass die Menschheit ethnisch gemeinsam war; sie lebte nach dem gemeinsamen Denken und nach der gemeinsamen Weltanschauung. Das war wirklich ein heiliges Land der Ackerbauer. Die Zivilisation existierte fast 2500 Jahre, und nach ihrer Entwicklung und ihrer Stabilitat Uberwiegte alle historischen Kulturen.

Die Ackerbauer besiedelten dicht das Land zwischen Piwdennyj Buh und Dnipro. Nur auf dem Territorium heutiges Tscherkaseyr Gebietes (aüer Kirowograder und Winnyzer Gebieten) zahlt man 278 Siedlungen. Im Talniwer Bezirk in 8 Orten waren 31 Siedlungen der Trypiler Zivilisation. Das groβte Teil ist den Siedlungen der früheren Trypiler Zivilisation gewidmet. 13 von diesen Siedlungen lagen am Pivdennyj Buh und 4. – in den Grenzen des Talnmwer Bezirks: Wyschnopil, Hrebenjukiw Jar, Dowschukiw Kutok, Antoniwka. Das Gebiet zwischen Piwdennyj Buh und Dnipro ist einzigartig. Hier entstanden die ökologisch sauberen Stadte der Ackerbauzivilisation. Die groβten Siedlungen – Mohylna-III (Etape A) = 10 ha, Onoprijiwka (Etape BI) – 80 ha, Weselyj Kut (Etape BII) – 150 ha, Taljanky (Etape CI) – 450 ha waren hier konzentriert. Insgesamt 25 Stadte und noch 3 – Tschetschelnyk, Stina, Jaltuschkiw, die zwischen Piwdennyj Buh und Dnister lagen. Sie sind einzigartig nicht nur in der Europaischen, sondern auch in der Weltgeschichte.

Die Kultur war ganz agrarisch. Die Menschen zuchteten zehn Getreidearten. Die Hackel und Sichel zeugten davon, dass die Trypiler auf Tausenden Hektaren ackern undernten konnten. Der Ackerbau war für sie heilig. In der Bemalung des Geschirrs bekommt die Gestalt der Ahre oder des Kornes die Planetenbedeutung. Die Ahre wachst aus der Sonne und verbindet den Himmel und die Erde. Keine historische Kultur bildete solche Raumgestalt.

Die Viezucht trug zur Entwicklung des Lebens. Knochen, Horne, keramische Statuetten, Bilder auf dem Geschirr zeugen vom Vorhandensein der Ochsen, Kuhe, Schafe, Ziegen und Schreine.

Die Ackerbauer vor 6000–5000 Jahre verstanden, dass die Entwicklung die Rundbewegung hat. Nach den Rundprinzip baute man Stadte, schuf man Kunstkompositionen. Die Rotation gab die Beschleunigung der Wirtschaftsentwicklung und Werkzeugsherstellung.

Alle Angaben von der Schrift für die ganze Geschichte der Trypiler Untersuchungen sind in einem Abschnitt vorhanden. Das sind die Bildersprache, durch welche man Information mitteilte, die bekannten Inschriften, und ihre Deschifrierenmethoden. Man veroffentlicht die keramischen scherben mit Inschriften, die W. Myzyk in Maidanezke erfunden hat: bemalte, gezeichnete auf dem Topferton und Zinngeschirr. Die Schriftkultur die verschiedene Methoden der Malerei hatte, konnte konstant sein.

In letzten Jahrzehnten hat die ukrainische Archeologie keine Kosten für Untersuchungen und verteidigt eigene wissenschaftliche Priopitaten nicht zulanglich. In dieser Zeit hort man oft die Stimmen der politischen Spekulanten, dass die Trypiler Kultur aus semitischen Viezuchtstammen kommt. Auf Grund der Untersuchungen von solchen Autoritaten in der Archeologie wie W. Chwojka, P. Tretjakow, W. Danylenko, B. Rybakow u. a. , beweist der Autor, dass sich die Ackerbaukultur eine lange Zeit formierte und hiesige Bewohner ihre Schopfer waren.

Die Trypiler Ackerbauer kannten die Grundanlagen von Mikro- und Makrokosmos und benutzten ihre Angaben und Energie im Leben. Im Abschnitt geht es um die Elemente der Himmelsmechanik, die Menschenaura, energetische Zentren des Organismus, die in der Kunst fixiert sind. Der Autor argumentiert mit Hilfe der Beispiele den Gebrauch der Sodiakaldatierung, der Feinenergie, der Astroarcheologie und anderer untraditionellen Methoden, die viele Geheimnisse der Trypiler Gesellschaft enthullen.

Die Ackerbauzivilisation war die Folgerung der fruheren Lebensentwicklung. Hier sieht man ethnohistorische Wurzel des eneolithischen Staates. Die Bildersprache von Erzeugnissen Paleoliths und Eneoliths bestatigen die Erblichkeit der Entwicklung. Der Autor unterstutzt die Definition von Dr. M. Tschmychow, dass «man Protoneolith und Neolith nicht als die Urgesellschaft, sondern als die Gesellschaft des staatlichen Werdens betrachten muss». Auf Grund des hohen Niveaus der Geist- und Wirtschaftsentwicklung sprechen wir vom protoslawischen Staat.

Die Geistfuhrer der Gesellschaft waren die Wahrsager. Der Kult verkorperte sich im Kennen des Weltdaseins, im Eindringen in seine Riefen, in der Unendlichkeit seinen Prozessen.

Am meisten ehrte man die lebensbejahenden Krafte – die Sonne (das Feuer) und das Wasser. Das ist im Ornament gezeigt. Man weihte mit ihrer Hilfe die Fruchtbarkeit. Man fuhrte jeden Tag Ehrungen und neben den Haustempeln durch. Die Kulte wurden mit rituellen Lieder, Tanzen und Bannspruchen begleitet. Die hochsten Himmelskrafte trugen zum Leben der trypiler Ackerbauer bei. Das konnten sowohl Grosse Mutter, als auch Swaroh sein, weil Eneolith zum Paleometall gehort. Dana als Wassergottin und Switowyd sind die Verkorperung der Welt in vier Komponenten. Solches Geistsystem und seine Bildersprache wurde den nachsten historischen Formationen, der ukrainischen Volkskunst übergeben. Die Position des Autors ist mit vielen illustrationen argumentiert. Aus diesen Illustrationen sehen wir, dass im Grunde Trypiler Zivilisation eine entwickelte Weltanschauung liegt. Die Religion, die Mythen, die ganze Lebensweise der Ackerbauer sind mit kosmischen Rhytmen, dem Kreislauf als Grundlage des Sonnensystems verbunden.

Die Kunst der Trypiler Ackerbauer ist mit sakralen Symbolen, kosmischer Energetik, der Weltentwicklung gefullt. In den Kompositionen sind Gesetzmaßigkeiten gezeigt, ohne die das Leben unmöglich ist. Das sind – die Einheit, die Paarheit, die Dreieinheit, die Vierteilung und Siebenmaligkeit. Solche Maßeinheiten, die zum ersten Mal vom Autor untersucht werden, liegen im Grunde der We l tordnung. Das Wissen der Trypiler Ackerbauer um Dreieinheit der Vierteilung war damals eine geniale Entdeckung der Weltbaugrundlagen. Das Wissen um die Maßeinheiten der Weltordnung der grossen Geistentwicklung der Trypiler Zivilisation, wurde zum Unterpfand den hohen Erfolgen in vielen Wirtschaftsgebieten, in der ganzen Gesellschaftsordnung.

Geist – und Wirtschaftserfolge hatten einen Einfluss auf die Entwicklung der angrenzenden und entfernten Gebieten am Donau, Balkan, Kaukasus, Kleinasien und sogar China. Die Kultur ist nicht spurlos verschwunden. Den Niedergang der Trypiler Zivilisation beein-flussten die kosmischen Grunde, die Gesellschaftordnung die Weltanschauung und die Psychologie der Menschen veranderten. Das geschah beim Sodiakzyklusubergang: vom Stirn zum Widder. Das Klima veranderte sich, die Wirtschaft und Handwerke gerieten in Verfall. Die neue Bronzezeit gab neuen Stoff für die Produktion, neue Technologie und Ordnung.

Die Hauptrichtungen in der Erforschung der Trypiler Zivilisation beschrieben die großten ukrainischen Archeologen Wikentij Chwojka, Oleh Kandyba (Olshytsch), Mykola Schmahlij, Kostjantyn Sinkiwskyj. Ihre progressive Arbeit ist in einigen Artikeln beschrieben.

Die Grundlagen der Geist – und Lebensentwicklung, in der Trypiler Zivilisation ausgearbeitet wurdest, ubergab man den folgenden Generationen, anderer Formationen.

Seit der Trypiler Zeit haben sich viele historische Kulture auf dem Territorcium der Ukraine gewechselt. Aber alle hatten ein gemeinsames Kennzeichen, das noch im Eneolith entwickelt wurde. Das war die Ackerbaukultur.

Переклала Владислава Доманицька

Resume

A big group of the Ukrainian archaeologists explored the towns and cities of Trypillya civilization between the rivers of the Dnipro and the Pivdenny Buh. The work «The Holy Country of farmers» is devoted to three of them – to Mykola Shmagliy, Kostyantin Shishkin, Kostyantin Zinkovsky, who in 1970th of the 20th century marked the beginning of a new direction in the exploration of Trypillya. The authors shows the wideness of this eneological culture of farmers which was developed in the basins of the rivers the Danube, Prut, Dnister, Pivdenny Buh, Dnipro. The settlements of all three periods – the early (A), the middle (BI-BII), developed or late where located on the same territories the civilization settled the most fertile black soil on the area of 190 thousand km^2 on the territory of modem Ukraine, Moldova and on the 10 thousand km^2 of the territory of Romania (the culture of Cucuteni). On the basis of territory, fanning, crafts, arts, its styles and ornaments, ideology, the authors prove that the people where ethnically common? They lived according to the same cosmological mentality and world outlook. It was really a holy country of the grain-grousers. This civilization existed almost 2500 years and it exceeded all historical cultures by its development and stability.

The grain-grousers settled the lands between the Pivdenny Buh and the Dnipro. For example, only on the territory of the present Chercasy region (without Kirovograd and Vinnitsya regions) are 278 settlements. In Talne district 31 villages are situated on 8 of modern viliiages Trypillya civilization populate areas. The special chapter is devoted to the settlements of early Trypillya: 13 of them are concentrated on the Pivdenny Buh and 4 of the easter – most ones are on the territory of the Talne district (Vyshnopil, Hrebenyukiv's Yar, Dovzuk's Comer, Antonivka). The unique of the territory between the Pivdenny Buh and the Dnipro is that ecologically clean towns of grain-growing civilization were formed there. The biggest settlements (towns) are concentrated here: Mohylna-III (period A) – 10 hectares, Onopriyivka (period BI) – 80 hectares, Vesely Kut (period BIII) – 150 hectares, Talyanky (period CI) – 450 hectares. 25 towns and three more – Chechelnik and Stina, Yaltushkiv – are famous between the Pivdenny Buh and the Dnipro. They are exceptional not only in European but also in world history. The culture was fully agricultural (grain-growing). People grew 10 kinds of corn. Their tools – hoe and sickle – testify than the Trypillian farmers could cultivate and gather in the harvests on a few thousand hectares. Farming was holy for them. Scenes of the ornaments of dishes the symbol of ear or a corn has a planetary generalization: it grows from the very sun and is depicted threefold: it unites the sky and the Earth. No historical culture created such a symbol.

Cattle farming contributed to the development of life too. People bred bulls, cows, sheep, goats, pigs. Not only bones and horns testify about this but also ceramic statues, drawings on the dishes.

6000-5000 years ago the ancient farmers knew that the development was made according to the circle. And according to this principle people built towns, created compositions of art. The circulating movement precipitated the development of different branches of farming, making the necessary tools.

Everything that we know about writing during the history of Trypillya exploring is given by the author in a separate chapter. Here we can find the language of arts and famous inscriptions and efforts to decode them.

The pieces of pottery are published here. They were found by Vadym Mytsyk in Maidanets. They are painted and drawn on the glaze and drawn on row clay. Having different methods of depicting, the culture of writing could be standard.

During last decades, when the Ukrainian archaeology has no money for exploration and it does not unhold its own scientific priorities, the political speculators more and more often speak that the Trypillya culture was founded by the cattle-breeding tribes of Semites. On the basio of explorations of such archaeologists as V. Hvoika, P. Tretyakov, V. Danilenko, B. Rybakov and others, the author proves that culture has been forming for a long period of time and the local people were its creators. The Trypillyan fanners knew the principles of macro and microspace and they used their data and energy in their life. The chapter tells about the elements of celestial mechanics, about aura of a human being, about the energetic centres of organism which are fixed in art. The author advances arguments how usage of zodiak date, ingenious energies astroarchaelogy and other untraditional methods of the Trypillya society.

Farming civilisation was a result of former development of life. Here are the ethnohistorical roots of eneolit state. The language of arts of paleolit and eneolit confirms inheritance of development.

The author confirms the statement of Doctor M. Chmykhov that «protoneolit and neolit should be considered not a primitive society but it was the period of formation of state». A high level of spiritual and fanning development of the Trypillya civilization gives all reasons to say that it was the beforeslavic state Spiritual guides of society were wolhus. Cult embodiments were based on the knowledge of world being, on the penetrations into its depth, on the infinity of its process.

The Sun and Water were appreciated most of all. It is shone in the ornaments. Fertility was blessed by them. Everyday estimation respect and divine service were made near the home shrines. Cult were accompanied by actions with ritual songs, dances and sayings. The highest heavens (celestial) forces were favourable to the life of Trypillyan farmers. Those could be Great Mother, Svarog (it is because of eneolit is the time of paleometal) and Dana (as the Godness of Water) and Svitovyd (the embodiment of world in compositions of four times). Such spiritual system and the language of fine arts were inherited by the next historical formations, by the Ukrainian folklore. This authors points of view are proved with numerous illustrations which show that the developed space autlock is in the foundation of the Trypillya civilization.

The art of the Trypillyan fanners is full of holy symbols space energy and world development. Natural phenomens without which the life is impossible are fixed in their compositions. They are the unity, pairs, the unity of three and four, seven.

These measures are explored by the author for the first time and they make the foundation of world system. The Trypillyan fanners cognition of the unity of three and four was a genius discovery at that time. The knowledge of measures of world system was a foundation of a great spiritual development of the Trypillyan civilization, of great achievements in different branches of economy, in all society organization.

The spiritual and economical achievements had an influence on the development of neighbouring and distant territories: Danube, Balkan, the Caucasus, Asia Minor and even China. Culture did not disapper completely.

The climate changed, the farming and crafts decaded. The new age of bronze gave new materials for manufacture, new technologies and new organization of life. The heading Ukrainian archaeologists Vikenty Khvoika, Oleg Kandyba, Mykola Shmagliy, K. Zinkovsky made a valuable contribution to the exploration of Trypillya civilization.

It is told about their great work in special chapters. After Trypillya a lot of historical cultures have changed on the territory of Ukraine but they all them had a developed farming culture, developes Spiritual life. But the history of modern civilization here begins in times, when Trypillya civilization flourished between Carpathians and Dnipro.

Переклала Віра Пічко-Щур

叙说

一群乌克兰考古学家曾研究过位于第聂伯和南伯格两河之间地带属于特黎皮里文明的城市与村镇。该创作写关于三个考古学家: M. Shmagliy, K. Shyshkin和 K. Zinkovsky，他们在20世纪70年代开创了特黎皮里研究中的新学派。作者阐述这种在多瑙河、匹鲁徒河、第聂斯特河、南伯格河和第聂伯河流域存在的新石器时代的耕田文化。早期（A）、中期（B1－B2）和最发达的晚期（C1－C2）三个阶段的部落在同样土地上有坐位。文明占领过最肥沃的黑钙土：现乌克兰与摩尔多瓦的19万平方公里和罗马尼亚的（苦苦特尼文化）1万平方公里。在土地、生产设备、手艺、艺术、它的风格与图案装饰、思想体系的基础上，作者证明那个居民是同一个民族，它按唯一的宇宙思想和世界观而生活。那真是个神圣的农人国家。这个文明存在了几乎2500年，它在发展和稳定上位于所有的历史文化的上面。

农人们稠密地住满了南伯格和第聂伯中间的领土。只在现切尔卡瑟州的领土上计有278个部落。在有38居民点的塔尔尼区有特黎皮里文明的31个部落。个别的一章谈特黎皮里早期的部落：其中13个位于南伯格河，而4个最东方的在塔尔尼区境内：比斯诺匹里、格勒别纽克的陡岸、多夫如克的地方和安托尼夫卡。第聂伯和南伯格两河之间的地带所以是独一无二的，是因为在这里生态干净的耕田文明的城市形成了。最大的村镇（原市）就集中在这儿：摩吉勒纳-III（阶段A）－10公顷，哦诺匹里夫卡（阶段B1）－80公顷，别色里苦特（阶段B2）－150公顷 塔尔雅尼克（阶段C1） 450公顷， 一共25 个城市。还有两个（扯扯里尼克和斯提纳）在南伯格河与第聂斯特河的中间。它们不但在欧洲，也在世界历史上是不寻常的。

文化完全是耕田的。人们培育10种禾本料植物。生产工具即锄头和镰刀证明特黎皮里人在几千公顷的面积上能够耕作并获得收成。耕田对他们来说是神圣的。在器皿的彩画上谷穗或谷粒的形象有着行星的概括性：它从太阳长出来，是三位一体的，也使天地合并起来。这种有宇宙意义的形象曾没有被一个历史文化造出而来。

畜牧业也促进生活的发展。不但骨头和角，也是陶制小雕像和器皿上的彩画证明犍牛、母牛、绵羊、山羊和猪的存在。

早在6、5千年前农人们已意识到发展的圈性。按照圆型辐向原则他们建筑城市并造成艺术世界观的构图。旋转运动给经济部门和所需工具的制造以加速的发展。大概在这里首次采用了车轮，它和大马车在脱马石夫市（乌曼区）被找到。

层所研究关于特黎皮里文献的事实，作者于个别的一章里阐述。这儿有用以传达信息的造型语言，也有一些有名题词和猜出它们的尝试法。刊载的也有被V.Mytsyk在迈达呢奇克市找到的有题词的陶器：题有画的、在油层上写的、也有在湿泥土上画的。有着各种不同画上方法的书写文化可以是已完全定型的。

最近几十年，当乌克兰的考古学没有研究资金，也不应有地保卫自己的科学原则时，政治投机倒把分子更经常肯定说，特黎皮里文化是被闪米特人的畜牧部落而建立的。在考古学方面上有权威的人即V.Hvoika、P.Tretyakov、V. Danylenko、B. Rybakov 等学家的研究性著作的基础上作者证明：耕田文化是在挺长的期间内形成的，它的创作者就是当地居民。

特黎皮里人认识到宏观和微观宇宙的原理并把它们的资料和能量采用在自己的生活上。在个别的一章里提到的是天空力的成分、个人精神、在艺术上记下来的人体上存在的动力点。在一定的例子上作者为采用黄道带的日期确定、精细能量、星上考古学等无例行的方法表露不少特黎皮里社会秘密阐明理由。

耕田文明是以前生活发展的结果。从这个事实上我们就能看出来新石器时代国家的民族历史根源。旧、新石器时代作品的造型语言证明发展的遗传性。作者同意 M.Chmyhov 博士的
定义："原新石器时代和新石器时代应被奉不为原始社会，而为形成国家体制的时期。"
特黎皮里文明精神与经济发展的高水平给我们理由说，这是原斯拉夫国家.

占星家是社会的精神护送人。祭礼体现以世界生存的知识、进入世界的深处、它的无限为基础。

最尊奉的是创造生活力，就是太阳（火）与水，这是被表现于图案装饰。人们用这些生活力使肥沃圣洁化。每天的赞美与礼拜进行在家庭庙宇的旁边。祭礼伴随礼节歌唱、舞蹈和俏皮话。特黎皮里人的生活是由极高的天力而促进的。它们可以是大母或斯瓦洛格，因为新石器时代是古金属时代；水神女达纳和斯比脱比特都是在四部
分的结构里世界的象征。这种精神体
系，它的造型语言传给后续的历史结构和乌克兰的民间创作。作者的观点以很多插图为论
据，从此可以看见，特黎皮里文明的基础是由发达宇宙观而奠定的。农人的宗教、神话、生活方式跟宇宙节奏和其循环（太阳系、行星与星系工作基础）有关。

特黎皮里农人的艺术充满了神圣象征、宇宙动力和世界发展。在它构图上记录下来的规律性，没有它们，生活就无法存在。这就是统一、成对、三位一体、四方性和"七"数字观念。作者首次研究的这种量度是全世界结构的基础。特黎皮里农人认识到四方性里的三位一体性，那时是世界结构的新天才发现。世界结构量度的知识促进特黎皮里文明的伟大精神发展和在很多经济部门和全社会结构上的高成就。

精神和经济成就影响到邻接的和遥远的区域即多瑙河流域和巴尔干半岛、高加索、小亚细亚，甚至中国的发展。这种文化没有无影无踪地消灭。特黎皮里文明的衰落有宇宙因素的影
响，后者改变了社会结构、世界观以及居民的心理。这件事发生了在黄道带的金牛周期变为白羊周期之时。气候改变，经济和手艺也衰落。新来的青铜器时代供应了新产业资料，新技术，也促进了与以前不同社会结构的形成‘

主导乌克兰考古科学家是 V. Hvoika、O. Kandyba (Olzhych)、M. Shmagliy 和 K. Zinkovsky。他们忘我的劳动是在几个章里描写的。

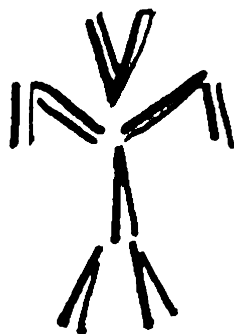
特黎皮里文明培养的主要生活与精神原则这样或那样地传给别的社会结构的后辈。从特黎皮里走开了以后，在现乌克兰的土地上有过不少历史文化，可是它们都有早在新石器时代定型的一个同样的特点，就是耕田文化。

在迈达呢奇克市找到的带牛头祭器。

Yaroslava Shekera 翻译

Переклала Ярослава Шекера

ЛІТЕРАТУРА

Знакове змалювання людини

ОБШИРИ ТРИПІЛЛЯ

1. *Черняков І.* Місце трипільської культури в стародавній історії Європи// Археологія, № 3, 1993. – С. 8.
2. *Телегін Д.* Радіокарбонне і археомагнітне датування трипільської культури// Археологія. – 1985, ч. 52. – С. 12-13.
3. *Патокова Э., Петренко В., Бурдо Н., Полищук Л.* Памятники трипольской культуры в Северо-Западном Причерноморье. – К.: Наукова думка, 1989. – С. 4.
4. *Бурдо Н., Відейко М.* Основи хронології Трипілля – Кукутені// Археологія. – 1998, ч. 2. – С. 24.
5. *Відейко М.* Трипільська цивілізація. – К.: Академперіодика, 2003 – С. 37.
6. *Бурдо Н., Ковалюх М.* Нові дані про абсолютне датування Трипілля А// Археологічні дослідження 1998 року. – К.,1999 – С. 61.
7. Краткая история СССР. – Ленинград, Наука, ч. І, 1978. – С. 11.
8. *Шмаглій М., Дудкін В., Зіньківський К.* Про комплексне вивчення трипільських поселень// Археологія, 1973, ч. 10. – С. 23–31. Шишкін К. З практики дешифрування аерофотознімків у археологічних цілях. – Там же. – С. 36–40 . Шмаглий Н. Крупные трипольские поселения в междуречьи Южного Буга и Днепра// Первобытная археология – поиски и находки. – К.: Наукова думка, 1983. – С. 198–203.
9. *Рыбаков Б.* Язычество древних славян. – М.:, Наука, 1983. – С. 173.

СЕЛИЩА ХЛІБОРОБІВ-ОРІЇВ

1. Велесова книга. – К.: Індоєвропа, 7502 (1994). – С. 27.
2. *Чмыхов Н.* Истоки язычества Руси. – К.: Либідь, 1990. – С. 349–355.
3. Археологічні дослідження на Черкащині. – Черкаси, Сіяч, 1995 – С. 16–20.
4. Українська газета, № 31 (267), 21. 08. 2003 року.
5. *Стефанович В., Диденко О.* Археологические памятники Уманщины. – Архів Інституту археології НАН України. 1968. – С. 143.
6. *Мицик В.* Міста Сонця. – Тальне, районна друкарня, 1993. – С. 7–9.
7. *Пассек Т.* Периодизация трипольских поселений. – М., изд-во АН СССР, 1949. – С. 204.
8. *Бурдо Н., Ковалюх М.* Нові дані про абсолютне датування Трипілля А// Археологічні відкриття 1998 р., К.,1999. – С. 61.
9. *Мицик В.* Ранньотрипільські поселення понад річкою Гірський Тікич// Раннеземледельческие поселения-гиганты на территории Украины, 1990. – С. 215–216.
10. *Савченко Н., Цвек Е.* Поселение Оноприевка I в системе Триполья Буго-Днепровского междуречья. Там же, 1990. – С. 103–104.
11. *Цвек Е.* Трипольские поселения Буго-Днепровского междуречья// Первобытная археология – поиски и находки. – К.: Наукова думка, 1980. – С. 175–179.
12. *Круц В.* К истории населения Трипольской культуры в междуречьи Южного Буга и Днепра// Первобытная археология. – К.,1989. – С. 126.

13. *Губская-Лызь Т.* Орудийные комплексы развитого Триполья Буго-Днепровского междуречья// Раннеземледельческие поселения... – С. 121–123.
14. *Цвек Е.* Трипольские поселения... – С. 185.
15. *Круц В.* К истории населения... – С.126–127.
16. *Бурдо Н., Відейко М.* Основи хронології Трипілля-Кукутені// Археологія, № 2, 1998. – С. 21–23
17. *Бурдо Н., Ковалюх М.* Нові дані про абсолютне датування... – С. 61.

ПОСЕЛЕННЯ РАННЬОГО ТРИПІЛЛЯ

1. *Пассек Т.* Периодизация трипольских поселений. – М., МИА № 10, 1949. – С. 38–39.
2. *Шмаглий Н., Видейко М.* Раннетрипольское поселение Гребенюков Яр у с. Майданецкое// Новые исследования по археологии Северного Причерноморья. – К.: Наукова думка, 1987. – С. 87–99.
3. *Мицик В.* Ранньотрипільські поселення понад річкою Гірським Тікичем// Раннеземледельческие поселения-гиганты... 1990. – С. 214.
4. *Бурдо Н.* Новые исследования раннетрипольского поселения Гребенюков Яр. Там же. – С. 195–199.
5. *Шмаглий Н., Видейко М.* Раннетрипольское поселение...
6. *Мицик В.* Ранньотрипільські поселення... – С. 214–217.
7. *Бурдо Н.* Новые исследования... – С. 195–199.
8. *Мицик В., Відейко М.* Охоронні дослідження ранньотрипільського поселення Гребенюків Яр біля с. Майданецького// Археологічні дослідження в Україні в 1991 році. – Луцьк, Надстир'я, 1993. – С. 68.
9. *Журавльов О.* Паслись череди над яром// Світовид, Тальне, № 8(42), 1993. Його ж: О животноводстве и охоте племен трипольской культуры Среднего Поднепровья и Побужья// Раннеземледельческие поселения-гиганты..., 1990. – С. 134–135.
10. *Мицик В.* Ранньотрипільські поселення... – С. 214.
11. *Бурдо Н., Ковалюх М.* Нові дані про абсолютне датування Трипілля А// Археологічні відкриття у 1998 році. – К.,1999. – С. 61.

МІСТА ЕНЕОЛІТУ В УКРАЇНІ

1. *Шишкін К. В.* З практики дешифрування аерофотознімків у археологічних цілях// Археологія, 1973, ч. 10. – С. 32–40.
2. *Збенович В.* Ранний этап Трипольской культуры на территории Украины. – К., Наукова думка, 1987. – С. 210.
3. *Цвек Е.* Трипольские поселения Буго-Днепровского междуречья. – Первобытная археология – поиски и находки. – К.,1980. С. 177–180.
4. *Круц В.* К истории населения трипольской культуры в междуречьи Южного Буга и Днепра. – Первобытная археология, К.,1989. – С. 119.
5. *Шишкин К.* З практики дешифрування... – С. 37–38.
6. *Шмаглий Н.* Крупные трипольские поселения в междуречье Днепра и Южного Буга. – Первобытная археология – поиски и находки. – К.,1980. – С. 201–202.
7. *Круц В.* Поселения у с. Тальянки и некоторые вопросы планировки трипольского домостроительства// Раннеземледельческие поселения-гиганты..., 1990. – С. 43–44.
8. *Шмаглий Н., Видейко М.* Микрохронология поселения Майданецкое// Раннеземледельческие поселения-гиганты... – С. 93–94.
9. *Бузян Г., Якубенко Е.* Характерные черты домостроительства Косеновской группы. – Там же. – С. 63.
10. *Шмаглий Н., Видейко М.* Микрохронология поселения... – С. 94.
11. *Круць В.* Поселення-гіганти// Пам'ятники України, К.,1986. – С. 19–21.
12. Раннеземледельческие поселения-гиганты Трипольской культуры на Украине. – Тальянки-Веселый Кут-Майданецкое, 1990. – С. 4, 13–15.
13. *Збенович В.* К проблеме крупных трипольских поселений. Там же. – С. 11.
14. *Массон В.* Динамика развития трипольского общества в свете палеодемографических оценок. – Первобытная археология – поиски и находки. – С. 212.
15. *Черныш Э.* Энеолит СССР. – М.: Наука, 1982. – С. 197.
16. *Шмаглій М.* Великі трипільські поселення і проблема ранніх форм урбанізації. – К., МП Тираж, 2001. – С. 79.
17. *Збенович В.* Раннеземледельческие поселения-гиганты... – С. 12.
18. *Чмихов М.* Давня культура. – К.: Либідь 1994. – С. 161–162.
19. *Шилов Ю.* Праистория Руси. – Екатеринбург-М., 1999. – С. 221, 241–248.
20. *Краммер С.* История начинается в Шумере. – М.: Наука, 1991. – С. 10.
21. *Массон В.* Первые цивилизации. – Ленинград, Наука, 1989. – С. 74–78.
22. *Шмаглій М.* Великі трипільські поселення... – С. 83.
23. *Черняков І.* Поселення-гіганти Трипільської культури// Раннеземледельческие поселения-гиганты... – С. 7.

ПШЕНИЦЯ І ВСЯКА ПАШНИЦЯ

1. *Братко-Кутинський О.* Феномен України. – К.: видання газети «Вечірній Київ», 1996. – С. 20–21.
2. Історія Української РСР. – К.: Наукова думка,1977, т. І. – С. 52–54, 70,72.
3. *Пашкевич Г.* Палеоботанические исследования трипольских материалов междуречья Днепра и Южного Буга// Первобытная археология. – К.: Наукова думка, 1986. – С. 139–140.
4. Там же. – С. 140.
5. *Мицик В.* Міста Сонця. – Тальне, 1993. – С. 30
6. *Савченко Н., Цвек Е.* Поселение Оноприевка 1 и его место в системе Триполья Буго-Днепровского междуречья// Раннеземледельческие поселения-гиганты... – С. 102.
7. *Беляшивский Н.* Археологическая летопись Южной России. – К.,1899, т. 64. – С. 43.
8. *Пашкевич Г.* Раннеземледельческие поселения-гиганты... – С. 133–139.
9. *Мицик В.* Міста Сонця. – С. 30
10. *Пашкевич Г.* Раннеземледельческие поселения-гиганты... – С. 140–141.
11. *Мицик В.* Міста Сонця. – С. 30.
12. *Петрунь В.* Сокирки з-над Дністра // Світовид, Тальне, ч. 8. (42), 1993.
13. *Беляєва С., Відейко М.* Відтворююче господарство в Лісостепу. – К.: Інститут археології АН України, 1993. – С. 9–10.
14. *Даниленко В.* Кам'яна Могила. – К.: Наукова думка. 1986. – С. 67.
15. *Даниленко В.* Неолит Украины. – К.: Наукова думка, 1969. – С. 97.
16. *Гірник І.* Точки для проса // Світовид, Тальне. 1993, ч. 8.
17. *Мицик В.* Міста Сонця. – С. 30.

18. *Пашкевич Г.* Результаты палеоботанических исследований крупных трипольских поселений // Раннеземледельческие поселения-гиганты Трипольской культуры на Украине, 1990. – С. 131.
19. *Даниленко В.* Неолит Украины. – К.: Наукова думка,1969. – С. 28, 169.
20. *Вернадский В.* Автотропность человечества // Ж-л «Химия и жизнь», 1972, № 2. – С. 17–22.

ЧЕРЕДА ПРИДОМНА І ЗВІРІ ДИКІ

1. *Збенович В.* Ранний этап Трипольской культуры на территории Украины. – С. 152–153.
2. *Журавлёв О.* О животноводстве и охоте племён Трипольской культуры Среднего Поднепровья и Побужья // Раннеземледельческие поселения-гиганты...– С. 134–135. *Журавлёв О.* Животноводство и охота на Трипольских поселениях Черкасской области. – Археометрия, ч. 4. – С. 3–8.
3. *Бибиков С.* Поселения Лука-Врублевецкая. – М.: МИА, 1953. – С. 176.
4. *Збенович В.* Ранний этап Трипольской культуры... – С. 148.
5. *Маркевич В.* Позднетрипольские племена Северной Молдавии. – Кишинев, Штиинца, 1981. – С. 142.
6. *Пассек Т.* Трипільська культура. – К., в-во АН УРСР, 1941. – С. 49–50.
7. *Маркевич В.* Позднетрипольские племена... – С. 140.
8. *Даниленко В.* Энеолит Украины. – К.: Наукова думка, 1974. – С. 95.
9. *Журавлёв О.* Животноводство и охота... – С. 5.
10. *Чмихов М.* Давня культура. – К.: Либідь, 1994. – С. 148.
11. Голоси стародавньої Індії. – К.: Дніпро, 1982. – С. 92.
12. *Знойко О.* Міфи Київської землі та події стародавні. – К.: Молодь, 1989. – С. 53.
13. «Ригведа». – М.: Наука, 1989. – С. 90.
14. Ви, зорі-зориці. Українська магічна поезія. – К.: Молодь, 1991. – С. 240, 251.
15. Велесова книга. К.: Індоєвропа, 7502 (1994). – С. 48.
16. *Маркевич В.* Позднетрипольские племена... – С. 48.
17. *Знойко О.* Міфи Київської землі... – С. 69.
18. *Рыбаков Б.* Язычество древних славян. – М.: Наука, 1983. – С. 73–74.
19. *Знойко О.* Міфи Київської землі... – С. 52.
20. *Рыбаков Б.* Язычество древних славян... – С. 208.

СВЯЩЕННЕ КОЛО

1. *Чмихов М. О.* Давня культура. – К., Либідь, 1994. – С. 146.
2. *Чмихов М. О.* Там же. – С. 147.
3. *Мицик В.* Ф. Ранньотрипільські поселення понад річкою Гірський Тікич // Раннеземледельческие поселения-гиганты Трипольской культуры на Украине – Тальянки – Веселый Кут – Майданецкое, 1990. – С. 215.
4. *Збенович В. Г.* Ранний этап Трипольской культуры на территории Украины. – К., Наукова думка, 1989 . – С. 20.
5. Энеолит СССР. – М.: Наука, 1982. – С. 196.
6. *Савченко Н. К.: Цвек Е. В.* Поселение Оноприевка I и его место в системе Триполья Буго-Днепровского междуречья // Раннеземледельческие поселения-гиганты Трипольской культуры на Украине. – С. 102. *Цвек Е. В.* Трипольские поселения в Буго-Днепровском междуречьи (к вопросу о восточном ареале культуры Кукутени-Триполье) // Первобытная археология: поиски и находки. – К., Наукова думка, 1980. – С. 177, 180.
7. Энеолит СССР. – С. 294.
8. *Мицик В. Ф.* Міста Сонця. – Тальне, 1993. – С. 24.
9. *Мицик В. Ф.* Там же. – С. 27–29.
10. *Конопля В. М.* Пізньотрипільське поселення Малі Дорогостаї I // Раннеземледельческие поселения-гиганты на Украине. – 1990. – С. 208, 212–213. *Маркевич В. И.* Позднетрипольские племена Северной Молдавии. – Кишинев, Штиинца, 1981. – С. 41. Энеолит СССР. – С. 304.
11. *Патокова Э. Ф., Петренко В. Г., Бурдо Н.Б., Полищук Л. Ю.* Памятники Трипольской культуры Северо-Западного Причерноморья. – К., Наукова думка, 1989. – С. 75, 79, 84.

ПИСЕМНІСТЬ ХЛІБОРОБІВ ТРИПІЛЛЯ

1. *Мицик В.* Міста Сонця. — Тальне, 1993. — С. 31.
2. *Линниченко И., Хвойка В.* Сосуды со знаками из находок на площадках Трипольской культуры. – Записки Одесского общества истории и древностей. – Одесса, 1901. – Т. XXIII. – С. 191–202.
3. *Кримський А.* Хозари. – Вісник Академії наук. – 1993, ч. 2. – С. 58.
4. *Даниленко В.* Кам'яна Могила. – К.: Наукова думка, 1986. – С. 75.
5. *Даниленко В., Шилов Ю.* Начала цивилизации. – Екатеринбург, Деловая книга; М.: Раритет, 1999. – С. 93, 240.
6. *Гриневич Г.* Праславянская письменность. Результаты дешифровки. – М.: Общественная польза, 1993, т. 1. – С. 102.
7. *Суслопаров М.* Розшифрування найдавнішої писемності з берегів Дніпра. – Журнал «Київ», 1986, ч. 9.
8. *Знойко О.* Міфи Київської землі та події стародавні. — К.: Молодь, 1989. – С. 139.
9. *Яценко Б.* Письмена у знахідках археологів // Газета «Українське слово», 6 січня 1999 р.
10. *Яценко Б.* Письмена у знахідках археологів // Газета «Українське слово», 6 січня 2000 р.
11. *Мицик В.* Міста Сонця. – С. 33.
12. *Кифишин А. Г.* Древнее святилище Каменная Могила. Опыт дешифровки протошумерского архива XII–III тысячелетий до н. э. – К.: Аратта, т. 1, 2001. – С. 54.
13. Архів Тальнівського музею історії хліборобства.
14. *Кифишин А. Г.* Древнее святилище... – С. 57.
15. *Петров В.* Етногенез слов'ян. – К.: Наукова думка, 1972. – С. 124–127.
16. *Телегин Д.* Иллирийские и фракийские гидронимы правобережной Украины в свете археологических исследований // Вопросы языкознания, 1990, № 4. – С. 56–58.
17. *Горнунг В.* Из предыстории образования... – М.: Наука, 1963. – С. 35, 73.
18. *Мосенкіс Ю.* Мова Трипільської культури. – К.: НДІТІАМ, 2001. – С. 120.
19. *Мосенкіс Ю.* Трипільський прасловник української мови. – К.: НДІТІАМ, 2001.

ХТО ЗАСНУВАВ ТРИПІЛЬСЬКУ КУЛЬТУРУ?

1. *Хвойка В. В.* Каменный век Среднего Поднепровья. – Труды XI Археологического съезда в Киеве в 1899 году. – М., т. I, 1901. – С. 12.

2. *Третьяков П. Н.* Восточнославянские племена. – М.: изд–во АН СССР, 1948. – С. 29.
3. *Дебец Г. Ф.* Палеоантропология СССР. – Москва–Ленинград: изд–во АН СССР, 1948. – С. 95–96.
4. Энеолит СССР. – М.: Наука, 1982. – С. 223.
5. *Пастернак Я.* Олег Кандиба, археолог-дослідник. – Український історик, т. V, ч. 4, 1969. – С. 7.
6. *Черняков І. Т.* Звіт про розкопки Попової Могили в 1997 р. – Архів Інституту археології НАНУ.
7. *Липа Ю.* Призначення України. – Львів, Просвіта, 1992. – С. 104.
8. *Даниленко В. М.* Энеолит Украины. – К.: Наукова думка, 1974. – С. 10, 25, 29.
9. *Шовкопляс І. Г.* Основи археології. – К.: Вища школа, 1972. – С. 82.
10. *Маркевич В. И.* Позднетрипольские племена Северной Молдавии. – Кишинев, Штиинца, 1981. – С. 176–180.
11. *Збенович В. Г.* Ранний этап трипольской культуры на территории Украины. – К., Наукова думка, 1989. – С. 172–174.
12. *Петров В. П.* Етногенез слов'ян. – К.: Наукова думка, 1972. – С. 125.
13. *Петров В. П.* Етногенез слов'ян. – С. 139.
14. *Чмихов М. О.* Давня культура. – К.: Либідь, 1994. – С. 167.
15. *Чмихов М. О., Кравченко Н. М., Черняков І. Т.* Археологія та стародавня історія України. – К.: Либідь, 1992 – С. 254–255.
16. Цит. за Ю. Липа. Призначення України. – С. 105.

ВІД КОСМОСУ ДО ТОНКИХ ЕНЕРГІЙ

1. *Чмихов М.* Давня культура. – К.: Либідь, 1994. – С. 161–162.
2. *Алексеева Т. И.* Этногенез восточных славян по данным антропологии. – М., 1973.
3. *Сегеда С.* Антропологія русів // Індоєвропа – Такі справи, 1996–1997, кн. 1-2.
4. За О. Братко-Кутинським. Феномен України. – К.,1998 р. – С. 19.
5. *Знойко О.* Міфи Київської землі та події стародавні. – К.: Молодь, 1989. – С. 43–92.
6. Энеолит СССР. – М.: Наука, 1982. – С. 294.
7. *Чмихов М.* Давня культура. – С. 163.
8. *Кузьма.* Пращури України пишуть листи своїм нащадкам // Смолоскип, ч. 3, 1994. – С. 34–35.
9. *Денисюк Н.* Зорі в українському небі // Український світ, ч. 7–12, 1995. – С. 36. Праукраїнська цивілізація. – К., 1999. – С. 31–32.
10. Дані з фондів Тальнівського музею історії хліборобства.

ЕТНОІСТОРИЧНЕ КОРІННЯ ДЕРЖАВИ

1. *Окладников А.* // У истоков творчества. – М.: Наука, 1978. – С. 24.
2. Історія Української РСР. – К.: Наукова думка, т. І, 1977. – С. 31–48.
3. Археологічні дослідження на Черкащині. – Черкаси, Сіяч, 1995. – С. 16–20.
4. *Даниленко В.* Кам'яна Могила. – К.: Наукова думка, 1986. – С. 8.
5. *Чмихов М.* Вісім тисячоліть археологічної космології в Україні // Космос древньої України. – К.: Індоєвропа, 1992. – С. 89.
6. *Чмыхов М.* Истоки язычества древней Руси. – К.: Либідь, 1990. – С. 182, 201.
7. *Чмихов М.* Археологія та стародавня історія України. – К.: Либідь. – С. 141.
8. Энеолит СССР. – М., 1972.
9. *Шмаглій М.* Великі трипільські поселення і проблема ранніх форм урбанізації. – К.: 2001. – С. 97–98.
10. Відейко М. Трипільська цивілізація. – К.: Академперіодика, 2002. – С. 80.
11. *Відейко М.* Там же. – С. 74.
12. Збенович В. Ранний этап Трипольской культуры... – С. 12.
13. *Шилов Ю.* Праісторія Русі-України. – Київ-Хмельницький, 1998. – С. 35–53.
14. «Слово Просвіти», № 34 (202), – С. 20–26. ХІ. 2003 р.
15. *Суслопаров М.* Пелазгійська азбука // Космос древньої України. – С. 140.
16. *Братко-Кутинський О.* Феномен України. – К.: видання газети «Вечірній Київ», 1996. – С. 64.
17. *Шилов Ю.* Праісторія Русі-України. – С. 81.
18. *Гриневич Г.* Праславянская письменность: результаты дешифровки. – М.: «Общесвенная польза», 1993. – С. 99.
19. *Гомер.* Одіссея. – К.: Дніпро, 1968. – С. 321.
20. *Братко-Кутинський О.* Феномен України. – С. 63.
21. Там же. – С. 204–205.
22. *Даниленко В.* Космогония первобытного общества. – М., 1999. – С. 21.
23. *Шилов Ю.* Праісторія Русі-України. – С. 76.

СВЯТІ ПОШАНУВАННЯ

1. *Чмихов М.* Давня культура. – К.: Либідь, 1994. – С. 146.
2. *Знойко О.* Міфи землі Київської та події стародавні. – К.: Молодь, 1989. – С. 56.
3. *Пассек Т.* Трипільська культура. – К.: в-во АН УРСР, 1941. – С. 33.
4. *Мицик В.* Свята Сонячного циклу. – К.: Знання, 1991. – С. 4, 38.
5. *Бикбаев В.* Данные к ритуалу, связанному с оставлением трипольских гончарных печей // Раннеземледельческие поселения-гиганты... – С. 147–151.
6. *Рыбаков Б.* Язычество древних славян. – М.: Наука, 1983. – С. 193.
7. Там же. – С. 184, 188.
8. Фольклорно-етнографічні матеріали, записані автором у селах Тальнівського р-ну на Черкащині.
9. *Бибиков С.* Древнейший музыкальный комплекс из костей мамонта. – К.: Наукова думка, 1981. – С. 25–28.
10. *Гонтар Т.* Народне харчування українців Карпат. – К.: Наукова думка, 1979. – С. 97.
11. *Мицик В.* Міста Сонця. – Тальне, 1993. – С. 37.
12. *Гуменна Д.* Минуле пливе в прийдешнє. Розповіді про Трипілля. – Нью-Йорк (США), 1978. – С. 183–184.
13. *Даниленко В.* Неолит Украины. – С. 171.
14. *Мовша Т.* Святилище Трипольской культуры // Журнал «Советская археология», 1971, № 1. – С. 202–204.
15. *Чмихов М.* Ідея священного шлюбу у культурі трипільських племен // Раннеземледельческие поселения-гиганты... – С. 158–161.
16. Велесова книга. – К.: Індоєвропа, 7502 (1994). – С. 46, 101.
17. *Шаян В.* Віра предків наших. – Гамільтон (Канада), 1987. – С. 122.
18. Газета «Молодь України», № 30 (18130) від 15. 03. 2001 р.
19. Энеолит СССР. – М., Наука, 1982. – С. 207.
20. *Петренко В.* Об ориентировке позднетрипольских погребений

Северного Причерноморья // Археологические памятники Северо-западного Причерноморья. – К.: Наукова думка, 1982. – С. 42.
21. *Шаян В.* Віра предків наших. – С. 845.
22. *Шилов Ю.* Праистория Руси // Начала цивилизации. – Екатеринбург-М.: Раритет, 1999. – С. 241.
23. *Шилов Ю.* Там же. – С. 296.
24. Цит. за Ю. Липа. Призначення України. – Львів, Просвіта, 1992. – С. 105.

ВИЩІ СИЛИ ЖИТТЄТВОРЕННЯ

1. *Даниленко В.* Космогония первобытного общества // Начала цивилизации. – Екатеринбург-М., 1999. – С. 45.
2. Там же. – С. 39.
3. Велесова книга. – Київ. – С. 110.
4. *Даниленко В.* Космогония... – С. 57.
5. Там же. – С. 38.
6. *Знойко О.* Міфи землі Київської та події стародавні. – К.: Молодь, 1989. – С. 60.
7. *Братко-Кутинський О.* Феномен України. – К.: 1996. – С. 43.
8. *Іванченко М.* З родини трипільських богів // Український засів, 1995, ч. 7–9. – С. 125–128.
9. Мифы народов мира. М.: БСЭ, т. I, 1991. – С. 417.
10. *Гнатюк В.* Колядки і щедрівки. – Львів, Етнографічний збірник, ч. XXXV, 1914. – С. 112–115.
11. *Братко-Кутинський О.* Феномен України. – С. 40, 73.
12. *Братко-Кутинський О.* Феномен України. – С. 77.
13. *Знойко О.*Міфи... – С. 61–62.
14. *Братко-Кутинський О.*Феномен України. – С. 77.
15. *Даниленко В.* Космогония... – С. 39.
16. Велесова книга. – К.: Індоєвропа, 7502 (1994).– С. 60.
17. *Шаян В.* Віра предків наших. – Гамільтон, Канада, 1987. – С. 62–63.
18. Мифы народов мира. – С. 358.
19. *Даниленко В.* Космогония... – С. 39.
20. Чмихов Н. Истоки язычества Руси. – К.: Либідь, 1990. – С. 183.
21. *Рыбаков Б.* Язычество древних славян. – С. 209.
22. *Братко-Кутинський О.*Феномен України. – С. 45.
23. *Знойко О.* Міфи... – С. 50–57.
24. Чмихов М. Давня культура. – К.: Либідь, 1994. – С. 146.
25. *Чмыхов Н.* Истоки язычества Руси. – С. 181–185.
26. *Знойко О.* Міфи... – С. 53.
27. Велесова книга. – К.: Індоєвропа, 7502 (1994). – С. 65,100.
28. Там же. – С. 65.
29. Мифы народов мира. – С. 420.
30. *Даниленко В.* Космогония... – С. 14.
31. Велесова книга. – К.: Індоєвропа, 7502 (1994). – С. 43, 56, 65, 72.
32. *Іларіон.* Дохристиянські вірування українського народу. – К.: 1992. – С. 102.
33. Велесова книга. – К.: Індоєвропа, 7502 (1994). – С. 121.
34. *Мосенкіс Ю.* Трипільський прасловник української мови. – К., 2001.
35. Велесова книга. – К.: Індоєвропа, 7502 (1994). – С. 97–98.
36. Мифы народов мира. – Т. 2. – С. 122–123. «Ригведа», М., Наука, 1989. – С. 38,76, 88.
37. Велесова книга. – К.: Індоєвропа, 7502 (1994). – С. 121.

ЗА ЗАКОНОМ СВІТОВОГО ЛАДУ

1. *Рыбаков Б.* Язычество древних славян. – С. 209.
2. Там же. – С. 193–194, 201.
3. *Маркевич В.* Позднетрипольские племена Северной Молдавии. – Кишинев, Штиинца, 1981. – С. 29.
4. *Чмихов М.* Ідея священного шлюбу у культурі трипільських племен // Раннеземледельческие поселения-гиганты..., 1990. – С. 158–160.
5. Ви зорі-зориці..., 1991. – С. 232.
6. Бурдо Н. Трипольские поселения на юге лесостепного междуречья Днестра и Южного Буга // Памятники трипольской культуры в Северо-Западном Причерноморье. – К.: Наукова думка, 1989. – С. 14.
7. *Рыбаков Б.* Язычество древних славян. – С. 203.
8. Там же. – С. 209–210.
9. *Братко-Кутинський О.* Феномен України. – С. 40.
10. Там же. – С. 40.
11. *Гнатюк В.* Колядки і щедрівки. – Львів, т. I, 1914. – С. 61.
12. *Шаян В.* Віра предків наших. – Гамільтон, Канада, 1987. – С. 60–865.
13. *Харченко П.* Тригнозис. – К.: Академія оригінальних ідей, 1998.
14. Збенович В. Ранний этап Трипольской культуры на территории Украины. – С. 98.
15. Там же. – С. 122–123.
16. *Шаян В.* Віра предків наших. – С. 860.
17. Велесова книга. – К.: Індоєвропа, 7502 (1994). – С. 68.
18. *Гнатюк В.* Колядки і щедрівки. – С.177.
19. Там же. – С. 140, 142.
20. *Фролов Б.* Палеолитическое искусство и мифология // У истоков творчества. – М.: Наука, 1978. – С. 112. Его же «Числа и графика палеолита». – Новосибирск, 1974. – С. 127–141.
21. *Чмихов М.* Давня культура. – С. 148.
22. *Гнатюк В.* Колядки і щедрівки. – С. 184.
23. *Рибаков Б.* Язычество древних славян . – С. 173.

ДОЛЯ ТРИПІЛЛЯ

1. *Кашина Т. И.* Керамика культуры Яншао. – Наука, Новосибирск, 1977. – С. 139.
2. *Курінний П.* Трипільська культура на Україні. – Мюнхен, 1947, ч. I.
3. *Круц В.* Ранок землеробського світу. – К.: Техніка, 2000. – С. 17.
4. *Шмаглий Н., Видейко М.* Исследования кургана эпохи бронзы на крупном трипольском поселении у с. Майданецкое // Новые памятники ямной культуры степной зоны Украины. – К.,1987. – С. 131–135.
5. *Петров В.* Етногенез слов'ян. – К.: Наукова думка, 1972. – С. 125–126.
6. Энеолит СССР. – М.: Наука, 1982. – С. 333.
7. *Шмаглий Н., Видейко М.* Курганы и проблема исчезновения трипольских протогородов // Древние общности земледельцев и скотоводов Северного Причерноморья. – Тирасполь, 1991. – С. 55–56.
8. *Бунтян К., Мурзін В., Симоненко О.* На світанку історії. – К.: Вид-ий Дім Альтернативи, 1998. – С. 73.
9. *Вернадский В. И.* Размышление натуралиста. – М., Наука, 1977. – С. 106
10. *Журавлёв О.* О животноводстве и охоте племен Трипольской культуры Среднего Поднепровья и Побужья // Раннеземледельческие поселения-гиганты... – С. 134–135.
11. Агрохімія (за ред. проф. І. Карасюка). – К.: Вища школа, 1995. – С. 218–219.
12. *Прянішніков Д.* Агрохімія. – К.: ДВСЛ, 1954. – С. 455.
13. *Шмаглій М.* Великі трипільські поселення і проблема ранніх форм урбанізації. – К.: МП Тираж, 2001. – С. 89.

14. Археологія та стародавня історія України. – К.: Либідь, 1992. – С. 140.
15. *Денисюк Н.* Чому «зникла Трипільська культура». – К.: Слово, 2001. – С. 24.
16. *Брайчевський М.* Динаміка розвитку. – Тальне: Світовид, ч. 9, 1993.

ЗНАХІДКА СТВОРИТЬ ЕПОХУ

ОСНОВНІ ПРАЦІ ВІКЕНТІЯ ХВОЙКИ

1. Каменный век Среднего Приднепровья. – Труды XI Археологического съезда в Киеве в 1898 году. – М., 1901, т. I.
2. Раскопки 1901 года в области Трипольской культуры. – ЗРАО, 1904, т. V, в. 2.
3. Начало земледелия и бронзовый век в Среднем Приднепровье. – Труды XIII Археологического съезда в Екатеринославе в 1905 году, М., 1906, т. I.
4. Обряд погребения сожжением и его древность. – К.,1906.
5. Раскопки площадок в с. Крутобородинцы Летического уезда Подольской губернии и вблизи Веремье Киевского уезда и губернии. – Труды МАО, М., 1909, т. XXII, вып. 2.
6. Древние обитатели Среднего Приднепровья и их культура в доисторические времена. – К.,1913.

АРХЕОЛОГ ОЛЕГ КАНДИБА

1. *Винар Любомир.* Наукова діяльність д-ра Олега Кандиби. – Український історик, Мюнхен, т. 22, ч. 1–4. – С. 62–63.
2. *Ольжич О.* Незнаному воякові. – К., 1994. – С. 327–328.
3. *Кандиба Олег.* Досліди на Галицькому Поділлі в 1928 та 1929 рр. – Записки НТШ, т. 165, 1937. – С. 1–14.
4. Український історик. – С. 64.
5. *Винар Л.* Український історик. – С. 70–71.
6. *Ольжич О.* Незнаному воякові. – С. 332–333.
7. Маркевич В. Позднетрипольские племена Северной Молдавии. – Кишинев, 1981. – С. 8.
8. Энеолит СССР. – М., 1982. – С. 168–169.
9. *Kandiyba O.* Schipenitz Kunst und Gerate eines neolithischen Dorfes. – Wein-Leipzig, 1937. – С. 10.
10. *Ольжич О.* Цитаделя духа. – Братислава, 1991. – С. 184.
11. *Ольжич О.* Там же. – С. 183.
12. *Ольжич О.* Незнаному воякові. – К.: Фундація ім. Ольжича, 1994. – С. 206.
13. *Ольжич О.* Там же. – С. 264.

ФУНДАТОР НОВОГО НАПРЯМКУ

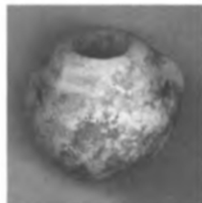
НАУКОВІ ПРАЦІ МИКОЛИ ШМАГЛІЯ

1. О планировке позднетрипольских поселений Восточной Волыни. – КСИА АН УССР, вып. 9, 1959.
2. Кераміка поселень городського типу// Археологія, т. XIII, 1961.
3. Городско-волынский вариант трипольской культуры// Археология, т. XX, 1966.
4. Пам'ятки городського типу. – Археологія Української РСР, т. I, 1971.
5. Крупные трипольские поселения в междуречье Днепра и Южного Буга // XVII конференция ИА АН УССР. – Ужгород, 1978.
6. Крупные трипольские поселения в междуречье Днепра и Южного Буга // Первобытная археология – поиски и находки. – К.,1980.
7. Крупные трипольские поселения в междуречье Днепра и Южного Буга. In: Tracia praehistorica. Supplementum Pulpudeva 3 (Sofia, 1980).
8. Grose Tripolye – Siedlungen zwischen Dnepr und Südlichen Bug. Das Altertum Heft 2. 1982. Bd. 28. (128–25).
9. О социально-демографической реконструкции крупных трипольских поселений. In: Int. Symposium über die Lendel – Kultur. – Nove Vosokanu. 5. – 9. Nov. 1984.
10. Итоги и перспективы исследования крупного трипольского поселения у с. Майданецкого // Раннеземледельческие поселения-гиганты..., 1990.
11. Трипільські поселення на Черкащині// Археологія, 1992, № 3.
12. Трипільські протоміста// Археологія, 1993, № 3.
13. Великі трипільські поселення і проблема ранніх форм урбанізації. – К.: МП Тираж, 2001.

ДОСЛІДНИК ЖИТЛОБУДУВАННЯ

ПРАЦІ КОСТЯНТИНА ЗІНЬКІВСЬКОГО

1. Новые данные к реконструкции трипольских жилищ. – Советская археология, 1973, № 1.
2. Про комплексне вивчення трипільських поселень// Археологія, 1973, № 10 (в співавторстві з М. Шмаглієм, В. Дудкіним).
3. Поселение Александровка. – Археологические открытия в 1973 г., К., 1974 (в соавторстве с Н. Зиньковской).
4. Раскопки раннетрипольского поселения Александровка. – Археологические открытия в 1974 г., К., 1975 (в соавторстве с Н. Зиньковской).
5. Раннетрипольское поселение Александровка в свете новых исследований. – 150 лет Одесского археологического музея, К., 1975 (в соавторстве с Н. Зиньковской).
6. До проблем трипільського житлобудування //Археологія, К., 1975, № 15.
7. О методах изучения домостроительства племен трипольской культуры. – Материалы по археологии Северного Причерноморья, К.: Наукова думка, 1976, вып. 8.
8. Некоторые вопросы социально-демографической реконструкции крупного трипольского поселка. – Древние города. – Ленинград, Наука, 1977.
9. Значения моделирования в исследовании остатков построек на поселениях Трипольской культуры. – Археологические памятники Северо-Западного Причерноморья, К.: Наукова думка, 1982.
10. К процедуре исследования проблемы домостроительства трипольских племен. – Материалы по археологии Северного Причерноморья, К.: Наукова думка, 1983.
11. Антропологическая характеристика материалов из второго грунтового могильника у с. Усатово. – Новые археологические исследования на Одещине. – К.: Наукова думка, 1984.
12. К итогам комплексного исследования трипольских памятников. – Раннеземледельческие поселения-гиганты..., 1990.

**Світильничок
із Тальянківського міста.
Розкопки В. Круця**

географічні назви

Р

С

Т

У

Ф

Х

Ц

Ч

Ш

Щ

Ю

Я

Список імен

Зміст

Наукове видання

Мицик Вадим Федорович

СВЯЩЕННА КРАЇНА ХЛІБОРОБІВ.
МІСТА Й СЕЛИЩА ТРИПІЛЬСЬКОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ
У МІЖРІЧЧІ ПІВДЕННОГО БУГУ І ДНІПРА
ТА ОКОЛИЦЬ

Ідея: Мицик В. Ф., Федченко К. П.
Авторська редакція
Макет: Федченко К. П.
Художній редактор: Кузнєцова Л. Ф.
Технічний редактор: Поперечна Ю. Г.
Коректори: Баханова Н. О., Федоренко Н. С., Морозова І. Г., Мазур О. М.

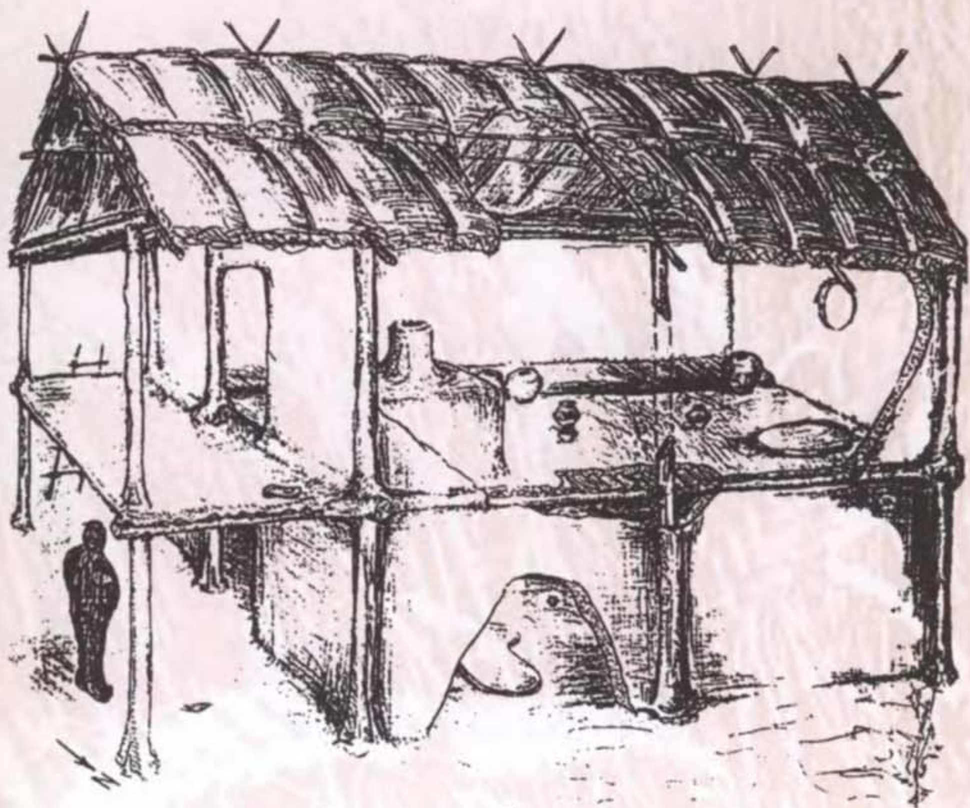
Підписано до друку 13.03.2006. Формат 84x108 1/32. Папір офсетний.
Гарнітура Free set. Друк офсетний. Умовн. друк. арк.20,27. Обл.-вид. арк. 22,3.
Наклад 2000 прим. Зам. № 508-112-1323.

Університетське видавництво «Пульсари»
Адреса: 04071, м. Київ, вул. Межигірська, 7/16-Д.
Тел.: (044) 425-12-75, 425-04-96.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 585 від 05.09.2001 р.

Видавець і виготівник II ДП «Такі справи»
Фактична адреса: 03067, м. Київ, вул. Виборзька, 84.
Тел.: (044) 458-40-86, тел./факс: (044) 458-01-30.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1080 від 10.10.2002 р.
Видруковано у друкарні «Такі справи»

УНІВЕРСИТЕТСЬКЕ ВИДАВНИЦТВО «ПУЛЬСАРИ»

«ТАКІ СПРАВИ

Орій на небесній дорозі.
Фрагмент посудини
з розкопок В. Хвойки

